

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

GULYÁS MARTIN

„Szocializmust akarunk, de magyar úton”

A forradalmi munkástanácsok a szocialista rendszer szétesése és
újjáépülése időszakában (1956–1957)

Doktori (PhD) értekezés

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Óze Sándor DSc

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely

Vezető: Dr. Medgyesy-Schmikli Norbert, Phd

Témavezető: Dr. Ötvös István, Phd

egyetemi docens

Kutatóhely: Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Budapest, 2019.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	4
II. A DOLGOZAT CÉLKITŰZÉSEI ÉS SZERKEZETE	6
II.1. Célkitűzések	6
II.2. Szerkezet	7
III. HISTORIOGRÁFIAI KITEKINTÉS	10
III.1. Árván hagyott tömeg - az ötvenhatos munkástanácsok, mint kutatási téma	10
III.2. Munkástanácsok a reformkommunizmus fogságában	13
III.3. A munkástanácsok történeti értékelései	15
IV. FORRÁSOK, VIZSGÁLATI MÓDSZEREK ÉS TÖRTÉNETKUTATÓI NÉZŐPONTOK	25
IV.1. A „munkásosztály” fogalma és belső rétegződése az ötvenes években	25
IV.2. A „munkások államának” hamis politikai mítosza	32
IV.3. A munkásmozgalmi múlt homogenizálása és a munkásidentitások sokfélesége	34
IV.4. A szovjetizált nyelv és ötvenhat forrásai	42
V. ELMÉLETI HÁTTÉR: MUNKÁS-ÖNKORMÁNYZAT ÉS A „MEGREFORMÁLT” TERVGAZDASÁG	48
V.1. A dolgozói részvétel kérdése a szocialista iparvállalatok irányításában	48
V.2. Az öngazgatás elmélete és működőképességének kérdései	50
VI. NEMZETKÖZI HÁTTÉR: MUNKÁS-ÖNIGAZGATÁSI MODELLEK A SZOVJET ZÓNÁBAN (1953–1956)	55
VI.1. Jugoszlávia	55
VI.1.1. <i>Az öngazgatás „őshazája” – Jugoszlávia</i>	55
VI.1.2. <i>A jugoszláv ipari öngazgatási modell sajátosságai</i>	56
VI.1.3. <i>A jugoszláv munkástanácsok működése gyakorlati tapasztalatok fényében</i>	62
VI.1.4. <i>A jugoszláv modell hazai recepciója – A Petőfi Kör és a SZOT reformtörekvései</i>	63
VI.2. Lengyelország	71
VI.2.1. <i>A lengyel modell politikatörténeti háttere</i>	71
VI.2.2. <i>A lengyel munkástanácsok működésének tanulságai</i>	75
VI.3. Összegzés – a munkás-öngazgatás tapasztalatai az ötvenes években	76
VII. MAGYAR MUNKÁSTANÁCSOK 1956. OKTÓBERÉBEN	79
VII.1. „A fegyveres és a tárgyalásos út” – a munkásság szerepének kérdése és pártvezetésen belüli interpretációja	79
VII.2. A munkástanácsok helye az önkormányzó testületek között 1956 októberében	82
VII.2.1. <i>Küzdelem az ipari üzemek feletti hegemoniáért (X. 23.–X. 26.)</i>	83
VII.2.2. <i>Az intézményépítés és az üzemirányítás kereteinek megteremtése (X. 26.–XI. 4.)</i>	85
VII.2.2.1. A munkástanácsok létrejöttének főbb jellemzői	85
VII.2.3. <i>A munkástanácsok működésének főbb területei</i>	86

VII.2.3.1. Testületi kontra személyelvű vezetés - a működésmód tipikus és atipikus esetei	86
VII.2.3.2. Üzemszervezeti átalakítások	90
VII.2.3.3. Bérrendezés és segítézés	92
VII.3. Süketek párbeszéde a politika színpadán? Nagy Imre és a munkástanácsok „tojástánca” a konszolidáció kérdése körül	94
VII.4. Következtetések	99
VIII. A KÁDÁRI MSZMP ÉS A MUNKÁSTANÁCSOK HARCA A HATALOMÉRT – MŰKÖDÉSBEN A KÁDÁRI „MÉLY ÁLLAM”	100
VIII.1. A hatalommegosztás lehetőségei és a „rendszerkorlátok”	101
VIII.2. A honvéd tiszti karhatalom és a forradalmi üzemőrségek fővárosi konfliktusai	109
VIII.2.1. <i>Az üzemi fegyveres erők újjászervezése – az MSZMP nézőpontjából</i>	109
VIII.2.2. <i>A munkástanácsok álláspontja a fegyveres erők kérdéséről</i>	113
VIII.2.3. <i>A honvéd tiszti karhatalom és a fővárosi ipari üzemek</i>	116
VIII.3. Az állambiztonság szerepe – felderítés, beépülés, bomlasztás	121
VIII.3.1. <i>Szervezeti keretek</i>	121
VIII.3.2. <i>Az állambiztonsági beavatkozás egyes esetei</i>	125
VIII.3.3. <i>Eredmények</i>	129
VIII.4. A politikai kommunikáció két iránya – agitáció és image-építés	130
VIII.5. A Munkásönkormányzatot Előkészítő Bizottság a kádári rendszerlegitimáció szolgálatában	136
VIII.6. Következtetések	142
IX. AZ ÜZEMI MUNKÁSTANÁCSOK MŰKÖDÉSE A „MÉLY ÁLLAM” SZORÍTÁSÁBAN	143
IX.1. Az üzemi munkástanácsok együttélése az ortodox üzemirányítási hierarchiával	143
IX.1.1. <i>A hatályos jogi szabályozás</i>	143
IX.1.2. <i>Mozaikok az „üzemi négyoszög” hétköznapijaiból</i>	145
IX.1.3. <i>„Csak egy maradhat?” Az igazgató és a munkástanács iparigazgatósági jelentések tükrében</i>	154
IX.1.4. <i>A KGM-vállalatok munkástanácsainak belső erőviszonyai</i>	157
IX.1.5. <i>Következtetések</i>	160
IX.2. A nagyüzemi munkástanácsok bérrendezési törekvései	162
IX.2.1. <i>Fókuszban a humán tőke – mozaikok az ipari nagyvállalatok és a fővárosi közművek munkástanácsainak gazdálkodási gyakorlatából</i>	165
IX.2.2. <i>Korrupció vagy jogos bérigények kielégítése?</i>	169
IX.2.3. <i>Következtetések</i>	170
X. ÚJ POLITIKAI PÓLUS SZÜLETIK? TERÜLETI MUNKÁSTANÁCSOK A „KETTŐS HATALOM” IDŐSZAKÁBAN	172
X.1. A területi munkástanácsok típusai és funkciói	172
X.2. Egy „félsikerű” területi munkástanács – A Szeged Városi Munkástanács története (Skultéti Medárd és társai perének elemzése)	173
X.2.1. <i>A keretek – a szegedi munkásság ’56-ban</i>	173

X.2.2.	<i>A történet - A Szeged Városi Munkástanács tevékenysége az ellenállás hónapjaiban (1956. december–1957. január)</i>	175
X.2.3.	<i>Célok, eredmények és „szándékok”</i>	183
X.2.4.	<i>Az ítélethozatal és a politikai vádmotívumok</i>	186
X.3.	Következtetések, avagy a politikai tudás szerepe	193
XI.	ÚJRATERVEZÉS A POLITIKÁBAN – A „DEMOKRATIKUS SZOCIALIZMUS” ÁBRÁNDJA	198
XI.1.	Ötvenhat és a forradalom szocializmus-képei – látásmódok	198
XI.2.	1956, mint a szolidarizmus és a hivatásrendiség utóhajtása?	203
XI.3.	A parlamentarizmus helyreállítása – egy politikai rendszerváltás alapvonalai	206
XI.4.	Következtetések	210
XII.	MUNKÁSTANÁCSOK A GAZDASÁGPOLITIKAI KIÚTKERESÉS ÖRVÉNYÉBEN (1956–1957)	211
XII.1.	Irányítás – tanácsadás – megszüntetés: a munkástanácsok leépítésére vonatkozó tervezetek politikai fejlődéstörténete	212
XII.2.	A forradalom gazdasági programjának egyik elfeledett kulcseleme – az Iparkamara	218
	<i>XII.2.1. A Szeged Városi Munkástanács tervezete a Konzerv- és Paprikaipari Kamara felállításáról</i>	220
XII.3.	Az „arany középút” kísérlete és kudarca – az iparági kollégiumok	222
XII.4.	Következtetések	225
XIII.	UTÓÉLET (1957–68)	227
XIII.1.	Az üzemi tanácsok fogadtatása	227
XIII.2.	Olcso vigasz? A nyereségrészesedés	228
XIII.3.	Régi bűn – hosszú árnyék? A megtorlás hatása az Egyesült Izzó szakemberállományára és a Klement Gottwald Villamosági Gyár politizáló munkásaira	229
XIII.4.	A munkástanács-kérdés és az új gazdasági mechanizmus	232
XIII.5.	Következtetések	233
XIV.	ÖSSZEGZÉS – KUTATÁSI EREDMÉNYEK	235
XV.	FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM	240
XVI.	MELLÉKLETEK	258
XVI.1.	A Szeged Városi Munkástanács tagjainak életrajzi adatai	258
XVII.	A DOLGOZATBAN HASZNÁLT LEGFONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK	273

I. BEVEZETÉS

Két fő okra vezethető vissza az, hogy a munkástanácsokat választottam dolgozatom tárgyának. Egyrészt a több ezer tételre rúgó ötvenhatos szakirodalom áttekintése során egyre inkább feltűnő volt a hiány, az elnagyoltság és a felszínes megállapítások sokasága a témával kapcsolatosan. Végzős szegedi egyetemistaként pedig éreztem magamban kellő intellektuális bátorságot ahhoz, hogy utánaeredjek a témától való idegenkedés okának, s levéltári alap kutatás szintjén elkezdjem gyűjteni és szintetizálni nem pusztán a munkástanácsok történetéhez az új, történetileg releváns információkat, hanem a meglévő szakirodalom kiegészítésével, olykor ellenpontosításával a témán keresztül a magyar forradalom egészét, jellegét mássabb megvilágításba helyezzem, új perspektívákkal bővítsem. A kutatás megkezdését követően mindazok a levéltárosok és történészek, akik rálátással bírtak témámra és vállalkozásomra, nagy örömmre visszaigazolták az eredeti percepciómat: van értelme a téma kutatásának, ötvenhat nem lezárt történet, a munkástanácsok kutatása pedig egy egész történeti pályáivet lefedő téma is lehet. A másik ok személyes, főként a szegedi diákévekhez kötődik. Végzősként rendszeresen meghívást kaptam a Nagy Imre Társaság szegedi tagozatának rendezvényeire, s egy alkalommal lehetőség nyílt egy méltatlanul szerény körülmények között élő idős munkástanács-taggal interjú készítésére. A Kecskés Zsuzsannával készített életút-interjú már előre jelezte a levéltári iratok szintjén is visszaköszönő, a dolgozatban is tárgyalt fontosabb történeti problémákat, s nem utolsósorban kijelölte a kutatás irányát is. Az ő emléke előtt való tisztelgés is vezetett akkor, amikor a dolgozat tizedik fejezetében igyekeztem a lehető legpontosabban rekonstruálni annak a pernek a történetét, melynek ő maga is elítéltje volt.

E dolgozat nem születhetett volna meg párom, Bencsik Rita támogatása nélkül, aki a kutatás és dolgozatírás hosszú ideje alatt mentesített számos családi és magánéleti jellegű kötelezettség alól, valamint hasznos tanácsokkal látott el a szociológia irodalma terén. Köszönet illeti a NEB Hivatalát és a RETÖRKI-t azért, mert 2014–2019 között biztosította a doktori program pénzügyi háttérét és megteremtette a kutatás szakmai kereteit, biztosítva a kézirat elkészítéséhez szükséges egyik legfontosabb tényezőt, az időt is. Köszönettel tartozom két alma materem, az SZTE-BTK és a PPKE-BTK valamennyi oktatójának azért, amiért a legkülönbözőbb nézőpontokból megismertették velem az évek során a történetkutatás módszertani és elméleti kérdéseit, melyekből igyekeztem mind a kutatás, mind a dolgozat megírása során legjobb tudásom szerint meríteni. A teljesség igénye nélkül köszönet illeti a

sokéves kutatás során adott tanácsaiért, tudományos eszmecsereken tett hozzászólásaiért, illetve a kézirattal kapcsolatos szakmai javaslataiért Bank Barbarát, Bencsik Pétert, Botos Katalint, Botos Józsefet, Farkas Csabát, Gellért Ádámot, Germuska Pált, Géczi Józsefet, Horváth Miklóst, Horváth Zsoltot, Köpfler Balázst, Kőrösi Zsuzsannát, Lönhárt Tamást, Miklós Pétert, Ötvös István témavezetőmet, Rainer M. Jánost, Schlett Andrást, Simon Erzsébetet, Sipos Józsefet, Soós Viktor Attilát, Szabóné Sárgai Hajnalkát, Szokolczai Attilát, Szrenka Évát, Tabajdi Gábort, Trieber Pétert, Vári Árpádot és Vincze Gábort.

A dolgozatban elkövetett hibákért, következetlenségekért és egyéb más hiányosságokért minden felelősség engem terhel.

II. A DOLGOZAT CÉLKITŰZÉSEI ÉS SZERKEZETE

II.1. Célkitűzések

A dolgozat fő célja tulajdonképpen az, hogy az ötvenhatos politikai válsághelyzetben a munkástanácsok példáján keresztül bemutassa azt, hogy miként alakult a stabilitását és orientációs pontjait veszített „hivatalos politika”, a pártállami diktatúra egyes hatalmi ágenseinek és a forradalmi munkásszervek demokratikus képviselőit tömörítő munkástanácsoknak, mint önkormányzó testületeknek a viszonya a forradalom alatt és az annak leverését követő változásokkal teli időszakban. Arra törekszem, hogy a legkülönbélebb területeken, így pl. az üzemi mikro-, és a gazdaságpolitikai döntéshozatal makroszintjén is megrajzoljam a kommunista hatalom képviselői és a forradalmi munkásság soraiból is szerveződő alternatív elit vetélkedésének természetrajzát, ideértve a szembenállás és az alkufolyamatok természetét, a konfliktusok mögötti valós számításokat és a helyzetről helyzetre változó különféle politikai téteteket is. Mindezt abban a reményben teszem, hogy új megállapításokkal gazdagíthatom mindazokat az ismereteket, melyek a demokratikus és diktatórikus politikai kultúra különbözősége, a politikai tudás és politikai eszmék szerepének mibenléte, a politikai- és szakmai szervezetek vezető kiválasztási képessége, a gazdaság és a politika bonyolult viszonya, valamint a hatalomgyakorlás során használt eszközök alkalmazása terén rendelkezésre állnak.

E célok eléréséhez az ötvenhatos történeti elemzéseket jellemző kronologikus, leíró és forrásközpontú szemléleten némiképp túllépve – az értelmezési keretek tágítását elősegítendő – méríteni kellett a történettudomány határ- és rokontudományainak szempontrendszeréből is, így a szervezetszociológia, a politikai diskurzuselemzés, a szocialista gazdaságpolitikával kapcsolatos közgazdasági elemzések egyes megállapításait szintén igyekeztem beépíteni elemzésembe. A dolgozat ebből fakadó eklektikus jellege nehezíti annak műfaji meghatározását, noha szándékaim szerint az a *politikai társadalomtörténet-írás*¹ megközelítésmódjával hozható leginkább összhangba. Ebben az értelemben tehát a munkástanácsok vizsgálata abba a történetkutatói trendbe illeszkedik, mely a *politikum kontextusait*, azaz a különféle politikai doktrínák és a társadalmi gyakorlat kölcsönviszonyát elemzi.

---

¹ Elméleti áttekintését ld. Sipos, 2009. 156-166.; Ö. Kovács, 2012. 17-19.

II.2. Szerkezet

E dolgozatban tizenkét fejezetben tárgyalom az ötvenhatos munkástanácsok történetét.

A historiográfiai áttekintést célul kitűző *harmadik fejezetben* áttekintem a témával kapcsolatban eddig megjelent feldolgozásokat, illetve jelzem a főbb értelmezési trendeket, valamint a mögöttük rejlő esetleges ideológiai dimenziókat is.

A *negyedik fejezet* célja annak bemutatása, hogy milyen interdiszciplináris megközelítési módok lehetségesek és milyen kutatói kérdések adódhatnak az ipari munkásság, mint társadalmi nagycsoport vizsgálata esetében; különös tekintettel az identitásformákra és a legitimációs kérdésekre, a politikai diktatúrához való viszonyra. Önmagában fontos kérdés továbbá, hogy egyáltalán miképp definiálhatjuk e heterogén képződményt. Itt érintem a témával kapcsolatos forrásadottságokat is és a szocialista nyelvhasználat főbb problémáit.

Az *ötödik fejezet* azt a kérdést járja körül, hogy – pro és kontra – milyen elméleti megfontolások fogalmazódtak meg a szociológus és közgazdász-szakma részéről a vállalati döntéshozatalban történő munkavállalói részvétel modelljeivel kapcsolatosan. Kitérek továbbá arra is, hogy a klasszikus szovjet típusú tervgazdaságokra jellemző „bürokratikus koordináció”, mint működési mechanizmus kritikájaként megfogalmazódó szocialista reformjavaslatok miként vélekedtek az öngazgatás szerepéről egy megreformált „szocialista piacgazdaság” keretei között, milyen szerepet töltött be a később idézett gondolkodóknál a munkavállalói öngazgatás.

A *hatodik fejezet* ezen elméleti megállapítások *gyakorlati megvalósulását* vizsgálja, angol és német nyelvű szakirodalom alapján betekintést nyújt a magyar munkástanácsokkal részben egyidős, kortárs munkástanács-szisztémákba, így a *gazdaságpolitikai desztalinizáció* jegyében létrejött lengyel és jugoszláv öngazgatási modell főbb jellemzőit ismerteti – kitérve ezek hazai recepciójára is. Az öngazgatás kortárs nézőpontjai mellett rávilágítok a munkástanács-modell működőképességének ötvenes évekbeli buktatóira.

A historiográfiai, módszertani, elméleti és nemzetközi háttér felvázolását követően a *hetedik fejezet* a magyar munkástanácsok 1956. októberi szerveződésének és működésének főbb jellemzőit tekinti át, öt területet érintve. A politikum terrénumát vizsgálva kitérek a kommunista pártvezetés és a munkástanácsok közötti *diszkurzív viszonyra*, azaz előbbinek a munkássággal kapcsolatos stratégiai mozgatórugóira, illetve utóbbiaknak a Nagy Imre válságmenedzserként végrehajtott konszolidációs politikájához fűződő politikai viszonyára.

Vizsgálom a munkástanácsok létrejöttének főbb okait és jellemző sajátosságait, gyakorlati példákkal mutatom be az üzemszervezet átalakítását és a bérrendezés terén végrehajtott intézkedéseiket, továbbá kétféle vezetési stílus attribútumait különböztetem meg.

A *nyolcadik fejezet* – követve a kronologikus tárgyalási sorrendet – a kortárs közpolitikai elemzésekben nagy népszerűségnek örvendő „mély állam” (deep state) elméletének főbb megállapításait segítségül hívva járja körül azt, hogy a kádári bábkormány vezérletével a visszarendeződő kommunista államhatalom milyen változatos hatalmi eszközöket használt fel a munkástanácsokkal szembeni hatalmi harcban, s miképpen mutatott a visszarendeződés irányába az 1956. októberében felborult politikai keret. A „korai kádárizmus” karakterisztikáját meghatározó „mély állam” működését 1956. novemberétől 1957. júliusáig négy formában, *a karhatalom, az állambiztonság, a politikai sajtó és egy kérészéletű miniszteri kabinet* működésében tartom tetten érhetőnek, így ezek munkástanácsokkal szembeni tevékenységét ismertetem.

A működési környezet, a keretek felvázolását követően a forradalom vívmányainak megvédéséért és kiterjesztéséért küzdő *üzemi- és területi* munkástanácsok működését vizsgálom más-más aspektusból. A *kilencedik fejezet* a szorongatott helyzetben tevékenykedő üzemi munkástanácsok gyakorlati tevékenységét ismerteti elsősorban egyes KGM-vállalatok és fővárosi közművállalatok példáin keresztül, az ún. „üzemi háromszöggel” folytatott harcra és a bérrendezésre fókuszálva. Itt a lokális üzemi miliőkre koncentrálok *alulnézeti perspektíva* érvényesítésére törekedtem, melynek segítségével a sokszínű helyi példákon keresztül általános, a hatalomgyakorlás természetét és a munkaerő-gazdálkodás korabeli sajátosságaival kapcsolatos következtetésekre jutottam.

A *tizedik fejezet* a területi „típusú” munkástanácsok működését vizsgálja. Az e szervekről alkotott eddigi narratíván túlmenően egy atipikus példa, a Szeged Városi Munkástanács működésének elemzésén keresztül próbálom árnyalni a róluk alkotott képet, különös tekintettel e szervek bukásának a politikai tudással összefüggő okaira.

A dolgozat következő két fejezetében az üzemi és területi munkástanácsok ellenál-lásként is felfogható, bukással záruló történetén túlmenve, a mikroszintű történésektől elrugaszkodva arra törekedtem, hogy az *ötvenhatos munkástanács-jelenség átfogó politika- és gazdaságtörténeti összefüggéseire* világítsak rá.

A *tizenegyedik fejezet* azt a kérdést járja körül, hogy az ötvenhatos „eszme kavalkádban” a szocializmusnak hányféle tartalmi megfogalmazása létezhetett, s hogy a munkástanácsok *politikai programalkotása* miképp foglal abban helyet. Kitérek arra is, hogy milyen demokratikus államreform-javaslatokat fogalmaztak meg, s hogy ezek egyrészt milyen

fogadtatásra találtak a kádári hatalommal folytatott diskurzus során, másrészt pedig ez az alternatív szocializmus-modell milyen értékrendi-szellemi hagyományokhoz köthető.

A *tizenkettedik fejezet* a gazdaságpolitika vizeire evez és betekintést nyújtok a tárgyalóasztalok mellett, valamint az MSZMP gazdaságpolitikával is foglalkozó szereplőinek „boszorkánykonyhájában” született munkástanács-tervezetek világába. Arra keresem a választ, hogy a szocialista rendszer újratervzésének időszakában milyen megfontolások születtek a munkástanácsok intézményének megtartása mellett, valamint ellene. E problematikán keresztül bemutatatható az, hogy miként játszhatók ki a politikai konszolidáció stabilitáspárti szempontjai a szükséges gazdasági reformok ellen. Ismertetem a munkástanácsok gazdasági programjának egyik méltatlanul elfeledett elemét (iparkamara), s azt a folyamatot, ahogyan ezt az elképzelést a KGM reformpárti vezetése egyfajta politikai kompromisszumkeresés jegyében igyekezett „rendszerkonformmá” maszkírozni (iparági kollégium).

A *tizenharmadik fejezetben* a munkástanácsok utóélete címszó alatt a szervek megszüntetése utáni hangulatképet, az üzemi tanácsok fogadtatását, a megtorlásnak a szakemberállományra ható következményeit és az új gazdasági mechanizmus vizsgálok.

A *tizennegyedik fejezetben* kilenc pontba sűrítve összegeztem dolgozatom legfontosabb állításait, következtetéseit, melyekhez a kutatásomba bevont források tanulmányozása révén jutottam.

A dolgozat *tizenötödik fejezete* a források és a szakirodalom jegyzékét, míg a *tizenhatodik fejezet* (melléklet) a Szeged Városi Munkástanács perében elítéltek általam megírt rövidített életrajzai kivonatait tartalmazza.

A dolgozatban valamennyi fejezetet egy rövid következtetéseket összefoglaló alfejezet zár, melyben igyekeztem kiemelni és szintetizálni a források elemzéséből és értelmezéséből adódó főbb tanulságokat, következtetéseket.

III. HISTORIOGRÁFIAI KITEKINTÉS

III.1. *Árván hagyott tömeg - az ötvenhatos munkástanácsok, mint kutatási téma*

Az 1956-os forradalmi munkástanácsokról annak ellenére sem született még átfogó történeti szintézis a '89-es rendszerváltoztatás óta, hogy a forradalom és szabadságharc története egyike a legjobban dokumentált, legmélyebben feltárt történelmi eseményeknek, másrészt az állambiztonsági kimutatások szerint az ipari munkásság hozott létre az egyik legnagyobb számban forradalmi intézményeket.² Ennek okai sokrétűek.

Egyrészt a rendszerváltoztatás után elkezdődő *levéltári forradalom*, azaz az iratok kutathatóvá válása *elvieken* ugyan lehetővé tette a *történeti jellegű* tudás megszerzését, a *gyakorlatban* azonban a tematikus, interdiszciplináris tudományos módszerekkel zajló, speciális témákra fókuszáló kutatás csak az ezredforduló után indult be igazán. (Ebből a szempontból mérföldkőnek tartja a szaktörténészek tábora Ständeisky Éva nagymonográfiáját, mely viselkedési mintákat, bázisszinteken zajló forradalmi történéseket vizsgál, a tömegpszichológia és csoportdinamika jellemzőinek bevonásával.)³ A rendszerváltoztatást követő másfél évtizedben azonban a kádári „ellenforradalmi” narratíva ellenpontozása jelentette a kutatók előtt álló fő kihívást. A létrejövő, a mikro- és makro szintű politikatörténetre fókuszáló történeti narratívákban ezt a célt, vagyis a *valós(nak vélt) események* helyes logikai és kronológiai rendbe illesztését, a vádalkotói szándékoktól megtisztított oksági viszonyok feltérképezését pozitívista módszertannal⁴ volt célszerű leginkább elvégezni. Ennek a kutatási súlypontnak az egyik nem szándékolt következménye volt az is, hogy hitvitává alakított tudományos jellegű kérdéseket, s az objektív történeti igazsággal összefüggő dimenziókba helyezte ötvenhat történetét, amit a túlélők, állítólagos vagy tényleges szemtanúk vetélkedése a történeti interpretációkkal csak tovább súlyosbított és mélyített.⁵

Az ötvenhatos munkásság, mint kutatási téma pozícionáltságát rontotta, hogy képviselőit – a parasztság melletti legnagyobb társadalmi nagycsoport tagjaiként – kevésbé lehetett „arcokhoz kötni”. A munkásságot leginkább a forradalmi célokat támogató *arctalan*

² Rainer, 2016. 164–170.

³ Ständeisky, 2010b. Az MTA–doktori értekezésből született könyvből a szükségszerű rövidítések és szerkezeti egyszerűsítés miatt számos fontos gondolat – különösen a munkástanácsokra vonatkozóan – kimaradt.

⁴ Rainer, 2013. 111–112.

⁵ A politikatörténeti, pártállami döntéshozatalra fókuszáló, a magánemlékeket köztörténetté transzformáló, a „krimiszerű” fővárosi harci leírásokra épülő és a hősök–bűnösök dichotómiát leképező ötvenhatos történetírás átfogó jellemzését ld. Horváth, 2002a. 215–224.

tömegként szokás számon tartani. A megtorló pereket fő forrásanyagként felhasználó kutatások értelemszerűen a halálos ítéletekkel végződő, fegyveres felkelőknek nevezett csoportok tagjait és nagyobb politikai súllyal rendelkező forradalmi szervek, értelmiségi csoportok vezetőit vádlottak padjára ültető eljárásokat helyezték előtérbe. A munkásság számbéli nagysága és a korai kádári rendszer által neki tulajdonított politikai-legitimációs súly miatt ugyanakkor más módokon és formában szenvedte el a tömeges politikai megtorlásokat. Így a *per-centrikus megközelítés* szintúgy hozzájárult a forradalmi munkástanácsok és azok tagságának háttérbe szorításához, gazdátlaná válásához.

A politikai perek belső logikájának feltárását célzó, ebből a forradalom történetének tényszerűen igaz elemeit megismerni kívánó kutatási irányt Szakolczai Attila egyik friss tanulmányában tévútnak titulálja.⁶ Hiszen a viták és kutatások középpontjába így az a kérdés kerül, hogy a perekben előforduló ellenforradalmi bűncselekményeket mennyiben tekinthetjük forradalmi tetteknek.⁷ A politikai perekkel kapcsolatos, egyre szélesebb ismeretelméleti szkepszis ellenére mindazon kutatásoknak a megtorló perekre szűkítése, melyek irataiból a forradalom története bizonyos mértékig megismerhető, kirekesztette a kutatók érdeklődéséből más, kétségtelenül szintúgy nem kurrens pártiratok vizsgálatát. A fővárosi munkástanácsok tevékenységével kapcsolatosan különösen fontosak az 1956. november 4-e utáni ellenállás és pártállami restauráció időszakából származó kerületi pártszervek által keletkeztetett iratok, melyek olykor október végére visszamenően is tartalmaznak – kritikával kezelendő – információkat az öngazgató szervek megszerveződéséről, tetteiről, tagságának kiválasztásáról.

Az, hogy a munkástanácsok szerepének taglalása nem vált a forradalom önálló témájává, összefügg *tudományos* és *politikai* jellegű rendszerváltoztatás utáni sajátosságokkal is.

Hazánkban a tudományos kutatás szabaddá válása ellenére a nyugati történettudománnyal ellentétben nem intézményesült az ún. *labour history*. Az 1945 utáni ipari munkástársadalommal kapcsolatos idealizált, osztályharcos megközelítést nem, vagy csak részben váltották fel az ipari munka társadalmát nem elnyomás- és kizsákmányolás-történetként interpretáló megközelítések. Az 1945 utáni szocialista korszakra vonatkozóan hiányzik az érdekvédelmi küzdelmek, a munkásellenállás és a sokféle munkásidentitás történeti perióduson átívelő feltárása is.⁸ A kommunista rendszerlegitimáció szolgálatába állított,

⁶ Szakolczai, 2017. 6.

⁷ E kérdés a legélesebben talán a Tóth Ilona és társai per, valamint a Köztársaság téri események értékelése körül eszkalálódott, komoly kutatás-módszertani következtetésekkel zárulva.

⁸ Valuch, 2017b. 10–17.

ideológiailag terhelte munkásmozgalmi kánon történeti revíziója egyrészt a történeti távolság hiánya, másrészt talán a kihívás nagysága miatt is elriasztotta a kutatókat a tudományos revíziótól.

A '89-es rendszerváltoztatást megelőző szellemi erjedés időszakában, majd a '90-es évek nyilvánosságában búvópatakként továbbélő, évtizedes politikai-ideológiai szembenállások mentén rajzolódottak újra a különféle múltképek.⁹ Így az ötvenhatos *hagyományokhoz* való viszony is a politikai csoportlojalitás és önmeghatározás kifejezőjévé vált, s egyre kevésbé maradt meg egységesítő, pártoktól és politikától távol álló neutrális eszményként.¹⁰ Mivel a munkásság értékvilága, az érdekvédelmi harcok története jellemzően a baloldali politikai- és kulturális örökség részét képezi, némileg magyarázatra szorul az, hogy a rendszerváltás utáni mértékadó szociálliberális értelmiség és magát baloldalinak tituláló politikai garitúra érdeklődési köre miért nem terjedt ki arra az ötvenhatos forradalmi munkásságra, mely vállalható, aktualizálható hagyományt és értékeket jelenthetett volna a számára. A munkástanácsok kiesését az emlékezetpolitika kedvelt témái közül az is magyarázza, hogy a balliberális oldal Nagy Imre mártírrá vált miniszterelnököt és a reformkommunista pártellenzékét állította ötvenhat fókuszába. A zavarba ejtően sokszínű munkástanácsok így kimaradtak, vagy legalábbis háttérbe szorultak a '89 utáni történeti és emlékezetpolitikai vitákban annak ellenére, hogy magukon hordozták a baloldaliság normatív jegyeit, így pl. az állampolgári *egyenlőség*, a társadalmi felzárkóztatás és a bázis-demokratikus politikai gyakorlatok igényét. A posztkommunista utódpart és liberális szövetségese így komoly szellemi muníciót dobott el magától, hitelességet és történeti legitimitációt adhatott volna a „megújulás” jegyében az ötvenhatos munkástanácsok hagyományának felvállalása.¹¹

E tényezők együttes összjátéka vezethetett ahhoz, hogy a történeti feltárás igényével fellépő kutató számára az 1956-os munkástanácsok története még az új évezred második évtizedének közepén is *terra incognitanak* tűnjön.

⁹ Körösenyi, 1989. 63–64, 67–68. A politológus szerző három meghatározó értelmiségi-ideológia újjáéledését rögzíti: népi-nemzeti, radikális-demokrata, demokratikus szocialista.

¹⁰ Ennek előjelei, a nemzeti egységet eredményező magyar forradalom különféle hagyományokra és egymást mintegy kizáró, egymással történelmi súlyukat tekintve vetélkedő irányzatokra bontása már az Eörsi István lakásán tartott 1986-os találkozón is látszott, ahol az ún. demokratikus ellenzék tagjai mellett más forradalmi szereplők is tiszteletüket tették. (pl. A munkástanácsok részéről a csepeli Nagy Elek, a kőbányai Dénes János.)

¹¹ Nem lenne korrekt ugyanakkor annak elhallgatása, hogy az MSZMP reformkörei és a későbbi MSZP Társadalompolitikai Tagozata a „demokratikus szocializmus” politikai víziója jegyében ugyanakkor felvállalta a forradalmi szerveket.

III.2. *Munkástanácsok a reformkommunizmus fogságában*

A munkástanácsok, mint az ipari proletariátus „közvetlen osztályhatalmát” megvalósítani képes szervezetek már az 1920-as évektől központi gondolkodási kategóriáját képezték a szovjet szocializmus *baloldali kritikai hagyományának*. Érkezzen ez a kritika a *trockizmus*, a *német tanácskommunizmus* vagy az *anarchizmus* oldaláról is, e forradalmi elméletek központi tétele az volt, hogy a Szovjetunióban megvalósult bolsevik típusú szocializmus valójában a szocialista eszme meghamisításával egyfajta „államkapitalizmust” épített ki. Az 1917-es szovjet-orosz forradalom etatista fordulata, azaz a szovjethatalom intézményesítése és konszolidációs kényszere következtében előálló bürokratikus rezsim a szélsőbaloldali kritikusok szerint elveszítette osztályuralmi jellegét a „vörös bürokrácia” kiépítésével, egy új uralkodó osztályt hozott létre, mely fenntartotta a bérmunkát és lemásolta a tőkés rendre jellemző függési viszonyokat. Ezzel szemben az „autentikus szovjetdemokráciának” az 1921-es kronstadti matrózlázadásban is megfogalmazódó igénye a forradalom eredeti célkitűzéseire való visszatérést javasolta, ami a marxi útmutatás szerinti „termelők társult közösségének” kiépítését jelentette volna.¹² Ennek optimális, forradalmi kerete pedig az ipari munkásosztály esetében a munkástanács.

A munkástanács-gondolat tehát már a két világháború közötti időszakban beépült a baloldali radikalizmusok sajátos kommunizmus-képeibe, az 1956-os forradalom alatt szerveződő munkástanácsok történelmi tapasztalata viszont új lendületet és alátámasztást adott e forradalom-elméleteknek és azok megerősítéseként hatott különösen 1968 kulturális forradalma után. A nyugati baloldal szovjet szocializmusból kiábrándult képviselői a vágyott utópia irányába tett lépésnek látták őket,¹³ a magyar forradalom egészét egyfajta *tanácsforradalomként* és a „hiteles szocializmus” zászlóvivőjeként ábrázolták, melyben a tőke és a munka elidegenedésének megszüntetésével megvalósult a termelők önfelszabadítása és politikai-harci közösség szerveződése a politikai sztrájk sikerei és fegyveres forradalmi harc által.¹⁴ A francia baloldali értelmiség szellemi miliójébe beilleszkedő emigráns magyar marxista értelmiség e kritikai hagyomány szellemében interpretálta a magyar munkástanácsok történelmi szerepét, a brüsszeli Nagy Imre Intézet biztosította keretek között. Az intézet

¹² A szovjet típusú rendszer baloldali kritikájának fő jellemzőit ld. Konok, 2006. 16–53, 57, 94.

¹³ Rainer, 2016. 163–164.; Litván, 2008. 339–340.

¹⁴ Cornelius Castoriadis szerint a munkástanács, mint öngazgató közösség a munkásosztály lényegét feladó elbürokratizálódott pártállam helyett visszaadta a proletariátusnak a harci közösség-jellegét. Konok, 2006. 55.

folyóiratában a munkástanács-kérdésről publikáló magyar és francia szerzők egyöntetűen az állami elnyomás és bürokratikus béklyók alól emancipált *önigazgató társadalom* bizonyítékaként taglalták a magyar munkásszerveket, némely szerző a trockista tanácsuralmi modell gyakorlati megvalósítóit üdvözölte bennük.¹⁵ Számos szerző távlatos történelmi perspektívába helyezve a magyar munkástanácsok szerepét, a forradalmi munkásmozgalom örökösének tartja e szervezeteket. Így történelmi analógiát állítottak fel az 1871-es párizsi kommunemzeti függetlenséget követelő és munkásjogokat gyakorló községtanácsai, az 1905-ös sztolipini reformok keretében bevezetett orosz üzemi tanácsok és az 1917-es bolsevik forradalom lenini szovjetjei, valamint a magyar '56-os munkástanácsok között, miszerint ez utóbbi e korai hagyományok kései folytatója és a párt-független munkásdemokrácia vegyített példája.¹⁶ A Szabad Nép egykori újságírója, a Nagy Imre hívének számító Kende Péter a „libertárius szocializmus” fogalmával illette a munkástanácsokat, melyek a párturalom nélküli tanácsrendszer ékes példáit nyújtják és a „tökés államberendezkedésre” jellemző formákat, szabadságjogokra vonatkozó garanciákat is képesek voltak magukba integrálni.¹⁷

Már a rendszerváltoztatás előtt értelmiségi körökben felvetődött egy a későbbi történelmi feltárásokat is inspiráló gondolat, miszerint 1956 felvillantotta egy „harmadik út”,¹⁸ kvázi „demokratikus szocializmus” reményét, melyben a munkástanácsok által kifejezetten felvállalt szocializmus és a forradalom egésze által kívánt demokratikus szabadságjogok összeegyeztethetők.¹⁹

A munkástanácsok e baloldali marxista gondolkodók szerinti interpretációjának számos eleme átszivárgott – elsősorban a gondolkodási kategóriák és a fogalomhasználat terén – a történelmi szakmunkákba és az emlékezetpolitikai indíttatású megnyilatkozásokba²⁰ is. Előbbit a forradalomról szintézist író Bill Lomax szociológus munkája is bizonyítja, mely Krassó György fordításában jelent meg magyarul 1989-ben.²¹ A forradalom egészét

¹⁵ Broué, 1992. 90.

¹⁶ Bak, 1992. 78–83.

¹⁷ Kende, 1981. 170–174.

¹⁸ A „harmadik út” alatt itt nem a Magyarországon népi mozgalomként megjelenő agrárpopulista elképzelésekről van szó (bár érintőlegesen részhalmozást képezik a tágabb problémának), hanem sokkal inkább pl. az eurokommunizmusról.

¹⁹ Seton–Watson, 1981. 58–59.

²⁰ A 2010 után született újabb irodalomban Krausz Tamás a munkástanácsokat az „államszocializmus társadalmisítása” irányába mutató jelenségnek tartja, mely képes volt ugyan a „szocialista-közösségi rend” fenntartására, de ennek fennmaradását a szovjet érdek és az uralkodó állampárti politikai konstelláció hosszú távon nem tette lehetővé. Krausz, 2006. 32–38.; A forradalom 60. évfordulója kapcsán a kortárs politikai publicisztikában pusztán Tamás Gáspár Miklós vetette fel a „demokratikus szocialista forradalom” tézisét, a „szabad szocializmus” eszméjét nála a közvetlen munkahelyi demokrácia „proletár és kommunista” eredete, valamint a termelőeszközök közösségi tulajdona igazolja. Tamás, 2016.

²¹ Tóth Eszter Zsófia személyes közlése szerint Lomax ugyan hazánkban tartózkodása alatt igyekezett kutatni a Párttörténelmi Intézet archívumában, viszont nem tekinthetett bele mindenbe, korlátozott volt a hozzáférése a

áttekintő *szintézis* szerint a magyar munkástanácsok egy antisztálinista szocializmus-konceptió jegyében, a „*népi hatalom teljesen új struktúrájának*” kiépítésével megvalósították a polgári demokratikus képviselői rendszer alternatíváját is jelentő, „*munkások által ellenőrzött munkástanácsok államát*”, melyben a „*társadalom önmaga urává válhatott*”.²² Lomax ugyan könyvében is ír a Nagy Imre-féle reformellenzék alternatívaképző erejéről és a korabeli gondolkodási kereteket bővítő, radikalizáló szerepéről, de egy korábbi tanulmányában egyértelműen tagadta azt, hogy a munkástanácsoknak lett volna valamiféle szellemi előkészítése. A reformkommunista értelmiség a forradalom alatt ugyan próbált támaszkodni rájuk, de a megélhetési válság által sanyargatott munkásokban spontán alakult ki a cselekvésre sarkalló forradalmi tudat, nem az elittől kapták készen a mintákat; az általuk kívánt „társadalmi forradalom” pedig egy új szocialista rend ígéretét hordozta magában.²³

A marxista értelmezések által dominált historiográfiai trendből feltűnően, bár nem meglepő módon hiányzik a munkástanácsoknak az 1945 utáni, a polgári kereteket elfogadó, a marxista világszemlélettől egyre nagyobb távolságot tartó *szociáldemokrata* jóléti programokkal történő párhuzamba állítása.²⁴ Ez hasonlóan a keresztényszociális tanításokhoz és a *szindikalizmushoz*, – szemben a marxizmussal – a legkövetkezetesebben képviselte a munkás-önkormányzatiság gondolatát a XIX. század óta. A választott munkátestületek vagyongazdálkodási jogainak követelése, az ágazati szintű, munkahelyi-szakmai alapon szerveződő gazdasági érdekképviselet léte (a panaszok közvetítésétől az üzemirányításban történő részvételig) ugyanis jellegetesen szindikalista követelések voltak a „szabadversenyes” kapitalizmus időszakában, melyek ugyan a két világháború alatt kötött gazdálkodás keretei között meg is valósultak ugyan, de a képviselői rendszerek a szakszervezeteket támogatták velük szemben a szovjet minta veszélyei miatt.²⁵

III.3. *A munkástanácsok történeti értékelései*

Az '56-os munkástanácsok hazai előzményeit kutatva megállapítható, hogy az intézmény látványosan „kilóg” a magyar munkásmozgalom történetét tárgyaló publikációk sorából, azok tárgyát értelemszerűen jobbára a szakszervezeti törekvések, harcok és a

---

primér forrásokhoz. Kérdéseket kellett leadnia, melyre szöveges válaszokat kapott egy erre kijelölt levéltárostól.

²² Lomax, 1989. 242–243.

²³ Lomax, 1981. 115–126.

²⁴ Ez alól kivételt képez a demokratikus hagyományok mibenlétét és a szociáldemokrata eszmerendszer viszonyát újragondoló tanulmány, ld. Kulcsár, 2017. 151–162.

²⁵ Sturmthal, 1964. 20–35.

szociáldemokrata párt története képezi. Analógiaként adódik az 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom majd a Tanácsköztársaság alatt létrejövő üzemi munkástanácsok és a Budapesti Munkástanács; valamint az 1944-45 során alakult „népi szervek” (pl. forradalmi bizottságok).²⁶ Az analógia annyiban torzít, hogy ’18-cal ellentétben az 1956-os munkástanácsok nem voltak a szociáldemokraták, majd a kommün idején a kommunisták üzemi bázisai és a hatalomváltás alapsejtjei, noha igény ’56-ban is mutatkozott volna erre; az 1918. november 2-án megalakult Budapesti Munkástanács pedig – pl. az ötvenhatos Nagy-budapesti Központi Munkástanácstól (a továbbiakban: KMT) eltérően - az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáig a Katonatanács és a Nemzeti Tanács mellett az ideiglenes parlament része volt, nem pusztán külső nyomásgyakorló csoportként létezett.²⁷ Az 1944-45-ben a kezdetben spontánul, majd 1945. februárjától kormányrendelet hatására megalakult *üzemi bizottságok*²⁸ a vagyonkezelés és az átmeneti üzemvezetés tekintetében ugyan rokonságot mutatnak, viszont a tagságban mutatkozó szociáldemokrata-kommunista túlsúly, valamint a kommunista térnyerésben játszott szerep szintén megkülönbözteti őket az ’56-os munkástanácsoktól.

A munkástanácsokkal foglalkozó legfontosabb mű az a rendszerváltás előtt, tehát a levéltári forradalmat megelőzően készült, Bill Lomax és Kemény István által szerkesztett forráskötet azonban a válogatott források tekintetében eklektikus képet mutat. A kötet korhű újságcikkeket, a KMT emigráns tagjainak pótolhatatlan visszaemlékezéseit (pl. Tőke Ferenc, Sebestyén Miklós), a Kohó- és Gépipari Minisztérium (a továbbiakban: KGM) keretei között készült gazdasági reformtervek vázlatait is tartalmazza, a kötet utolsó harmadát pedig a Rácz Sándor és társai ellen lefolytatott per vádirata teszi ki. Az előszót jegyző Kemény István szociológus a munkástanácsok által vágyott politikai rendet a *parlamentarizmus* és a különböző *önkormányzati formák* ötvözésében jelölte meg, másrészt elutasította azt a nézetet, miszerint a munkásság csak rétegspecifikus érdekei mellett szállt volna síkra, míg az elsősorban értelmiségieket foglalkoztató polgári szabadságjogok másodlagosak voltak számukra.²⁹

²⁶ Standeisky, 2010a. 456.

²⁷ Salamon, 2004. 30. A Munkástanács hagyta jóvá a két munkáspárt egyesülését és kiáltotta ki a népköztársaságot felváltó proletárdiktatúrát is. Uo. 45.

²⁸ Kiss, 2016. 290–291.

²⁹ Kemény–Lomax, 1986. 6–7. Kemény már ekkor utal egy, rendszerváltás utáni történetíró véleményeket is meghatározó sajátosságra a munkástanácsok történeti szerepének értékelésével kapcsolatban: „*Liberális szemmel tehát szocialistának, szocialista szemmel viszont liberálisnak látszik a magyar forradalom. A magyar munkások egyaránt vonzódtak a liberális és a szocialista elgondolásokhoz, csak abban nem hittek, hogy bármelyiknek egyszerű alkalmazása kielégíti igényeiket.*”. Uo. 9.

Szintűgy kulcsfontosságú az '56-os Intézet tematikus, a munkástanácsok ikonikus vezető személyiségeinek visszaemlékezéseit közlő kötete,³⁰ mely két szempontból segíti a kutatót. Egyrészt az oral history-interjúk gépelt, szerkesztett szövegleiratai másodlagos forrásokként kezelve rámutatnak egy-egy ötvenhatos esemény megéléstörténetére. Így kontrollforrásként alkalmasak az emlékezet által ráakódott jelentésrétegek lefejtésére, másrészt pótolhatatlan adalékokat nyújtanak levéltári iratokból nem megismerhető események történeti hátterének megrajzolásához. E célokhoz járult hozzá az a 2006-ban megjelent interjúkat tartalmazó kötet, mely valójában egy a forradalom egészét tárgyául választó hosszú dialógus. A közel 160 személy életinterjúinak részleteit az 1956-57-es évekre fókuszálva, tematikusan csoportosították, s az emlékezők sorában a munkástanácsok képviselői is hangsúlyos szerepet kaptak.³¹

Az ötvenhatos történetírói kánont uraló, a politika- és eseménytörténeti tényleírásokat pozitivistá következetességgel feltáró cikkek, olykor kismonográfia terjedelmű tanulmányok és forráskötetek után főként a 2000-es években *módszertani specializálódás* kezdődött meg. A kutatók egyre inkább elkezdték beépíteni a *társadalomtörténeti részdiszciplína* tudományos hozadékait a kutatásokba. Mivel már létrejött eddigre a forradalom történetéről egy viszonylag stabil tudásbázis, előtérbe kerülhettek olyan „mélyfúrások”, melyek az „*alulnézeti perspektíva*” érvényesítésével, bázis-szintű történések vizsgálatán keresztül viselkedési és csoportszerveződési minták, tömegpszichológiai és politikai filozófiai kérdések feltárására vállalkozhattak.

Az alulnézeti perspektíva következményeképp előtérbe kerültek az *üzemtörténeti feladolgazások*, melyek közül igazán említésre méltó Tóth Eszter Zsófia Csepeli Vas- és Fém-művekkel foglalkozó tanulmánya,³² s az általa munkásokkal, munkásnőkkel végzett oral history-interjúk sokasága,³³ Keller Márkus könnyűiparból vett esettanulmánya,³⁴ továbbá Kis

³⁰ A kötet szerkesztői igyekeztek a teljesség igényével fellépni, s valamennyi gazdasági ágazat, vagy területi szintű központosulást elérni képes munkástanács tagjától–vezetőjétől közöltek egy szerkesztett visszaemlékezést, melyek reprezentatív mintákként lehetőséget nyújtanak arra, hogy az egyazon társadalmi nagycsoporthoz tartozó munkások különböző értékvilágát, politikai szocializációját is vizsgálni lehessen.

³¹ Molnár–Körösi–Keller, 2006. A célokról ld. a Kozák Gyula által írt előszót. Uo. 8–10. Így többek között fővárosi és vidéki szereplők egyaránt, pl. Abód László, a csepeli Bácsi József, Nagy Elek és Bogár Károly, a borsodi Földvári Rudolf, az esztergomi Horváth Csaba, a Ganz–Vagonból Lukács Tamás.

³² Tóth, 1999. 163–198. A szerzőt *holisztikus szemlélet* jellemezte: a tanulmány a korabeli trendet követve a lehető legteljesebb képet igyekezett megrajzolni a csepeli ötvenhatról, ugyanakkor a peres iratokat visszaemlékezésekkel korrigáló narratíva–építés alapvetően kronologikus fonalát olykor megtöri néhány fontos kérdés (pl. szerveződés gyáregységenkénti eltérő mintáinak vizsgálata, a személyiségközpontúság, azaz a „húzóemberek” forradalmi szerepe), ami már túlmutat a pusztá eseménytörténeti horizonton.

³³ Az oral history–interjúk tanulságainak összegzését ld. Tóth, 2005. 78–99.

³⁴ Keller, 2010. 274–284. A Május 1. Ruhagyár forradalom alatti történetét elemezve hasonló következtetésekre jut e könnyűipari munkástanács működési jellemzőivel és a tagság életkorával kapcsolatban, mint amelyekre magam is jutok e dolgozatban a kohó– és gépipari üzemek vizsgálata során.

Andrásnak a Salgótarjáni Acélárugyárról írt, későbbiekben még többször idézendő kismonográfiája.

Az üzemtörténeti kutatási irányhoz kapcsolódik egy historiográfiai újdonság is. Az '56-os Intézet legújabb évkönyvének³⁵ illusztris szerzőgárdája a munkástanácsokkal nem csak szűk ötvenhatos történeti keresztmetszetben foglalkozik, hanem a munkáslét jellemzőinek feltárását is a vizsgálat részévé teszi az ún. „hosszú ötvenes évekbeli” változások, valamint a Kádár-kor és a munkásság viszonyának vizsgálata révén. Az ózdi kohóipar, az Ikarus és a Csepel Autógyár munkástanácsaival foglalkozó tanulmányok túlmutatnak azon az általános igénnyel fellépő, leegyszerűsítő szemléleten, mely szerint a munkásság *egészét* negatívan érintette a korai Kádár-rendszer és annak gazdaságpolitikája. Fontos, hogy a szerzők a forradalom történetét nem egy kimerevített, pontszerű eseményként, hanem folyamatok csomópontjaként ábrázolják az üzemek életében. Ezzel összefüggésben a különféle történések szituációhoz kötöttségére és ellenkező előjelű végkimenetelekre világítanak rá az üzemek történetét vizsgáló két tanulmány. Az Ikarusnál a politikai bosszú örvén szétvert, a korábban munkástanács körül koncentrálnó tapasztalt, nagyfokú autonómiaigényű szociáldemokrata szakember- és mérnökgárda hiányában visszaesett a gyártmányfejlesztés színvonala és a korábbi munkakultúra keretei közötti termelés, ugyanakkor megnyílt az út a technokrata beruházási programok előtt is.³⁶ Az alacsony munkásrészvétellel „pislákoló” csepeli gyárban a forradalmat követő megtorlás az egykori dolgozók emlékezetében úgy rögzült, hogy ezután lehetőség nyílt a karrierépítésre, bővült a vállalati mozgástér.³⁷ A kötetben megjelenik a munkás-önkormányzatiság kérdésének vizsgálata a '68-as mechanizmus-reform és az '89-es gazdasági útkeresés összefüggésében is.

A vidéki munkástanácsokról sporadikusan levéltári évkönyvekből, tematikus helytörténeti kiadványokból szerezhetők információk, melyek időrendileg főleg a november 4-e utáni politikai sztrájk és a helyi kommunista restaurációs célokkal szembeni ellenállás időszakából származnak. E feldolgozások szerzői – többségében levéltárosok, vagy olyan human értelmiségiek, akik csak érintőlegesen foglalkoztak a forradalommal – azonos módszerrel és megközelítésmóddal járnak el. A szervek működését csak a helyi forradalmi történésekbe ágyazva tárgyalják, leginkább periratokból kivett *állítólagos történések* felvonultatásával, sajtótermékek cikkeinek elemzésével. Számos forrást közöl és olykor érintőlegesen

---

³⁵ Rainer–Valuch, 2017.

³⁶ Bódy, 2017. 92–93.

³⁷ Kiss, 2017. 130.

történeti interpretációt is adnak a Nógrád megyei,³⁸ Békés megyei,³⁹ Baranya megyei,⁴⁰ keszthelyi,⁴¹ várpalotai,⁴² soproni⁴³ forradalmi történésekről szóló kötetek.

A magyar bányászság forradalma a többi gazdasági ágazathoz képest jól dokumentált és feltárt. Köszönhetően egy olyan alapkutatásnak, mely Baranya, Nógrád, Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén és Komárom-Esztergom megyék bányavidékeinek forradalmát tárta fel és a résztvevők radikalizmusának mozgatórugóira, valamint a bányászmiók társadalomrajzára is fókuszálva. A magyar bányásztársadalom '56-os szerepét mérlegre tevő, a kötet tanulmányait összegző Schuller Balázs szerint a hivatalos statisztikák alapján a bányászat 125.000 főnyi foglalkoztatottjából csupán 65.000 fő volt „valódi” bányász. A bányavidékeken alakuló kb. 68 üzemi munkástanácsnak 1576 tagja volt, közülük 214-et tudunk név szerint is azonosítani, kutatása szerint 24 bányászathoz köthető személyt végeztek ki a megtorlások során.⁴⁴ A tanulmányok szerzői utalnak a munkásság, mint társadalmi nagycsoport meghatározásának később még tárgyalandó nehézségeire, a fegyveres erőszak szerepére és a kommunista államhatalomhoz való mindenkor problematikus viszonyra is.

Szintén a bányászvidékek forradalmának mélyebb megismerését segíti elő a dorogi szénmedence településeinek forradalmáról készült doktori értekezés,⁴⁵ mely talán elsőként hozza összefüggésbe a munkástanácsokkal a keresztényszocialista törekvések felújításának perspektíváját és tér ki részletesen a regionális központosulási törekvésekre (pl. Duna menti Munkástanács). Fontos megemlíteni a sümegi járás forradalmi történéseinek tárgyalása közben a bazalt- és kőbányák munkástanácsainak tevékenységét kronologikusan, pozitivistá részletességgel tárgyaló, a szerveződéssel és az ellenállás, megtorlás célszemélyeinek bemutatásával is foglalkozó új kiadványt is.⁴⁶

A vidéki forradalom Miskolc melletti politikai fővárosát adó Győr-Sopron megye ötvenhatos történeteinek feltárása során komoly hangsúlyt kaptak a munkástanácsok, mint erre a könyvfolyammá duzzadt, egy évtizedes kutatási eredményeket összegző kiadványsorozat is ékes példa. Az I. kötetben a győri forradalmi várostörténetbe és némileg megyei eseményeket dokumentáló források közé ágyazva olvashatunk a megyei tanácson alakult ún.

³⁸ Á. Varga–Pásztor, 2002.

³⁹ Ld. Erdmann Gyula által szerkesztett, 2006–2009 között megjelent forráskiadványokat a Békés Megyei Levéltár gondozásában.

⁴⁰ Rozs, 2008.

⁴¹ Csomor–Kapiller, 2006. 35–37, 42–44.

⁴² Galambos, 2016.

⁴³ Bank, 2017b.

⁴⁴ Schuller, 2006. 268–270.

⁴⁵ Marek, 2012.

⁴⁶ Bank–Mészáros, 2017. 75–78. 145–148.

„Munkástanács” szerteágazó közigazgatási feladatairól a járások és a községek felett. Emellett a szerkesztők a könnyű- és nehézipari üzemek munkástanácsainak határozatait és jegyzőkönyveit is közölték magyarázó jegyzetek kíséretében. Képet adnak arról is a források, miként veszi át a forradalmi elit a közigazgatási feladatokat, miként fogja össze a Szigethy Attila vezette Győri Nemzeti Tanács, mint ernyőszerkezet a katona, ifjúsági- és munkástanácsokat.⁴⁷ A III. kötet egy „amalgámozással” konstruált per,⁴⁸ a három elítélttel záruló Berger Sándor textilgyári művezető és másik két társa, Tóth István és Csincsák Endre jogtanácsosok ügyével kapcsolatban közöl ügyészégi iratokat, az első- és másodfokú tárgyalások jegyzőkönyveit, valamint ehhez tartozó magyarázó jegyzeteket arra vonatkozóan, hogy hol és miben, továbbá miért torzított a politikai bosszúállás érdekében konstruált eljárás. A per-technikai kérdéseket kimerítően tárgyaló kötetet követő záró munka az egyik győri nagyüzem, a Vagonygyár munkástanácsának tevékenységét mutatja be újságcikkek, naplórészletek és periratok bevonásával. Közélmódja nem megtorlás-centrikus, sokkal inkább a restauráció képlékeny időszakát tekinti át.⁴⁹

Történetek lépések a munkástanácsok országos központjának is tekintett, hozzávetőlegesen egy hónapot megélt Nagy-budapesti Központi Munkástanács (a továbbiakban: KMT) történeti szerepének megismerésére,⁵⁰ ám a feltárás egyik lehetséges kulcsát képező Rác Sándor és társai ellen lefolytatott büntetőeljárás részletes elemzésével máig adós a történettudomány. A monografikus igényrel készült szakmunkák egyetértenek abban, hogy ez a testület a második szovjet intervenciót követően a nemzeti ellenállás egészének gerincét és politikai csúcsszervét jelentette, az érdekképviselően túl „nemzeti politikai erőként”⁵¹ jelent meg.

A forrásfeltárásokból született pozitívista jellegű, eseménytörténetre fókuszáló leírások mellett analitikus szövegek is készültek a munkástanácsokról. Feitl István több tanulmányban is foglalkozik a témával. 1989-ben még „trockista tanács hatalmi rendszerkísérletnek” tartotta számon törekvéseiket,⁵² az idő előrehaladtával – a vizsgálható források mennyiségének növekedésével, új értelmezések megjelenésével – későbbi szövegeiben ez a motívum teljesen eltűnik, sőt, végül már a *neokorporatista tanok* előfutáraként tekint az ötvenhatos munkástanácsokra. Szerinte a munkástanácsok politikai víziója a *polgári demokratikus*

⁴⁷ Bana, 1996.

⁴⁸ A per szereplőinek sajtósági kiválasztási szempontjairól ld. Szakolczai, 2002. 251–256.

⁴⁹ Szakolczai, 2007.

⁵⁰ A KMT történetéről ld. Nagy, 1996. 3–50., Varga, 1994. 199–235., Horváth, 1998. 113–211.

⁵¹ Kahler–M. Kiss, 1997. 150.; Szakolczai, 2001.

⁵² Feitl, 1989a. 10–13.

államberendezkedés és társadalomirányítási szisztéma alternatíváját nyújtotta, egyfajta *önigazgató társadalmi berendezkedés* irányába történő elmozdulást jelentett.⁵³ Egyrészt azért, mert a polgári állammal szemben alapkövetelményként fenntartott hatalmi ágak elkülönítése helyett a végrehajtás és döntéshozatal sajátos „egyesítésével” egy új kombinációt hoztak létre a forradalom időszakában és tartották fenn azt követően, tehát a hatalommegosztás elvének feladásával egyszerre döntéshozó és végrehajtó testületek is voltak. Feitl ugyan kerüli a kifejezést, de a forradalom önszerveződő testületeinek programját, politikai jövőképeit vizsgálva konklúzióként egyfajta „harmadikutas berendezkedésre” jut: a forradalom – s benne különösen a munkástanácsok – a parlamentáris, képviseleti demokrácia ötvözését kívánták a különböző szintű-rangú gazdasági-szakmai alapú önszerveződésekkel, e duális viszonyban pedig a két, párhuzamos képviseleti rendszer kiegyensúlyozza egymást. E politikai célokhoz egy olyan piacgazdasági modellt rendeltek hozzá, mely a dolgozói kollektíva tulajdonosi jogosítványait képviselő munkástanácsokra („önigazgatások hálózatára”) épülne.⁵⁴

Historiográfiai szempontból fontos az a Szegeden megjelent tanulmánykötet, mely gazdaságtörténeti és szocialista „rendszer-tani” tanulmányok mellett kortárs emlékezéseket is magába foglal. Ebből most csak egy fontos gazdaságtörténeti megállapítást emelnék ki. Kovács Kikova László meglátása szerint a munkástanácsok olyan ún. társult munka közösségek, melyek egy a szovjet modelltől eltérő antikapitalista társadalom- és gazdaság-szervezési modellt jelentettek. A szocialista gazdasági jogból merítő szerző szerint az ötvenhatos kíváncsi az volt, hogy az állam kezében összpontosuló tulajdonosi jogosítványok egy része üzemi hatáskörbe kerüljön át. A munkástanács-tagok az ötvenhatos vízió szerint olyan társult munkaerő-tulajdonosok, akiknek az esetében megszűnik az állam, mint legfőbb munkaadó szerepe. Ehelyett a munkaerejükkel szabadon rendelkező tagok bérlik a termeléshez szükséges, köztulajdonban maradó gyári infrastruktúrát és használják az anyagkészleteket, majd a nyereségen megosztóznak az állammal.⁵⁵

Az ’56-os forradalom történetének egyik legtekintélyesebb kutatója, Rainer M. János legújabb kismonográfiájában a forradalom programjával kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy az harmadikutas, demokratikus és a szó eredeti értelmében véve baloldalinak tűnik. A függetlenség kivívása után felépítendő, *sajátosan magyar szocializmus* („széles köztulajdonon alapuló szociális államgazdaság”) idilli formavilágához hozzátartozott a szovjet típusú

---

⁵³ Feitl, 1989b. 42–52.

⁵⁴ Feitl, 2005. 242–243.

⁵⁵ Kovács, 2012. 14–19.

szocializmusból megismert társadalmi-gazdasági képlet, melyen alapvetően nem kívántak változtatni, emellett pedig a nyugati polgári demokratikus államberendezkedés és öngazgató formák szintézisét kívánták. Az ipari öngazgatás eredetét nem a „hazai demokratikus hagyományokkal”, hanem az érdekvédelemmel, illetve marxi és anarchista tanokkal („termelői társult közössége”) hozza összefüggésbe, mely optimális működéséhez piacgazdasági kereteket igényel.⁵⁶ Még akkor is így van ez szerinte, ha a dolgozói kollektíva tulajdonjogának munkástanácsok általi képviselése, a „társadalmi tulajdon” érvényesítése még elméleti síkon is kevésbé volt kidolgozva.⁵⁷

Szakolczai Attila 2017-ben napvilágot látott, vitaindítónak szánt tanulmányában újragondolásra javasolja azt a ma már szakmai körökben is dominánsnak számító véleményt, miszerint a forradalom célja a nyugati többpárti pluralisztikus modell és piacgazdaság⁵⁸ létrehozása volt. Szerinte ez a *látzat* azért jött létre, mert az értelmezések a hidegháborús szembenállás logikájára épültek: egy a keleti blokkon belül kitört szovjetellenes felkelés *szükségképpen* antikommunista kell legyen, s a Vasfüggönyön túli nyugati állam- és társadalomberendezkedés igenlését kell hogy jelentse. Ezzel szemben rámutat arra, hogy egyrészt a forradalom szereplőinek többsége nem vallotta magát szocializmus-ellenesnek, másrészt pedig mélyebben meg kell ismerni a „harmadikutas vízió” (azaz a szocializmus és a demokrácia összeegyeztethetőségének) lehetőségét, melyhez épp a munkástanácsok kutatásának előtérbe kerülése nyújthatna segítséget.⁵⁹

***

Mint láthattuk, a témával foglalkozó irodalom két markáns csapásiránya közül az egyik a munkástanács, mint „*politikai intézmény*”, politizáló testület vizsgálata, ennek kapcsán pedig adódik a szocializmus „demokratizálásának” és egy alternatív képviselési rendszer (tanácskommunizmustól a korporativizmusig) kiépítésében betölthető szerepnek az elemzése. Az ideologikus, baloldali magyarázatok fenntartják annak lehetőségét, hogy a *közvetlen demokrácia*, az önkormányzati szervek hierarchikus-területi integrációja révén kialakuló direkt, kizárólag az állampolgárok közvetlen részvételével működő kormányzási mód („tanácsdemokrácia”) a bürokratikus államgépezet és képviselési demokrácia felváltását

⁵⁶ Rainer, 2016. 85–86.

⁵⁷ Rainer, 2016. 78–80.

⁵⁸ Erről ld. Kahler, 2006.

⁵⁹ Szakolczai, 2017. 6–11.

jelenthette volna. Mindezt általában a forradalmi szervek többségénél kimutatható, az állam egészével tévesen azonosított bürokrácia- és pártellenességből szokás levezetni. Hannah Arendt azért tartotta a magyar forradalom egyik legautentikusabb szerveinek a munkástanácsokat, mert azok ellensúlyozták a képviseleti rendszerek gyengeségeit, a pártosodás ellenpólusát képezték, valamint az érdek nélküli szabad és közvetlen véleménycsere fórumai voltak.⁶⁰ Ezzel kapcsolatban kritikusan meg kell jegyezni, hogy a XX. század közepén az ország egész területén autentikus joghatósággal rendelkező bürokratikus államigazgatás megszüntetését illúzió volt várni, az ország életének a széttartó, spontánul alakult forradalmi szervekre alapozása nyilvánvalóan nem volt létező, reális alternatíva. Viszont a forradalom alatt megjelenő alternatív elit képviselői részt vehettek volna egy „új állam” helyes, a pártérdek érvényesítésének kiküszöbölésével csak a közérdeket centrumba állító működési rendjének kialakításában. A nem káderközpontú, szakmailag megfelelő emberállománynak a helyi, az önkormányzatiságot csorbítottan ellátó tanácsokban történő helyzetbe hozása is alighanem erősítette volna az 1945 után megrendült állam iránti bizalmat.

A forradalomban tulajdonképpen nem a képviseleti és a közvetlen demokrácia strukturái közötti választás jelent meg, még ha a forradalom napjaiban fel is értékelték a kormányzást helyi szinten ellátó, az antik városköztársaságokra jellemző népgyűlésekhez hasonló döntéshozatali fórumok. A központosított államigazgatás helyreállítása nem lehetett kérdés, a forma viszont igen: az új politikai hatalom hogyan foglal állást az ellensúlyok mértékének, a *centralizáció-decentralizáció kérdésében*, azaz mennyire lát veszélyt az önkormányzatiság megerősítésében. A közvetlen és a közvetett demokrácia ugyanis tartalmi meghatározásuktól függően, azaz ha nem egymás alternatíváját jelentő politikai rendszerként tekintünk rájuk, nem egymás ellentétei, összhangjuk kivitelezhető. A polgári államrendszerekben a *közvetlen demokrácia* - amennyiben ez alatt az állampolgárok aktív részvételét értjük a közügyek intézésében – több módon is biztosított,⁶¹ a parlamentáris képviselet fennállása mellett sajátos jogvédelmet élvez, kifejeződik pl. népszavazás intézményében is.

Egyes szerzők épp az ilyen példákba kapaszkodva olyasfajta messzemenő következtetéseket is levontak, hogy a munkástanácsok egy újfajta államiság alapját képezhették volna, egy alternatív, demokratikus szocializmus-modell alapköveinek lerakását végezték.⁶²

⁶⁰ Demeter, 2012. 66.

⁶¹ E helyütt nem célolok bonyolult államelméleti fejtegetésekbe bocsátkozni, viszont példaként érdemes megemlíteni a gazdaság szférájában az érdekképviselet lehetőségét komoly jogi gátakkal védő „szociális partnerség” (*Sozialpartnerschaft*) különféle formáit és intézményeit az európai kontinensen.

⁶² Ez a felvetés jelenik meg egy tudományos ismeretterjesztés céljával íródott összefoglaló munkában is. Ripp, 2002. 272.

Ennek számos történeti érv is ellentmond: Standeisky Éva monumentális nagymonográfiájában határozottan állást foglal az ellen, hogy a munkástanácsokra tartós, konszolidált politikai rendszer felépíthető lett volna, a Kádár-kormányral folytatott harc pedig ellehetetlenítette az öngazgatás „kikísérletezését.” Szerinte a munkástanácsok pusztán *rétegszervezetek* voltak, melyek a forradalom alatti *ex lex* állapotban, a direkt és aktív állampolgári részvételt igénylő „népgyűlés-demokrácia” időszakában tudták igazán betölteni feladatukat, az adott közigazgatási terület felett diszponáló forradalmi bizottság iránymutatását követve, felsőbb-ségét elfogadva.⁶³

Az értelmezések másik iránya a munkástanácsra egyfajta technokrata, bürokratizálódásra hajlamos, a munkahelyi kereteket szakszerűen koordinálni igyekvő szervként tekint, mely a helyi viszonyoktól függően számos sajátosságot ölthetett.⁶⁴ Abban alighanem egyetértés van, hogy a munkástanácsok olyan érdekképviselőket ellátó választott testületek, melyek az adott gazdasági régió sajátosságait⁶⁵ magukon viselő rétegszervezetek, ipari munkahelyekhez kötődnek és a forradalmi körülmények között a gyári közélet demokratikus véleményalkotó- és döntéshozatali fórumaiként működtek.⁶⁶ Tevékenységi körük október napjaiban az üzemvezetés mellett a pártállam széthullásának következtében, különösen az iparvárosokban általános közigazgatási feladatok ellátására is kiterjedhetett, ebben az esetben „munkásjellegük” torzult, módosult és bővült.

⁶³ Standeisky, 2010b. 541–543, 392.

⁶⁴ Horváth, 2008. 295.

⁶⁵ Ez alatt azt kell érteni, hogy bizonyos alapcélokon túl más a politikai klíma egy bányavidék munkástanácsában és egy a dolgozatban általam is vizsgált, alapvetően könnyű- és mezőgazdasági feldolgozóiparra specializálódott szegedi üzemi miliőben.

⁶⁶ Kovács, 2012. 14–20. Székely, 2012. 20–25.; Standeisky, 2010a. 79, 106, 112.

IV. FORRÁSOK, VIZSGÁLATI MÓDSZEREK ÉS TÖRTÉNETKUTATÓI NÉZŐPONTOK

IV.1. A „munkásosztály” fogalma és belső rétegződése az ötvenes években

A munkásosztály fogalma az államszocializmus négy évtizede alatt elhasználódott, ideológiailag terhelt fogalommal vált. E társadalmi nagycsoportot jelölő kifejezésnek ugyanakkor nincs korokon átívelő, konstans és konkrét jelentése. A struktúrák és mentalitások változásával a definíció is szükségképpen módosul. A foglalkozás szerinti társadalmi tagság önmagában nem elegendő a belső csoportképződési minták és határvonalak megrajzolásához, a státusok és szaktudás belső differenciáló ereje is meghatározó erővel bír.⁶⁷

A XX. század során az európai kontinens ipari társadalmában végbement mobilitási tendenciák vizsgálata kimutatta, hogy az ipari társadalom belső szerkezetét tekintve a *legkevésbé zárt és statikus*. Kezdetben különösen a generációs változások voltak jelentősek, a mobilitási esélyek pedig a gazdasági-társadalmi fejlődés nagyságrendjeinek növekedésével arányosan emelkedtek. A Lipset-Bendix-Zetterberg szerzőtrío kutatási során azt figyelte meg, hogy amennyiben egy európai munkás középosztálybeli státust ért el, ettől a változástól nem feltétlenül kellett elhagyja korábbi politikai magatartását, megmaradhatott a munkásságra jellemző ideológiai beállítottságoknál. A társadalmi státus emelkedésével tehát nem járt együtt az új társadalmi osztályhoz való tartozás, mert ehhez át kell venni annak fogyasztási mintáit is, hogy befogadásra találjon. Mindazok, akik különböző okokból kifolyólag nem tudtak az iskolai végzettségüknek megfelelő státusban elhelyezkedni, feszültséget táplálva magukban hajlamosabbá váltak a fennálló rendszerrel szembeni politikai megmozdulásokra. A német, svéd szakmunkások sokkal inkább felvállaltak radikálisabb nézeteket, míg az amerikai, ausztrál és brit szakmunkások esetében „konzervatívabb” állásfoglalások voltak megfigyelhetők.⁶⁸ Ez az empirikus, széles mintavételen alapuló szociológiai vizsgálat is cáfolja következtetéseiben a homogén értékrendű, tudatú, egységesen és mindenkor rendszerváltó hajlamú munkásosztály képét.

1945 után a magyar iparban végbement szovjetizálás folyamata nagyban újrarajzolta a munkásság belső szerkezetét, s így értelemszerűen megváltozott a munkás fogalma is. A

⁶⁷ Gyáni, 2003. 11.

⁶⁸ Lipset–Bendix–Zetterberg, 1998. 72–86.

nagyipari munkásság 1945 előtt az egyik legdinamikusabban növekvő, a szociáldemokrácia és a szakszervezetek révén politikailag erősen integrált, földrajzilag az egyik leginkább mobil társadalmi nagycsoport volt, mely leginkább a városi társadalom alsó rétegét alkotta. A második világháború időszakára a kereső népesség közel felét tették ki, háromnegyedük kilenc ipari városban élt.⁶⁹ Különösen a pártállami diktatúra kiépülését követően ez a viszonylag zárt, világos hierarchiával rendelkező osztály felhígult és heterogén „masszává” változott. Az állami iparban foglalkoztatott fizikai dolgozók száma közel megduplázódott 1949-56 között, ezen intenzív átrétegződési folyamat velejárójaképp pedig a hagyományos munkáséletforma átalakult, állandóvá vált a státusbizonytalanság és az átmenetiség érzése.⁷⁰ Az ipar átalakítása a bérek, jövedelmi viszonyok relatív kiegyenlítődéssel járt, a lefelé niveláló tendencia eredményeképp viszont a hatvanas évekig általános dolgozói elszegényedés volt jellemző.

A *munkásosztály*, vagy a *munkásság* ideológiailag semleges, analitikus fogalmának ugyanakkor van néhány szektortól független normatív eleme, a vizsgált korszak statisztikai adatrögzítési gyakorlatában is állandónak tekintett definíciós vonatkozása: a *munkás* fizikai munkaerejének áruba bocsátásából él (bérmunka), *iparhoz kötődő termelő munkát végez*. A kortárs beszéd mód „munkásosztály” alatt elsősorban a nagyipari, nehézipari üzemi munkásságot értette, a mezőgazdaságban ipari munkát végzők jellemzően csak a hatvanas-hetvenes évektől kerülnek be a munkásság számát felmérő statisztikai adatsorokba. Valuch Tibor például *városi munkás* alatt ennél bővebben az iparban, kereskedelemben, közlekedési- és szolgáltató szektorban dolgozó szakképzett és képzetlen fizikai munkát végzők összességét érti.⁷¹ Egy kortárs angolszász szerző, Anthony Giddens szociológus a munkavégzésben betöltött hely alapján *alsó- és felsőmunkásságról* beszél. John Goldthorpe tipológiájára támaszkodva előbbi alatt a gyakran cserélődő, alacsonyan képzett (betanított, segéd, képzetlen) rosszul fizetett és veszélyes munkakörülmények között dolgozni kénytelen ipari és mezőgazdasági munkásokat érti, míg utóbbiak magas humán tőkével rendelkeznek, azaz szakképzettek, jellemzően termelésirányítási-felügyelői pozíciókat töltenek be.⁷² A vizsgált források alapján azonban az is látható, hogy a korabeli adatrögzítési gyakorlat és a hivatalos társadalomkép a munkás kifejezést *általánosító kategóriaként, leegyszerűsítve* használta, nem

⁶⁹ Bódy, 2012. 54–60.

⁷⁰ Valuch, 2005. 219.

⁷¹ Valuch, 2012. 12. A definíciós nehézségeket mélyítve emellett felveti, hogy pl. a művezetők, segéd- és szakképzett munkások sorolhatóak-e *egy rétegbe* pusztán azon az alapon, hogy bérből élnek és fizikai foglalkozásúak?

⁷² Giddens, 2008. 245.

törődve a belső rétegződés sokféleségével. A fennmaradt állambiztonsági és rendőrségi iratokban általában a foglalkozás, valamint a szülők és a delikvens származása, ennek kettő közötti mobilitási kapcsolata csapódik le abban a kifejezésben, hogy „munkás”, „gyári munkás”.⁷³ A későbbiekben tárgyalt szegedi munkástanács-tagok életrajzának rekonstrukciója során azt tapasztaltam, hogy életútra vonatkozó információkat a rendőrségi kihallgatások során, tehát *bemondás alapján* – olykor állambiztonsági környezettanulmányok következtéseivel összevetve - rögzítették. Számos esetben pedig az első kihallgatás kezdetén, amikor a kihallgató rendőrtiszt felszólította a gyanúsítottat önéletrajza vázlatos, prózásított, szubjektív „elmesélésére”, a néhány sorral fentebb olvasható társadalmi besorolással összevetve egyáltalán nem tipikusnak mondható gyári munkás-életutakat látunk kirajzolódni.

A származás és képzettség strukturáló szerepe alapján három nagyobb és néhány kisebb csoportot lehet meghatározni a munkásságon belül az 1945-56 közötti időszakra vonatkozóan:⁷⁴

- (1) *Szaktanácsosok*. E „munkásarisztokráciának” is nevezett kategóriába többgenerációs, tekintélyes munkáscsaládokból származó dolgozók tartoznak, akiket nagyfokú hivatás- és társadalmi tisztelet övezett. Az innen kilépők kisiparosok, műszaki értelmiségiek lehettek. A munkáscsaládba tartozó szaktanácsosokat és a javarészt belőlük rekrutálódó termelésirányítókat jövedelmük és kulturális jellemzőik már 1945 előtt is közelítették a kispolgári élelnívóhoz.⁷⁵ Erős összetartozás-tudat, ellenállás jellemezte őket a vidéki paraszti eredetű fiatal férfi népesség gyorstalpalókon történő szaktanácsossá „alakításával” szemben. Az ötvenes években még a szaktanácsosok döntő hányada ebből a többgenerációs, tradicionális munkásságból származott, a munkásság paraszti eredetű népességből történő újratermelődése a '60-as évektől vált önreprodukciós mechanizmussá.
- (2) *Képzetlen (félleg képzett) tradicionális munkások*. E kategóriába a többgenerációs, alacsony iskolai végzettségű, betanított- és segédmunkások tartoznak, akik körében nagy a be- és kilépési mobilitás; körükben jellemző a státus generációs továbbörökítése, ugyanakkor megfelelő képzés esetén lehetséges volt a felemelkedés a szaktanácsosság soraiba is.

⁷³ Rainer, 2016. 61–63. A korban általános volt a „két osztály–egy réteg” (munkás, paraszt, értelmiség) típusú leegyszerűsítő felosztás, mely számos mobilitási tendenciát eltakart. Bartha, 2017. 11.

⁷⁴ A kategorizálás alapját az alábbi tanulmány adja, ld. Valuch, 2017a. 34–38. A karakterjegyekről ld. még Belényi, 2004. 114–121.

⁷⁵ Bódy, 2012. 54–60.

(3) *Első generációs „parasztmunkások”*. Az ötvenes években a legnagyobb létszámú, az intergenerációs (nemzedékek közötti) mobilitásra példát nyújtó, a mezőgazdasági munkaerő kiáramlásával a legdinamikusabban növekvő csoport. Alacsony pozíció, nehéz fizikai munkavégzés jellemezte, a városi peremlét és proletárhelyzet állandósulása figyelhető meg körükben. Jellemző rájuk a „kétlakiság”, a lakhatási- és munkavállalási célból történő ingadozás, a mezőgazdasági munkától való elszakadási képtelenség. Beolvasztásuk a tradicionális munkásságba felszínesen ment végbe, megtartották tradicionális értékbeállításukat, fokozva ezzel a munkásságon belüli heterogenitást.⁷⁶

(4) *Vándorló segédmunkások, alkalmi munkások*.

(5) *Magánalkalmazottak*

A fizikai munkát végző „kék galléros” munkásság mellett kulcsfontosságú szerep jut, a napi szintű ügyvitelt, komplex irodai-adminisztratív feladatokat ellátó „fehérgalléros”, adminisztratív munkakörben foglalkoztatott dolgozóknak is. A kékgalléros munkásokétól számos ponton különböző értékpreferenciáik, sajátos elkülönülésük és érdekkijárási lehetőségeik az igazgatónál a munkástanács belső életében is okozhattak problémákat. Számos jel utal arra, hogy igyekeztek saját szűk csoportjuk érdekeinek érvényesítésére felhasználni a munkástanácsot a Keleti Blokk számos országában.

A munkásság számát gyarapították a történelmi középosztály és elit lecsúszott tagjai is.⁷⁷ A deklasszáldott „úri középosztály” és a magánszektorban dolgozó középrétegek magas humán tőkével rendelkező tagjai vagy a fehérgalléros alkalmazottak soraiban (olykor vezető beosztásban) találtak helyet, vagy rosszabb esetben – ha nem sikerült a jogszabályok által sújtott magánszférában, vagy a szövetkezeti kisiparban és kiskereskedelemben megkapaszkodni -, akkor jobbára a betanított-, illetve segédmunkások közé süllyedtek le. A káderré válás potenciálisan a 2. és 3. kategóriába sorolt munkások esetében jelenhetett meg a felfelé mobilitás lehetőségként.

A központi tervutasításos gazdálkodás rendszere hozzájárult a hagyományos üzemi hierarchiák szétveréséhez és egyben sajátos újratermelődéséhez is, a közösségi munkakultúra lassú felbontásához, a termelési folyamat individualizációjához. Mark Pittaway kutatásai szerint az ipar szocialista átalakítása paradox módon a szocializmus előtti, a férfi szakmunkásoknak előnyöket nyújtó hierarchiák újratermelődését eredményezte. A tapasztalt

⁷⁶ Tomka, 2009. 175.

⁷⁷ Belényi, 2004. 7. Gyáni, 2006. 33–34.

szakmunkások így csak látszólag sorolhatók az ipar szocialista átalakításának veszesei közé, érdekérvényesítő erejük ugyanis megmaradt. Szerepük amiatt is felértékelődött, mert a közmegegyezést nélkülöző, voluntarista iparfejlesztési termelési célok az ő ellenállásukon megbuktak volna. A szembekerülés helyett, a tervteljesítés érdekét és célját ultima ratio-ként kezelve, engedményeket kellett adni a szakmunkásoknak: a politikai szelekciót követően, 1949 után egyre inkább megnyílt előttük az út a termelésirányítás szintjeire, lehetővé vált a nagyobb anyagi megbecsülést nyújtó „kiesők” helyeinek betöltése; a darabbérezésen keresztül az egyéni bérmaximalizálásra ösztönző rendszert (pl. munkaversenyen keresztül) ők tudták kihasználni a legjobban.⁷⁸ A tervteljesítés „fétise” lehetővé tette számukra, hogy sajátos mozgásteret nyerve élen járjanak az adott üzem sajátosságaihoz szabott, specializált bér- és termelési szisztéma kiépítésében; ugyanakkor a burkolt ellenállási stratégiákon keresztül kész helyzet elé is állíthatták a kommunista gyárvezetést: nyílt sztrájk helyett a normák letörésére irányuló munkatempó-lassítás, szélsőséges esetben a munkabeszüntetés *alkupozíciót* jelenthetett.⁷⁹ A szerző egy későbbi tanulmányában arról is írt, hogy a rosszul fizetett, a megbecsültség hiányát megtapasztaló *szakképzett munkásfiatalok* voltak politikailag a legradikálisabbak és a leginkább rendszerellenesek. Az „új szakasz” politikája következtében pedig leginkább a szakmunkások lettek megosztottak: a prémiumrendszer 1953-as bevezetésének haszonélvezői, a bányaiipari szakmunkások üdvözölték a Nagy-kurzust, a más ágazatokban dolgozókat viszont 1953 után is éveken át feszélyezte és radikalizálta a normarendszer állandó szigorítása és az ezzel járó nyomott bérszínvonal.⁸⁰

Milyen társadalmi hatásokkal járt az erőltetett iparosítás az államosított gyáripárban dolgozókra nézve, milyen helyzetet örökölt a gazdaságpolitika irányvonalán jelentős hangsúlyeltolásokat végző 1953-as Nagy Imre-kurzus? A munkásság társadalmi helyzetét leíró néhány adat hozzájárul a forradalom alatti viselkedés, az elégedetlenség forrásainak megértéséhez. Az egyik legmeghatározóbb jellemző a munkaerő mesterséges elszegényítése volt, az 1956-os bérek és fizetések vásárlóerejüket tekintve az 1938-as bázisév felét sem érték el. A legrosszabb anyagi helyzetben a fiatal, pályakezdő szakmunkások, a kétlaki segédmunkások, betanított alkalmazottak, portások és raktárosok voltak. Ők alkották a 600-800 Ft körüli minimálbéren tengődő tízezrek csoportját. A vásárlóerő csökkenését alapvetően az okozta, hogy a bérrendezés és a fogyasztási cikkek árának változása nem állt arányban egymással, utóbbi aránytalan emelkedésével a bérek reálértéke csökkent, melyet a kétszámjegyű infláció

---

⁷⁸ Tomka, 2009. 147.

⁷⁹ Pittaway, 2003. 74–76, 78–82.

⁸⁰ Pittaway, 2006. 3, 5.

csak tovább értéktelenített. A jegyrendszer megszüntetése után, 1951-ben Vas Zoltán megfogalmazása szerint „áremeléssel és minőségrontással vettük el a béremelések életszínvonalemelő hatását. (...) bérek 20 százalékos emelkedése mellett a fogyasztói cikkek árát 50-100 százalékkal megemeltük, vagyis az életszínvonalat ismét csökkentettük”.⁸¹ Noha a vidéki parasztság Nagy Imre intézkedései nyomán kissé fellélegezhetett, a munkásságra a nagyberuházások visszafogása, az állami iparra történő ráfordítások általános csökkentése inkább negatívan hatott.⁸² Az adminisztratív dolgozók, az „üzemi bürokrácia” növekedésével pedig még inkább kiéleződött az üzemen belüli bérfeszültség. 1953-at követően a fontosabb élelmiszerek egy főre eső fogyasztása nőtt érdemben, a lakáshiány azonban mindvégig égető probléma volt, bár 1954-55-re már felépült a hét évre tervezett lakások közel fele. A gyermekes munkáscsaládok egy főre eső jövedelme 30%-kal volt alacsonyabb a gyermektelenekéhez képest. A nyugdíjak megállapítását több igazságtalanság is terhelte: az öregségi nyugdíj kiszámításakor az 1945 előtt munkában töltött éveket nem számították be, másrészt alapösszegét egy 60 évesen nyugdíjba vonuló bérének 15%-ában, egy 65 évesen nyugdíjazott személy bérének 30%-ában állapították meg. A nők több mint hatvan százaléka, a férfiak közel egyötöde csak a minimálisan megállapított, 1954-től 500 Ft-os összeget vehette kézhez. Emiatt a gyáripari dolgozók több mint kétharmada nyugdíj után is kénytelen volt munkát vállalni a létfenntartás érdekében.⁸³

Ötvenhatban a legrosszabbul fizető vegyipari, bányászati- és építőipari munkakörök mellett az állami vállalatok közül a MÁV és a posta időbéres dolgozóinak bérét átmenetileg rendezték, az éves béremelés mértékét átlagosan 4%-ra taksálták.⁸⁴ A Minisztertanács május 7-én hozott határozata szerint júniustól 650 Ft-ra kellett növelni az időbérben foglalkoztattak alapbérét, a bérrendezés hatálya azonban nem terjedt ki a darabbér szerint és prémiumos időbérrendszerben foglalkoztatottakra.⁸⁵ Hangulatjavító és „tűzoltó” jellegű intézkedésnek tudható be a pótszabadságok rendezése és a munkaidő csökkentése az egészségre leginkább alkalmas nehézipari szakmákban dolgozóknak. Az állami, szövetkezeti és helyi ipar esetében a miniszter jogosult volt kísérleti prémiumrendszert bevezetni műszaki és adminisztratív dolgozóknak. Ha az illetékes miniszter nem rendelkezett róla, akkor a vállalat igazgatója határozhatta meg azt, hogy az iparágra vonatkozó bérrendszerek közül melyiket alkalmazza – mindezt úgy, hogy a beralap-felhasználás nem növekedhetett egy esetleges

⁸¹ Idézi Varga, 1994. 67.

⁸² Varga, 2017. 25.

⁸³ Varga, 1994. 71–72.

⁸⁴ Szabad Nép, 1956. szeptember 22.; Népszava, 1956. június 5.

⁸⁵ A Minisztertanács 1038/1956. (V. 17.) sz. határozata. *Magyar Közlöny*, 1956. május 27.

átállással sem. Az alapkereset húsz százalékát meg nem haladó mértékben bérpótlékot engedélyezhetett egészségre ártalmas körülmények között dolgozók esetén.⁸⁶

A társadalomtörténészek empirikus kutatások tömegével bizonyították azt, hogy az ipari munkásság többsége még csak *passzív követője sem volt* a rendszer által meghirdetett céloknak, hanem sokkal inkább egy utópikus ideológia projekciós felületeként szenvedte el, vagy jobb híján *alkalmazkodott* kora realitásaihoz. A feltétlen támogatás tömegessé válása annak ellenére sem valósult meg, hogy a szovjet típusú rendszer különféle mobilitási pályák megnyitásával mindent elkövetett annak érdekében, hogy demokratikus legitimáció híján különféle gazdasági előnyök juttatásával, kegygazdálkodással támogatói bázist építsen magának. A munkásságnak pusztán a *kisebbsége* támogatta *feltétlenül* a társadalomátalakító célokat abban a reményben, hogy az új rendszer kedvezményezettjévé válik. (Ezek a háború előtti, az általános létszínvonal alá szorult ún. *szubaltern csoportokból* származó követők alkották a mozgósítható káderállomány jelentős hányadát.)

A jellemző tendencia szerte a szovjet blokk országokban az volt, hogy a munkások egy sajátos érdekkalkuláció alapján igyekeztek *win-win szituációkat*, kölcsönös előnyöket hozó kapcsolatokat kialakítani a politikai diktatúra működtetőivel, annak közvetlen munkahelyi reprezentánsaival. E kapcsolatok többféle formát is ölthettek. Az egyik angolszász kommunizmus-kutató, a vietnámi származású *Tuong Vu* történész összefoglalójában három jellemző viszonyulási formát, alkalmazkodási stratégiát különböztet meg a szovjet rendszerű országok munkásságát tanulmányozva. Az első csoportba a buzgó támogatókat, (*enthusiastic supporter*), második kategóriába az alkalmazkodókat (*adaptive opportunist*), a harmadik csoportba pedig bátor ellenállókat (*brave resisters*) sorolja.⁸⁷

A „szocialista projekt”⁸⁸ indukálta társadalmi átrendeződés azon következménye, hogy a munkásság felhígult, kiváló magyarázó erőt adott a megtorlások időszakában mind az állambiztonságnak, mint a politikai vezetésnek. Ugyanis némi önbecsapással el lehetett fedni azt a nyilvánvaló tény, hogy a munkásság döntő hányada nem támogatta és támogatja azt a rendszert, mely a hivatalos szólások szerint valamennyi döntésével annak érdekeit mozdítja elő. Ehelyett úgy lehetett az ötvenhatos forradalmi történéseket láttatni, hogy a rendszerhű, „öntudatos” dolgozókat a közjük vegyülő „lecsúszott, reakciós elemek” nyugati támogatással fűtött propagandája tévesztette meg és vezette félre, ők használták fel

⁸⁶ 37/1956. (X. 14.) sz. M.T. rendelet. *Magyar Közlöny*, 1956. október 14.

⁸⁷ Tuong, 2014. 480–481.

⁸⁸ Ö. Kovács, 2012. 50–51.

egyre inkább leplezetlen céljaikra, a hatalom visszaszerzésére a munkásság tömegeit.⁸⁹ Ez a tétel a munkások önálló, a pártállami érték- és normarendszertől teljesen különböző önkifejezési formáinak tagadását, nemlétezését és létjogosultságának elvitatását is jelentette. Állasukat veszített, „deklasszálódott” tanárok, vállalkozó és újtó szándékokkal rendelkező polgárok, „kiábrándult” kommunisták és a korban közkeletű „kizsákmányolás-mentes” társadalom perspektívájában hívó baloldaliak egyaránt építőkövei lehettek a munkástanácsnak, e sokszínűség pedig a szituációhoz kötött, sokszínű identitások halmazaként felfogott megközelítés érvényét erősíti.

IV.2. A „munkások államának” hamis politikai mítosza

Szabó Márton a szocialista nyelvhasználat sajátosságait vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az ötvenes években „*a dolgozó és a szocializmus ugyanazon dolog két vonatkozása (...) a dolgozó státusából következtek politikai jogai és a szocializmus politikai rendszeréből a dolgozó sajátosságai*”, az ideális dolgozó továbbá „*úgy politizál, hogy igyekszik minél többet dolgozni, minél pontosabban megfelelni a hatalom elvárásainak*”.⁹⁰ A munkások és a magát szocializmusnak nevező politikai diktatúra kapcsolatát beárnyékolja egy súlyos, a rendszer alapjait érintő ellentmondás. A hazai kommunista politikusok és értelmiségi holdudvaruk a munkásságot egy olyan monolit blokknak látták, mely teljes mértékben azonosul a kommunista társadalomátalakítási célokkal és ezzel kvázi legitimizálja a teljhatalmat is.⁹¹ A munkásosztályt az egypárti akarat derivátumának látták, melyet ötvenhat élesen cáfolt.⁹² Nem véletlenül állapította meg Illyés Gyula, hogy „*rendszer soha nem csalódott ekkorát azokban, akiket kedvencének s támaszainak hitt*”.⁹³ A kommunista nézőpont a „*magyar munkásra egy hivatalosan megrajzolt modell tekintett, amilyennek magát hinnie kellett volna*”.⁹⁴ Az MDP funkcionáriusai ötvenhatban a hatalom átmentése érdekében ebbe

⁸⁹ A BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnöksége 1967-ben egy oktatási segédanyagnak szánt, „államelleses bűncselekményeket” tematizáló kiadványában így foglalta össze mindezt: „*A »sajátos magyar út«, a munkás-önkormányzatnak az ellenséges erők által elképzelt formában történő megvalósulása elkerülhetetlenül a munkásosztály megosztásához, a párt befolyásának gyengítéséhez vezetett volna. A demagóg követelések felvetésével egyidejűleg az üzemekben is hangadó szerephez jutottak az addig meghúzódó volt horthysta tiszték, csendőrök és más osztályidegen, deklasszált elemek, akik egyes üzemekben már az ellenforradalom kirobbantása előtt megkezdték a munkástanácsok szervezését.*” Államelleses bűncselekmények, 1967. 119.

⁹⁰ Szabó, 2007. 152, 161.

⁹¹ Lenin egy alkalommal úgy fogalmazott, hogy „*a kommunista párt a proletariátus látható alakot öltött osztálytudata*”. Krausz, 2008. 148.

⁹² Kende, 2006. 45.

⁹³ Illyés, 2016. 35.

⁹⁴ Sztáray, 1992. 45. 1961-ben a vasfüggönyön túl megjelent írásában helyesen úgy fogalmazott, hogy az elégedetlenség mindig a tömegek oldaláról indul, azaz „*lentől felfel*” terjed.

a „hamis modellbe” belegyömöszölt „hamis-énben” bíztak, mely végül felülkerekedik a „reakció üzelmén és befolyásolási kísérletein”.⁹⁵ Ezt a politikai alapállást egy hamis *episztemológiai előfeltevés* igyekezett alátámasztani. Eszerint a munkás osztályhelyzetéből szükségszerűen következik a „forradalmi (értsd: kommunista) tudat”, mely a munkásság kizárólagos politikai érdekképviselővel, „kollektív tudatával”, a kommunistákkal való lényegi azonosítást és szimbiózist jelent. Ebből a felfogásból következett többek között Kádár János afeletti hitetlenkedése 1956–57-ben, hogy a munkások is többpárti szabad választást és demokratikus jogállamot követeltek. Hiszen ha a kommunista párt (ami egyenlő a munkásosztállyal) van hatalmon, indokolatlan a sztrájk és a politikai pluralizmus igénye. A kommunisták hatalomvesztése ugyanis e logika szerint szükségképpen azt jelentené, hogy a munkásság „saját osztályhatalma” ellen kel fel és ezzel visszatér a „reakció”.⁹⁶ Ezért tartották feleslegesnek a *nép által* legitimált, azaz demokratikus legitimáció-formula szerint szerveződő politikai rendet is, hiszen ők, azaz a kommunisták a *nép érdekében* kormányoznak, ez pedig szükségtelenné teszi a hatalom megerősítésének egyéb, „alternatív” módját.⁹⁷

A szovjetállam magyar variánsa a maga által meghirdetett, alkotmányba is foglalt célok karikatúrájává vált a forradalmat megelőző másfél évtizedben. A „munkásság hatalmáról” szóló, alkotmányban is rögzített pártállami narratíva a gyakorlatban leginkább üres politikai szlogen volt, bár a rendszer társadalmpolitikájában voltak olyan intézkedések az „egyenlősítő állami újraelosztás” csúcsra járatása révén, melyek formálisan a munkásságnak kedvező, markáns egyenlősítést és korábban elérhetetlennek tűnő életviszonyok elérését céloztak. A domináns társadalmi közérzés szerint azonban a munkások nem érezték maguknak a hatalmat, ehelyett általános volt az az érzés, hogy a kommunistákkal megalkuvó korábbi sorstársaik egyfajta „új osztályként”⁹⁸ zsarnokoskodnak fejük felett, és működtetik az állam kezelésébe került „népi tulajdont”, mely pusztán nevében volt az övék.⁹⁹ A két világháború közötti időszakot megélt idősebb munkások gyakran hangoztatták, hogy még a Horthy-korszak életviszonyai is kedvezőbbek voltak. Ebből az általános *csalódásélményből*

⁹⁵ Ua.

⁹⁶ Ezzel kapcsolatban több releváns szöveghelyet is lehetne idézni, álljon itt most egy, a témához legközelebb illő. A Központi Munkástanács tagjaival folytatott, egyik november végi tárgyalásán konkrétan úgy fogalmazott, hogy „*lehetetlen, hogy valaki úgy megharagudott volna Rákosira, hogy most azt mondja inkább az ellenforradalmat akarom. (...) A munkások is kiábrándulhatnak emberekből, de a szocializmusból nem.*” BFL XV. 21. 1. tétel. Dátum nélküli hiányos szövegleirat a KMT-vel folytatott megbeszéléstről, 9, 17.

⁹⁷ A legitimáció e kifordított értelmezéséről ld. Gerő, 2007. 109–115. illetve Szabó, 1974.

⁹⁸ Milovan Dilas kifejezése.

⁹⁹ Bácsi József kommunistákból való kiábrándulása okai között említi, hogy számukra „*elsődleges célpont a hatalom volt, semmi más nem számított. Nem számított, hogy mit tud, mit nem tud, csak az volt a fontos, hogy az ember 100 százalékig megbízható legyen a párt számára, és akkor ő lett a tótumfaktum. Abszolút nem törődtek azzal, hogy műszakilag mi történik a gyárban.*” Kozák–Molnár, 1993. 59.

táplálkozott a forradalom egyes pártonkívüli résztvevőinek azon meggyőződése, hogy az 1945 utáni szocialista rendszerépítés társadalompolitikai céljait és „demokratikus” irányultságát tekintve elfogadható. Épp ezért a forradalmi tömegmozgalom célja az kell legyen, hogy a felszínre bukkanó új alternatív elit tagjai, mint valós felhatalmazással bíró népképviselők megragadva a történelmi lehetőséget, a helyes irányba billentsék a rendszerépítés kátyúba jutott szekerét.¹⁰⁰

IV.3. *A munkásmozgalmi múlt homogenizálása és a munkásidentitások sokfélesége*

A tudományos kutatás a marxista vonalvezetésű, leegyszerűsített módon használt osztály-fogalom kritikájaképp ma már kiindulópontnak tekinti, hogy a homogén forradalmi tudatú munkásosztály¹⁰¹ nem több egy *politikai mítosznál*, egy legitimációs célból létrehozott „politikai terméknel”. Az „osztályhelyzetből” ugyanis önmagában nem következik semmilyen „tudat”: német társadalomtörténészek generációi üzemszociológiai vizsgálódásaik során megállapították, hogy az üzem, a közvetlen munkakörnyezet egy olyan kollektív miliő, melyben *csopordentitások halmazai* figyelhetők meg, ezek formálódásának pedig a politikai nézethasonlóságnál jóval több (pl. azonos szakma, bér – és munkakörülmények, érdeklődési kör) kritériuma mutatható ki. A szakirodalomban ma már konszenzus övezi azt az állítást, miszerint a munkástudat nem az osztályhelyzetből egyenesen levezethető, eleve adott tényező, hanem identitásképző tényezők konfigurációjaképp alakul ki.¹⁰²

A politikai diktatúra totalitás-igénye ellenére kialakulhatott-e a munkásoknak a pártállam által sulykolt identitás-narratívától – miszerint a munkás, mint a rendszer építőköve, *alázatos és engedelmes alattvaló* – eltérő identitása? A válaszadás előtt ide kíváncozik néhány megjegyzés a munkásság történelmi sokszínűségéről.

A munkásmozgalom kommunisták általi kisajátításához 1945 után először el kellett távolítani mindazon vetélytársként számba vehető politikai alternatívák képviselőit,¹⁰³ akik

¹⁰⁰ Erre az attitűdre szolgált kiváló példát a családtagjait Auschwitzban elvesztő budapest Tüzoltó utcai parancsnok, a kommunista meggyőződésű Angyal István önvallomásában. Egy segédmunkásnak a kommunisták bukását vizionáló kijelentésére reagálva úgy nyilatkozott meg, hogy „*itt éppen a kommunisták a szocializmus eszméivel fűtött és azon nevelkedett fiatalok mozdultak meg a szocializmus eltorzításával, eltorzítóival szemben, tehát most lesz csak igazán szocializmus Magyarországon (...)* Egyszerűen szólva: nem változott meg a 12 év alatt a termelők viszonya a termelőeszközökhöz, csak papíron. Nem érezte, hogy övé a gyár, a föld, a munka gyümölcse.” Angyal, 1991. 36–37.

¹⁰¹ Bartha, 2017. 8.

¹⁰² Bartha, 2009. 37–43.; Thompson, 2007. 7–13.

¹⁰³ K. Horváth, 2012. 76–82.

visszamenőleg igazolni tudták a munkásság eszmei sokszínűségét és a kommunisták járulékos, provinciális szerepét. A munkásmozgalom történeti tablójáról le kellett „radírozni” a *szociáldemokrata, a keresztényszocialista-korporatív, a szindikalista* politikai és érdekképviseleti hagyományokat,¹⁰⁴ mindez azonban nem pusztán a verbalitás szintjén zajlott: jogi és politikai eszközökkel történt meg a munkásmozgalmi hagyományok szelekciója, melyet a szakirodalom – ilyen irányú országos kutatás hiányában – szinte kizárólag a szociáldemokratákkal azonosít. A magyar baloldal ennél azonban sokszínűbb volt, még ha számos képviselőjéről elsősorban azért nem tudunk, mert helyi vagy országos *politikusként* nem vétette észre magát. Magam a Szegedi Népbíróság 1945-50 közötti ítélezési gyakorlatát vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a gazdasági szereplők ellen lefolytatott pereket az a tudatos politikai szándék is vezette, hogy utólag leszámoljanak a „jobboldalinak” minősített „népellenes” munkáspolitikusokkal, megfosszák őket munkahelyi tekintélyüktől és befolyásolási képességüktől is, ezzel tabula rasa-t teremtve a szociáldemokrata-kommunista tandem által irányított üzemi bizottságok hatalmi aspirációinak.¹⁰⁵ A politikai tisztogatásoknak¹⁰⁶ kiváló eszköze volt nem csak ötvenhat után, de már a fordulat éveiben is a *fegyelmi eljárás*, illetve az 1945 előtti vélt-valós ballépések kriminalizálása.

A munkásság polarizáltságát nem pusztán „izmusokkal” és ideológiai alapállásokkal lehet leírni, hanem a vallott értékekkel és a hétköznapi életstratégiákkal is. Nagy István munkás 1945-ös könyvében a két háború közötti munkaalkalmak során megismert munkások viselkedése alapján, a rájuk jellemző magatartásformáik szerint *archetípusokat* alkotott. Az általa „benszülött munkásságnak” nevezett városi eredetű, gyáripari dolgozói réteg magatartását meghatározta az apáról fiúra továbbadott passzív beletörődés, a pesszimizmus, a minden iránti bizalmatlanság, melyet „örökölt ősmunkás sorstudatnak” titulál. A társadalom szegényekre és gazdagokra történő felosztása, sematikus leírása általános jellemző volt körükben, ehhez az alapsémához nyújtott tudományosnak tűnő magyarázatot és történelmi távlatot sokak számára a szocialista ideológia. Megfigyelései szerint a negyvenes éveket a kárpát-medencei iparvárosokban a gyáripari munkásság vonatkozásában a *kiszolgáltatottság, az alávetettség és a peremlét tudatállapota* jellemezte.¹⁰⁷ Az alacsonyán képzettek helyzet és pozícióhoz kötöttek voltak, nem volt pénzük lakhelyet váltani és új tudást elsajátítani, a

¹⁰⁴ Ezen irányzatok két világháború közötti szerepét „pártos” megközelítésben ld. Sipos, 1988.

¹⁰⁵ Gulyás, 2016.

¹⁰⁶ A Diósgyőri Vas-, Acél- és Gépgyárban 1948 nyarán másfél hónap alatt 113 tisztán politikai indítékú eljárást folytattak le, melyekben demokrácia-, MKP- és oroszellenes magatartásért bocsátottak el embereket. A célszemélyek a nagyüzem régi, átlagosan 10 évnél hosszabb ideje ott dolgozó szakmunkások voltak. Kocsis Péter Csaba kiadatlan monográfiájának következtetéseit idézi: Belényi, 2004. 56–57.

¹⁰⁷ Nagy, 1945. 48, 34.

vidéki ingázókat egzisztenciájukra veszélyes konkurensnek tekintették. A tanultabb munkások gyakran felismerték, hogy a szakszervezet és a közösség nem feltétlenül nyújt biztonsági védőhálót. Így körvonalazódtak a tulajdonossá válást elősegítő tőkegyűjtési ambíciók, kitörési esélyeket kezdtek keresni (pl. kisiparossá válás), miután az idősebb generációk életfelfogása egyre inkább hiteltelenné vált számukra. Tapasztalatai szerint a munkásokat nem ideológiák hajtották, hanem a gyáron belüli bérvizonyok összehasonlítása alapján ítélték meg saját helyzetüket, majd a fizetésjavítás érdekében, ideologikus célok helyett közvetlen, anyagi szempontok által vezérelve tűztek ki egyéni és kollektív célokat. A pártosodást rendre megelőzte a spontán szerveződés, melynek célja az „önsegélyezés” és kollektív fellépésre lehetőséget adó szervezeti háttér megteremtése volt, a kockázatközösség elve alapján.¹⁰⁸ A szakszervezet és a kulturális nevelés fő feladata az volt, hogy a tanulatlan többséget megismertesse szerzett jogaival, meghatározza az érdekérvényesítés lehetséges kereteit és rendszerkorlátait. Az üzemi kulturális programokon, csoportos beszélgetéseken hallott kommunista eszmék a hatalomról és az egyenlőtlenségek természetéről az *elégedetlenség nyelvi kifejezőeszközeivé* váltak. Az állandóan formálódó *közösségi tudat* („plebejus baloldaliság”), mely az azonos sors felismerésén alapult, közös fellépésre sarkallhatta őket és az engedelmesség felmondására, spontán bérmozgalmakra inspirálhatott.

Ezek a megfigyelésen alapuló jellemvonások is árnyalják azt a képet, miszerint a munkásság értékvilága megfeleltethető lenne akár kizárólag a szociáldemokráciának, akár valamely kommunista eszmevariánsnak, vagy önmagában valamilyen *ideológiának*. A munkásmozgalom túl gazdag volt ahhoz, hogy évtizedeken át formálódó, generációkon áthagyományozódó kulturális minták és attitűdök a szovjetizálás folyamatában egyszerűen semmivé váljanak.¹⁰⁹ E gazdagságra nyújt kiváló példát a weisshausista „szocialista népmozgalom” is, mely egyrészt ideológiáját tekintve a társadalom leírásának analitikus keretként elfogadta ugyan a marxizmust és antikapitalista alapállást foglalt el, másrészt mégsem helyezkedett szembe a nemzeti gondolattal, elvetette az osztályharcot és elutasította a bolsevik típusú pártszervezési- és vezetési gyakorlatot is, melyet az ’56-os munkástanácsokhoz hasonlóan öncélúsága, kiüresedése, diktatórikus volta és a valódi munkástömegekkel való kapcsolatvesztése miatt ítélték el.¹¹⁰

¹⁰⁸ A munkásság különböző szerveződési formáinak történeti áttekintését (pl. önszegélyező egyesületek, klubok, végül szakszervezetek) ld. Linden, 1994. 90–105.

¹⁰⁹ Rézler Gyula, a két világháború közötti munkásság társadalomtörténeti vizsgálata során szintén azt tartotta fontosnak kihangsúlyozni, hogy a munkásosztályhoz tartozás egyfajta lelki beállítottságot jelentett, „*az egyén lelkisége és az ebből adódó osztályöntudata*” összességében olyan kollektív személyiségjegyeket alkotott, mely más társadalmi csoportra nem volt ilyen mértékben jellemző. Alabán, 2017. 33–34.

¹¹⁰ Az irányzat eszmeiségéről bővebben ld. Szekér, 2017. 167–176.

Kemény István a forradalom cselekvőinek motivációval kapcsolatban fontosnak tartotta hangsúlyozni a *kulturális beágyazottság* meghatározó jellegét: a Keleti Blokk államainak lakói „ezer év óta abban a nyugat-európai kultúrkörben élnek, amely kezdettől fogva az egyéni szabadság megvalósítását tűzte ki célul, (...) mindennapos érintkezésekben, gesztusokban, elröppenő szavakban tették magukévá azt az életigényt, (...) hogy mindenki szabadon követhesse a saját maga által választott célokat. Ezért idegen és elfogadhatatlan számukra az az állapot, amelybe a szovjet uralom vetette őket.”¹¹¹ Az eszmék és értékek hosszú távú szerepét és hatását még akkor sem szabad lebecsülni, ha épp ötvenhatban a munkástanácsok jelentékeny hányadát a paraszti milióból származó, *elsőgenerációs* munkások adták is. Egyetértve Németh Lászlóval, miszerint a forradalom nem a *legelnyomottabb*, hanem azon *visszanyomott társadalmak* reakciója a zsarnokságra, melyeket önerejében és alkotókészségében korlátoznak.¹¹² Úgy vélem, hogy a munkásságon belül ötvenhatban tudott újra felszínre törni a maga sokszínűségében az a XIX. század óta épülő-gyarapodó munkás-értékvilág, melyet a fordulat éveit követően a kommunista politika totalitásra való törekvése miatt mesterségesen egyneműsítettek. A fővárosi munkástanácsok tagságát vizsgálva a háttérben ott találjuk azokat az érett középkorú, legalább két évtizedes munkatapasztalattal rendelkező szakembereket is, akik kiválóan ismerhették és képviselheték azt a háború előtti és alatti mozgalmi kultúrát, melyet a Nyugatra emigrált egykori recski rab, Sztáray Zoltán az *önkormányzás, egyenlőség és szociális igazságosság* gondolati „szentháromságában” jelölt meg. Ő ezen *alapértékek* sérelmében találta meg a munkásság forradalmi tetteinek fő mozgatórugóját, aktivizálódásának fő okát, nem pedig a reformkommunista kritikai értelmiség és az ifjúság „előkészítő” munkájában.¹¹³

Kiss András a salgótarjáni acélgyári munkások különféle beszédhelyzetekben tett megnyilvánulásai alapján a legfontosabb értékek között a *szabadság, hazaszeretet, emberiesség, igazságosság, önkormányzatiság* gondolatait jelölte meg.¹¹⁴ A párt irányába mutatott formális lojalitással párhuzamosan kialakult egy „acélgyári közösségi tudat”, mely a Nagy István által tapasztaltakhoz hasonlóan az *egymásrautaltság kényszerűségéből* táplálkozott.¹¹⁵ A tradicionális munkásság lassú feloldódása mellett az ötvenes években a

¹¹¹ Kemény–Lomax, 1986. 7.

¹¹² Németh, 2011. 5.

¹¹³ Sztáray, 1992. 31. Számos munkástanács-taggal készített életinterjúban megjelenik egy mesterséges szétválasztás a „munkás” és a hatalom képviselőjének tartott „normás” között. Ebben az érdekkülönbségben meghatározó a munkás részéről a teljesítményért járó jogos bér elérése, a normás részéről pedig a gazdasági vezetés elvárásainak érvényesítése. Tóth, 2005. 97.

¹¹⁴ Kiss, 2012. 51–52.

¹¹⁵ Kiss, 2012. 16–17, 38.

szakmunkások döntő része még a tradicionális munkásságból származott, akiknél nem minden esetben kizárólagos és egyértelmű a „baloldali” elkötelezettség, hanem erős volt a vállalási kötődés is.¹¹⁶ Nem lehet véletlen, hogy ebből a politikai okokból kiebrudalt szakmai gárdából a munkástanácsok tüntetőleg visszavettek olyan magas humán tőkével rendelkező, tekintélyes munkásokat is, akiktől politikai nézeteik, a tervgazdaság szovjet másolásával való egyet nem értésük vagy inkriminált múltjuk miatt vált meg a kommunista üzemvezetés.¹¹⁷

Horváth Sándor azon állítása, miszerint az ötvenhatos munkásság és a két háború közötti döntően szociáldemokrata hagyományokat őrző „munkásdinasztiákkal” való személyi vagy eszmei kontinuitás nem állja meg történetileg a helyét,¹¹⁸ makroszinten ugyan igaz, bár a szakirodalomban ma már számos példa olvasható a szociáldemokraták forradalom alatti aktivizálódásáról. Salgótarjánban például a forradalmi szervezetépítésben a több rendszerváltást átélte, világháborúkat megjárt középkorú gyári munkások jártak elől, akik között a szociáldemokráciára volt leginkább fogékonyság.¹¹⁹ A mátyásfüldei Ikarus gyárban a két háború közötti szociáldemokrata kapcsolatháló, valamint a második világháború időszakát átélte válságmenedzserek aktivizálódtak.¹²⁰ Szintén nagy számban fordultak elő olyan szereplők, akik 1945 után szociáldemokrata párttagként az üzemi bizottságok, vagy a szakszervezet keretében szereztek érdekképviseleti-intézményvezetési tapasztalatokat, az 1948-as pártgyűlés után azonban a perifériára kerültek.

A munkások jelentős része a megtorló eljárások során részben védekezéséért, részben konok módon szilárd meggyőződésének is hangot adva kommunistának vallotta magát, sokan közülük sokéves párttagsággal rendelkeztek. Rá kell mutatni ugyanakkor arra, hogy a magukat kommunistaként identifikáló munkások és a hazai szovjet típusú kommunista párt céljai és értékei között találni közös pontokat, de érdemi, tartalmi különbség mutatható ki a két világnézet emberképe, valamint a munkáról és a hatalomról alkotott felfogása között.

¹¹⁶ Valuch, 2017. 36, 40.

¹¹⁷ A Fővárosi Gázszolgáltató Vállalat Ideiglenes Munkástanácsának október 29-i ülésén egyetlen napirendi pontot tárgyaltak, nevezetesen azt, hogy a kommunista üzemvezetés tagjainak milyen szerepe volt a szociáldemokraták 1950-ben bekövetkezett eltávolításában. Az ülésen úgymond „tényfeltárást” végeztek az 1950. július 8-án letartóztatott Makai Béla és 17 társa ügyében. A munkástanáccsal párhuzamosan működő ún. ideiglenes üzemi forradalmi tanács következő napi alakuló ülésén spontánul megjelent közel kétszáz olyan egykori szociáldemokrata dolgozó is, akik 1948 után üldöztetést szenvedtek. A megbékélés érdekében határozat született arról, hogy a munkaügyi vezető állítsa össze az 1945 után elbocsátott vagy kiüldözött dolgozók névlistáját és jelenlegi munkahelyeit, a káderlapokat személy szerint szét fogják osztani, a felelősök megállapításáról igazoló bizottság fog gondoskodni. PSZL IX. 290. f. 51. ö. e. 179–184.

¹¹⁸ Horváth, 2008. 298.

¹¹⁹ Kiss, 2012. 12.

¹²⁰ Bódy, 2017. 91–92.

Mindezt éppen az ötvenhatos munkástanács-szerveződés nagyságrendje, a párt kontrollja alóli teljes kikerülése és az ellenállás közel fél éves periódusa igazolja a leghitelesebben.

A különbségek fontosságát és súlyvonalait jól jelzi egy olyan emblemikus figura színvallása saját nézeteiről, mint Rácz Sándor, aki maga is elsőgenerációs, paraszti származású munkás volt '56-ban. A rendszerváltás után keletkezett életút-interjújában kihangsúlyozta, hogy nem ideológia, hanem gyakorlatias gondolkodásmód vezette őket, az igazságtalanságokon való felháborodás és a munkásönérzet sérelme motiválta őt és társait cselekvésre. Rácz a forradalom és a megtorlás időszakában többször is hangoztatta, hogy kommunistának tartja magát,¹²¹ ezt a világnézeti alapállását ugyanakkor megkülönböztető jelzőként hangoztatta kihallgatásain mindazokkal szemben, akik a bolsevik minta szerint elfogadták a párt, a mozgalom és a kommunizmus egylényegűségét. Az egyik üzemi tevékenységére kihallgatott munkás kollégája is érzékeltette mindezt: „*Rácz politikai állásfoglalását én nem tudtam kiismerni. A marxizmus-leninizmus alapján nem akarta a szocializmust. Valami merőben ellentétes valamit akart, miközben hangoztatta, hogy nem akar kapitalizmust. Állandóan hangoskodott, nagy nemzeties szavakat használt. Az MDP-vel, illetve a kommunistákkal szembe állt.*”¹²² Érdemes ide idézni a Csepel Vas- és Fémművek munkástanácsának elnökhelyettesét, Bácsi Józsefnek az életútját. Amellett, hogy gyári munkás édesapja hatására saját megfogalmazása szerint „idealista kommunista nevelésben” részesült, családját és neveltetését a népi vallásosság és a cserkészlet közösségi értékei is áthatották. Tizenkilenc éves korában, az ifjonti hév miatt a szovjet „munkáshatalomról” hallott, le nem ellenőrzött híresztelések alapján köteleződött el a kommunista mozgalom mellett. Azt hitte, hogy „*csak oda kell ütni, és akkor majd minden menni fog. Ide munkáshatalom, proletárdiktatúra kell. A kommunistáról a rámenős, bőrkabátos, Lenin-fiús elképzelés élt bennem, a másik oldalon pedig az a szociáldemokrata jól öltözött kispolgár állt, aki ugyan munkásérdekeket képviselt, de a dolgokért hajlandó megalkudni is.*”¹²³ A kommunizmus igazságosság-fogalma alapján alkotott idealisztikus víziók és a szociális érzékenység volt az a neveltetéséből eredő két normatív elem, ami miatt részt vett a csepeli kommunista mozgalomban, szerepvállalása viszont nem jelentette a diktatórikus hatalomgyakorlás elfogadását.

¹²¹ BFL XXV. 4. 7109/1957. 389. d. 1442. *Rácz Sándor kihallgatása a Legfőbb Ügyészségen, 1957. december 2.* A KMT sztrájkjéről határozó 1956. december 8-i ülésén pedig úgy fogalmazott, hogy „*Én ebben a rendszerben nőttem fel, ebben a szellemben nevelkedtem, kommunista vagyok, de nem olyan, amilyen a kormányon belül egyesek.*” PSZL IX. 290. f. 31. ö. e. A KMT 1956. december 8-i ülésének jegyzőkönyve, 164.

¹²² ÁBTL 3.1.9. V-141797/3. *Balogh József tv. jk., 1957. május 27.* 128.

¹²³ Kozák-Molnár, 1993. 57–58.

Kutatásaim és az eddigi szaktörténeti feltárások alapján úgy látom, hogy a pozícióba került *szakmunkások között* többnyire a *szociáldemokrácia értékei* voltak jellemzők, különösen ott, ahol személyileg is kimutatható a kontinuitás a két világháború közötti időszakkal, vagy igazolható a párttagság léte 1945-48 között. A belső összetételét tekintve felhígult alómunkásságnál mutatható ki értelemszerűen a legkevésbé kontinuitás, hiszen ez a maga nemében új társadalmi-foglalkozási csoport cserélődött a leginkább, ráadásul az üzemi miliőbe történő integráció sem ment könnyen. Az ő forradalom alatti cselekedeteiket a magukkal hozott sokféle szocializációs minta és a munkásmozgalom azon *normatív értékei* határozták meg, amelyeket sikerült ebből újdonsült munkáslétük kezdete óta elsajátítani.

Ötvenhatban sokféle kulturális és szocializációs háttérrel rendelkező ember jelenhetett meg éppen aktuális foglalkozásánál fogva üzemi munkástanács-tagként, reprezentálva a társadalom azon sokszínűségét, melyet a politikai diktatúra homogenizálni kívánt. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány *atipikus példa* arra, hogy mely életutakból nem következett volna logikusan a munkásság soraiba kerülés és munkástanács-taggá válás, gyarapítva és színesítve ezzel az ötvenhatos munkásidentitást. A népi kollégistaként az antináci ellenállásban is részt vett, református vallású kisközgazda ifjúsági pártszervező, Abód László¹²⁴ teológiát és bölcsészkart végzett, de megjárta a kultuszminisztériumot is tanügyigazgatási előadóként. Innen „zuhant” 1950. augusztusában a Szentendrei Cementipari Vállalathoz, ahol üzemgazdasági feladatokkal foglalkozott. 1956-ban a III. kerületi 2. sz. Épületelemgyár igazgatójaként különösen a második szovjet intervenció után aktivizálta magát a munkástanácsok közötti kerületi kapcsolatok kiépítése terén, próbálta előmozdítani a Nagy Imre-féle népfrontos átalakulást. 1956. novemberében a KMT sajtócsoportjának tagjaként a szervezet tájékoztatóinak megfogalmazásában segédkezett, Tamási Áron *Gond és hitvallás* című cikket személyesen vitte be saját üzemébe.¹²⁵ A Magyar Optikai Művekben Takács Gáspár – jezsuita múlttal, tehát egyértelmű katolikus világnézeti háttérrel – vasesztergályosként vált munkástanács-taggá, a Kőbányai Gyógyszergyár munkástanács-titkári feladatait pedig egy népellenes bűncselekmények miatt jogerősen elítélt volt főszolgabíró, a két háború közötti hivatalnok (tisztviselői) középosztályhoz tartozó Kermniczky Vilmos látta el.¹²⁶ Az aradi születésű Kerekes Imre a KMT telefonügyeleteseként a két világháború között szövömesterei végzettsége ellenére színészként, segédrendezőként és tánctanárként állt alkalmazásban,

¹²⁴ 1956-os Intézet OHA. (193. sz.) Abód László–interjú, 30–31, 61.

¹²⁵ BFL XXV. 4. 7110/1957. 387. d. 682–684.

¹²⁶ ÁBTL 3.1.5 O–11804/2. 171.

1945-47 közötti kommunista párttagsága után pedig könyvkiadói ügynök lett.¹²⁷ A forradalom egy szövő háziipari szövetkezetben érte. Az állambiztonság feltételezései szerint a KMT felszámolása után ő maradt az egyedüli illegális szervezetépítő, aki Kéthly Annának és a bécsi baloldali emigránsoknak igyekezett üzemi röpcédulákat kijuttatni azért, hogy ők az ENSZ előtt írásos bizonyítékokkal igazolhassák a magyar munkásság Kádár-kormánnyal szembeni beállítottságát.¹²⁸ A Debreceni Gördülőcsapágygyár munkástanács-elnökségének tagja lett Eger '45-ös szovjet megszállása utáni volt rendőrparancsnoka, a jogi végzettségű dr. Kerecsen Lajos, színesítve ezzel a szinte csak vasesztergályosokból és lakatosokból álló testületet. A fűrógépgyári munkástanács elnökségében különösen magas volt az „ellenséges” csoportokhoz sorolt személyek száma: beválasztották Hirsch László volt jegyzőt, Szeifert László nyomdavezetőt, Guba Ferenc gépállomás-igazgatót.¹²⁹ Közös nevezőt jelentett viszont a közügyek jobbításába vetett hit, a nemzeti közösség egészének sorsa iránt megnyilvánuló felelősség érzete és az ezzel járó politikai konzekvenciák felvállalása. A kádári állambiztonság e néhány tipikus ellenségkategóriába (tőketulajdonos, „horthysta” katonatiszt, földbirtokos, vállalkozó stb.) illeszthető szereplő életútját megragadva rajzolta meg az „osztályidegen elemek” által irányított, restaurációs célokat szolgáló munkástanácsok képét, felülértékelve e számszerű kisebbségben lévő tagok politikai befolyását, olykor nemzetközi támogatókat is feltételezve mögöttük.¹³⁰

A kutatásaim során kibontakozó zavarba ejtően sokszínű munkástanács-tagságot és az ötvenes években lezajlott, fent jellemzett társadalmi átalakulás természetét látva Alf Lüdtkéhez hasonlóan magam is abból indulok ki, hogy az ötvenhatos munkásság egy *komplex módon strukturált*, belső törésvonalaktól és konfliktusoktól sem mentes „*érdekközösségek hálózataként*” írható le.¹³¹ E nézőpont fontossága persze a magyar historikusok előtt sem ismeretlen. Horváth Sándor az ezredforduló után írt historiográfiai áttekintésében azt javasolta, hogy az ötvenhat-kutatás holtpontról való kilendítését az segíthetné elő, ha a kutatások *a foglalkozást*, mint az egyik legfontosabb identitásteremtő tényezőt kritikai elemzés tárgyává tennék.¹³² Egy másik írásában az identitások „szituációhoz kötöttségét” hangsúlyozza, ugyanis a munkások „*olyan társadalmi helyzetben voltak, hogy gyári munkásként*

¹²⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V–141797/6. 16–25.

¹²⁸ Uo. 220–224.

¹²⁹ ÁBTL 3.1.5. O–11804/2. 129–136. *Kimutatás a KGM Gépipari Igazgatóság alá tartozó vállalatok munkástanácsairól.*

¹³⁰ „*A munkásosztály – a megbénított óriás – a megtévesztett tömegek, a felszínre került – válogatott legények terrorja, – kell ennél ideálisabb állapot hatalomra töréshez?*” ÁBTL 3.1.9. V–150353. 15, 22–27, 39–42.

¹³¹ Uo. 40–44.

¹³² Horváth, 2002a. 218.

reprezentálhatták magukat. Ez viszont nem jelentette azt, hogy máskor, más szituációban is a munkássághoz sorolta volna magát egy volt tisztviselő, egy osztályvezető vagy egy volt értelmiségi.”¹³³ Emellett vizsgálni kellene, hogy a forradalmi intézmények miképp hatottak a társadalmi csoportok közötti választóvonalak meghúzására, és a forradalom hogyan változtatta meg az állampárt uralmi rendjében létrejött identitásokat.¹³⁴

IV.4. A szovjetizált nyelv és ötvenhat forrásai

Miként használta a bolsevik típusú szocializmus azt a nyelvet, melynek számos elemét a felkelők is kénytelenek voltak használni? A *szovjetizált nyelv* a befogadót a rendszerkonform értékek közvetítésével saját sémarendszerének átvételére kényszeríti, ezzel közvetett függést teremt és az önálló értelmezés lehetőségétől megfoszt. Fontos jellemzője továbbá a pártcélok és az össztársadalmi célkitűzések nyelvi összemosása, cinkos azonosítása. A nyelv erőszakos kisajátításával valójában a végeredmény a *kettős nyelvhasználat* kialakulása lett. Létrejött egy elsősorban írott formában létező, „bennfentesek” által működtetett, normaként elfogadott „hivatalos” nyelv (ezt a német szakirodalom előszeretettel nevezi *Gruppensprache*-nak, azaz „csoportnyelvnek”) és ezzel párhuzamosan állt fenn a társadalom szubkulturái által életben tartott, sajátos szerves fejlődéstörténettel bíró beszélt, mindennapi nyelvhasználat.¹³⁵ Ötvenhat kapcsán történetileg annak a vizsgálata releváns, hogy e két fő nyelvi univerzum között milyen „átereszek” voltak, azaz milyen kifejezések mentek át egyik szférából a másikba, s hogy milyen új jelentéstartalomra tettek e transzfer eredményeképpen szert.¹³⁶ Az ötvenhatos követeléslisták, programpontok megfogalmazása ugyanis számos ponton e *szovjetizált nyelv és gondolkodásmód* burkolt jelenlétét igazolja, nehezítve ezzel a valós felkelői szándékok megértését, kontextusba helyezését.¹³⁷ A társadalom a diktatúra nyelvezetét ugyan elsajátította, de az ideológiát egészében nem tette magáévá, pusztán egyes ideologáelemelek – főként az egyenlőségre és demokráciára, a *nép* szerepére vonatkozó politikai fogalmak – épültek be a gondolkodás mélyrétegeibe.¹³⁸ „Az elmúlt évek szocialista nevelése beleégette az emberekbe, hogy a legnagyobb hatalom a nép, s azt történik, amit a

¹³³ Horváth, 2008. 291.

¹³⁴ Horváth, 2002a. 223.

¹³⁵ Jessen, 2011.

¹³⁶ Maetzke, 1959. 339.

¹³⁷ A tudatformáló hatással bíró szocialista beszédet a rendszerhez való viszonyulástól függetlenül mindenki értette, konvencionális jellege ugyanis kommunikációs átjárhatóságot teremtett a különböző „osztályhelyzetű” megszólaló között, segítette a közös nevező megtalálását. Kiss, 2012. 20–22.

¹³⁸ Rainer, 2011. 26.; M. Kiss, 2011. 118–119.

nép akar. (...) azt akartuk, hogy a jelszavak legyenek igazak, tartsuk be őket. (...) Azt akartuk, hogy a jelszavak amelyeket gyűlöltünk, mert hazudtak, de amelyek – a szavak értelmét tekintve – igaznak tűntek, a tettek értelmében is azok legyenek”, írta az október 23-i tüntetés egyik résztvevője.¹³⁹ A kommunista ideológia forradalomról alkotott nézetei, annak funkciója ugyan a korszellemből (pl. militarista partizánfilmek, honvédelmi nevelés) fakadóan széles körben ismert volt, a szocialista frazeológia ennek ellenére csak nyelvi keretet adott az önszerveződés céljainak kifejezéséhez, eszmei háttérrel keveseknek.¹⁴⁰

A történeti kutatómunka során használt, eredetileg nem ennek készülő, nyelvileg torzított források olyan szövegek, melyek – mint Quentin Skinner eszmetörténész javasolja – önmagukban nem lehetnek kizárólagos eszközei a *történeti probléma* megértésének. A szöveg keletkezésének komplex kontextusát is fel kell tárni: ez azonban ne az egykori történeteket meghatározó determinánsként kerüljön kijelölésre, hanem egy „végső keret legyen, mely azt segít bemutatni, hogy az akkori társadalomban milyen felismerhető jelentések merülhettek fel elvben közlési szándékként”.¹⁴¹ A munkástanácsok és a szocializmus fogalmi variánsai közötti kapcsolat kimutatásához fontosnak tartom azt a megjegyzését Skinnernek, hogy különbséget kell tenni a jelentés, a megértés és a fogalom kortárs használata között. Olyan történetírás kell, mely elsősorban az „eszmét használó szereplőkre (és használati módokra – G.M.) fókuszál”,¹⁴² s mérlegeli, hogy az adott szöveg, fogalom milyen célközönségnek szól és kiket is próbál meggyőzni. Az „eszmét használó szereplők” motiváló erejének megértése elsődleges fontosságú, ennek során viszont szigorúan el kellene kerülni, hogy ne tulajdonítsunk olyasmit, ne vetítsünk bele semmit a múlt egykori cselekvőinek tetteibe, mely ellen maguk tiltakoznának, s mely akkor korjelenségként nem állt készen. Ezt a csapdát a belemagyarázás és szándéktulajdonítás problémájának nevezi.

A bántó egyoldalúsággal készült, keletkezését tekintve az állampárthoz köthető iratokban a munkásságról *közvetetten*, mint a politikai döntések, vagy vizsgálendő „objektumok” tárgyaiként értesülhetünk. A megtorlás időszakának iratairól általánosságban tudvalévő az, hogy nem azért készültek, hogy a konkrét történeteket dokumentálják, hanem ellenkezőleg, hogy a forradalom története helyett kirajzolódjék belőlük az „ellenforradalom”

¹³⁹ Standeisky, 2010a. 219.

¹⁴⁰ Kiss, 2012. 50. A fővárosi fegyveres „pesti srácok” között számos olyan példa akad, hogy az egyetemen tanult kötelező ideológiai tantárgyak nyújtotta elméleti tudás a forradalom mibenlétéről október napjaiban a forradalmi gyakorlatot inspiráló erőként hatott. (ld. Iván Kovács László, Nickelsburg László). Mécs Imre 1986-ban, Eörsi István író lakásán úgy fogalmazott, hogy a munkások „komolyan vették a pártpropaganda jelszavát, hogy övék a gyár és az ország.” Hegedüs, 1992. 140.

¹⁴¹ Skinner, 1996. 49.

¹⁴² Uo. 40.

története. A forradalom napjaiban, vagy az ellenállás hónapjaiban keletkezett kurrens forrásokban viszont maga a munkásság nyilvánult meg. Az üzemi vizsgálódások során így főleg e két ellenkező előjelű iratcsoport felhasználása során arra kell ügyelni, hogy a kurrens forrásokból hogyan körvonalazódik a munkások saját világképe, s ez milyen viszonyban van azzal, amit a pártállami apparátus *annak tartott*. A forrásfennmaradás esetlegességeinek ugyanakkor a történész kiszolgáltatott, Szegeden a vállalati iratanyag ötvenes évekre vonatkozó korpusza eltűnt, vagy egy részét maguk a forradalmárok semmisítették meg, így kevés információ maradt fenn a tagok ötvenes évekbeli szerepeivel kapcsolatban. Fel sem tudjuk mérni azon dokumentumok számát, melyeket beszerzésük, vagy az adatfelvétel után nem iktattak, illetve a bizonyító erejű dokumentumok önkényes összeválogatása során maradtak ki valamilyen megfontolásból, ha nem szükségeltettek a „konceptióhoz”. A rendszerváltás utáni tudományos kutatás középpontjában a *periratok* álltak, melyeknek – mint ma már széles szakmai konszenzus által elfogadott módon - „*konceptióját, ideológia keretét nem a bűncselekmény, illetve bűnüldözés fogalomköre adta, hanem a párt hatalmi-politikai érdekei és szempontjai. A perek nem a vád tárgyává tett bűncselekményről, hanem hatalomról és politikáról szóltak.*”¹⁴³ A történetek „újranymozását” tehát a közlevéltárakban rendelkezésre álló, esetlegesen fennmaradt iratok halmazából vagyunk kénytelen elvégezni, legrosszabb esetben a fennmaradt kihallgatási jegyzőkönyvek és tanúvallomások fennmaradt szövegeinek tartalmi vizsgálatával, az ellentmondások keresésével és visszatérő vándor-vádmotívumok felkutatásával, azok összevetésével. Így lényegében ezekből az irányított beszédhelyzetben keletkezett „ötvenhetes történetekből” kell kihámozni az ötvenhatról szóló igazságmagvakat, ha egyáltalán találni efféléket. Erre törekszem a Szeged Városi Munkástanács tevékenységének feltárásakor a Skultéti Medárd és társai perdokumentáció alapján.

A perekon túl azonban számos értékes forrás is van, melyre a periratok árnyékában sajnos kevesebb fény vetül. A legértékesebb források a vizsgált téma esetében a munkástanács, vagy annak elnökségi ülésein készült kurrens *jegyzőkönyvek*, melyekből a napirend mellett a felszólalások alapján láthatók a belső törésvonalak is.¹⁴⁴ Hézagpótló szerepet tölthetnek be a munkástanácsok fennmaradt *üzemi lapjai* („*hiradói*”), *kiáltványai és tájékoztatói*, melyek kiadási idejüktől függően összegezték és közölték a dolgozókkal mindazokat a döntéseket, melyeket ma már sok esetben nem tudunk ellenőrizni, hiszen az azokat

¹⁴³ Szokolczai, 2016. 63.

¹⁴⁴ Gyakran előfordul, hogy utólagos másolatban, '57-es átiratban kerül a kutató kezébe ülésekről tudósító beszámoló vagy jegyzőkönyv, ezeket pedig a legritkább esetben lehet csak összevetni a forradalom napjaiban keletkezett eredetivel, hogy kiszűrhetővé váljanak az esetleges torzítások, kihagyások, toldások vagy szöveg-hamisítások.

dokumentáló ülések jegyzőkönyvei gyakran hiányoznak. Pótolhatatlan szerepe van a *visszaemlékezéseknek*, melyek árnyalnak, pontosítanak, hasznos adalékokat fűznek vagy megcáfolnak bizonyos, a megtorlás irataiból kirajzolódó állításokat. Erre a legjobb példa az, hogy a vallomástétel során gyakorolt nyomásgyakorlási eszközöket általában nem örökíti meg a fennmaradt perdokumentáció, hacsak a főtárgyaláson történő szembesítések során valamelyik fél nem hivatkozik arra, hogy az addigi vallomásai közti ellentmondásokat a rendőrségen rá gyakorolt erőszakkal való fenyegetés magyarázza. Egy későbbi visszaemlékezés viszont betekintést nyújthat a börtönélet mindennapjaiba, a tárgyalás hangulatába és a nyomozómunka abszurditásaiba is.¹⁴⁵ A fővárosi kerületi pártbizottságok fondjaiban számos olyan szubjektív beszámoló maradt fenn, melyek az október napjaiban eltávolított, háttérbe szorított sértett funkcionáriusok utólagos „ellenforradalom-történeteit” tartalmazzák, s kiindulópontjául szolgálhattak az üzemi tisztogatásoknak is. Komoly forráskritikát igényelnek a magas információtartalommal bíró, az üzem hangulatáról, „operatív helyzetéről” tudósító állambiztonsági összefoglalók.

Legalább három évtizedes vita, hogy a megtorlás során keletkezett források (elsősorban a komplett perdokumentáció) mennyiben alkalmasak az '56-os történések rekonstrukciójára. Miképp választható el a kihallgatott egyéni mondanivalója (melyet saját szándékából kívánt közölni) azoktól az elemektől, melyek legkésőbb a jegyzőkönyv véglegesítése során külső behatásra kerültek be a szövegbe (jelzős szerkezetek, vissza-visszatérő mondatkompozíciók)?¹⁴⁶ A legtöbb esetben – mint itt is – csak feltételezésekkel élhetünk a szövegek keletkezésével, az alkotói kezek szándékával kapcsolatosan, hiszen híján vagyunk a piszkozatoknak, kézírásos feljegyzéseknek, vagy a tárgyaláson készült hangfelvételnek.

A rendőrségi nyomozó munka lezárása előtt néhány nappal az ügyészségnek készített tájékoztató jelentés szerint az átadásra kerülő vizsgálati iratok terjengősségét, a terheltek „sokszor ugyanarra” történő kihallgatási tematikáját az indokolta, „*hogy az előzetes letartóztatásban lévő személyeknek lehetőségük volt arra, hogy összebeszéljenek és meg is beszéltek konkrétan sok esetben, hogy milyen vallomásokat tesznek kihallgatásaikon.*”¹⁴⁷ A fogva tartások konkrét körülményei nem ismertek, a vallomásokból leginkább a merev, idővel egyre oldódó tagadás stratégiája tűnik ki. A nyomozó-vádalkotó szervek munkája valóban az átlagosnál is nehezebb volt: egy időbeli szekvenciájában rövid életű, viszonylag

¹⁴⁵ Abód László 1993-ban készült oral history–interjújában – betekintést nyújtva saját védekezési taktikájába is – elmondta, hogy tudatosan vallottak sok esetben az emigráns Sebestyén Miklósról, hiszen neki már úgymond nem eshet bántódása, külföldön biztonságban van. 1956-os Intézet OHA, (193. sz.) Abód László–interjú. 324.

¹⁴⁶ Szakolczai, 2016. 29–42.

¹⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V–145749/1. 285. o. *Tájékoztató jelentés, 1957. május 13.*

szűk körű, már-már „belterjes” forradalmi csoportosulás belső viszonyrendszerének és tágabb környezetének feltárására vállalkoztak. A kezdetben a várakozásoktól el-elmaradozó vizsgálati eredményt valószínűleg a vallomások irányításával, a kihallgatottak sokszor indokolatlan „meséltetésével” próbálták ellensúlyozni, hátha rátalálnak a vádak megfogalmazásához vezető helyes ösvényre, kapaszkodókra. Nem volt ritka, hogy amennyiben nem a kívánt módon alakult a vallomás, utólag begépeltek a kívánatos nevet, vagy minősítő jelzőt az ominózus eseteírás mellé. Néha kirívó a szöveg túlkomponáltsága: a lejegyzett szöveg teljesen idegen egy kiszolgáltató helyzetben vallomást tevő személy érvelési gyakorlatától, olykor ezt az első néhány hétben felvett vallomásokra jellemző durva időtévesztések teszik nyilvánvalóvá. Bevett gyakorlat volt, hogy amikor a terhelteket egymás „viselt dolgaira” hallgatták ki, a mások által elmondott szövegelemeket – olykor helyesírási hibákkal együtt – átemelték a vallomástevő szövegébe. A bevett panelek sorrendjét olykor megcserélték, de a szókészlet, amiből válogattak, könnyen összeállítható. A vallomást a kívánt névcserékkel pusztán aktualizálni kellett. Ezen eljárás vizsgálati módszerei is megfelelnek annak a korabeli gyakorlatnak, miszerint a terheltekkel a „kihallgatás során azt mondatják el vele saját tetteiként, amit hallani akartak”, majd a „bírák vád bizonyítása érdekében önkényesen válogattak a bizonyítékok közül”.¹⁴⁸

A rendőrségen készült kihallgatási jegyzőkönyvek szerkesztési eljárására utalnak a valószerűtlen szófordulatok és több terheltnél, tanúnál állandósult szókapcsolatként visszatérő koncepciók elemek is (pl. „tagja lettem az illegális munkástanácsnak”). Könnyű belátni, hogy egy kihallgatott forradalmár legfeljebb véletlenszerűen, de nem visszatérő motívumként nevezi saját és társai tevékenységét „illegálisnak”, „rendszerellenesnek”. Az sem ritka, hogy utólag kéziratos vagy géppel tett megjegyzések szerepelnek értelem-módosító funkcióval a felvett és lezárt jegyzőkönyveken.¹⁴⁹

A rendőrségi szakaszt követő első ügyészségi kihallgatást a vallomástevő terheltek egyfajta „tisztázó” beszélgetésként fogták fel: ellenpontozni kívánták azokat az állításokat, melyeket a rendőrségen erőszak vagy fenyegetés hatására voltak kénytelenek elmondani, vagy az ügyészi kérdésekből kivehetően azokat a „félígazságokat” igyekeztek pontosítani, melyek jegyzőkönyvezése nem az ő jóváhagyásukkal történt meg, azaz a mondanivaló a

¹⁴⁸ Szokolczai, 2016. 78.

¹⁴⁹ Könnyen elképzelhető, hogy a későbbi terheltek letartóztatása és egyáltalán a vádemelés előtti időben iktatott terhelő információkat szolgáltató tanúvallomások – ismerve a nyomozó–vádalkotó szervek korban jellemző „politikai beágyazottságát” – eredetileg nem is annak készültek. A pártapparátus informálására szolgáló feljelentések, szubjektív beszámolók az eljárás későbbi menetének megfelelően adott ponton beépülhettek a per konstrukciójába, így legfeljebb egy „fejléc-cserére” lehetett szükség.

tisztázat elkészítése során módosításon mehetett keresztül.¹⁵⁰ Egyes terhelteknél már ezen a ponton érezhető az elzárkózás a rendőrség által felvett jegyzőkönyvek narratívájától, legkétsőbb azonban a főtárgyaláson, a konkrét személyekkel vagy korábbi rendőrségi vallomásokkal történő szembesítések során *expressis verbis* kiderült, hogy a letartóztatás utáni hetekben elmondottak nem az igazságot tükrözik, külső behatásra lettek olyanok, ahogyan az a fennmaradt iratokban olvasható. Mindez utal arra a megtorlás pereire jellemző gyakorlatra, mely szerint az ügyek főkonstruktőre a politikai rendőrség volt, az ott stilizált koncepcióhoz az ügyészség és a bíróság általában már csak asszisztált.¹⁵¹ A vizsgált források alapján megalapozottnak vélem azt a számos peren keresztül bizonyított állítást, hogy az „*eljáró szervek már a vádak bizonyítása előtt bűnösnek tekintették és akként kezelték az eljárás alá vontakat, (...) a vádat bizonyítottnak tekintették olyan esetekben is, amikor azt nem sikerült egyértelműen bizonyítani*”, ezzel szakítottak az *in dubio pro reo* elvével, miszerint bizonyítatlan tény a vádlott javára kell értékelni.¹⁵²

---

¹⁵⁰ Erre kiváló példa Joszt István, akit a Perbíró-perben a szegedi városi forradalmi csúcsszerv elnökhelyetteseként (kendergyári művezetőként delegálták) állították bíróság elé. A főtárgyaláson minden félreértést tisztázandó ügy fogalmazott, hogy „*rendőrségi vallomásomban vannak eltérések, pl. ha én azt mondtam, hogy én nem, akkor ebből «én» lett, ha azt mondtam, hogy én »nem tudom«, akkor az lett belőle, hogy «tudom»*”. Amikor az államvédelmisek összeszedéséről hozott „határozat” bevallására akarták kényszeríteni, azzal fenyegették, hogy „*mindenki így vallott és mert nem akartam a jegyzőkönyvet aláírni, azt mondták, hogy elvonják a beszélőt, a levélírási engedélyt és a tisztaruha beadási engedélyt tőlem.*” ÁBTL 3.1.9. V–145747. Az 1957. december 20-i tárgyalás jegyzőkönyve, 273–274, 285.

¹⁵¹ Szokolczai, 2016. 83.

¹⁵² Szokolczai, 2016. 70.

V. ELMÉLETI HÁTTÉR: MUNKÁS-ÖNKORMÁNYZAT ÉS A „MEGREFORMÁLT” TERVGAZDASÁG

V.1. A dolgozói részvétel kérdése a szocialista iparvállalatok irányításában

Az '50-es évek kommunista pártokon belüli gazdaságpolitikai vitáiban és a szocialista eszmetörténetben „önigazgatásként” megjelenő eszmei motívumok és irányzatok valójában az ipari munka társadalmát alkotó funkcionális csoportok egymáshoz való kapcsolódásával és együttműködésével vannak összefüggésben. Az önigazgató törekvések története ebben az összefüggésben *politikai gazdaságtani, ipartörténeti keresztmetszetben* is tárgyalható, s komoly vezetéselméleti, szervezetszociológiai háttérrel és dimenzióval is bír.

A munkavállalók részvételi formáinak mibenléte komoly vitákat generált a kérdéssel foglalkozó szakemberek között. A munkavállalói részvétel, vagy ahogyan a politikai diskurzusban korszakokon átívelően is használták, az „üzemi demokrácia” leegyszerűsítve azt jelenti, hogy biztosított „*a vállalatban tevékenykedő minden olyan erő együttműködése, integrációja, amelynek tőkebefektetése es munkája a vállalat létének és hatékonyságának előfeltétele.*”¹⁵³ A politikai rendszer jellegétől függetlenül a vállalaton belül mindig három markáns gazdasági érdekcsoport (tulajdonos, menedzsment, munkavállalók) között kell optimális viszony kialakítására törekedni. A szocialista rendszerekben ez a belső viszonyrendszer elve torzultan jelent meg: az igazgató és a menedzsment szerepkeveredéstől szenvedett az állam tulajdonosi-irányítási monopóliuma miatt. A gazdasági követelmények szerinti mozgásteret szűkítette, hogy a menedzsment az igazgatóval együtt a pártállami bürokrácia részét alkották; munkájuk során pedig az állam, mint tulajdonos által kijelölt, a vagyongazdálkodásért és a termelési célok eléréséért felelős „megbízottakként” – hasonlóan a tisztán piaci rendszerekhez – *önálló döntéshozói* szerepben is voltak amellet, hogy állami alkalmazottként elsősorban a tervelőírások *végrehajtásáért* voltak felelősek.¹⁵⁴ Az általában párttag munkásigazgatót ráadásul egymással párhuzamosan, hatásában egymással ellentétesen is instruálhatta a területileg illetékes pártbizottság, a pártközpont gazdasági osztályai, a közvetlen felettes (minisztérium) és a formálisan ugyan neki alárendelt, a gyakorlatban viszont olykor „helyettes felettesként” működő üzemi párttitkár.

¹⁵³ Gróf-Kisgyörgy-Vámos, 2008. 6.

¹⁵⁴ Kornai, 1993. 516.

A dolgozói részvételt egyesek szűken értelmezve pusztán *befolyásolási képességként*, mások jobbra *folyamatként* értékelik, azaz a munkavállalók állandó hozzájárulásaként a vállalat életére kihatást jelentő vezetői döntésekhez. Az „üzemi demokrácia” nem ideológus nézőpontból egy olyan *üzemi miliőt, légkört* jelent, melyben adottak az érdekegyeztetés lehetőségei normális párbeszéden keresztül. Egyesek *direkt/azonnali (immediate)* és *indirekt/távoli (distant)* részvételtől beszélnek. A részvétel irányulhat a *munkára és a hatalomra* is, utóbbi esetében tehát a menedzsment hatékonyabb ellenőrzésére, valamiféle belső hatalommegosztásra. A közvetlen részvétel alatt azt értjük, hogy a dolgozóknak a munkafolyamatokra, termelésre orientált részvétele (fejlesztési javaslatok, probléma-megoldó helyi szintű fellépés) biztosított. Az intézményesített (hatalomra orientált) részvétel a döntésekbe való bevonást választott testületeken keresztül.¹⁵⁵ Ennek persze történetileg több modellje is kialakult (ld. üzemi tanács, munkástanács, *shop steward*, azaz az „üzemi szószóló” intézménye stb.).¹⁵⁶ Fontos azonban megemlíteni, hogy a szakszervezeti érdekvédelem és közvetlen dolgozói részvétel között jelentős különbség van: a szakszervezet fő feladata a munkáltatóval olyan „alku” kötése, melynek során a kollektív szerződésben meghatározott feltételek javulást eredményeznek a bérezésben, munkafeltételekben. A munkástanács annyiban új jelenség, hogy az üzem *irányításának*, vagy legalábbis a munkavállalók direkt részvételének szükségességét jeleníti meg a vállalati döntéshozatalban.

A közgazdászok két táborra szakadtak a munkavállalói részvétel *direkt gazdasági hasznát* illetően. Az egyik tábor azt hangsúlyozza, hogy a döntési jogoknak a menedzsmenttől a munkavállalókhöz történő delegálása a változás nagyságához képest kevés eredményt hoz, ugyanis növeli a tranzakciós költségeket, lassítja a döntéshozatalt, csökkenti a hatékonyságot. A másik tábor szerint a termelés hatékonyságának növelésére jó eszköz a munkavállalók bevonása, viszont ez csak a menedzsmenttel kiépített *megfelelő információáramlás* révén érhető el. Azaz motiválni kell a munkavállalókat abban, hogy legyenek partnerek a termelés során megszerzett információk megosztásában, érdekeltté kell őket tenni a kooperatív magatartásban és így a vállalat érdekében kölcsönösen megoszthatják egymással termelést ösztönző tapasztalataikat.¹⁵⁷ A szervezetszociológiai kutatások leginkább azt támasztják alá, hogy a *közvetett képviselet intézményei* kevésbé növelik a termelés hatékonyságát, noha a dolgozók megelégedettségére szolgálnak.

---

¹⁵⁵ Benyó, 2004. 19–21.

¹⁵⁶ Sturmthal, 1964. 24.

¹⁵⁷ Uo. 19–20.

A munkástanács bevezetésének követelése, az e mögött meghúzódó széleskörű igény (kétkezi munkásoktól a közgazdasági reformok iránt elkötelezett pártértelmiségig) az ötvenes években alapos kritikáját és alternatíváját adta a fordista növekedés korszakában a standardizált tömegtermeléssel kéz a kézben járó *taylori munkaszervezésnek*. Ennek egyik fontos tantétele volt, hogy a *rugalmas specializáció*, azaz a munkások autonómiája a termelés szervezésében, elosztásában és végrehajtásában akadályozza, indokolatlanul lassítja a futószalagon zajló tömegtermelést, a dolgozók egyetlen kompetenciája a betanult munkafolyamatok gépies alkalmazása kell legyen.¹⁵⁸

Összességében azt mondhatjuk, hogy a participáció minden résztvevő számára hatáskor, az ugyanis többet jelent egy konszenzusos vezetési technikánál vagy kollektív alkunál. Ugyanis visszatükrözi a munkavállaló preferenciáit, növeli a vezetés döntéseinek legitimitását és ezáltal hozzájárul a konfliktusmentes végrehajtáshoz is. Előmozdítja a közös célt, azaz a gazdaságos termelést és ennek során a különféle érdekek integrációját is.

V.2. Az öngazgatás elmélete és működőképességének kérdései

A munkástanácsok gazdasági és részben politikai életben történő megjelenése az ötvenes években kapcsolódik a modern politikai filozófia azon klasszikus témájához, mely a különféle politikai és a gazdasági rendszerek egymással való összehangolhatóságát jelenti. A kérdés úgy vethető fel, hogy a gazdasági öngazgatás milyen objektív politikai körülményeket igényel megvalósulásához, azaz milyenek a rendszer-kompatibilitási feltételei? Megalapozott-e az a reformközgazdász-generációk által vallott elképzelés, hogy a piaci újraelosztás és a központi tervezés között kialakítható egy olyan optimális egyensúly (kvázi *piaci szocializmus*), mely tartós politikai-társadalmi békét és az életminőség konstans javulásának garanciáját jelenti? S ha igen, ebben a szisztémában hol, milyen jogkörökkel és szerepekkel van jelen a munkástanács? Létre lehet-e hozni szocialista tulajdonviszonyok, azaz az állami tulajdon dominanciája fenntartásával decentralizáltan működtetett piacgazdaságot? Létrejöhet-e egy totális ellenőrzésre törekvő, bár azt megvalósítani csak részlegesen tudó politikai diktatúra keretrendszerében valamiféle „üzemi demokrácia”, a szabadság egy-egy üzemi szinten létező „kis köre”? A forradalmi munkástanácsok magyarországi létrejötte a szovjet típusú diktatúra keretrendszerében egy új, kritikai válasz volt, mely a politikai szabadság és a gazdasági egyenlőség XX. századon átnyúló problematikájának feloldási-összekapcsolási

¹⁵⁸ Tomka, 2009. 276.; Giddens, 2008. 574.

lehetőségére¹⁵⁹ konkrét, a maga történeti kontextusában megalapozott választ nyújtott, e történeti alternatíva számos elemét e dolgozat további részében ismerteti is.

Giovanni Sartori, a pártrendszerek tipologizálásában is jártas olasz politikatudós több esszéjében is hangot adott abbéli meggyőződésének, hogy a demokrácia elutasítja a tervgazdaságot, mert utóbbi a hatalom diszperziója helyett túlzott koncentrációt igényel, ami az egyén szabadságát kiszolgáltatottá teszi. Valódi „vegyes rendszerek” tehát nem léteznek, noha az elméleti lehetőségét egy ilyen ideáltípus létrejöttének persze nem zárja ki – bár a tulajdonvédelem jogállami garanciáját alapkőként jelöli meg: „*politikailag elfogadható minden korlátozott tervezést alkalmazó gazdasági rendszer, piaci szocializmus, de még a vegyes rendszerek is, mármint ha valóban feltalálják őket (hacsak meg nem sértik a protektív tulajdon minimálzáradékát), abban az értelemben, hogy nem nem zárják ki a demokráciát.*”¹⁶⁰ A szocialista gazdaságpolitika e kombinációt a „keverési arány” kérdéseként fogta fel: a világban viszont nem egy skálaszerű mozgás van egy optimum pontig, hanem ellentétes, egymást taszító elemek kényszer-kooperációjáról.¹⁶¹ Ez az észrevétel különösen fontos az ötvenhatos munkástanács-követelések értékelésénél. A magyar munkások értékvilágában egymással összehangolhatóak voltak a demokratikus alapon működő politikai szabadságintézmények, a tervgazdaság és a vegyes, állami-közösségi tulajdonlás túlsúlyára épülő, bár a magántőke korlátozott gyarapodását is lehetővé tevő tulajdonviszonyok. A forradalom napjai és az ellenállás 1957 ősziéig tartó időszaka nem adott választ arra, hogy ezen elvek mentén működtethető lett volna-e sikeresen a magyar állam, elégséges történelmi tapasztalat és idő híján teljes értékű és megnyugtató válasz a kérdésre nem adható.

Kornai János a szocialista rendszerparadigmáról szóló gazdaságtörténeti elemzésében az öngazgatást a *kodetermináció* (dolgozói részvétel) olyan megnyilvánulásaként írja le, mely sommásan a „*tulajdonjogok és vele együtt a koordináció sajátos konfigurációját*” jelenti. Az öngazgatás az ő kategóriarendszerében egy a tisztán *piaci* és a *bürokratikus* koordináció helyett egy olyan sajátos „harmadik út”, mely a termelési kollektíva öngazgatását/önkormányzását jelenti, ennek megnyilvánulási formái pedig többek között a vezetőségválasztás lehetősége, és a többletjövedelemmel való szabad rendelkezés joga. Belső inkonzisztenciát jelent ugyanakkor, hogy hiába a belső döntéshozatali szabadság, ha a vállalat a párt-hatalmi monopólium szerint működő államélet és gazdaságpolitikai keretrendszer része marad. Épp ezért az öngazgatást „*indirekt bürokratikus szabályozásnak*”, másképp

¹⁵⁹ Tamás–Szelényi, 2017.

¹⁶⁰ Sartori, 1999. 194.

¹⁶¹ Uo. 183–187.

fogalmazva „*félíg deregulált*” rendszernek tekinti.¹⁶² A pártállam szabályozó, a működés kereteit kijelölő monopóliuma miatt akár közvetlenül, akár közvetetten, de beleavatkozhat a vállalat életébe, sőt, olyan szituáció is létrejöhet, melyben a dolgozóknak is érdeke az állami döntés propagálása saját akaratuk érvényre juttatása helyett.

Kornai igyekezett feltárni az öngazgató szisztéma több belső ellentmondását, működési hibáját is. Az egyik ilyen a *bürokráciától való elszakadási képtelenség*, azaz a felettesektől való vertikális függés kiiktatásának lehetetlensége, mely azt eredményezi, hogy a vállalat továbbra is kiszolgáltatott a felsőbb döntéseknek. A belső irányítás nehézségét eredményezi az a tény, hogy az öngazgató szisztéma növeli a vezető függőségét alárendeltjeitől, akik a decentralizáció miatt magasabb beleszólási lehetőséggel, így alternatívaképző erővel is bírnak. (Adott esetben a vezetői döntés végrehajtását is megnehezíthetik, legrosszabb esetben bojkottálhatják.) Kornai szerint az öngazgató vállalatot a *távlatos gondolkodás hiánya* jellemzi, mely összefüggésben áll az egyéni érdekelttség hiányával: a dolgozó egyéni tulajdon híján nem érdekelt a fejlesztésben, mert bizonytalan a vállalat közös eredményéből való részesedése. A vállalat egy ilyen rendszerben nem a termelési nyereség, hanem az aktív foglalkoztatottak nominálbér-emelésében lesz leginkább érdekelt.¹⁶³

Érdemes megvizsgálni a „termelőeszközök társadalmi tulajdona” jogi-gazdasági formuláját, mert történészek gyakran hajlamosak a munkástanácsokra úgy tekinteni, mint amely szervek ezt valósították volna meg a gyakorlatban. E központi ideológiai formula nemcsak a klasszikus sztálini gazdasági rendszerparadigma időszakában, de a „piaci szocializmust” kiépítő országokban is fix hivatkozási pont maradt. Egy német közgazdász, Knirsch a „szocialista piacgazdaság” mítoszának vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy ez a „kényszerházasság” valójában irreális. Hiszen – Kornai megállapításához hasonlóan - egymástól idegen elemeket igyekszik összhangba hozni: a gazdasági szereplők autonóm tervezési képessége és önállósága egy piacgazdaság esetében alapkövetelmény, amely nem tűr korlátozást. A *társadalmi tulajdon* pedig üres jogi formula marad: elképzelhetetlen, hogy önálló, egyedileg gazdálkodó egységek kontrolláljanak valamiféle közösségi vagyont. Működésképtelenné teszi a rendszert az is, hogy a *döntéshozatali egységek* decentralizációs igényei óhatatlanul összetűzésbe kerülnek a *központ tulajdonosi* igényeivel, ez pedig instabilitáshoz vezet.¹⁶⁴

¹⁶² Kornai, 1993. 483–487; 505.

¹⁶³ Uo. 488–491.

¹⁶⁴ Knirsch, 1989. 240–241.

Oskar Lange, az öngazgatás egyik teoretikusa szerint a szovjet-rendszerű gazdaság egyik fontos funkcionális eleme a termelő szektorra „ráültetett” ún. „tervező bürokrácia”, mely politikai célok által motivált tudatos állami beavatkozásokon keresztül irányít. A központosítást kezdetben több tényező is indokolta: a gazdasági hatalomváltás egyik fontos lépéscsőfokát, azaz a tulajdonszerkezet megváltoztatásának átmeneti rendjét felügyelet alatt kellett tartani, másrészt az ipari káderek alacsony számát és gyenge felkészültségét is központi kontrollal igyekeztek ellensúlyozni. A „rég” szakembergárda politikailag nem volt megbízható, az újak pedig szakmailag tapasztalatlanok. A gazdasági rendszer szovjet típusú modellje valójában a háborús *hadigazdálkodás* állandósítását jelentette („*sui generis war economy*”), az átmenetgazdaság „forradalmi periódusában” életbe léptetett központi erőforrás-gazdálkodás és vezetési módszerek a szovjet modell esetében békeidőben állandósították a krízisviszonyokat. Ez pedig működése közben a hatékonyság és a stabilitás hiánya miatt pazarlást, a munkavállalói aktivitás és érdekeltség alacsony fokát hozza magával. A „klasszikus” rendszer válságát tapasztalva az apparátuson belül szerinte a folyamatosan formálódó *új intelligencia* lesz az átalakulás motorja és élharcosa – ez az új szakmai intelligencia követeli magának az öngazgatásra mutató elemek kidolgozását és beépítését.¹⁶⁵

A decentralizáció többet jelent az ágazatok hatékonyabb koordinációjánál, a fő fejlődési trendek aktív meghatározásánál: „*aktív tervezésről*” van szó, mely a tervben foglalt kibocsátási mutatók megvalósítását decentralizált döntéshozatali keretrendszerben valósítja meg. Központilag meghatározott tervre a szocialista rendszer keretei között továbbra is szükség van: ahhoz, hogy a rendszer konzisztens maradjon önmagával, nem engedhető meg, hogy ne egy központilag jóváhagyott terv határozza meg a kívánt kibocsátási mutatókat, a felhalmozási, fogyasztási rátát és a fejlesztési-beruházási források eloszlását. A tervnek pusztán a *funkciója* változik meg: a termelési láncolat minden apró elemét nem kell meghatározni (pl. output árucikkek mennyisége, nyersanyagok bevonása, egyéb technikai-termelés-szervezési kérdések), pusztán össze kell hangolja az erőforrások felhasználását és biztosítani kell az állami fejlesztéspolitika fenntarthatóságát, az optimális erőforrás-gazdálkodást. A fő hangsúly a nemzetgazdasági szempontból jelentős tételek (pl. nyersanyagok – szén, fa; késztermékek – pl. textília) alapkibocsátásának előírásán van, a „részleteket” a vállalatok konkrét kibocsátási tervei szabják meg – a termékek kínált összetételével, választékkal együtt. Az öngazgató szisztéma kulcsa így az, hogy meg kell találni a kijelölt

---

¹⁶⁵ Lange, 1958. 4–6.

tervfeladat nagyságához mért, annak sikeres végrehajtásához szükséges, adminisztratív úton hozzárendelt anyagi-pénzügyi erőforrások optimális egyensúlyát.

Lange az öngazgatás eszméje szerint működő gazdaságirányítási rendszert egy olyan *repülőgép* irányításához hasonlítja, ahol a botkormányt irányító pilóta a körülmények diktálta szükséges változásoknak megfelelően irányítja a folyamatokat, magyarul rugalmas reagálási képességgel rendelkezik – az állami szabályozást jelentő adminisztratív intézkedéseken keresztül – a kilengések orvoslására. A gazdaságpolitika így mindig a választott irányba megy: ha kell, a piaci ösztönzők és a vállalat kiegészítő tervei növekedést generálhatnak, míg a recesszió fegyelmezett állami beavatkozások sorozatával küszöbölhető ki. Az öngazgatás jegyében működő vállalat legnagyobb előnye lényegében a *rugalmas reagálási képesség*.¹⁶⁶

A következő fejezetben abba nyújtok betekintést, hogy az öngazgatási modell jugoszláv és lengyel típusú *gyakorlati megvalósítása* milyen sajátosságokat hordozott magán, s milyen ellentmondások határozták meg működésüket. A modellek ismertetése kapcsán azokat a főbb pontokat érintem, melyek a magyar munkástanácsokkal is analógiát képezhetnek, valamint olyan problémákat jelentettek, melyek bizonyos összefüggésben hazánkban is megjelentek. Ide tartozik pl. a pártirányítás- és befolyás mértéke, munkástanács-tagságon belüli erőviszonyok és érdekérvényesítő csoportok, a munkások és a pártidiktatúra viszonya az új intézményhez, konkrét intézmények és érdekképviselői fórumok (Termelői Tanácsa, iparkamarák, munkáskonferenciák) működési kérdései.

---

¹⁶⁶ Lange, 1958. 10–13.

VI. NEMZETKÖZI HÁTTÉR: MUNKÁS-ÖNIGAZGATÁSI MODELLEK A SZOVJET ZÓNÁBAN (1953–1956)

VI.1. Jugoszlávia

VI.1.1. Az öniszervezés „öshazája” – Jugoszlávia

1948. június 28-a, azaz Jugoszláviának a szovjet blokkból történő kizárását jelentő Kominform-határozat után a moszkvai hatalmi centrumtól való függetlenedés jegyében egy újszerű, a szovjet modelltől eltérő vonalvezetésű kommunista állam felépítése kezdődött meg. Ennek ideológiai motorját Gramsci, Marx korai írásai, Edvard Kardelj főideológus és Boris Kidric gazdasági szakember adták. A koncepció egy olyan, a sztálini „államkapitalista torzulásoktól” mentes eszményi szocialista közösség megvalósítása volt, melynek egyik kulcseleme és hívószava a „decentralizáció”. Edvard Kardelj a szovjet modell kritikusként a bürokratikus-államelvű diktatúra helyett a szovjetek hierarchikus, ugyanakkor kooperatív együttműködésének történeti modelljéhez való visszatérést favorizálta. Egyik magyarra is lefordított programadó írásában úgy fogalmazott, hogy a termelőeszközök államosítása és a tradicionális struktúrák felszámolása után a bürokratikus működés ellaposítja és alacsony hatékonyságúvá teszi az új berendezkedést. Emiatt olyan „gazdasági demokrácia” megvalósítására van szükség, amelyben „szabadon fejlődhet a termelőeszközök társadalmosságából kiinduló társadalom.”¹⁶⁷ Az öniszervezés – vagy ahogyan ő fogalmazott, az „önkormányzatiilag függőlegesen egymásba kapcsolódó gazdasági közösségek” – szükségességét marxi alapokon azzal indokolta, hogy „a „munkásosztály nevében” központosított államapparátus nem lehet holmi csálhatatlan alkotó, vagy a megtestesített szocialista öntudat avagy a szocialista viszonyok építésének hajtóereje. A szocialista viszonyok csak a dolgozó emberek tudatos és ösztönös gazdasági, társadalmi és más tevékenységének és gyakorlatának eredménye lehet olyan dolgozó embereké, akik a termelőeszközök társadalmi tulajdonának feltételeiben dolgoznak”.¹⁶⁸ A forradalom végleges győzelmét, a torzulások okozta hibák kijavítását és az állam „elhalását” azzal lehet elősegíteni, ha egy olyan új demokratikus gépezetet építenek fel, melyben „az állami közigazgatás a társadalmi öniszervezés szerveinek

¹⁶⁷ Kardelj, 1955. 18.

¹⁶⁸ Uo. 32.

alárendelt szakapparátusa”, és ahol „*a társadalmi öngazgatás szerveiben (...) a dolgozó tömegek közvetlenül és állandóan és nem csak valamelyik politikai pártjuk csúcsai útján*”¹⁶⁹ jutnak szerephez.

Az öngazgatás, decentralizálás gyakorlati kivitelezése nem pusztán a munkástanácsok bevezetését jelentette az ipari üzemekben, ennél sokkal magasabb rendű, az *államélet egész működését, alapjait* átható intézkedéssorozatról volt szó.¹⁷⁰ 1950-re már az iparvállalatok 90%-a állami kézben volt.¹⁷¹ Ezeket a gazdasági minisztériumok a középszintű igazgatási egységeiken, az iparigazgatóságokon keresztül irányították, a vállalat élén pedig a minisztérium által kinevezett igazgató állt. 217 olyan helyi és szövetségi szintű adminisztratív szerv volt, mely tervcélokkal összefüggésben rendelkezéseket bocsáthatott ki.¹⁷² 1949. májusában növelték a helyi tanácsok intézkedési önállóságát, 1952. április 1-jén a Szövetségi Tanács jogszabályt alkotott a *kommunák* (községi önkormányzatok) felállításáról. 1950-51 folyamán megszüntették a szövetségi ágazati minisztériumokat és a tagköztársaságok hatáskörébe utalták a vállalatok irányítását.¹⁷³ 1952. novemberében a JK SZ VI. kongresszusa megerősítette a megkezdett új politikai irányvonal helyességét, melyet a következő év elején rögtön egy alkotmányreform is követett. A parlamentek egyik kamarájaként felállították az ún. Termelők Tanácsát (1964-ig).¹⁷⁴ Az 1958. áprilisában összehívott VII. pártkongresszus befejezettnek nyilvánította az ötvenes évek elején megkezdett átalakulást, azaz deklarálták, hogy a „társult termelők” választott szerveik révén irányítják az államot a „piac és a tervezés egysége” alapján. Rögzítették azt az ideológiai célt is, miszerint az „állam elhalását” segíti elő az öngazgató közösségek társadalmi szövetének kiépítése. A kongresszuson elfogadott alapelvek szerint a párt monopolhatalmat nem követel magának az öngazgató testületekben, ugyanakkor a belső viták során a „szocialista elveknek” kell győzedelmeskednie.¹⁷⁵

VI.1.2. A jugoszláv ipari öngazgatási modell sajátosságai

A gazdasági öngazgatás megvalósítása érdekében a szovjet blokkra általánosan jellemző merev, bürokratikus struktúrának a megszüntetése mellett az üzleti menedzsmentnek

¹⁶⁹ Uo. 34–35.

¹⁷⁰ Denitch, 1973. 336–341.

¹⁷¹ Sturmthal, 1964. 89–90.

¹⁷² Uo. 89.

¹⁷³ *A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában*, 9.

¹⁷⁴ Sturmthal, 1964. 94.

¹⁷⁵ Juhász, 2001. 276–283.

az állami adminisztráció alá rendelését is meg kellett szüntetni.¹⁷⁶ Az „önigazgatás” az államosított ipari szektorban azt jelentette, hogy a központi koordináció leépítésével tervezési és döntési jogosultságokat az érintett vállalatokon belül létrehozott választott testületekre bíztak. Az ún. *horizontális gazdasági modellre* történő átállással el lehetett érni azt is, hogy a szovjet típusú rendszer bürokratikus vonásait, a feleslegesen nagy káderapparátust leépítették, és a gazdasági döntések meghozatalát a helyi szinten érintett szakmai közegekre és termelőkre bízták – a korábbinál jóval alacsonyabb pártellenőrzés mellett.

1950. június 26-án a legfőbb államhatalmi szerv, a Szövetségi Tanács (*skupscsina*) jogszabályt fogadott el a gazdaságirányítási mechanizmusok átalakításáról, ennek értelmében az ipari vállalatokon belül – annak létszámától függően – általános, titkos szavazás mellett a vállalat méreteitől, a foglalkoztatottak létszámától függően 30-120 fő közötti létszámmal munkástanácsot (*radnicki savet*) és egy abból létrejövő szűkebb körű intézőbizottságot kellett választani, melyben az igazgató elnökölt.¹⁷⁷ Ezt a jogi lépést megelőzte egy kísérleti periódus: 1949. decemberében 215 kijelölt vállalatnál kísérleti jelleggel létrehozták a munkástanácsokat. A társadalom pozitív reakcióját jól mutatta az a tény, hogy fél évvel később már 520 vállalatnál működött ez a szerv.¹⁷⁸

Mindezzel tehát a demokrácia látszatát sikerült „becsempészni” a jugoszláv kommunista rendszer valóságába, noha a szerkezeti reform eredetileg a gazdasági teljesítőképesség növekedését célozta, nem pedig azt, hogy a munkások járulékosan némi „demokrácia-élményhez” is jussanak. A pártállam intézményrendszerén belül ugyanakkor létrejött egy „kettős struktúra”, melyben az önigazgató testületek nyomásgyakorlással bírhattak az államapparátus központi szerveire.¹⁷⁹ A gyakorlatban a vállalatok feletti központi felügyelet a munkástanácsok bevezetése után továbbra is megmaradt, pusztán egy szinttel lejjebb, köztársasági és községi szintre (*kommunák*) helyeződött át.¹⁸⁰ Az ipari önigazgatás ötvenes évekbeli „kísérleti szakaszában” továbbra is fennmaradt egyfajta biztonsági fékként a fejlesztési-beruházási források állami koordinációja.¹⁸¹

¹⁷⁶ A Glueck–Kavran gazdaságtörténész szerzőpáros a jugoszláv munkástanács tevékenységét az amerikai vállalatok igazgatótanácsaihoz hasonlították, a szisztéma alap gondolatát pedig abban jelölték meg, hogy a hasznot vissza próbálták osztani a dolgozóknak, közvetlen haszonélvezetet biztosítva ezzel maguknak a kétkezi termelőknek. Glueck–Kavran, 1971. 8.

¹⁷⁷ Sturmthal, 1964. 96.

¹⁷⁸ Juhász, 2001. 279.; Tomić–Pavleski, 2015. 83.

¹⁷⁹ Denitch, 1973. 336.

¹⁸⁰ A kommuna röviden a „dolgozó nép önigazgatásának politikai és területi alapszervezete és az illető terület társadalmi és gazdasági alapközsége”. In: *Dolgozók*, 1955. április 12. (Az ipar irányítása Jugoszláviában c. cikk.); MNL OL XIX–A–2–gg 36. d.

¹⁸¹ Estrin, 1991. 188.

A döntéshozatal decentralizálásával párhuzamosan a központi tervezést is leépítették, egészen pontosan a keleti blokk többi államához képest más funkcióval is felruházták. A tervezés jellege teljesen megváltozott: alulról felfelé épült, továbbá kormánysszervek, bankok és a párt fejlesztési igényeinek hálójában formálódott ki. A vertikálisan felépülő irányítási-parancsnoklási láncolatot felváltotta egy „*participative planning*” szellemében tevékenykedő, a gazdasági előrejelzések, várakozások alapján egymással együttműködve kidolgozott tervezési metódus. Az így összeálló tervek sokaságát végül szövetségi szinten jóvá kellett hagyatni.

Friss István egyik 1956. nyarán készült elemzésében kiemeli, hogy a jugoszláv rendszer egyik legfőbb különbsége a magyarhoz képest az, hogy ott *kétszintű terv* van. Az ún. *társadalmi tervben* általános gazdasági elvárásokat fogalmaztak meg ajánlás jelleggel, illetve a társadalmi „fejlődés” kívánt ütemét igyekeztek prognosztizálni. Az ún. *gazdasági (operatív) terv* végrehajtása viszont kötelező volt minden gazdasági termelőegység számára, mert ez szintén nem részletekbe menően, de konkrétan előírta ágazati szinten a termelés kívánatos mértékét, a beruházásokat és az erőforrás-gazdálkodás terén is instrukciókat adott. Adóelőírásokat, export-import arányokat, erőforrás-kapacitásokat szabott meg.¹⁸² A legnagyobb újítás az volt, hogy a vállalat az így megszabott keretek között viszonylag szabadon tölthette ki ezt az általános tervcél, folytonos konzultációk mellett kvázi önálló tervet alkotott. Központi tervutasítás tehát nem volt, csak ágazati szinten „útmutató” a gazdasági kibocsátás kívánatos mértékét illetően. A vállalatok így gazdaságilag és jogilag is önálló, autonóm egységgé váltak. A fogyasztási cikkek tekintetében leépítették a központi árszabályozást is. A korlátozottan rendelkezésre álló erőforrásokkal való gazdálkodás viszont továbbra is kötött volt – a felhasznált eszközök használata után a vállalat *amortizációs költséget* volt köteles fizetni, egyes eszközöket pedig cserélgettek is egymás között. Friss két fontos konklúzióval zárta előadását, melyet a magyar iparirányítás rendszerével összefüggésben is lehetett érteni: délnyugati szomszédunkban az államigazgatási funkciókat önkormányzati elemekkel váltottak fel, az irányítás-ellenőrzés pedig összehasonlíthatatlanul kisebb apparátussal zajlik.¹⁸³

A munkástanács-választások titkosan, listás alapon történtek, jelölési jogosultsága volt az üzemegységekben dolgozó kékgalléros munkásoknak (egy jelölt nevének felírásához a dolgozók 10%-ának ajánlása volt szükséges), az adminisztrációt végző bürokratáknak és a műszaki értelmiségieknek volt, a szakszervezet mellett. A munkástanács tagjainak

¹⁸² MNL OL XIX-A-2-gg 47. d. Friss István 1956. június 2-i előadása.

¹⁸³ Ua.

kétharmadát kékgalléros munkásoknak kellett kitenni, a maradék egyharmad arányban képviseltethette magát az adminisztráció és a műszaki vezetés. A tanács mandátuma kezdetben egy, majd két évre szólt, a leköszönő tagság egyharmadát újra lehetett választani. A politikai diktatúra működéséből fakadóan azonban a rendszer nem „bízta” a választást kizárólag a munkásságra – beépítettek ugyanis egy hatékony kontroll-mechanizmust. A pártonkívüli munkások által a listára felírt szereplő választhatóságát a választást technikailag lebonyolító szakszervezet, vagy az üzemi párttagok meggátolhatták azzal, hogy helyette mást tettek a listára, aki politikailag is „megbízható”. A munkástanács-tagokból rekrutálódó igazgatótanács általában 3-11 fős volt, feladata a munkástanács által meghozott döntések operatív végrehajtása, kisebb volumenű kérdésekben pedig az önálló döntés joga. Ennek a testületnek tagja volt az állam által kinevezett, a kommuna jóváhagyásával pályázat útján kiválasztott igazgató is (ami maga is konfliktusforrást jelentett), aki megvétózhatta a munkástanács egyes döntéseit abban az esetben, ha azt magasabb rendű szabályozással összeütközésben lévőnek találta.¹⁸⁴ Emellett a vállalat napi szintű irányítását is végezte. A munkástanács, mint határozott napirenddel rendelkező, általában havonta egyszer üléselő döntéshozó plénum és az annak felelős szűkebb kabinet tehát elvben a vállalatirányítás motorját kellett, hogy jelentse, ennek ellenére mindennaposak voltak a hatásköri viták az igazgatóval.

A munkástanácsok működése több ellentmondást is hordozott. A dolgozók tulajdonosi érdekeltsége továbbra is hiányzott, egyszerű munkavállalókként jelentek meg továbbra is a rendszerben. Ez egy a létező szocialista gazdaságfelfogásra jellemző tipikus következetlenséggel is összefüggésben állt. Dacára annak, hogy lengyel és magyar modellel ellentétben az állami tulajdon elvét a gyakorlatban is feladták, a „társadalmi tulajdon” mibenléte mindig is tisztázatlan maradt. A fogalom definiálásának nehézségét az adja, hogy a kifejezés össze-mossa a tőke *tulajdonosát* és a tőkejavak *ellenőrzését*.¹⁸⁵ A vállalat, mint a munkások „társadalmi tulajdona” nem jelentette az állami tőkemonopólium feladását és abból valamiféle vagyon kihasítását és csoporttulajdonná tételét. A munkások nem váltak üzemi részvényeseivé, közvetlen érdekeltségük ilyen értelemben nem volt a vállalat nyereségére, tehát a vállalat tőkegyarapodása továbbra is az állami vagyon növelését jelentette. A munkástanácsok révén pusztán az ellenőrzés módja, a tulajdonosi jogok gyakorlója és a tőke működtetője változott meg azzal, hogy a vállalaton belül egy félig választott testület nyert felhatalmazást a vagyontömeg működtetésére, azzal kapcsolatban döntések meghozatalára.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Sturmthal, 1964. 96–100.

¹⁸⁵ Sartori, 1999. 188.

¹⁸⁶ Bara, 1996. 371–372. Carson, 1990. 373–374.

Fontos újítás volt a vállalatokat ágazati szinten tömörítő, működésüket területileg összehangoló kamarák rendszere, melyek az ipari üzemek 85%-át (2400 vállalat) fedték le.¹⁸⁷ A kamarák vállalatok önkéntes csatlakozásán alapuló ágazati szervek voltak, melyek az adott területi szinten tulajdonképpen a minisztériumi apparátusokat helyettesítették. A kamarák főtitkárát a kormány nevezte ki, ezek a vezetők pedig hivatalból tagjai voltak a skupcszinának is. A kommuna többsége erősíthette meg egy adott vállalat igazgatóját, valamint meghatározhatta a befizetendő vállalati nyereség mértékét saját pénztárába. 14 szekcióban működtek, feladatuk az iparágak közötti viszony összehangolása volt, rendszabályokat adhattak ki anyagellátási, műszaki és szakképzési kérdésekben.¹⁸⁸ A jugoszláv gazdasági kamarák leginkább a nyugati kereskedelmi kamarákhoz hasonlítottak funkciójukat tekintve, javaslatot tehettek az illetékes szerveknek arra, hogy egy vállalat a befektetési forrásokhoz milyen mértékben jusson hozzá, mindezt általában monopólium-ellenes és versenyösztönző szempontból tette meg.¹⁸⁹

Ki kell térni a munkástanácsok életét meghatározó mindenkori legnagyobb vitára, azaz a nyereségrészesedés felhasználására és a vállalati pénzalapok arányainak megállapítására. Az esetlegesen felhalmozódó profit felhasználása komoly koncepcionális vitákat generált a vállalaton belül: a szakmai intelligencia innovációra, technológia-fejlesztésre fektette volna be a forrásokat, a munkavállalók azonban bérfejlesztést és munkakörülményeik javítását tűzték ki célul. A profit felélése annak befektetése helyett blokkolta a fejlődést és a technológiai váltás ellen is hatott, ugyanakkor a bérfejlesztés hosszabb távon relatív anyagi biztonságot adott a munkavállalóknak. A vállalatvezetés a viták feloldására olyan munkástanács-tagság összeállítására törekedett, melyben egy *arányos képviselői séma* érvényesül, azaz közel azonos arányban állnak a különböző érekororientációjú munkáscsoportok képviselői.¹⁹⁰

Az MTI 1956. szeptemberében hivatalos jugoszláv adatokra hivatkozva azt közölte, hogy a hat főnél többet foglalkoztató 10.350 vállalatban több mint 260.000 munkás, azaz minden hatodik dolgozó részt vesz a munkástanács munkájában.¹⁹¹ Egy két évvel későbbi

¹⁸⁷ Kopanyev, 1956.

¹⁸⁸ *A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában*, 10–28.

¹⁸⁹ Carson, 1990. 395.

¹⁹⁰ Glueck–Kavran, 1971. 13. A nyereségrészesedést – mely 1954-ben 4,8 % volt – csak az állam felé teljesített adók és termelési költségek leírása után lehetett kifizetni a munkavállalóknak.

¹⁹¹ MNL OL XXVI–A–14. MTI könyvnyomatosok, külföldi hírek. 1956. szeptember 26. 25. *Jugoszláviában több mint 260000 ember vesz részt az üzemek irányításában.*

adat szerint 1958-ban 6618 vállalatnál működött munkástanács 135.000 taggal, az átlagos létszám 20 fő volt.¹⁹²

A munkástanács kétévenkénti újraválasztása egy leválthatatlan elit-bürokrácia kialakulásának meggátolására is szolgált, másrészt növelte az igazgató tekintélyét is, aki akár több különböző összetételű munkástanácsot is „túlél” hivatalában.¹⁹³ 1950–60 között a kékgallérosok 76%-a, a fehérgallérosok 24%-a vett részt a munkástanácsban, többségük felsőfokú végzettséggel nem rendelkezett.¹⁹⁴ Ez a nagyfokú fluktuáció a tagság soraiban is jelezte az intézmény iránti általános bizalmatlanságot. Az egész országra vonatkozó mérések alapján, 1956-ban a valamilyen szakképzettséggel rendelkező munkások aránya 55% volt a munkástanácsokon belül, átlagosan a középfokú végzettséggel rendelkező dolgozók alkották a tanácstagok többségét, az alacsonyan képzetteket általában munkatapasztalatuk, társaik előtti tekintélyük miatt választották meg.¹⁹⁵

A teljes népességhez viszonyítva a tanácstagok 26%-a volt JK SZ-tag, ami alacsonynak mondható. Az abszolút arányokat tekintve ugyan igaz, hogy a párttagok aránya nem volt túl magas a munkástanácsokon belül, viszont a cselekvési lehetőségeik sokkal tágabbak voltak a pártonkívüliekhez képest. A JK SZ-nek nem kellett belefolyjni a termelési folyamat részleteibe, ugyanis a management tételesen beszámolt mindenről az üzemi pártfunkcionáriusoknak, véleményüket ki kellett kérni a fontosabb kérdésekben, tehát áttételesen még érvényesíthették a párt akaratát is, ha szükségét látták. A JK SZ feladata elsődlegesen a munkások értékvilágának, jövőbeli kilátásainak a befolyásolása volt, valamint annak elérése, hogy az üzem irányvonala a kormánypolitikához idomuljon.¹⁹⁶ Jellemző volt, hogy a humántőke hiányát leginkább a kékgalléros melósok igyekeztek a párttagsággal pótolni, ami sokszor elegendő volt a beválasztáshoz és a gyáron belüli anyagi előmenetelhez is. Amerikai szociológusok által készített felmérések az értékpreferenciák vizsgálata során megállapították, hogy a megkérdezettek 35%-a a felkínált értékek közül a legfontosabbnak a lelkiismeretes munkavégzést tartotta, e mögött jóval elmaradt a hivatalos politikai irányvonalhoz vagy a törvényekhez való lojalitás.¹⁹⁷

¹⁹² Glueck–Kavran, 1971. 9.

¹⁹³ Carson, 1990. 374. A gyakorlatban – jogellenes módon – az igazgató is kvázi tanácstagnak számított, oly mértékig jelen volt a munkástanács életében.

¹⁹⁴ Glueck–Kavran, 1971. 9–10.

¹⁹⁵ Tanic, 1967. 29–34.

¹⁹⁶ Carson, 1990. 383.

¹⁹⁷ Verba–Shabad, 1978. 85–93.

Politikai szempontból tehát a jugoszláv munkástanács egyszerre volt „ellenőrzött tér”, illetve a lehetőségekhez képest alternatív politikai fórum a JKSZ által teremtett zárt politikai térben.

VI.1.3. A jugoszláv munkástanácsok működése gyakorlati tapasztalatok fényében

Egy szociológusokból álló szerzőhármas két faipari üzemet, egy cipő- és gumigyárat vizsgálva, 6-800 fős kérdőíves mintavétel alapján próbálta felmérni a szervezeten belüli kapcsolatokat, a döntésekbe való bevonás mértékét és az irányítás hatékonyságát.¹⁹⁸ A jugoszláv munkástanácsokat a „*participative management*” praktikus példájának tartották. Az empirikus kutatás megállapította, hogy a *menedzseri csoportokra* helyeződik a legnagyobb nyomás, ők az igazgatási hierarchia és az irányítási láncolat központi elemei. Mintegy 120 válasz mutatott abba az irányba, hogy – különösen a sikeresen fejlődő cipő- és gumigyárban – a munkástanács mellett nekik van legnagyobb befolyásuk az üzem életére. 140 személy érezte úgy, hogy a munkástanács ráhatása a termelési folyamatokkal kapcsolatos döntésekre a művezetőkkel és a termelési ellenőrökkel van egy szinten, de a többi releváns megnyilatkozás is arra utalt, hogy a munkástanács formális és ideológiai szupremácia helyett csak *közepes befolyásolási képességgel* bírt a vállalaton belül. A leginkább kiegyenlített belső erőviszonyok az igazgató, management és munkástanács között a legkevésbé hatékony, alacsony termelékenységgű faipari üzemeket jellemezték. A kutató hármas szerint mindebből levonható következtetésként az, hogy a management túlereje és az (általában) ezzel járó alacsonyabb munkásrészvétel lehetősége magasabb vállalati teljesítményt is eredményezett. Azaz a közvetett dolgozói részvétel rontotta a vállalat teljesítményét, az irányítás még bürokratikusabbá és lassabbá, konfliktusokkal telítetté vált.¹⁹⁹

A munkástanács-tagok és a szervezeten kívüliek is egyetértettek abban, hogy az új szerv semmiképp sem hatékony. A munkástanács-tagok leginkább úgy vélekedtek, hogy az általuk elvárt mértékben nem gyakorolhattak befolyást az üzem életére, és az vállalatvezetés ellenőrzésének érzete sem mélyült bennük. Az elégedetlenség forrása volt, hogy a munkástanácsnak nem volt érezhető ráhatása a bosszantó bürokratikus működésre és termelési hiányosságok ellensúlyozására, szerepe többnyire a képviselő útján való részvételre korlátozódott. Másrészt pedig az egyszerű üzemi munkás felsőbb kapcsolatait (pl. művezető, káderes)

¹⁹⁸ A kutatás forrásai emellett munkástanács-tagokkal való személyes elbeszélgetés, szlovén szakszervezeti vezetők véleménye és hivatalos, állami szervek által készített gazdasági kimutatások voltak.

¹⁹⁹ Kavčič–Rus–Tannenbaum, 1971. 78–85.

változatlanul eddigi feljebbvalói jelentették, noha elvben legfőbb érdekképviselője maga a munkástanács-tagság volt.

Amerikai szociológusok a '60-as években Jugoszlávia iparilag fejlettebb nyugati területein felméréseket végeztek a munkástanács-tagok között. Az ötvenes évekre vonatkozó vizsgálódásaik során megállapították, hogy a képzett szakmunkások, a műszaki értelmiség és a gyári adminisztrátorok érdekérvényesítés szempontjából jelentős túlhatalommal bírtak a „kék galléros”, betanított vagy képzetlen melósok felett a munkástanácsokon belül. Ez az azal a következménnyel is járt, hogy az igazgató és a műszaki-adminisztratív gyárvezetés között állandó pozícióharcok folytak, és elterelődött a figyelem a kék galléros munkások szociális felzárkóztatásának szükségességéről.²⁰⁰

VI.1.4. A jugoszláv modell hazai recepciója - A Petőfi Kör és a SZOT reformtörekvései

A közgazdasági gondolkodás lengyel-magyar-keletnémet relációban párhuzamosan fejlődött a desztalinizáció 1953–56 közötti időszakában, még ha ez a nyilvánosság korlátai miatt a kortársak számára nem is volt ennyire egyértelmű. A gondolkodás fókuszában az alábbi témák álltak: a tervgazdálkodás funkcióváltása, a szakmai hozzáértés felértékelődése a politikai megbízhatóság helyett, a decentralizáció, azaz a korábbi vertikális függés láncolatában szereplő szintek közötti hatáskörök újraszabályozása, valamint a vállalati és dolgozói anyagi érdekeltség.²⁰¹

A magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok rendeződésével párhuzamosan, 1956-ban napirendre és nyilvánosság elé kerülő öngazgatási elképzelések ismertetése előtt érdemes kitérni röviden a hazai közgazdasági reformgondolkodás kereteire, mely tágabb kontextusát képezte a munkástanács-gondolatnak is. Hazánkban a gondolkodás íve a tervmutatószámok manipulálásától, javítgatásától,²⁰² a *tervgazdálkodás ésszerűsítésétől*²⁰³ a klasszikus modell belső koherenciáját még nem érintő piaci elemek²⁰⁴ integrálásáig, valamint a

²⁰⁰ Ward, 1957. 382–384.

²⁰¹ Bővebben ld. Brus, 1986. 197.

²⁰² Maltsik, 2004. 38–40. E kialakuló közös közép-európai szellemi hálót reprezentálta az az 1956. júliusában megrendezett lengyelországi közgazdaságtudományi konferencia, melyen a lengyel reformszellemiség nagyjai (Bobrowski, Lipinski, Kalecki, Lange, Brus) mellett keletnémet szakemberek is képviselték országukat. Mitrovits, 2014. 107.

²⁰³ Pl. vállalati kimutatás bruttó/nettó termelési értékben történő kimutatása, profiltisztítás, költségáramos árrendszer, a felesleges jogszabályok és a politikai „túlbiztosítás” és akaratérvényesítés garanciáinak csökkentése.

²⁰⁴ Pl. minőség és gazdaságossági szemlélet az egyoldalú mennyiségi szempontok helyett, fogyasztói visszajelzés, vállalati verseny, árak meghatározása.

mechanizmus felülvizsgálatáig terjedt.²⁰⁵ A Csaba-Szamuely közgazdász-szerzőpáros úgy összegzi a reformközgazdászok elképzeléseit, hogy ők a „*tervgazdálkodási modell olyan értelmű racionalizálását akarták, amely lehetőleg formális tervlebontás nélkül, a vállalat érdekeltségének szabályozásával érné el a központilag kidolgozott tervek maradéktalan és kevesebb zökkenőkkel járó teljesítését.*”²⁰⁶ Tehát a forradalom későbbi alapkövetelését, miszerint a vállalatok a jugoszláv szisztémához hasonlóan „alulról szervezzék” és részben irányítsák is a termelést, még elvetették a termelés központilag szervezett racionális szerkezetének elképzelésének helyességéből kiindulva. Egység mutatkozott a reformeszmék képviselők között abban, hogy a vállalatok döntési hatásköre továbbra is szűk maradjon, a beruházási döntéseknek és a gazdaságpolitika eszköztárának továbbra is központi kézben kell maradni. Földes György az ez irányba tett, 1954–56 közötti jogi-gazdaságpolitikai lépéseket reálisan egyfajta „finomhangolásként” értékeli, melyek érintetlenül hagyták a modell elvi alapjait, érvényben hagyva azt a felfogást, mely szerint az „*irányító szervek és a vállalat viszonya továbbra is mint egy homogén gazdasági szervezet különböző szintjei közötti hierarchikusan szabályozott*” kapcsolat.²⁰⁷ Ugyanakkor jelentős lépésnek számított az, hogy ekkor „*számoltak le az egységes gépezetként, fogaskerékszerűen működő, egyetlen diszpécser-központról irányítható szocialista gazdasággal mint megvalósítható elképzeléssel.*”²⁰⁸

A SZOT lapja, a Népszava hasábjain a jugoszláv szisztémáról szóló híradásokat, beszámolókat és véleménycikkek tartalmát megpróbálták a „tiszta lap” politikája által kijelölt politikai keretrendszer és hívószavak (pl. decentralizáció, kollektív vezetés) szerint interpretálni, kijelölve azokat a súlypontokat, melyek segíthetik az új vonal céljainak elérését. Az 1956. júliusi párthatározatban olvasható a „decentralizálás” kifejezés, ami alatt a termelés-irányítók (igazgatóktól a művezetőkhöz) vezetői önállóságának növelését értették, szigorúan a „lenini” normák szerinti egyszemélyi vezetés érintetlenül hagyásával. A dolgozók bevonásának problémája tekintetében viszont bizonytalanság mutatkozott, a „formakereséssel” kapcsolatos tanácsalanságot jól kifejezi a határozat sajtóközleményében is használt „*meg kell találni a módját*” fordulat.²⁰⁹

A Petőfi Kör már 1956. májusában két ülésen is foglalkozott a marxista politikai gazdaságtan elméleti kérdéseivel és a második ötéves terv irányelveivel. A féllegális fórum

²⁰⁵ E javaslatok részletes kidolgozását és egyben rövid összefoglalását ld. az alábbi bevezető tanulmánnyal ellátott gyűjteményes kötetben. Szamuely, 1986. 15–18. Gelegonya, 1994. 97–99.

²⁰⁶ Csaba–Szamuely, 1998. 45.

²⁰⁷ Földes, 1984. 84.

²⁰⁸ Uő. 85.

²⁰⁹ MNL OL M–KS 276. f. 52. cs. 35. ö. e. Az MDP KV 1956. július 18–21-i ülésének jegyzőkönyve, 349.; Népszava, 1956. július 20. *Pártegységgel a szocialista demokráciáért.*

jelentőségét e kérdésben az adta, hogy gyakorlati szakemberek, üzemi munkások és tudományos kutatók, elméletalkotók is ütköztethették véleményüket. A dolgozói bevonás problematikája a felszólalások sokfélesége ellenére politikai helyett *hatékonysági és mechanizmus-kérdésként* jelentkezett. Széles egyetértés mutatkozott abban, hogy a munkások kiszolgáltatottak a munkafolyamatoknak, Lányi Kamilla közgazdász, minisztériumi főelőadó megfogalmazásában a „*dolgozóknak alig van tudomásuk arról, ami a közgazdaságban történik*”.²¹⁰ Csanádi Györgyné, a politikai gazdaságtan előadója a dolgozók érdekeltségéről úgy beszélt, mint a tervek kivitelezés egyik kulcseleme, mozgósító ereje. Abban a tekintetben viszont hajthatatlan maradt, hogy intézményes képviselő helyett elegendő az információátadás az alsóbb szintek felé, rendszeres visszajelzés kell a munkásoknak és műszakiaknak a terv végrehajtásának fázisairól. Az információátadás egyik adekvát módjának tartotta a tervirányelvek kidolgozási vitájába való bevonást, a döntéshozatalt továbbra is fenn kell tartani az „üzemi háromszögnek”.²¹¹ A május 22-i második ülésen a legradikálisabban Sziklai Imre, a Gamma Optikai Művek esztergályosa, a forradalom alatt ugyanitt a munkástanács titkára fogalmazott a felszólalók közül: „*helytelen, hogy azok, akik a közvetlen termelő munkát végzik, nem érdekeltek, vagy alig érdekeltek a vállalat eredményeiben*”, illetve (...), „*termelő munkás közvetlenül és választott képviselőin keresztül a vállalatvezetés részévé válhasson.*” Felszólalásában képletesen szólva „más szocialista országok” gyakorlatával példálózott, konkrétan nem nevesítve Jugoszláviát, ahol a népgazdasági érdek hazánkkal ellentétben nem „*misztikus fogalom, megfoghatatlan absztrakció*”.²¹² Több felszólaló is kiemelte a nemzetközi példák tanulmányozásának szükségességét: Ditrói Ákos építészmérnök, egyetemi tanársegéd szerint nincs brosúra, ami a jugoszláv szisztémát tanulási céllal ismertetné.²¹³ Nagy Tamás reformközgazdász, egyetemi kutató is kénytelen volt elismerni, hogy „*a jugoszláv gazdaságvezetés módszereit csak felületesen ismerjük. Tettünk javaslatot, hogy küldjenek ki tanulmányútra. Kint vagyunk.*”²¹⁴

A párt- és szakszervezeti vezetés a diplomáciai kapcsolatok normalizálásának keretében illetetten igyekezett *tapasztalatcserék útján* információkhoz jutni a jugoszláv gazdasági rendszer működéséről, ötleteket nyerve a „formakereséshez”. 1956. májusában már felállt

²¹⁰ Hegedüs B.–Rainer, 1989. 36.

²¹¹ Uo. 42.

²¹² Uo. 85–86.

²¹³ Uo. 41.

²¹⁴ Uo. 58. Hiába határozták el, hogy a második vitára jugoszláv előadót is meghívják, erre nem került sor. Az állambiztonság egyébként a munkástanácsi gondolat egyik eszmei forrásaként jelölte meg a Kört, mint értelmiségi csoportosulást, melyet a „revizionista nézetek” melegágyának tartott, e szerepéből következően pedig kívülről igyekezett szervezkedésre biztatni a munkásokat. Emellett az üzemi kulturális ankétokon szereplő írószövetségi küldötteket is kárhoztatták a „káros nézetek” terjesztése miatt. ÁBTL. 3.1.9. V–150353. 5–6.

egy gazdasági vegyesbizottság, a közeledés azonban 1956. október közepén ért a csúcára, amikor is az MDP KV küldöttsége (Gerő Ernő, Kádár János, Apró Antal, Hegedüs András, Kovács István) látogatása során (október 15–23.) megfordult bosznia-hercegovinai és horvátországi üzemekben.²¹⁵ A kiérkezésükről beszámoló cikk szerint célként az *igazgatási sajátosságok megismerését* jelölték meg, tovább érdekelték őket a bér- és prémiumrendszer, a dolgozók anyagi érdekeltségének rendezése is – igazodva az MDP vezető testületi plénumának és a Minisztertanács 1956-os napirendjeihez. A delegáció két tagja, Kádár és Apró az itt szerzett ismereteit a forradalom és a restauráció időszakában minden bizonnyal haszonnal kamatoztatta a munkástanácsok ellenállásának megtörése érdekében.

A Gáspár Sándor vezette SZOT-delegáció – eleget téve a jugoszláv testvérszervezet július eleji meghívásának – két hetet töltött a szomszédos államban. 1956. október 19-én a tervhivatallal, de látogatást tettek egy vasipari kombinátnál és egy mezőgazdasági gépgyárnál is, munkástanács-ülések vitáiba pillantottak be számos bosznia-hercegovinai üzemben, a belgrádi munkásegyetemen pedig szakmai és képzési programokról tájékoztak.²¹⁶ Az alapvető cél Gáspár megfogalmazása szerint annak megismerése volt, hogy a munkástanácsokkal párhuzamosan miképp alakult a szakszervezetek szerepe, valamint hogy közvetlen benyomások is szerezenek az addig csak hallomásból ismert munkástanácsok működéséről.²¹⁷ A benyomásokról eléggé szűkszavúan és információszegényen számoltak be a nyilvánosságnak szánt formális híradások: „*munkástanácsok létesítménye igen logikus és célravezető s ezek a szervek olyan eszközt jelentenek, amellyel az egyén érdekei szerencsésen összehangolhatók a közösség érdekeivel*” – hangzott a Jugopressnek adott lakonikus SZOT-főtitkári nyilatkozat.²¹⁸

A SZOT fenn kívánta tartani az üzemi szakszervezeti bizottságok alkotmányosan rögzített érdekvédelmi szerepének kizárólagosságát, így nem támogatta valamiféle új intézmény bevezetését. Sokkal inkább az üzemi bizottságok működését, dolgozókkal való kapcsolatát kívánta javítani. A pártközvélemény és a pártsajtó napirendjén a probléma egy olyan értelmezési keretben jelent meg, hogy a „demokratikus alapok” megvannak (szakszervezeti bizottságok léteznek az üzemekben), azt pusztán „elmélyíteni”, „kiszélesíteni” kell technikai jellegű változtatások útján. 1956. őszére a SZOT keretén belül zajló belső viták során az az álláspont vált dominánssá, miszerint a pártállami gazdaságpolitika és a szakszervezet között

²¹⁵ Népszava, 1956. október 20. *Az MDP küldöttsége gyári munkástanács ülésen vett részt Zágrábban.*

²¹⁶ Népszava, 1956. október 16. 2.

²¹⁷ Népszava, 1956. október 13.

²¹⁸ Népszava, 1956. október 24. *A szakszervezetek igen befolyásos tényezők Jugoszlávia társadalmi és politikai életében*” Gáspár Sándor nyilatkozata a Jugopress munkatársainak.

ugyan *érdekazonosság* és „kliensi viszony” áll fenn, viszont a célok eléréséhez szükséges *feladatokhoz való viszonyulás módja* más. Ennek kell kifejeződnie a *szakszervezetek jogköreinek kiterjesztésében*, párttól való függetlenségének növelésében. E javaslat a pártnak való alárendelődésen kívánt oldani, ugyanakkor a vállalat egyszemélyi vezetésének elvén nem változtatott.²¹⁹ A Duna Cipőgyár egyik dolgozója, Bedő Kálmán a Népszava hasábjain adott hangot azon véleményének, mely szerint az üzemi bizottságok káderkérdésekbe való beleszólási joga enyhítene az üzemi pártszerv önkényes döntései miatt kialakuló dolgozói elégedetlenségen, a munkások kiszolgáltatottságát pedig enyhítené, ha a termelési értekezleteken nem csak előre egyeztetett felszólalások hangozhatnak el a retorziótól való félelmükben.²²⁰ Az üzemi hangulat érdemi javulásának elősegítésére a SZOT szeptember 11–12-i IX. kongresszusán megfogalmazódott olyan javaslat is, hogy a dolgozók az üzemi bizottság ülésén kapjanak javaslattételi jogot a nyereség felhasználására, valamint véleményezhessék vezetőiket. Irányításról és dolgozói döntéshozatalról munkástanácsi formában tehát továbbra sem volt szó, a közvetlen részvételi formák állandósítása és gyakorlattá tétele volt még csak napirenden.²²¹

Ahogy a forradalom napjaiban megszerveződő munkástanácsok nem a szakszervezeti reformtörekvések egyenes folytatásai voltak, úgy az sem bizonyítható, hogy számos formai hasonlóság ellenére a jugoszláv modell „mechanikus másolataiként” alakultak volna meg. Az azonban tagadhatatlan, hogy a XX. kongresszus utáni *szellemi erjedés* időszakában hírük, a róluk szóló információmorzsák az egyszerű kékgalléros munkások számára is inspirációt jelenthettek, kortárs nemzetközi mintát és hivatkozási alapot szolgáltatottak magyar megfelelőik megalakítói számára. A modell ismertségének szintje ugyanakkor nagyon különböző lehetett attól függően, hogy az ipari üzem földrajzilag mennyire volt közel a déli határhoz, milyen nemzetközi partnerekkel állt kapcsolatban, s hogy a gyorsan változó munkaerő-állományból bírt-e valaki tudomással róla. Abód László önvédelmi eszközként, nem szellemi forrásvidékként hivatkozott rá. Stratégiája szerint azért, hogy ne lehessen rendszerellenesnek titulálni, látványosan elismerte népbírái előtt a kommunista pártok történelmi szerepével kapcsolatos toposzokat, a jugoszláv öngazgatásra pedig mint a tőkés berendezkedéstől eltérő létező antikapitalista szocializmus-modellre hivatkozott.²²² Turbók Gyula

²¹⁹ Erre nyúlt kiváló példát Gábor Pál „Önállóság – kinek?” című vezércikke, melyben üzemi demokrácia alatt kizárólag a meglévő szakszervezeti alapszerv hatásköreinek, intézkedésének újradefiniálását érti. Népszava, 1956. október 11.

²²⁰ Népszava, 1956. szeptember 9. *A szakszervezeti élet kiszélesítésének néhány problémája. Munkásellenőrzést a termelésben, a szakszervezeti életben.*

²²¹ Beránné-Kajári, 1992. 74–75.

²²² 1956-os intézet, OHA. Abód László–interjú, 322.

szerint a DIMÁVAG programalkotóit a *lengyel függetlenség* iránti szimpátia motiválta, „*azt nem tudtuk, hogy gazdaságilag ők milyen változást akarnak*”, a jugoszlávokról pedig egyáltalán nem tett említést.²²³ Bácsi József elbeszélése szerint a csepeli vas- és fémipari dolgozók között a „*jugoszlávoknak nagyon nagy becsületük volt*”, mert a gyárat személyesen, jó benyomásokat maga mögött hagyva meglátogatta korábban az „*alacsony, köpcös kis bikanyakú*” Tito, valamint az „*igazi szocializmus*” ismérveként a magyar viszonyoktól eltérően szerintük ott „*valódi munkáspárt*” és parlament működött.²²⁴ A később ismertető szegedi iparkamara-tervezet kapcsán Kecskés Zsuzsanna cipőgyári munkástanács-delegált egyik vallomásában utalt a jugoszláv iparkamarai elképzelések hatására: „*a mi elképzelésünk az volt, hogy a jugoszláv mintára ne központi, hanem kerületi iparkamarák jöjjenek létre, melyek a kerületben lévő üzemeket mind összefogja, és lenne egy budapesti közös iroda, vagy központi iparkamara – erre már pontosan nem emlékszem -, melynek az lett volna az egyik feladata, hogy a nyersanyag, ami külföldről érkezik országos viszonylatban való szétosztását lehetővé tenni.*”²²⁵

E néhány kiragadott példa mellett érdemes feltenni a kérdést, hogy milyen szűrt információkat tudhatott meg a pártsajtóból az újságolvasó hétköznapi munkás a jugoszláv modellel kapcsolatban? Erre vonatkozóan a Népszavában két igazán informatív cikk jelent meg. A jugoszláv szakszervezetek első számú vezetője a Népszava kérdéseire közölt néhány jellemző sajátosságot működésükről. Közlése szerint a szakszervezetek a munkástanácsok partneri szervei, melyeknek érdekvédelmi funkciói továbbra is megmaradtak. Rájuk hárul bizonyos szociális és munkaügyi törvények kidolgozása, hozzájárulás a társadalombiztosítás és a bérrendszer szabályozásához, ezeket jogalkotó funkcióknak nevezte. Autonómiát élveznek, azaz nem kell szorosan együttműködniük a munkástanácsokkal az egészség- és munkavédelem terén, továbbá tág döntési és intézkedési lehetőségekkel bírtak alapszervezeti szinten, a szakszervezeti központ csak általános iránymutatásokat adott. A függetlenített funkcionáriusok számának csökkentésével feladataikat a tagság mozgósításával végezték el, akik megfelelő politikai nevelőmunka után önállóan végezték a tömegszervező munkát.²²⁶

A Népszava augusztus 9-i számában sommás összefoglaló ismertette röviden a munkástanácsok szerepét, a hazai irányítási viszonyokhoz való különbségekre fókuszálva. A

²²³ Kozák–Molnár, 1993. 194.

²²⁴ Kozák–Molnár, 1993. 60.

²²⁵ CSML XXV. 7. Skultéti Medárd és társai, VD–II. 89–91. *Kecskés Zsuzsanna kh. jkv., 1957. május 15.*

²²⁶ Népszava, 1956. szeptember 23. *Gyuro Szalaj: Minden feltétele megvan a jugoszláv és a magyar szakszervezeti kapcsolatok elmélyülésének. A Jugoszláv Szakszervezetek Központi Tanácsa elnökének nyilatkozata a Népszava számára.*

szerző kihangsúlyozta a *vállalati önállóságot*, azt a sajátosságot, hogy a honi viszonyokkal ellentétben a felsőbb előírásokkal szemben a munkástanács a vállalat „igazi ura”. Figyelemre méltónak tartotta az egyéni nyereségrészesedést és a kollektíva számára a munkakörülményeket folyamatosan javító infrastrukturális fejlesztéseket. Említette azt, hogy az igazgató egyoldalú minisztériumi kinevezés helyett pályázat útján nyeri el hivatalát, a munkástanács tagságát pedig *titkos szavazással* választják.²²⁷ Ezzel több olyan pontot is érintett, mely a dolgozóktól a pártközvéleményen át a minisztériumi gazdaságirányítók köréig sokakat foglalkoztatott, és a sorok között a pozitív példa felmutatásával rávilágított a hazai működési mechanizmus gyengeségeire is.²²⁸ A sajtó- és küldöttségek cseréjét tekintve a kapcsolat különösen a vas-, kohó- és fémipari szakszervezetek vonalán volt erős. A magyar fél meghívásának eleget téve Ivan Zadravec, a Jugoszláv Kohászati és Bányászati Dolgozók Szakszervezetének titkára a Bányai Dolgozók Szakszervezetének XVI. kongresszusán felszólalásában „közös pontként” kihangsúlyozta a *gazdasági és politikai demokrácia szükségességét*, melyet kölcsönös tapasztalatcsere útján lehet elmélyíteni.²²⁹

A kádári állambiztonság a munkástanácsok forradalmi tevékenységét egy nemzetközi összeesküvés részeként láttatta, összekötötte a Nagy Imre-csoporttal és a jugoszláv „revizionista ideológiai expanzióval”. Számos összefoglaló szólt arról, hogy a munkástanácsok az ellenséges tábor „fellazítási taktikájának” részeként a jugoszláv gazdasági hírszerzés egyik fő behatolási területei voltak, a jugoszláv modell expanziójára felhasznált fedőszerveknek számítottak.²³⁰ A nyomozások során számos olyan „gyanús” jelet észleltek, mely ezen összefüggésrendszer felvázolására alapot adhatott. Ennek jele volt a nyomozók szerint az, hogy több Heves megyei üzemben jugoszláv állampolgárokat foglalkoztattak, érdemi magyarázat nélkül.²³¹ A KMT felállított egy önálló küldöttséget, melynek feladata volt a Nagy Imre-csoport hollétének és politikai helyzetének felderítése, felkeresve a budapesti jugoszláv nagykövetséget is.²³² Állambiztonsági nézőpontból ez a kapcsolatfelvétel annak jele volt, hogy a KMT jugoszláv háttértámogatással kívánta megváltoztatni a kormány összetételét, a Nagy Imre-csoport hatalomba történő visszahelyezésére alapozva. Ezt erősítette az az információmorzsa is, hogy Sebestyén Miklós szervezésével a csepeli üzemekből tíz fő tanulmányútra menne Jugoszláviába a rendszer tanulmányozása céljából, a budapesti

²²⁷ Népszava, 1956. augusztus 9. *Hogyan valósul meg az önigazgatás a jugoszláv üzemekben?*

²²⁸ Népszava, 1956. *Hogyan valósult meg az önigazgatás a jugoszláv üzemekben?*

²²⁹ Népszava, 1956. július 29. *A magyar és jugoszláv nép a szocializmust építi – ez együttműködésünk alapja.*

²³⁰ ÁBTL. 3.1.9. V–150353. 2–3.

²³¹ ÁBTL 3.1.5. O–11804/1a. 49.

²³² PSZL IX. 290. f. 31. ó. e. *KMT felhívása az ország munkástanácsaihoz, 1956. november 27.* 81–84.

jugoszláv nagykövetség pedig rendszeresen küldött sajtótermékeket a KMT Titkárságára.²³³ A KMT egyik legfontosabb üzemi háttérét adó Beloianiszban Kiss Károly író kereszttől 1956. novemberében több alkalommal is megjelent a délvidéki Borba újságírója, a magyarul is jól beszélő Gavro Altmann, aki tájékoztatta a dolgozókat a jugoszláv munkástanácsok működésének sajátosságairól, és brosrákát is hagyott ott.²³⁴ Kiss Károly közvetítésével eljutott december első napjaiban a KMT Akácfa utcai székházába is, valamint a Kábel- és Sodronykötélgyárban is megfordult.²³⁵

Nem pusztán a magyar pártvezetés kísérte élénk figyelemmel a jugoszláv öniszervezeti kísérletet, a jugoszláv sajtót is foglalkoztatta a forradalom alatt létrejött magyar munkástanácsok egyediségének vizsgálata. Erre enged következtetni a SZER által szemlézett Borba nevű jugoszláv lap egyik cikke, melyet Dragan Vukobratovic jegyzett, a munkástanácsokat pedig a „*magyar forradalom legfontosabb vívmányának*”²³⁶ titulálta. Írásában csempeli információkra alapozva arra jutott, hogy a magyar munkástanácsok legfeljebb alakilag hasonlítanak jugoszláv rokonukra, önállóságuk foka és a gazdaságirányítási rendszerben elfoglalt helyük is alapjaiban különbözik a jugoszláv gyakorlattól. Ennek fő jelét abban látta, hogy a központi hatalom redukciójával párhuzamosan nem nőtt érdemben az üzemi vezetés fennhatósági és rendelkezési területe, hanem továbbra is korlátozott maradt, megragadt az állami vezetéssel való közvetítői szerep szintjén.²³⁷

Önmagában véve egyáltalán nem meglepő az, hogy a forradalom alatt közkezenen forgottak a jugoszláv öniszervezetről szóló brosrák, beszámolók, ilyen-olyan forrásból származó információmorzsák, hiszen maga a két párt- és szakszervezeti vezetés határozott még a forradalom előtt egymás megismerésének fontosságáról. Az információáramlási folyamat beindulásával és a pártállami szisztéma októberi lebomlásával párhuzamosan azonban ez az információs bázis kikerült a pártállami bennfentesek és a szigorúan ellenőrzött belső nyilvánosság keretei közül és a forradalmárok tudásbázisává vált.

²³³ ÁBTL 1.6. II/8. 32–42. *Tájékoztató jelentés a Központi és egyéb munkástanácsok vizsgálati adatok és dokumentumok alapján feltárt tevékenységéről, 1957. szeptember 12.*; Tóth, 1999. 196. Ilyen dokumentumok, ha kerülhettek is a nyomozás során a bizonyítékok közé, a levéltárba került és általam vizsgált perdokumentációk ezeket már nem tartalmazzák, létezésük megkérdőjelezhető.

²³⁴ Uo. *Farkas Szilárd feljegyzése, 1957. május 6. 7–8.*

²³⁵ BFL XXV. 4. 7109/1957. 388. d. 1314–1319. *Bognár János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. május 25.*; ÁBTL 3.1.9. V–141797/2. *Szelvényi Imre tv. jk., 1957. január 17, február 15. 337–343.* A vallomásokban előforduló dátumok és helyszínek is gyakran pontatlanok, ugyanis pl. a KMT december 5–én már új székhelyén, a MÉMOSZ–székház ötödik emeletén működött.

²³⁶ „*most important achievement of the Hungarian revolution*”

²³⁷ CEU OSA 300–5–47 Box 2. *Regime Laws and Working class problems in Hungary, 1956. XI.1.–1958. VIII. 30.*

Fontos kérdés, hogy az apparátuson belül és a közvéleményben is érlelődő, már a modellváltás irányába mutató elképzelések milyen mértékig épültek be, jutottak el a legfelső pártállami döntéshozatal szintjére, azaz milyen belpolitikai kontextusba illeszkedtek. Összességében ennek csekély mértékét igazolja az, hogy az MDP PB 1956. júliusi, a „tiszta lap politikájáról” szóló határozata a második öt éves terv kidolgozásának alapelveként továbbra is a „*termelés központi irányítását és a tervezés központosított módszerét*” jelölte meg.²³⁸ A forradalom kitörésének pillanatában nincs egységes *pártellenzéki program*, ugyanakkor a szakigazgatási apparátusokban és a vállalati szakmunkások soraiban többféle konkrét változtatási elképzelés is jó ideje erjedt – ezek a forradalomban törtek a felszínre és léptek átmenetileg a megvalósítás útjára. Nagy Imre elvbaráti körét ráadásul egyre inkább megosztotta a Petőfi Kör és poznani események megítélése is. Előbbit Nagy pártszerűségi fenntartásai miatt nem támogatta, amikor pedig magánbeszélgetéseik során nyíltan felvetődött a sztrájkjog és a szakszervezkedés szabadsága, ezeket is kategorikusan elutasította.²³⁹ Gazdaságpolitikai javaslataik alapvetően az új szakasz gazdaságpolitikai filozófiájának és intézkedéseinek felújítását szorgalmazták, továbbfejlesztve mindezt a Donáth Ferenc által megfogalmazott „dolgozók bevonásával” az *elvek és a követendő célok kialakításába*.²⁴⁰ (Tehát szintúgy nem döntéshozói-vállalatirányítói jogosítványokkal felruházott új intézmény létrehozásáról volt szó.) Kornai János október 23-a délutánján kapott felkérést egy átfogó reformprogram elkészítésére, mely az új szakasz alapvetéseit a „piaci szocializmus” és az „üzemi demokrácia” beemelésével toldotta csupán meg, még ha utóbbi jelentése nem is tisztázott, hiszen a dolgozat elveszett.²⁴¹

VI.2. Lengyelország

VI.2.1. A lengyel modell politikatörténeti háttere

Jugoszlávia 1948. júniusában történt kizárása a Kominformból a „lengyel út” megbélyegzését is magával hozta, ráadásul a moszkvai úttal szemben ellenérzésekkel bíró Gomulka leváltását is jelentette 1948 őszén. Őt a moszkovita Bierut váltotta a LEMP első titkári székében.²⁴² Az 1949-ben elfogadott hat éves terv a blokk országaihoz hasonlóan irreális

²³⁸ Földes, 1984. 104.

²³⁹ Rainer 1999. 117.

²⁴⁰ Uo. 118, 124,

²⁴¹ Rainer, 2016. 78.

²⁴² Bottoni, 2014. 115–118.

növekedési célokat megfogalmazó *extenzív iparfejlesztést* foglalt magába. Az irányítás centralizáltsága abban öltött testet, hogy az ipari vállalatokat 14 központi bizottság irányítása alá szervezték az államosítás után, melyek ágazati minisztériumok felügyelete alá kerültek. A húsz gazdasági tárca egy gazdasági tervezésért felelős állami bizottság irányítása alatt „egyesült”, a minisztériumok alárendeltségében pedig 200 központi adminisztratív szerv (hasonlóan a magyar iparigazgatóságokhoz) felügyelte a lengyel ipar működését. Mindazonáltal Lengyelországban elsősorban nem gazdasági válságtényezők váltották ki a munkástanácsok létrehozásának gondolatát.²⁴³

Jugoszláviával ellentétben a munkástanácsokat maguk a munkások hozták spontán módon létre, szinte az 1956. júniusi poznani válsággal egy időben, mely újabb lökést adott szerveződésüknek. Ennek az volt az oka, hogy egyrészt az ipari műszaki elit még a jugoszláv és magyar példánál tapasztalt mértékig sem viselte el a munkájába való beavatkozást a pártkáderek részéről, másrészt a gazdasági növekedés dacára a munkásság életszínvonala sem javult. Az 1956. június 28-i sztrájk előtt néhány héttel a LEMP felszólította az államosított szektorban működő gyárakat arra, hogy vegyenek részt az új ötéves terv kidolgozásában. Ez a felvetés olyan lökést adott a Varsó külvárosában dolgozó, Zeran-i autógyár 6000 munkásának, hogy a párt által ellenőrzött kereteket túllépve megszerveződtek, és precedenst teremtve *Munkásautonómia* néven kibocsátottak egy tervezetet. A szakszervezet keretében összegyűlt munkások (fehér- és kékgallérosok egyaránt) – autonóm munkástanácsok felállítását követelték és kritizálták a centralizált vezetési módszereket, nyereségrészesedést akartak.²⁴⁴

A poznani válság következtében hatalomra került reformkommunista Gomulka érezve a politikai válsághelyzet megoldásának szükségességét, *államreformot* hirdetett, melynek központi elemévé léptette elő a munkástanácsok támogatását. A LEMP tulajdonképpen úgy „lovagolta meg” a társadalmi elégedetlenséget, hogy *élére állt* a tanácsszerveződésnek, saját hatalmi alapjait igyekezett biztosítani azzal. A szejm jogszabályokkal igyekezett egységesíteni az országban különböző kompetenciákkal és formákban, gyakran politikai követeléseket is felvonultató munkástanácsokat. A lengyel szejm 1956. november 10. és 19-én jogszabályokat fogadosított a lengyel gazdaság irányításának átalakításáról. A dekrétum tartalmazta, hogy nem kötelező jelleggel, hanem *önkéntes alapon*

²⁴³ Az 1947-ben elfogadott hároméves újjáépítési terv példátlanul sikeres végrehajtása európai összehasonlításban is kiemelkedően hozzájárult a lengyel életszínvonal növekedéséhez. Tischler, 1998. 77. 1949–53 között évi 10%, 1953–56 között 8,6 % volt a nemzeti össztermék éves nettó növekedése, a populáció 1948–55 között 3,5 millió emberrel gyarapodott.

²⁴⁴ Sturmthal, 1961. 383.

munkástanácsok szerveződhetnek ipari üzemekben, melyek termelési kérdésekben bizonyos döntési jogosultsággal, a központilag kidolgozott terv finomhangolásával foglalkozhattak. A törvény szerint „*az üzemet a munkástanács igazgatja és az üzem igazgatósága a végrehajtó szerv, amelyet a felügyeleti hatóságok neveznek ki a tanács döntése alapján.*”²⁴⁵

A jugoszláv példától eltérően a lengyel vezetés noha kilátásba helyezte a központi tervutasításos rendszer leépítését, ez a célkitűzés elég „felemás” módon ment végbe. A jugoszláv mintától eltérően itt a munkástanácsok szerepe sokkal formálisabb volt. Felállíthatták a munkanormákat, meghatározhatták a szervezeti kereteket, termelésbővülést javasolhattak, a vállalati pénzalapból szociális kiadásokat finanszírozhattak.²⁴⁶ A lengyel öngazgatási modell valójában egy köztes verzió volt a jugoszláv és a szovjet modell között. A szovjet üzemi bizottsági szisztémánál ugyan összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságot jelentett, ugyanakkor a jugoszláv önrendelkezés „abszolút” mértékét nem érte el. A lengyel munkástanácsra egyfajta *co-management-szerep* hárult: a vállalat effektív *irányítása* helyett *ellenőrizni és felügyelni* a vállalati adminisztrációt.²⁴⁷ A lengyel munkástanács jugoszláv társaival ellentétben nem volt az állami felépítmény egyik „alapegysége”, ugyanis az állami tulajdon „társadalmivá” konvertálása jogi-gyakorlati értelemben itt még a Jugoszláviában tapasztalathoz mérten sem történt meg ekkoriban. Szervezhetett ugyanakkor mellék-üzemágakat, s az ebből befolyt bevételt saját belátása szerint használhatta fel. Részlegesen tehát nyílt tér járulékos fejlesztési elképzelések megvalósítására a központi tervelőírás módosítása, kiegészítése nélkül is: új gépbeszerzés és termelői kapacitások növelése ügyében a vállalat maga is dönthetett, tájékoztatási kötelezettség terhe mellett.²⁴⁸ Az értékesítésből származó profitból saját pénzalapot képezhettek, melyből lakhatási támogatást, prémiumot is finanszírozhattak, valamint „13. havi fizetést” folyósíthattak. (Ennek mértéke nem haladhatta meg az évi teljes bérköltség 8,5%-át.)²⁴⁹

Egy 1957. októberi statisztika szerint a 10.800 állami tulajdonú vállalatnak kevesebb mint felében, 4.316 helyen alakult munkástanács, melyeknek 75.000 tagja volt.²⁵⁰ Ez a szám 1958. áprilisára 5.600-ra nőtt.²⁵¹ A jugoszláv mintához hasonlóan itt is az adminisztratív alkalmazottak és a magasabban képzett műszaki-szakmunkás elit sajátította ki a pozíciók

²⁴⁵ MTI könyvomasok, külföldi hírek. 1956. november 22. 14. *A Glos Pracy* cikke a munkástanácsokra vonatkozó lengyel törvényről.

²⁴⁶ Grzybowski, 1958. 129–130.

²⁴⁷ Kolaja, 1959. 8–10.

²⁴⁸ Lange, 1958. 12.

²⁴⁹ Kolaja, 1959. 9.

²⁵⁰ Grzybowski, 1958. 142.

²⁵¹ Kolaja, 1959. 5.

döntő hányadát. Annak ellenére, hogy 45.000 fő volt az egyszerű kétkezi munkások száma, a dekrétumokban meghatározott egyharmadnál így is nagyobb volt a műszaki vezetők és adminisztráció területén dolgozó bürokraták részvétele. Az önkéntes alapítás miatt az összes vállalatnak csak egyharmadában alakult munkástanács, az iparvállalatoknak viszont háromnegyedében. A könnyű- és vegyipari üzemek 80%-ában a munkások aktivitásának köszönhetően volt munkástanács.²⁵²

A munkástanácsok sorsa 1956. novemberéből számos rokon vonást mutat Lengyelországban és Magyarországon. Fokozatos felszámolásuk értelme a kommunista párt-diktatúra megszilárdításával függött össze. Lengyelországban Gomulka 1957. februárjában a LEMP soron következő pártkongresszusán hirdette meg a pártállam által támogatott munkástanács-szerveződés leszerelését. Hazánkhoz hasonlóan az a felismerés diktálta ezt, hogy a munkástanácsok pozitív szerepe, népszerűsége negatívan hat a gazdaságban megszerzett kommunista pozíciókra: a munkások számára kiderülhet, hogy a pártkontroll, a függetlenített pártfunkcionáriusok szerepe az üzemeken belül lényegében felesleges. Ideológiailag ezzel indokolta az ellenük való fellépést, hogy a „munkásosztályt” a párt és a szakszervezet képviseli a gyáron belül, a munkástanács funkcióját pedig az *irányítás* helyett a *tanácsadás* szerepében jelölte meg. A munkástanács feladatait 1957 tavaszától folyamatosan „kiszervezték”: minden üzemben ún. *munkáskonferenciákat* hoztak létre, melyekben a tagok többségét az üzemi pártszervezet, az üzemi bizottság és szakszervezet delegáltjai adták, a kisebbségi sorba taszított munkástanácsra kényszerítve ezzel az ott meghozott döntéseket. Ezt a belső hatalomátvételt és „kiszorítósdit” 1958. októberében az tetőzte be, hogy jogszabályban mondták ki, hogy a munkástanács a konferencia végrehajtó szerve, tanácsadó és munkáspanaszokat kezelő testület – érdemi döntéshozó funkciók nélkül.²⁵³

A kérészéletű lengyel munkástanácsok jogi helyzete és gazdaságirányításban betöltött helye végig elégtelenül volt definiálva, ennek ellenére megszüntetésüket a kommunista párt-egyeduralommal szembeni alternatív hatalom felépülésének fenyegető lehetősége indokolta²⁵⁴ – a magyar példához hasonlóan. Jugoszláviában mindezt a fenyegetettséget „biztonsági fékekkel”, így a munkástanácsok jogkörének folyamatos szűkítésével, a választások

²⁵² Grzybowski, 1958. 138.

²⁵³ Uo. 131–135, 138.

²⁵⁴ Gomulka már 1956. október 21-én, a LEMP KB ülésén veszélyesnek, ugyanakkor szükségesnek is tartotta az intézmény bevezetését, széles körű elterjesztését viszont mélyebb tapasztalatok híján már akkor sem tartotta szükségesnek. Mint érvelt, „veszélyes dolog lenne egész gazdasági gépezetünket új útra kormányozni, anélkül, hogy pontosan megállapítottuk volna jól működik-e ez az új gépezet. Minden új gépet ki kell próbálni használatbavétele előtt, mert rendszerint különféle tökéletlenségi hibái vannak.” Ezen „tökéletlenségek” kiküszöbölése történt meg a törvény-előkészítés folyamatában is, a pártegyeduralom megvédelmezése okozta a törvényi túlbiztosítást is. MNL OL XXVI–A–14. 1956. október 21. 10–11.

manipulálásával sikerült megszüntetni, így ott megmaradhattak. A munkásoknál sem aratott egyértelmű sikert működésük, számos ellentmondás keletkezett: tevékenységük megszilárdította a fegyelmet, szankcionálta a hanyag munkavégzést és a késéseket, ami lehetetlenné tette, vagy legalábbis megnehezítette a gyárakban bevett jogon kívüli „bérkiegészítést” a munkáscsaládok számára. Egyes régiókban viszont komoly jóléti juttatásokat adott: a vállalat profitjához kötött prémiumbérezést vezettek be, Szilézia északi részén pedig egyes gyárakban 1958-ban a vállalat jóléti célokra is fordítható beralap-hányadának 69%-át egyéni jutalmakra és bónuszokra fizették ki, 26%-át pedig lakástámogatásra fordították.²⁵⁵

VI.2.2. A lengyel munkástanácsok működésének tanulságai

Jiri Kolaja cseh-amerikai állampolgárságú szociológusként lodzi textilüzemekben vizsgálta a szervezetszociológiai szerepekből fakadó viselkedési mintákat és a munkásság belső társadalmi törésvonalait. 1957. júliusától szeptemberig, az intézmény hanyatlásának időszakában, az empirikus szociológia módszertanával készítve el tanulmányát, Kolaja nézeteit úgy összegezte, hogy a munkástanács valójában nem működött jól, nem látta el valódi célját. Ennek okait a következőkben jelölte meg.

Egyrészt a marxista jóslatokkal ellentétben az állami vállalat valójában nem a teljes „osztálybéke” és „munkásegység” színtere, hanem az *érdekharok terepe* volt: a konkrét termelési célok teljesítése elsősorban a management és a műszaki értelmiség ügye, valamint a többes megfelelési kényszerben vergődő igazgató érdeke volt. A foglalkoztatott munkások elsődleges célja a vállalati sikerek és a szocialista iparfejlesztés ideologikus célja helyett a biztos kenyérkereset és a kellő mennyiségű fogyasztási cikk megteremtése volt. Úgy tapasztalta, hogy a munkavégzéshez nem kötődött valamiféle közösségiség eszméje, a marxi értelemben vett „termelők társult közössége” helyett leginkább a csoportkohézió teljes hiánya volt jellemző.²⁵⁶

További megállapítása, hogy súlyos kommunikációs gátak húzódtak a gyárvezetést ellátó management és az üzemi munkásság között. A munkások bizalmatlanok voltak velük szemben, motiválatlanok voltak az üzemi döntésekbe való beleszóláshoz szükséges termelési információk megszerzése irányában. A management a munkástanácsra elsősorban úgy tekintett, mint egy olyan valós munkásfelhatalmazással bíró szervre, amely így ellensúlyt képez az igazgatóval szemben, sőt, képviselt nézeteinek tömeget ad. Így alacsony

²⁵⁵ Grzybowski, 1958. 142.

²⁵⁶ Kolaja, 1959. 134–136.

hatékonysággal ugyan, de nyitni próbáltak feléjük, ösztökélték őket egy minél erősebb munkástanács létrehozására, majd működtetésére. Az igazgató sem volt rest akkor, ha érdekei a munkástanács felhasználását kívánták: amennyire csak lehetett, igyekezett szembeállítani közvetlen munkahelyi vezetőikkel, a művezetőkkel a munkásokat és a tanácstagokat, önmagát ezzel valós érdekképviselőjüként feltüntetve, aki kvázi megvédi őket a művezetők zsarnokoskodásától és hibái miatt várható nehézségektől.²⁵⁷

A munkástanácsot, mint intézményt nem is a munkások, hanem az igazgató és a management kívánta igazán, a kezdeményező lépés Kolaja vizsgálatai szerint legtöbbször innen származott. Empirikus vizsgálatai szerint a lodzi textilipari munkások még a véleményalkotásig és az információszerzésig sem jutottak el, nemhogy a döntéshozatalban való érdemi részvételig. Az üzemi munkás horizontján a lengyel textilvállalat egy *túlkormányzott szerv* volt, melyet az igazgató, a szakszervezet, a pártmegbízott és az új szerv, a munkástanács képviselőjének „négyyszöge” működtetett. Ezeket *párhuzamos szerveknek* tartották, melyek valójában kioltják egymást: a közös célt, az üzemi kollektíva gazdasági-szociális jólétének végcélját felülírták a csoportérdekek és a pozícióharcok. Ez az „üzemi négyyszög” valójában egy a munkásság által nem ellenőrizhető térben, egy tőlük elszigetelt bürokratikus szférában működött.²⁵⁸ A munkások többsége Kolaja kutatásai szerint inkább azt várta volna, hogy legyenek bevonva a közcélokat szolgáló, a hétköznapi élet problémáit megoldani kívánó döntések konkrét végrehajtásába. A hosszú előkészítést igénylő, felületes ígéretek puffogtatásával zajló, érdektelenségbe fulladó munkástanács-ülések helyett más participációs lehetőségeket és útvonalakat kívántak céljaik elérése érdekében. Az így létrejövő, az üzemi hierarchián is átívelő kapcsolati háló a négy szerv megkerülésével, vagy legalábbis minél minimálisabb bevonásával ért el konkrét eredményeket.²⁵⁹

VI.3. Összegzés – a munkás-önigazgatás tapasztalatai az ötvenes években

A munkástanácsok kialakulását az '50-es években az tette lehetővé, hogy a Sztálin halálát követő olvadás időszakában kedvező politikai légkör teremtődött a „tervező bürokrácia” számára a szovjet modell működőképesebbé tételére irányuló reformelképzelések bevezetésére. Erre a keleti blokk országainak pártvezetései is politikai okokból némi

---

²⁵⁷ Uo. 142.

²⁵⁸ Uo. 140–142.

²⁵⁹ Uo. 144.

nyitottságot mutattak,²⁶⁰ a gazdasági összeomlás elkerülése és a politikai túlélés érdekében is. A munkástanács, mint intézmény feszültség levezető szerepet töltött be a térség szociálisan rossz állapotban lévő munkástársadalmi számára, az üzemi döntéshozatalban való részvétel lehetősége és élménye némileg tompíthatta a politikai diktatúra okozta „demokráciamegvonási”²⁶¹ tüneteket.

Valamennyi fent vizsgált országra igaz az a megállapítás, hogy a munkástanács funkciójában, léteiben vegyítette az *érdekvédelmi és tulajdonosi* szerepeket, ez a „hibrid” jelleg pedig tisztázatlan érdekeltségi viszonyokat teremtett. A munkástanácsok által dominált vállalat érdektelen volt az innovációs lépések megtétele irányában, továbbá rossz hatékonysággal valósította meg az egyenlőségközpontú haszonelosztást is. A rugalmatlan munkaerő-gazdálkodással pedig épp a vállalatnak a piaccal szembeni egyik előnyét adta fel. A munkástanácsok célja mindenütt a jövedelem maximalizálása volt, a profit állandó növelése helyett. A munkástanácsokra épített ipar életképességével kapcsolatban felvetődik az a kérdés is, hogy ha a tömeggyártásra profilírozott ipari vállalatok üzletpolitikáját, termelési terveinek végrehajtását, az értékesítésből származó haszon felosztását a munkástanács határozta volna meg, milyen döntések születtek volna dekonjunkktúra idején, amikor a bevételek, ezáltal a szociális célokra fordítható keretek is csökkennek? Vannak persze olyan ágazatok, ahol jól is működhet: ilyen pl. a *luxusipar*, (porcelán) ahol alapvetően a szűkebb kínálati piac miatt nem a versenyképesség növelése a fő mérce. Itt a szűkebb, főképp elitigények kielégítésére törekvő piacon az egyedi termék értékesítéséből származó magasabb haszon miatt a vállalkozás megengedheti magának, hogy a haszon döntő részét munkavállalói bérének fejlesztésére fordítsa – ebből fakadó lemaradás, komolyabb versenyképesség-romlás nélkül. A szolgáltató szektorban tevékenykedő cégeknél a *munkavállalói résztulajdonosi programok*, – vagy az ipari ágazatokra jellemző munkásrészvények – USA-szerte népszerűek és életképesnek bizonyulnak.²⁶²

A vállalaton belüli társszervekkel az együttműködés valamennyi fél számára kényelmetlen, rugalmatlan és bonyolult volt, a bürokrácia további növelése irányába hatott az eredetileg kitűzött csökkentési-egyszerűsítési célok helyett. A munkástanács bevezetése miatt valójában az egész centralizált igazgatási apparátust újra kellett volna szervezni, a hatásköröket újraosztani, az erre való politikai akarat hiánya miatt azonban könnyebb volt az új

²⁶⁰ Rá kell mutatni, hogy az ötvenes években jelentkező strukturális problémái a sztálini modellnek nem pusztán ennek a történelmi régióknak a sajátosságai, például Vietnámban is történt kísérlet 1958-ban termelési csoportok felállítására és nyereségvisszatérítésre is. Vu, 2014. 477.

²⁶¹ Ständeisky Éva kifejezése.

²⁶² Szegő, 2017. 227–235.

intézményt kiüresíteni, légüres térbe terelni és béklyókba kötni. Kevésbé sikerült megvalósítani azt a célt is, hogy a munkástanácsok tagjai egyfajta szakmai kontrollt és humán tőkét képezzenek a gazdaságpolitikai döntéshozatal és végrehajtás folyamatában, a többség ugyanis nem rendelkezett érdemi szaktudással és rálátással a szükséges gazdasági döntésekre. Egy feszes normakövetésre szocializált társadalom tagjaitól illúzió volt elvárni azt, hogy egyik pillanatról a másikra felelős és szakértő résztvevői lehetnek saját üzemüknek.

Összességében a munkástanács intézménye egy bátortalan kísérlet volt a pártvezetések részéről a klasszikus szovjet gazdaságirányítási modell korrekciójára, mely kísérlet sajtószerű módon valós társadalmi igényekkel is találkozott. A szovjet típusú rendszer merev és változásra képtelen volta azonban gúzsba kötötte mindazokat az alkotó energiákat, melyek a szakmai intelligencia által uralt munkástanácsban rejtőztek. Fontos tanulság, hogy a pártvezetések nézőpontjából a szakértelem előtérbe helyezése a gazdaságban óhatatlanul rendszerstabilitási kockázatok rémképét idézte meg, hasonlóan a '68-as reformok időszakához. Az intézmény részeleges sikerei és kudarca ugyanakkor üzenetértékkel és komoly tapasztalattal bírt az '56 utáni gazdasági reformok kidolgozóinak is.

VII. MAGYAR MUNKÁSTANÁCSOK 1956. OKTÓBERÉBEN

VII.1. „A fegyveres és a tárgyalásos út” - a munkásság szerepének kérdése és pártvezetésen belüli interpretációja

Miután legkésőbb október 25-ére világossá kellett váljon a pártvezetés számára, hogy a felkelés erőszakos úton, fegyveres fellépéssel történő megoldása nem volt eredményes, az MDP vezető testületi ülésein parázs vita folyt egy új politikai irányvonal kidolgozásáról. Miként interpretálódott a munkásság szerepe ebben a képlékeny, kétségekkel teli légkörben, mely a pártvezetés legfelső szféráját áthatotta?

A Kádár János és Nagy Imre nevével fémjelezhető politikai koncepció lényege az volt, hogy a „párt álljon a mozgalom élére”, el kell választani a fegyveres felkelőket a „megtévesztett”, de alapvetően rendszerhűnek tartott forradalmi csoportokról, főként a munkástömegektől.²⁶³ Az események politikai minősítésének újragondolását és a válságkezelés forgatókönyvének politikai tartalmát azért is kellett körültekintően kidolgozni, mert ahogyan Kádár János fogalmazott az MDP KV október 26-i ülésén: „*ténylegesen (sic!) munkástömegek vannak velünk szemben*”.²⁶⁴ Az elképzelés lényege egy olyan politikai modellváltást eredményező, a hatalom megosztásán alapuló rend felállítása volt, mely irányultságát és célját tekintve a történelmi fejlődés által szükségszerűnek tartott pártegyeduralom megmentésére irányul. A pártvezetés soraiban egyre dominánsabbá vált az a vélemény, hogy távlatilag a „szocializmus megmentéséhez” fel kell adni a teljhatalomból valamennyit, hogy ne sodorja el teljesen a népharag a pártot, s ne kelljen mindent a nulláról kezdeni.²⁶⁵ Éppen ezért egy olyan népfrontos együttműködés kidolgozása volt a feladat, melyben az 1945 utáni koalíciós pártok prominens, hitelességüket megtartó képviselői és a kiegyezésre hajlamos forradalmi vezetők együtt foglalnak helyett, az MDP vezető szerepét nem megkérdőjelezve. A központi formula, amely köré e szövetséget szervezni próbálták, „szocializmus platformjának” elfogadása volt, még ha ezen sokan, sokfélét is értettek.²⁶⁶ A forradalom szereplői közül magukat a leginkább szocialistának valló munkásképviselek pedig látszólag alkalmasnak is tüntek a politikai társutas szerepének eljátszására. Ötvenhatban a munkások között ugyanis még

²⁶³ M. Kiss–Kahler, 1997. 134–139.

²⁶⁴ Horváth–Ripp, 1997. 68.

²⁶⁵ Ezzel kapcsolatban jegyezte meg rezignáltan Mező Imre a X. 28-i KV-ülésen, hogy „*sajnos ma fel kell adni bizonyos pozíciókat, nehogy elsöpörjenek*.” Uo. 118.

²⁶⁶ Losonczy Géza a szövetségkeresés feladatát úgy jellemezte, hogy „*kapcsolatokat kell találni a felkelés demokratikus részéhez*”. Uo. 64–65.

elevenen élt a remény azzal kapcsolatban, hogy létezhet „jó” szocializmus, csak azt „magyar módra” kell kialakítani. A győri vagongyár dolgozóinak nevében cikket író Gulyás Jenő úgy érvelt október 23-án, hogy ennek receptje az lehetne, ha például a termelésben elhagynák a gazdasági szempontokat felülíró politikai ukázokat, megszűnne a „parancsolgatás légköre”, a műszaki reálintelligenciát pedig bevonnák a termelési döntések meghozatalába. E hibák megszűnése esetén, e javítások közbeiktatásával a létező szovjet rendszer „demokratizálódna” és élhető berendezkedést eredményezne.²⁶⁷

A hatalomátmentés politikai stratégiájában a munkástanácsoknak az a diktatórikus berendezkedés legitimitását pótló szerep jutott volna, hogy valódi munkásjellegükkel igazolják a kommunista párt és a munkásosztály egységének és szétválaszthatatlanságának politikai tézisének, mely a gyakorlatban már a forradalom első napjaiban megbukott. Ez a bukás nyilvánult meg abban, hogy sikertelennek bizonyult az üzemi munkásság felfegyverzése egy pártirányítású (!) munkásmilícia keretében.²⁶⁸ Szántó Zoltán pedig amiatt is panaszkodott az MDP PB október 28-i ülésén, hogy vidéken munkástömegek vonulnak a „népi hatalom” ellen, passzívan nézik a pártfunkcionáriusok „legyilkolását”, valamint megemlítette, hogy abba kellene hagyni a munkásokra lövetés gyakorlatát.²⁶⁹ A felkelést lecsendesíteni, a napról napra eszkalálódó helyzetet pacifikálni igyekvő pártvezetés számára a munkástanács olyan *hatalmi eszközként* jelentkezett, mely *megfelelő kommunista irányítással* a rendszerbomlást eredményező, bázis-szinteken zajló radikalizmust, erjedést és kommunistaellenességet oltja ki.²⁷⁰ A munkástanács-szerveződést *felülről legitimáló*, ezzel annak lökést is adó MDP KV október 26-i délutáni nyilatkozata lényegében ezt az igényt fejezte ki, a szervezés kontrollját pedig a szakszervezetnek kellett volna biztosítani.²⁷¹

Az, hogy a hatalomátmentési taktika részeként a párt *támogatta és segítette* a munkástanácsok szervezését, azzal a nem szándékolt következménnyel is járt, hogy kvázi egy szintre helyezte őket magával, *tárgyalófélnek* tartva őket, valamint elismerte őket *legális* érdekképviselői és véleménynyilvánító fórumoknak. Így tulajdonképpen az egyre instabillabbá váló kommunista hatalom emelte be a politizáló közvélemény soraiba a teljhatalmára hitelessége miatt valójában veszélyt jelentő munkástanácsokat, noha azok a képviselt

²⁶⁷ Bana, 1996. 78–79.

²⁶⁸ Kádár már a „tárgyalásos út” kifejtése során, X. 26-án utalt arra, hogy amennyiben fegyveresen kerülnének szembe a munkásokkal, az ország-világ előtt igazolná érveik hamisságát, továbbá megsemmisítené azt az állítást, hogy a munkásosztályra hivatkozva kormányoznak és növelné a pártellenes indulatokat. Horváth–Ripp, 1997. 50.

²⁶⁹ Uo. 105.

²⁷⁰ Nonn György az MDP KV október 28-i ülésén felhívta vezetőtársai figyelmét arra, hogy a fő cél „*bemenni és irányítani*”. Uo. 118.

²⁷¹ Gyurgyák, 1989. 83, 86–87.

társadalmi nagycsoport számbeli nagysága miatt is hangsúlyos szereplők voltak az újrarendezett politikai palettán. A munkástanácsok stratégiai szövetségesként kezelését az a megfontolás is vezethette, hogy a neofita munkástanács-vezetők azzal, hogy kiállnak a megújulást hirdető reformpárt mögé, személyi hitelességükkel igazolják vissza annak kiegyezés-párti és népbarát kommunikációjának komolyságát, a mélyreható változások iránti eltökéltségét és ígéreteik hitelességét.

Az új politikai csomagterv sikerre vitelében kulcsszerep jutott az új politikai szereposztásban egykori miniszterelnöki tisztségét visszanyerő Nagy Imrének, aki megnyerő habitusa és viszonylagos népszerűsége miatt alkalmasnak mutatkozott a „szocializmus platformján álló” forradalmi erőkkel való tárgyalásra és megegyezésre, ugyanis a pártközvélemény mellett a sokféle politikai állásfoglalást mutató népet is valamelyest meg tudta szólítani.²⁷² Ő testesítette meg az új politizálási stílust és a nép küldötteihez való konstruktív hozzáállást, ennek pedig a kölcsönös engedmények révén el kellett volna érnie a forradalmi szereplőkkel való kiegyezést. Ezt volt hivatott szolgálni az a lépés is, hogy a tárgyalódelegációk fogadásának fizikai helyszíne a pártközpont helyett a magyar demokratikus politikai kultúrában kulcsszerepet betöltő Parlament volt.

Nagy Imrét sajátos elméleti elgondolásai is segítették a munkástanácsokkal való kiegyezéshez. A pártnyelv adta lehetőségeken belül egyrészt felismerte a munkástanács-szerveződés okát, a pártidiktatúra legitimációs hiányosságait. Ezt úgy fogalmazta meg, hogy a „*párt elszakadt a munkásosztálytól*”, a munkástanácsok pedig alkalmasnak látszottak arra, hogy azokat a lenini értelemben vett szovjeteknek, a hatalom alapegységeinek, a párt háttországának tekintse. A snagovi jegyzetekben a kádári konszolidáció kritikájaként említi, hogy a munkástanácsok megtisztítása, az „ellenforradalom karanténozása” után azok alkalmasak lettek volna arra, hogy „*a kormányzat szilárd alapjává váljon, és (...) intézményein keresztül a proletárhatalomnak ne csak névleges hanem tényleges birtokosa legyen.*” Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a munkástanácsok „személyében” Nagy megtalálta a valódi munkásosztályt a reformpárt mögé. Önmagában az a tény, hogy a munkástanácsok szót értettek a miniszterelnökkel, legalább három, a felek által kölcsönösen vallott eszmei motívumnak volt köszönhető. Az egyik ilyen az *antisztálinizmus*, az '50-es évek vezetési módszereinek és a hatalmat monopolizáló trojka uralmának elutasítása volt. A másik kettő a szocializmus felfogásában mutatkozó közös pontok és mindennemű restaurációs törekvés elutasítása volt. Mind Nagy Imre, mind a munkástanácsok elhatárolták magukat az ún. „kapitalista

---

²⁷² Rainer, 2011. 50–55.

restaurációtól” és a „sztálinizmustól” is, a két szélsőség elutasítása pedig megnyitotta a lehetőséget egy „harmadik út” kidolgozásának felé, melynek természetével és tartalmával kapcsolatban ugyanakkor már koncepcionális különbségek nehezítették a közös hang megtalálását. Közös pont volt Nagy szocializmus-modelljében és a „magyar módra” felépítendő szocializmus munkástanácsok általi megfogalmazásában az is, hogy az „újrakezdéshez” érvényben kívánták tartani az 1945-48 közötti „népi demokratikus államrendet” megalapozó számos fundamentumot (pl. földreform, gyárak és bankok államosítása) – e közös alapokon túl viszont már szétfejlődtek a távlatos politikai víziók.

VII.2. *A munkástanácsok helye az önkormányzó testületek között 1956 októberében*

A pártállami történetírás által kanonizált kép szerint a munkástanácsok október 28-a után az eszmei zűrzavar és fegyveres erőszak hatására az „ellenforradalom” szerveivé váltak, miután az MDP-nek a szakszervezeten keresztül nem sikerült saját céljainak megfelelően felhasználni ezeket a szerveket. A pártállami időszakban született mesternarratíva szerint a kommunisták irányításának ellehetetlenülésével a munkásság ezt követően nem volt képes „osztályérdekei szerint” cselekedve megvédeni helyi vezetőit, az újraszervezések során végérvényessé vált az üzemi kommunisták szervezeti dezorganizálódása, illegálitásban szorulása és a szervezett munkások „terror” alá kerültek. Az „ellenforradalom uszályába” került munkástanácsoknak nem volt önálló ideológiai arculata, nem képviseltek valódi munkásérdekeket, csak a korabeli kritikai jelszavakkal fedezték magukat; területi szervek és a fegyveres erők irányították őket, stratégiai szövetségben álltak egymással.²⁷³

Ezt az ideologikus „mázat” lefejtve a következőkben arra törekszem, hogy a forradalmi események dinamikájába ágyazva, elsődleges források segítségével jellemezzem a munkástanácsok főbb tevékenységformáit és politikai alapállását Nagy Imre konszolidációs politikájával kapcsolatban. Az októberi forradalom 13 napját egységes időintervallumként kezelve, a munkástanácsok esetében meglátásom szerint két kisebb periódust lehet megkülönböztetni az üzemekben folyó történések jellege, az átalakulás természete szempontjából. Az alábbiakban e két egymást követő periódus főbb jellemzőit igyekszem körüljárni, tovább árnyalva és színesítve az eddigi szakirodalomból tükröződő képet.

²⁷³ Molnár, 1967. 140, 142, 146.

VII.2.1. Küzdelem az ipari üzemek feletti hegemóniáért (X. 23.-X. 26.)

1956. október 30-ára keltezve fennmaradt egy Csergő Jánosnak írt jelentés arról, hogy milyen intézkedések történtek október 23-át követően a KGM területén a pártegyeduralom üzemi pozícióinak megvédésére. Ebből a forrásból az derül ki, hogy Csergő már október 23-án este elrendelte iparigazgatóságoként ún. *készültségi csoportok* felállítását. A KGM területén foganatosítandó operatív intézkedések tekintetében az október 23-a éjjelén az MDP PB-ből kihagyott Hidas István, október 27-ig a Minisztertanács első elnökhelyettese bizonyult aktívabbnak.²⁷⁴ A KGM ún. *rendészeti csoportjának* irányítójaként felügyelnie kellett a minisztérium rendészeti erőinek bevonásával az iparágak helyzetéről adott, rendészeti csoport által készített jelentéseket, az összefoglalót továbbítani kellett a pártvezetés felé, valamint koordinálnia kellett a BM és HM vezetése irányába jelzett segélykérő megkereséseknek megfelelően a fegyveres erők szétosztását az üzemi fegyveres őrségekben még meglévő kommunista pozíciók, az üzemi javak megvédése érdekében.²⁷⁵

A felkészületlen fővárosi KGM-vállalatoknál az október 25–27-i időszak a tömegjelentekről, a „kiszorítósdírról”, a termelőegységek szimbolikus birtokbavételéért folytatott harcokról szólt. Több visszaemlékező is kihangsúlyozza, hogy a forradalom e korai szakaszában került sor a radikális tömeget alkotni képes munkásfiatalok és a programalkotó egyetemisták egymásra találására; Nagy Elek kifejezésével élve: „*a forradalom az utcáról került be a gyárba*”.²⁷⁶ A szovjet intervenciós csapatok és a karhatalmi célra használt fegyveres erőszakszervek ellen X. 24-e óta harcállást foglaló, formálódóban lévő felkelőcsoportok tömegesen keresték fel a nagyobb – főleg gép- és hadiipari – üzemeket nyersanyagért, utánpótlásért (lőszer, üzemanyag, fegyver). A védelem nélkül maradt BM-raktárak mellett az üzemi fegyverkészletek jelentették az egyik fő utánpótlási bázisukat. Azt azonban a jelentésíró is kénytelen volt elismerni, hogy a gyárban megjelenő fiatal felkelők fellépésére nem volt jellemző a rablás, fosztogatás, céljuk az anyagbeszerzés, a szimbólumok ledöntése, a sztrájkhangulat és a szovjetellenesség felszítása volt.²⁷⁷ Már ezekben a napokban tendencia

²⁷⁴ Hidas István életrajzát ld. <https://www.neb.hu/asset/phpRpAa27.pdf>. (2018. 04. 10.)

²⁷⁵ PSZL IX. 290. f. 37. ó. e. 101. *Jelentés Csergő János miniszternek, 1956. október 30.*

²⁷⁶ Hegedüs, 1992. 265.

²⁷⁷ PSZL IX. 290. f. 37. ó. e. 101–104. A jelentés szerint a Lámpagyárból, amíg nem kapott honvédségi megerősítést 24-én, addig 600 gyalogsági szálfegyvert és 20.000 lőszert vittek el, a Danuviából 30 láda lőszert, illetve 50 db gyorstűzelő fegyvert. Helyzetüket megkönnyítette, hogy e két gyalogsági fegyvereket gyártó nagyüzemnél korábban megszüntették a polgári őrséget. Mivel a MÁVAG-nál és a Ganz-Vagonban sem volt polgári őrség, akadálytalanul vitték el a teljes készleteket, az Óbudai Hajógyárnál szovjet exportra gyártott hajókat akarták felgyújtani.

volt az, hogy „*egyres hadiipari objektumoknál ahol ÁVH őrségek voltak a feldühödött tömeg nyomására ki kellett vonni vagy át kellett öltöztetni*” őket, ami így egy bármikor mozgósítható, inkognitóba helyezett, pártmunkásokból fenntartott „rejtett” állományt jelentett. E gyakorlatot tapasztalva okozott disszonanciát a munkások körében Nagy Imre október 28-i rádióbeszédében elhangzott azon ígérete, hogy a „*rend helyreállítása után*”²⁷⁸ a BM alárendeltségébe visszasorolt ÁVH-t, a belső karhatalmat megszüntetik. Az üzemi munkások tapasztalatai ugyanis nem ebbe az irányba mutattak, ez pedig nem erősítette a népbarát húrokat pengetni próbáló kommunista pártvezetést.

Az üzem területére bejutni kívánó forradalmi csoportnak az üzemőrséggel való találkozása a legkülönbébb kimenetekkel járhatott. Az egyik lehetséges összetűzési forma a direkt fegyveres fellépés, *tűzharc* volt. Ez járhatott a behatolás megakadályozásával, mint történt az a Bányagyutacsgyár nagytétnyi telepén, ahol a behatolni próbáló 40-50 fős tömeget a törökbálinti Mechanikai Művektől segítségül hívott ávós őrség akadályozott meg. 26-án az Alumíniumgyárnál tűzharcot követően lefegyverezték a húsz fős civil csoportot és az Autóalkatrészgyártó- és Felújító Vállalat (ATRA) pincéjében vetették fogságba őket az ávósok. A Mechanikai Műveknél hasonlóképp tartottak pincefogságban civileket, védelmi állásukat a szovjetektől kapott felszerelésből építették ki. A tűzharc a felkelők sikerét is hozhatta: bejutás esetén általában leszerelték a kommunista üzemőrséget, a talált fegyverek egy részének helyben hagyásával pedig megalakították az új fegyveres őrséget. A Danuvianál a gyárfalon kívül sáncot ásva harcállást foglaló felkelők gyárostromot folytattak, a kitartó harc pedig az ő győzelmükkel zárult 26-án.²⁷⁹

Több helyütt előfordult az is, hogy külső behatás nélkül, a gyárterületen tartózkodó munkástömegek fosztották meg hatalmuktól a pártfunkcionáriusokat, ezt a mozzanatot legtöbbször valamilyen közfelháborodást keltő megalázó esemény váltotta ki. Arra is volt tehát példa, hogy az üzemi sztrájk radikalizálta a városi tömegeket, nem pedig fordítva. A székesfehérvári Videoton gyárelődjében, a Vadásztölténygyárban az okozott sztrájkot, hogy a megyei pártbizottság helyettes titkára egy a vállalatnál dolgozó hölgyet kirántott a tüntető tömegből, majd a rendőrségen meztelenre vetkőztetve verték meg.²⁸⁰

²⁷⁸ Gyurgyák, 1989. 132.

²⁷⁹ PSZL IX. 290. f. 37. ö. e. 58–59. *Molnár István föelőadó jelentése az október 25–27-ig bekövetkezett eseményekről.*

²⁸⁰ Uo. 60.

VII.2.2. Az intézményépítés és az üzemirányítás kereteinek megteremtése (X. 26–XI. 4.)

VII.2.2.1. A munkástanácsok létrejöttének főbb jellemzői

Az 1871-es német egység utáni gyors iparosodás időszakában vizsgált német példák alapján bebizonyosodott, hogy a munkások együttműködésének van egy „kényszerűség által diktált” minimális szintje, mely főként két területre, a balesetek és veszélyhelyzetek megelőzésére, valamint a bérek biztosítására koncentrált. ²⁸¹ Ötvenhatban a gyárvezetést felvállaló munkások ezen jóval túlléptek, a készletek biztosításán túl szűkebb-tágabb közösségük politikai, érdekvédelmi feladatait is ellátták. Az üzemek forradalmának oly módon való alakulása, lezajlása és dinamikája, ahogy az a fennmaradt iratokból megismerhető, az 1945 utáni mindenkori lokális erőviszonyok ismerete nélkül aligha lehetséges. Ez volt a sérelmek fő forrásvidéke, innen érthetőek meg a vezetőséggel szembeni előítéletek és egyéb igazság-tételi igények is. A felülről erőltetett tömegmobilizáció erőszakosságának velejárója volt, hogy a munkahely a termelés, mint „magasabb rendű tett” végrehajtásának színtereként jelent meg. Az üzem egy olyan sajátos *politikai szféra és életvilág*, ahol a termelési folyamatok mechanikusnak tűnő rendjén túlmenően *autonóm szférák*, informális kapcsolatok is léteztek. A spontán önkifejezés iránti igény (*Eigen-sinn*) az előírt szervezeti keretekhez való viszonyulás legkülönbözőbb módjait teremthette meg, melyet normaszegésnek vagy passzív ellenállásnak, közvetlen ellenszegülés helyett konfliktuskerülésnek, burkolt megtagadásnak is tekinthettek a társak, vagy a munkahelyi vezetők. A pártállami rendszer forradalom alatti szétesésének időszakában ez a korábban politikai béklyók közé szorított önkifejezés *teremtő, alkotó* erőként buzgott fel, melyet a megtorlás időszakában különböző módokon szankcionálhattak, bűncselekménynek tekintve azt.

Az első, ideiglenes munkástanácsok megalakulására még az volt jellemző, hogy létrejöttük folyamatában igyekeztek aktív szerepet játszani a párt „beépülési parancsának” megfelelően az üzemi pártmunkások. ²⁸² Ők leginkább a szakszervezetet felhasználva terjesztették elő névjavasolataikat a munkát felvett, üzem területén tartózkodó munkavállalóknak, akiknek a tanácsválasztás szükségességét egy felülről előírt, azonnal végrehajtandó

²⁸¹ Lüdtke, 1993. 49–50.

²⁸² Tóth, 1999. 167, 169.

kötelezettségként állították be. A választás az üzem méretétől és belső struktúrájától függően több szinten történhetett (részleg, gyáregység, üzem, fióktelep, akár műszak), a nagyobb méretű vállalatoknál hierarchikusan, alulról szerveződve delegálódtak a vállalat csúcs-munkástanácsába a küldöttek. Az újráválasztást általában a legitimációs bázis szükségése okán, a választás pillanatában jelen lévő alacsony létszámú választói közönség miatt rendelték el, mely együtt járt a tisztújítással és a pártállami történetírás által is hangsúlyozott kommunista funkcionáriusok kihullásával is. Az októberi bérkifizetés bizonyos ágazatokban egybeesett az október 29-ével kezdődő munkahéttel. A munkások ekkor az egyhetes teljes, vagy részleges munkaszünet után tömegesen jelentek meg a gyárakban munka-, bár jobbára fizetés-felvétel céljából. Így – ahol már megalakultak – az ideiglenes munkástanács újráválasztásával annak véglegesítésére, vagy némi időbeli késéssel az ideiglenes munkástanácsok megalakulására is ennek apropóján került sor, hiszen a teljes intézkedési jogosultságot nyert munkástanács kapott hozzáférést az MNB-nél vezetett vállalati számlákhoz és annak kezeléséhez. Ha a delegáló közeg elégedetlen volt a megválasztott küldöttel, vissza is hívhatta azt, és új küldöttet választottak helyette. Vidéken főként 28-a után kapott nagyobb lökést az ipari üzemekben a munkástanács-szerveződés, ami annak volt leginkább betudható, hogy a már megalakult területi forradalmi szerv felszólította a még munkástanáccsal nem rendelkező munkahelyeket a hiány pótlására. A szimbolikus hatalomváltás jegyében a munkástanács általában vagy a megszűnő üzemi bizottság, vagy a pártszervezet helyiségét foglalta el, tartotta ott üléseit.

VII.2.3.A munkástanácsok működésének főbb területei

VII.2.3.1. *Testületi kontra személyelvű vezetés - a működésmód tipikus és atipikus esetei*

A munkástanács hierarchikus szerv volt, plénuma saját kebeléből egy a napi szintű ügyvitelt és operatív döntésvégrehajtást irányító testületet, elnökséget (igazgatótanácsot) választott, melyet rendszeresen be is számoltatott. A munkástanácsnak a pártállamtól örökölt bürokratizálódásra való hajlama mellett fontos megjegyezni, hogy kvázi direktóriumként működve önmagában egyesítette a döntéshozatalt, a végrehajtást és az ellenőrzést is. A munkástanácsok az üzemvitel gazdasági kérdéseivel, a rendkívüli helyzet keretei között a bérek felzárkóztatásával és szociális alapú juttatások kiutalásával, valamint a belső szervezeti rend racionalizálásával foglalkoztak. Különböző akut problémák megoldására pedig rendkívüli

megbízottakat nevezett ki, testületeket állított fel. Ilyen tipikus területek voltak a fővárosban a romeltakarítás, a vidékről érkező élelmiszer-szállítmányok „logisztikai” háttérének biztosítása és a célközönséghez juttatása, illetve az üzemen belüli fegyveres erő megszervezése, tevékenységének kontrollja.

Kihívást jelentett a munkástanácsok számára az, hogy a „hivatalosan” beszüntetett formális párttevékenység nem jelentette azt, hogy a pártmunka is megszűnt volna, pusztán „illegális” keretek között folytatódott. Ennek a lehetséges aknamunkának a megelőzésével magyarázható leginkább az, hogy a munkástanácsok elrendelték bizonyos exponált pártfunkcionáriusok belépési tilalmát az üzembe. Egyes közutálatnak örvendő, „zsarnokoskodó”, „hajcsár módjára” viselkedő osztályvezetőket, termelésirányítókat a tömegnyomás hatására valóban eltávolítottak. Az igazságtételi igény kielégítésének megfelelő megoldás az volt, hogy a munkástanács ülésén elsőként nyilvános színvállásra kényszerítették az illetőt múltbéli tetteivel kapcsolatban, majd ezután törekedtek méltányos elbánásra, konszenzusos megoldásra jutni vele. A két jellemző kimenetel egyike az volt, hogy a felelősségre vont személy önként hagyta el a gyárat és mondott fel²⁸³ (majd gyakran állt be a karhatalom, pártmunkások sorába), vagy pedig főként a függetlenített pártfunkcionáriusok esetében végzettségüknek megfelelő termelő munkakörbe állították be őket, a beosztásuknak megfelelő fizetéssel. E forgatókönyv szerint távozott a Chinoin igazgatója, Darvas József is. Október 31-i meghallgatásán a felsőbb utasítások kényszerítő erejével érvelt, elhatárolta magát a gyár egyes vezetőinek személyi sérelmeket okozó visszaéléseitől, magát a „*kommunisták katonájának*” nevezte és pártszerúséggel magyarázta esetlegesen félreérthető tetteit is. Egy nappal később, mivel a munkástanács és elnöksége úgy határozott, hogy a pártvonalat követő igazgatóval szemben „*nekünk olyan ember kell, aki azt csinálja, amit a nép akar*”, így kényszerítették lemondását. E megoldásokat, kimeneteleket sorolta a politikai rendőrség és később a pártállami történetírás is a „kommunistaüldözés” kategóriájába. A gyakorlat tömegesen azt az elvi kiindulópontot igazolta vissza, hogy a munkástanács „*elítél minden személyes számonkérést vagy önbíráskodást, (...) mely forradalmunkat bosszúállással, okatlan fegyülölettel és veszélyes jobboldali elhajlással be akarja szennyezni.*”²⁸⁴ A Sopron város üzemi delegáltjaiból álló városi munkástanács decemberi ülésén az egyik küldött a felebaráti szeretetre és az azonos nemzeti közösséghez tartozásra alapozva fogalmazott úgy, hogy „*demokraták akarunk lenni, de a 10 parancsolat alapján. Ezen az alapon mindenkinek*

²⁸³ PSZL IX. 290. f. 52. ö. e. 7–11, 12–19.

²⁸⁴ PSZL IX. 290. f. 52. ö. e. 326. *Ipari Segédanyaggyár Központja Ideiglenes Forradalmi Munkástanácsának jegyzőkönyve, 1956. november.*

*megbocsátottam, akik ellenem vétettek. Higgyék el a 700.000 kommunistának a 71-80%-a nem kommunista, hanem magyar ember.”*²⁸⁵

A sokszínű gyakorlat letisztulására az októberi-novemberi hónapforduló időszakában kerített sort mintegy kéttucat nagyüzem képviselője, 1956. október 31-én ugyanis megalkotották a Munkástanácsok Parlamentjét, mely deklarálta a munkástanács vállalatirányításban betöltött legfontosabb szerepköreit. Az elfogadott határozatban a jugoszláv modellben biztosított nagyfokú önállóság és függetlenség jelei köszönnek vissza: a munkástanács választott testületként az a legfőbb irányító szerv, mely az igazgató munkáltatója, ellenőrzi és beszámoltatja a kebeléből létrehozott igazgatótanácsot, dönt a legfontosabb munkakört betöltő alkalmazottakról, jóváhagyja a terveket, mérlegbeszámolókat készít, dönt a nyereség felhasználásáról, a dolgozók felvételéről és elbocsátásáról.²⁸⁶ Számos munkástanács-követelést, állásfoglalást olvasva visszatérő témaként jelentkezik a sztrájkjog törvénybe iktatása, az önálló gazdálkodás, ideértve a tervekészítést, munkaerő-gazdálkodást, pénz- és áruforgalom bonyolítását, az igazgatóválasztást pályázat útján, szakmai alkalmasság figyelembevételével, a szakszervezkedés és szövetkezés szabadságát is. A szovjet csapatkivonással helyreálló nemzeti függetlenség és a nemzeti-vallási ünnepek állami elismerésének általános követelése mellett méltányos kárpótlást követeltek a vagyonuktól a tagosítások során jogtalanul megfosztott parasztgazdáknak, megadva az újrakezdés lehetőségét.²⁸⁷

Voltak olyan munkástanácsi vezetők is, akik nem a bizonytalan, gyorsan változó környezet nyomása alatt, sorvezető nélkül sodródva az eseményekkel cselekedtek, hanem a forradalom alatti átmeneti állapotokkal esélyt láttak arra, hogy saját, több éven át kiérlelt reformkoncepciójukat átültethessék a gyakorlatba. Erre nyújt kiváló példát a Klement Gottwald Villamossági Gyár, ahol a munkástanács lelke a közel fél éven át elnöklő Sz. Nagy Sándor²⁸⁸ volt. Az újraválasztás nélkül 1957. márciusáig működő munkástanács elnökévé távollétében választották Karsai Tibor helyett, aki titkári feladatokat látott el, majd a KMT sajtócsoportjában folytatott munka után a kádári állambiztonság „Kerekes Győző” néven beszervezte. Hálózati személyként az 1956. októberi napokról írt szubjektív visszatekintése

²⁸⁵ Bank, 2017b. 129. *A Városi Munkástanácsok Intézőbizottságának ülésjegyzőkönyve, 1956. december 1.*

²⁸⁶ Lomax, 1989. 164–165.

²⁸⁷ PSZL VII. 978. f. 10. ö. e.; PSZL IX. 290. f. 50. ö. e.

²⁸⁸ 1956-os Intézet OHA, (527. sz.) Sz. Nagy-interjú. Sz. Nagy Sándor (1921–1994): munkás, jogász, újságíró. 1919-től ügyész, 1945–48 között SZDP járási titkár Hajdú-Bihar megyében. 1949-ben friss diplomásként az Alapy Gyula vezette Fővárosi Államügyészség politikai csoportjánál dolgozik, majd 1951–53 között már pécsi főügyesként tevékenykedik. Lemondása után Komlón, majd az Építésügyi Minisztériumban jogtanácsos, ahonnan fegyelmeivel eltávolították. Ezt követően a Ganz Villamossági Gyár esztergályosa, '56-ban ugyanitt munkástanács-elnök. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult, majd könyvelő, raktáros, áruforgalmi előadó. 1989 után a Magyar Liberális Néppárt elnöke.

is kiemeli Sz. Nagy „tekintélyelvű” vezetési stílusát, beszédhelyzeténél fogva nyilvánvalóan rosszalló hangnemben, terhelően minősítve az „erős vezető” image-ét. Karsai szerint Sz. Nagy inkább vállalatvezetőként viselkedett, a bevett munkástanácsi gyakorlattól eltérően pedig „*egyre személyelvűbben akart irányítani elnökség nélkül*”, egy személyben kisajátította az munkástanácsot és nem osztotta fel a feladatköröket. A célok elérése érdekében mutatott pragmatizmusát és a SZOT-tól a pártig terjedő együttműködési hajlandóságát, az *ügyek mentén* történő együttműködést pedig „kétkulacsosságnak” minősítette.²⁸⁹ Mivel alig maradt fenn irat a munkástanács döntéseiről és működéséről, nehéz megítélni az Sz. Nagy „zsarnokkodásával” kapcsolatos állításokat, ugyanakkor jelzésértékű, hogy a testületi döntésekre épülő munkástanácsi-gyakorlat helyett előfordult október napjaiban kifejezetten *személycentrikus döntéshozatal* is. Ezt erősítette előélete: egyrészt az az ötvenes évekbeli átpolitizált államvezetési gyakorlat, melynek alkotórésze, működtetője volt; valamint annak a hatalmi centrumhoz közeli informális körnek az ismerete, melynek a politikáról alkotott realista eszménye a hatalmi érdekek által motivált politikai cselekvés volt.²⁹⁰ A határozott, erőskezű vezető képét erősíti az a forrásokkal alátámasztható gyakorlat, hogy a gyári fegyveres erőkkel kapcsolatban elnöki utasítások formájában, valóban egy személyben rendelkezett.²⁹¹

Sz. Nagy a dolgozói érdekeltség megteremtését nem a munkaversenyek vagy reprivatizáció útján képzelte el, számos elnöktársától eltérően a jugoszláv modellt sem tartotta érdemi megoldásnak. Ezek helyett a „*szocialista elemekkel vegyített szabadelvűség*”²⁹² jegyében annak a gondolatnak az elterjesztését tartotta szükségesnek a munkások között, hogy az államtól való függetlenséget biztosító autonómia eléréséhez biztosítani kell a *magántulajdon gyarapításának* lehetőségét, mindez pedig elérhető „tőkés restauráció” nélkül is. Ehhez kiváló eszköznek tartotta a *munkásrészvények* bevezetését,²⁹³ mely ugrást jelent az általa

²⁸⁹ ÁBTL 3.1.2. M-20597. 35–39.

²⁹⁰ Személyes ismeretség fűzte olyan első vonalbeli politikusokhoz, mint Csergő János, Vas Zoltán, Gáspár Sándor, Köböl József. A Petőfi Kör munkájában részt vállalva igyekezett összeköttetést keresni ezekkel a tényezőkkel a részvénytprogram támogatása érdekében, sikertelenül. E vállalkozásában emlékei szerint egykori recski rabok is támogatták, valamint a néhai Karácsonyi Sándor-kör számos tanítványa is. 1956-os Intézet OHA, Sz. Nagy–interjú. 152.

²⁹¹ PSZL 290. f. 39 ö. e. I. k. 31, 41. Elnöki utasításában rendelkezett a ki- és beléptetés szabályairól, ennek keretében pedig mintegy húsz főt saját biztonságuk érdekében kitiltottak a gyár területéről (DISZ–titkárok, személyzeti osztályvezető, üzemi bizottsági tagok). December 8-án intézkedett a 20. életévüket be nem töltött, gyárba beszállásoló Széna téri fegyveresek leszereléséről.

²⁹² Saját ötvenes évekbeli gondolkodásának gyökereiről nyilatkozva meghatározónak tartotta fiatalkori ikonjait, így különösen Karácsonyi Sándort és Sántha Kálmánt, továbbá Makkai Sándort, Kéthly Annát, Bibó Istvánt, Sinka Istvánt és Teleki Pált, szocializációs közeget jelentett számára a keresztyén háttérű debreceni baloldali polgárság is. Az ő tanításaik, hatásaik miatt „*olyanfajta szocialista elképzelést igyekszem megvalósítani, amelyek a kizsákmányolás kiküszöbölését*” azaz az ő értelmezésében az alsó társadalmi rétegek felszabadítását és az esélyegyenlőséget jelentik. 1956-os Intézet OHA, Sz. Nagy–interjú. 2–13, 43–46.

²⁹³ Ez az elképzelés nem volt egyedülálló, ugyanakkor tömegesnek sem mondható a munkásság körében. Analógiaként adódik az, hogy Szegeden a kendergyári főmérnök, Joszt István 1956. augusztusában Dolgozók

ideálisnak tekintett *szociális piacgazdaság* irányába. A vele készült oral history-interjú szerint az *alkalmazotti részvény* tulajdonképpen azt jelentette volna, hogy a vállalat által megtestesített, személytelen állami vagyont „felparcellázva” valamennyi dolgozó anyagi ereje függvényében, részvényt vásárolva lényegében *tulajdoni hányadot* szerzett volna magának üzemében. Az így keletkező, termelésre is ösztönző direkt anyagi érdekeltség növelné a termelési kedvet és beleszólást is biztosítana az üzem életébe, melyre intézményes fórumot a *részvényesek képviselői fóruma*, a munkástanács nyújt.²⁹⁴ Az „államosított” társadalom és a diktatórikus politikai rendszer lebontását *evolúciós úton*, alkotmányos reformokkal képzelte el, melyhez nem tartotta jó eszköznek a sztrájkot és a fegyveres harcot sem.²⁹⁵

Mennyiben igazolják vissza ezeket a magasztos elveket az üzemi történések, történetek-e lépések eme új szisztéma irányába? A fennmaradt iratok szerint a Klement munkástanácsának működése szinte semmiben sem különbözött a többitől, azaz tevékenységük fókuszában a lakáskérdés, a szociális juttatások, élelmiszersegélyek, a harcokban részt vett dolgozók amnesztiája és a függetlenített pártfunkcionáriusok felfüggesztése, majd ügyeik kivizsgálásának szükségessége forgott.²⁹⁶ A fent leírtak leginkább a politikai cselekvést motiváló erőként, morális alapként jelentkeztek és hatottak.

Sz. Nagy esete rámutat arra a kevésbé tárgyalt jelenségre is, hogy a forradalom építőköveiként nem pusztán a „hivatalos” politika partvonalán túlról belépők jelenhettek meg, hanem a forradalom alternatív elitjébe be lehetett kerülni az MDP káderállományával való érintkezések folyamán kiformalódó szocializációval is. A „magas” politika ismerete, az ott szerzett gyakorlati tapasztalat a hatalmi praxis terén könnyedén felhasználható volt a pártállam szétesése időszakában, annak megerősítése és kármentése helyett egy alternatív üzemvezetési és lokális képviselői rendszer felépítése irányában.

VII.2.3.2. Üzemszervezeti átalakítások

A munkástanács megjelenése a vállalat életében döntő mértékben szabhatta át az üzemi háromszög által irányított gazdasági termelőegységek mindennapjait. Az „üzemi háromszög” egyes komponensei akár együttműködni próbáltak a neofita gyárvezetéssel, akár

---

Demokratikus Intézményei (DODI) című tervezetét levélben eljuttatta az MDP KV Titkárságára is, melyben szintúgy munkásrészvényeket, tulajdonosi társadalmat és szabadabb magánszférát követelt. Fejér, 2002. 661.

²⁹⁴ A részvényprogram lényegét ld. 1956-os Intézet OHA, Sz. Nagy–interjú. 116, 148, 152, 164.

²⁹⁵ Uo. 75, 223.

²⁹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-20597. 35–39.

ellenálltak neki, mindkét esetben ugyanazzal a kimenetellel jártak, azaz megbuktak.²⁹⁷ A pártirányítású szervek lassú felszívódása mellett az igazgató szerepét eltérően oldották meg, annak helyi megítélésétől függően. A Chinoin Vegyészeti Gyárban nem neveztek ki a lemondott igazgató helyett újat, jogköreit a munkástanács gyakorolta, mint legfőbb üzemi döntéshozó szerv. A munkástanács elnökének személyét hetente rotálták, hogy egyetlen vezető se törekedhessen túlzott egyéni hatalomra és arra, hogy saját képére szabja a testület tevékenységét.²⁹⁸ Jellemző volt egy olyan megoldás is, hogy az igazgatót ugyan posztján hagyták, viszont légüres térbe helyezték őt, minimálisra redukálva intézkedési lehetőségeit. A Győri Vagongyárban az igazgató és az alá rendelt adminisztratív osztályok irányítását a munkástanács elnöksége (más néven igazgatótanácsa) végezte.²⁹⁹

A fővárosi KGM-üzemek működéséről beszámoló töredékes források alapján azt tapasztaltam, hogy a békeidőbeli üzemi hierarchia normál működését megkerülve a munkástanács kijelölt összekötői működtek együtt bizonyos intézkedések sikerre vitele érdekében (pl. bérkifizetés) a gyár illetékes osztályának helyben maradt adminisztratív dolgozójával. A munkástanács számos olyan kérdésben is döntött, mely eredendően az igazgató (pl. elbocsátás, kinevezés) vagy felsőbb irányító szervek jog- és hatáskörébe (pl. tervteljesítés ütemezése, strukturális átszervezés) tartozott volna. Egy a KGM iparigazgatóságai alá tartozó vállalatokat nem teljes körűen felmérő, 1957-ben keletkezett KGM-feljegyzés 68 munkástanács által elbocsátott igazgatóról tett említést. Változatos indokok alapján 40 személy esetében az igazgatóság egyetértett a munkástanács döntésével, a legkirívóbb példa a vaskohászat területe, ahol minden igazgató leváltását jóváhagyták. Mindez azt is jelzi, hogy a munkástanács döntésével megelőlegezett, életbe léptetett a minisztériumi apparátuson, és az iparigazgatóságon belül érlelődő személyi döntést, melyet *post festum* megerősített a kinevezési jogkör gyakorlója is. Az elmozdítás az igazgató korábbi, erre irányuló személyes kérésének megerősítését is jelenthette, melyre kiváló alkalmat adott a forradalom, melyben az üzemi akarat is ráerősített a váltásra. Ahol viszont vétót emelt az igazgatóság, ott általában, ha szubjektív ellenérzések nem jelentkeztek a korábbi elbocsátottnál, visszahelyezték az illetőt korábbi vezető munkakörébe, semmibe véve ezzel a munkástanács korábbi döntését. Emellett sokféle kimenetele lehetett még a forradalom által megszüntetett karrier végének: áthelyezés más üzembe és vezető munkakörbe, miniszteri biztossá történő kinevezés, nyugdíjazás,

²⁹⁷ Szokolczai, 2017. 13–14.

²⁹⁸ PSZL 290. f. 52. ó. e. 12–19. *Chinoin Vegyészeti Gyár Forradalmi Igazgatóság és Ideiglenes Munkástanács együttes ülésének jegyzőkönyve, 1956. november 1.*

²⁹⁹ Bana, 1996. 116.

külföldre távozás, pártvonalra áthelyezés (főként külügy és munkásőrség szervezése). A „magatartásbeli hibák”, szakmai felkészületlenség felső szintű elismerése mellett arra is volt példa, hogy az érintett igazgatók elismerték saját alkalmatlanságukat is. Így tett Zombori János, akit kőművesként neveztek ki a Szegedi Kéziszerszámgyár igazgatójának, viszont a feladat képességeihez mért nagysága miatt pártvonalra került át. Az Alumíniumöntöde gyár igazgatójának, Katona Jánosnak túl komoly feladat volt az igazgatói feladatok ellátása, ezért áthelyezték az Ipari Lánccgyár személyzeti osztályára. Nagy Zoltánt, a Veszprémi Fémfeldolgozó Vállalat igazgatóját a minisztérium teljes mellőzésével a várost megszálló szovjet csapatok helyezték vissza pozíciójába.³⁰⁰

A Személyzeti Osztályok megszüntetésével az ott őrzött iratanyag sorsa is kérdésessé vált. Ahol nem szerették volna azt, hogy a káderanyag ismerete személyes konfliktusokhoz, bosszúhoz vezessen, ott a békesség kedvéért inkább elégették ezeket az iratokat, de ritkább esetben arra is volt példa, hogy a munkástanács titkárának hatáskörébe utalták a betekintés lehetőségét.

VII.2.3.3. *Bérrendezés és segélyezés*

A bérrendezés terén az idő elsősorban tűzoltó intézkedéseket tett lehetővé, az új, a vállalat profiljához szabott speciális bérrendszer, új munkabesorolások megállapítása csak novemberben vette kezdetét. Az október végi radikális lépésekkel, ad hoc bérjuttatásokkal való felhagyást követően került előtérbe a szakszerű és szabályszerű intézkedés gyakorlata, mely konkrét tervezetek és célirányos bérfejlesztési elképzelések formájában öltött testet – a szakszervezet és a vállalati szakapparátus bevonásán keresztül. A bérrendezés számos belső feszültséget okozott, vagy erősített fel. Egy vállalaton belül ugyanis többféle bértarifa alkalmazása miatt egyszerre lehetett jelen az egyik oldalon azon foglalkoztatottak köre, akik az időbérben való foglalkoztatásuk miatt alacsony munkatempó mellett is kielégítően keresnek, míg a másik oldalon állt a teljesítményre érzékeny darabbérezés nyomán kifizetetlen túlórákat felhalmozó munkások sokasága. A forradalom ilyen és ehhez hasonló, az ötvenes években állandósult belső feszültségeket örökölt, melyeknek békés, igazságosságra törekvő feloldásához nagyfokú körültekintés, üzemismeret szükségeltett. A foglalkoztatottak között általában a kisebbséget képező, a kétkezi munkásoknál a bérezés tekintetében eleve jobb

³⁰⁰ PSZL IX. 290. f. 37. ö. e. 30–39. *Munkástanácsok által leváltott igazgatók helyzetéről feljegyzés, d. n.*

helyzetben lévő szakmunkások és adminisztratív munkatársak maradtak bérrendezés terén a sor végére.

Több munkástanács követelése között is előfordult az *alsó- és felső jövedelmi plafon* (800-3500 Ft) bevezetésének gondolata abból a megfontolásból, hogy egyazon társadalmi osztályon belül ne alakulhassanak ki túlzottan nagy belső különbségek. A dolgozói szegénység enyhítésért, a bérfelzárkóztatás érdekében az egyes jövedelmi sávok közötti különbségeket igyekeztek csökkenteni, az alacsonyabb jövedelmeket magasabb százalékkal tartották szükségesnek megemelni. A KGM-vállalat Chinoinnál a munkástanács úgy döntött, hogy 800 Ft-ig 15 %-kal, 1500-ig 10%-kal emelik a munkabéreket a vállalati számla terhére, a Május 1. Ruhagyár pedig az aktuális bérek átlagosan 10%-kal történő megemeléséről döntött, a minimálbért 800 Ft-ban állapítva meg. Az Erőtakarmánygyár Ideiglenes Munkástanácsa szerint 800 Ft-ig 20%, 1500 Ft-os nettó havi átlagkeresetig pedig 10%-os béremelést kell fogantatosítani, havi 3000 Ft-nál többet pedig nem kereshetne senki.³⁰¹

Általános követelés volt a munkaverseny megszüntetése, a prémium- és normarendszer teljes átalakítása (egyes esetekben eltörlése is), illetve a béren kívüli juttatások szélesítése: bel- és külföldi utazási kedvezményt, pótlékokat, a túlórák pénzbeli elszámolását szabadnapok helyett, államilag támogatott lakásépítési programot, a 4%-os gyermektelenségi adó eltörlését (ezt később a Kádár-kormány meg is tette) kívánták. A női munkavállalás szabályozása külön napirendként jelentkezett: a fizikai munkát végző nők napi munkaidejét 6 órában maximalizálták volna; távlatosan pedig olyan gazdasági berendezkedést favorizáltak, mely lehetővé tenné a női munka reálgazdaságból történő intenzív kivonását, s a családfenntartói szerepben a férfit erősítené meg olyan versenyképes fizetéssel, mely az egész család eltartását megengedné.

A segélyek, rendkívüli pénz- és eszközjuttatások esetében a *rászorultsági elvet* igyekeztek érvényesíteni. A Beloianisznál a forradalom kitörését követő egy hónap alatt a vállalati tartalékból 9 millió forintot fizettek ki sebesülteknek, a fővárosi harcokban elhunytak családtagjainak segélyként, szétosztották mintegy kétezer Szekszárdról küldött baromfit, illetve a sztrájk alatt is folyósították a fizetéseket.³⁰²

³⁰¹ PSZL VII. 978. 10. ö. e. *Május 1. Ruhagyár ideiglenes munkástanácsának követelése, 1956. október 31.*; PSZL IX. 290. f. 52. ö. e. *Az Erőtakarmánygyár Ideiglenes Munkástanácsának követelése, 1956. november 1.*

³⁰² OSA, Héderváry-gyűjtemény (Tanúvallomások). A/AC.88/PV.16. *Ipoly Zoltán emigráns munkástanács-tag new york-i ENSZ-meghallgatásának jegyzőkönyve.*

VII.3. *Süketek párbeszéde a politika színpadán? Nagy Imre és a munkástanácsok „tojástánca” a konszolidáció kérdése körül*

Az MTI kommunista újságíróktól származó (!) információk alapján összeállított, az egész országot lefedni próbáló összefoglalójában több olyan állítást is megfogalmazott az önszerveződő társadalom intézményeivel kapcsolatban, melyeket később az ellenforradalmi narratíva jegyében teljesen az ellenkezőjére fordítottak át. A jelentés szerint a mozgalom követeléseit „*szocialista demokratikus jellegűek*”, az új helyi szervek „*viszonylag szilárdan*” tartják kezükben a hatalmat, lakossági és honvédségi támogatással biztosítják a közrendet és a közellátást. A vezetőváltások ellenére az új forradalmi testületek nem ellenségei a konszolidációnak (sic!), ha ugyanis a kommunista kormány elismeri őket és megvalósítja követeléseiket, akkor biztosítható a „*széles tömegek támogatását élvező forradalmi szervek*” együttműködésének elérése. A jelentés szövegezője a budapesti megmozdulásokat „*nemzetinek, demokratikusnak, igazán szocialistának*” tartotta. A forradalmi testületek radikalizálódása pedig csak annak lesz betudható, ha a szovjetek és a magyar fegyveres szervek részéről provokáció éri őket, illetve ha nem teljesítik jogos követeléseiket.³⁰³

Ez a forrás egy olyan pillanatfelvételt örökít meg, amikor az ország még úgymond félúton járt a pártállam felbomlása és a heterogén forradalmi politikai struktúra kiépítése között, mégis adottnak vette ezt a képlékeny szituációt a megbékélés irányába. Ennek minden áron való elérésében a kormányzat azért volt elsősorban érdekelt, hogy igazolni tudja a szovjet vezetés felé vezetőképeségét és azt, hogy a tárgyalásos út alkalmas „úrrá lenni” a rendszerellenes ambíciókat tápláló tömegeken. A forradalmi szervek, különösen a szovjetellenes harcokat napokon át folytató fővárosi felkelőcsoportok és a kimerült lakosság szempontjából a konszolidáció békés útra terelése fontos volt erőgyűjtési okokból, valamint a követelések letisztázása céljából is.

A Nagy Imre személyében a nyilvánosság előtt megtestesülő konszenzuseresés politikája és a forradalom felhajtóerejét megtörni kívánó fegyveres fellépések súlyos ambivalenciát okoztak.³⁰⁴ A munkástanácsok soraiban is bizonytalanságot okozott az, hogy az

³⁰³ Litván, 1995. E forrás fontosságára Szakolczai Attila hívta fel a figyelmet a forradalom vidéktörténetéről tartott, NEB által szervezett konferencián 2017. novemberében.

³⁰⁴ A forradalmi testületek szerveződése és a sortüzek formájában megnyilvánuló karhatalmi fellépések összefüggése tárgyában megállapítható, hogy az október 23–30. közötti időszakban a leadott sortüzek száma egyenes arányosságot mutat forradalmi szervezetek növekvő számával. Horváth, 2003. 163–166. Mivel az októberi forradalom 13 napja alatt leadott 61 sortüzből 45 az október 26-a utáni időszakra esik, amikor is tetőfokára hágott vidéken a forradalmi testületek szerveződése, ezen összefüggés arra enged következtetni, hogy azok fő funkciója a további szerveződéstől való elrettentés, a megfélemlítés és a „terror kiterjesztése” volt. Kahler–M. Kiss, 1997. 67–68.

egymással ellentétes töltetű hírek kavalkádjában a párt melyik irányvonala tekinthető igaznak? Az 1956. október 26. és november 1. közötti időszakban napvilágot látott különféle munkástanácsi állásfoglalások közös jellemzője, hogy idővel ugyan egyre elfogadóbbá válnak, mégis alapvetően *bizalmatlanságot* fejeztek ki a Nagy-kormány iránt, annak politikáját kétkulacsosnak tartották, továbbá sérelmezték, hogy félmegoldásokkal operál.³⁰⁵ Visszatérően kérték magától a külügyi tárcát is magához ragadó miniszterelnöktől, hogy hivatalos közleményben tisztázza álláspontját és felelősségét a statárium, a kijárási tilalom elrendelése, az október 24-én hajnalban történt szovjet katonai beavatkozással kapcsolatos álláspontja tekintetében és abban is, hogy alkalmasint kik és mikor akadályozták a politikai cselekvésben.

A munkástanácsok részéről megfogalmazódó kritika nem pusztán csak a kormány összetételére, de a hatalommegosztás struktúrájára is irányult. Voltak olyan követelések, hogy a kormány lépjen *fúzióra* a forradalom politikai, katonai, ifjúsági csúcsszerveinek vezetőivel, november 3-ára az újpesti üzemek egyöntetűen azt követelték, hogy a kormány szerepét egy szabadságharcosokból álló forradalmi tanács váltsa fel, valamennyi formálódó pártformáció álljon be egy közös nemzeti platform alá.³⁰⁶ A kevésbé radikálisok a kormány támogatását ahhoz a feltételhez kötötték volna, hogy azokat a „*személyi önkényt kiszolgáló*”³⁰⁷ figurákat,³⁰⁸ akikhez a gazdaság szocialista átszervezése kötődött, cseréljék le valódi szakemberekre, ezzel felvázolva egyfajta „szakértő kormány” vízióját. Az 1949-es „népfrontlistás” választás alapján felállt parlament illegitim voltából kiindulva bármilyen összetételű Nagy-kormány elutasítását képviselte elég harsányan egy IV. kerületi munkástanács, mely az 1945. novemberi választások szerinti állapotok restaurációját favorizálta.³⁰⁹

A fegyveres és a tárgyalásos út összebékítési kísérlete, egymás mellett történő párhuzamos gyakorlása több okból is ellentmondásokba sodorta az MDP-t, mely Nagy Imre

³⁰⁵ Gyurgyák, 1989. 167, 322. A Borsod Megyei Munkástanács X. 28-án úgy foglalt állást, hogy „*sok mindenben Borsod megye népének szájaíze szerint Nagy Imre. Sajnáljuk, hogy beszédét szépség hibák csúfították. (...) fenntartással fogadja Nagy Imre ma esti bejelentéseit. Mi bízunk Nagy Imre kormányában, mögötte állunk és minden erőnkkel támogatjuk, de csak akkor, ha tényekkel, azonnali intézkedésekkel bizonyítja ez a kormány, hogy valóban a nép érdekei szerint akar cselekedni most és a jövőben!*”

³⁰⁶ PSZL VII. 978. 10. ő. e. *A IV. kerületi munkástanács ülésének követelése, 1956. november 3.*

³⁰⁷ Uo. *A MÁVAG ideiglenes munkástanácsának követelése, 1956. október 29.*

³⁰⁸ Bana, 1996. 184. A Győri Vagongyár leváltandók között emlegette Csergő Jánost, Apró Antalt, Kossa Istvánt, Bebrits Lajost.

³⁰⁹ PSZL VII. 978. 10. ő. e. *Az Istvántelki Főműhely Ideiglenes Munkástanácsának követelése, 1956. október 31.* „*A magát önkényesen kinevezett kormányt még ideiglenesnek sem ismerjük el. Követeljük, hogy az ideiglenes kormány az 1945. évi demokratikus pártok képviselőiből az akkor kapott szavazatok arányában alakuljon meg, addig, amíg egy szabad választás útján véglegesen Nemzeti Szabad Kormány meg nem alakulhat. Az ideiglenes kormányban a forradalmi ifjúságnak és a hadsereg nemzethű részének döntő szerepet kell kapnia. Az ideiglenes kormányban a rákosi korszakban szerepet játszó személyek nem vehetnek részt.*”

politikájának fogadtatásában ütközött ki leginkább. A parlamenti tárgyalásokon őt lehetett személyesen szembesíteni a fegyveres erők és a szovjetek lakossággal szembeni fellépéseivel. Nagy Imre az általa is proponált kiegyezési politika védelmében igyekezett elejét venni annak, hogy a párt keményvonalasai által támogatott és gyakorolt fegyveres erőszak hitellessé tegye a kiegyezési kísérleteket. Épp ezért meglátásom szerint a Nemzetőrség létrehozásának volt egy olyan mozgatórugója is, hogy megszüntesse a pártállam nevében fellépő, karhatalmi célra felhasznált reguláris erők (rendőrség, honvédség) és a városi gerilla harcmodor szerint működő fegyveres csoportok közötti szembenállás *puszta lehetőségét* is. Amennyiben ugyanis a fegyveres felkelők belépnek a reguláris rendvédelmi alakulatok mellé, elfogadva a kormány ajánlatát és feltételeit ezzel kapcsolatosan, akkor az egységesen az állami rendvédelem feladatát ellátó, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alá kerülő fegyveres erők immáron „közös célokért” harcolnak, még ha belsőleg sokszínű ambíciókat tápláló csoportokat fog is össze.³¹⁰

Az üzemek szerepe a konszolidációs folyamatban a munka folyamatosságának biztosítása, a *sztrájk lehetőségének kizárása* miatt értékelődött fel. A sztrájk elrendelése kétségkívül a politikai nyomásgyakorlás eszköze volt, ugyanakkor objektív gazdasági feltételek fennállásának hiánya is kikényszeríthette. A közlekedési nehézségek miatt az agglomerációból munkába járni képtelen munkások nagy száma értelmetlenné tehetette a teljes munkafelvételt, valamint a termelés egymást követő műveleteinek napról napra történő felborulása szintén a meglévő készletek megóvásának irányába mozdíthatta el az üzemvezetést, ennek pedig legjobb eszköze vagy a teljes munkaleállás volt, vagy pusztán karbantartási műveletek folytatása. Racionális mérlegelés alapján sok helyütt hoztak felelős döntést akkor, amikor úgy foglaltak állást, hogy a termelés felfüggesztése gazdaságosabb a „félgőzzel” folytatott termelésnél. A fegyvernyugvás, azaz a tűzszünet elérése és a fegyveres erők egy, közös irányítás alatt álló szervbe integrálása alapfeltételét képezte a politikai keretek között történő konszolidáció tárgyalóasztalok melletti kidolgozásának. Ahhoz, hogy a megegyezés lehetősége létrejöjjön, a munkástanácsok október utolsó napjaiban folyamatosan nyomást gyakoroltak Nagy Imre kormányfőre a szovjet csapatkivonás előmozdítása és az ország politikai életének demokratizálása érdekében, aki így lépéskényszerbe került. Fel kellett vállalnia olyan, a Kreml tűrészárát akár túl is lépő radikális politikai tetteket, melyek meglépése

---

³¹⁰ A pártállam egyes aktorainak a Nemzetőrség felállításával kapcsolatos politikai szempontjait, a szerveződés gyakorlati vonatkozásairól összefoglaló jelleggel ld. Horváth, 2002b. 1008–1046., Horváth, 2017. 155–173.; illetve Szakolczai, 215. 240–249.

viszont alapfeltétel volt a munkástanácsok küldötteivel való érdemi tárgyalásokhoz, azok munkafelvételt kilátásba helyező sikeréhez.

Általános jellemzője az októberi forradalomnak, hogy a gombamód, egyre gyorsuló ütemben szaporodó forradalmi szervek mellett egyre erőteljesebben jelent meg egy közös vezető, egy integráló személyiség iránti igény.³¹¹ A valódi súlyát testületi erejében megtaláló munkástanácsok – lévén nem elsődlegesen politikai szervek voltak, bár kénytelen-kelletlen ilyen kérdésekkel is foglalkoztak – nem tudtak ilyen szereplőt kiállítani, viszont szószólóik sok tízezer munkás hangját tolmácsolták. Október 29–31. között a legjelentősebb fővárosi munkáskerületek nagyüzemeiben (X. 29. Egyesült Izzó – Újpest, IV. kerület; X. 30. Beloiannis – Kelenföld, XI. kerület; X. 30. Csepeli Központi Munkástanács)³¹² megalakuló *kerületi munkástanácsokkal*³¹³ létrejött az a közös platform, melyre a Nagy-kormányoknak is reagálnia kellett, tárgyalási alapot képezett számára. Ennek legfontosabb központi tartalmi elemeit illusztrálják az alábbi példák is.

Már október 29-én tíz budapesti nagyüzem munkástanácsa felhívásában Nagy „nemzeti egységkormányát” követeléseik teljesüléseként állította be, a békés építőmunka feltételeit adottnak vette.³¹⁴ A Nagy Imrét polgártársnak szólító Magyar Optikai Művek már október 30-án küldöttséget menesztett a Minisztertanácshoz annak érdekében, hogy Nagy Imrével tárgyalásokat folytasson. Ennek során ultimátumot adtak neki a szovjet csapatok kivonására és az ENSZ-képviselő visszahívására. Amennyiben ez megvalósul, a rádión keresztül munkafelvételre invitálják a dolgozóikat. Másnapi közleményükben továbbra is aktuálisnak tartották az egy nappal azelőtt megfogalmazott radikális programot, a „teljes függetlenségig” tartó harcot.³¹⁵ A Beloiannis Híradástechnikai Gyárban tartott munkásgyűlés október 30-án kidolgozta a XI. kerületi ipari üzemek politikai álláspontját. A határozatot aláíró 12 nagyüzem³¹⁶ úgy döntött, hogy a szovjet csapatok itt tartózkodásáig („*amíg magyar*

³¹¹ Az erős vezető szerepe körül jelentkező úr betöltésére a kutatások szerint Nagy Imre mellett leginkább Dudás József, Földváry Rudolf és Szigethy Attila mutatkozott esélyesnek.

³¹² Lomax, 1989. 163–166.

³¹³ E szervek olykor harcot folytattak a kerületi szupremáciáért, elsőséggért a kerület forradalmi bizottságával is, ez a legélesebben talán Újpesten ütközött ki. Október 29-én az Egyesült Izzóban zajló ülésen amellelt, hogy az exportképes nagyüzemet jelölték meg fegyvert szolgáltató központnak, és a kerületi üzemek legfőbb orientációs pontjának, elhatározták azt is, hogy a Kósa Pál vezette kerületi forradalmi bizottsággal szemben magukat teljesen autonóm döntéshozó szervnek tekintik és elutasítják a Kósa-féle tanácsnak történő bármilyen alárendelődést. Az ülésen részt vett 10 kerületi üzem: Duclos Bányagépgyár (7 fő), Duna Cipőgyár (2 fő), Magyar Pamutipar (4 fő), Pannónia Szőrmegyár (5 fő), Hazai Pamutszövő (4 fő), Chinoin Gyógyszer (3 fő), Újpesti Cérnagyár (4 fő), Táncsics Bőrgyár (3 fő), Vegyi- és Porfestékgyár (5 fő), Egyesült Izzó (5 fő). PSZL 290. f. 39. ö. e. 1–9. *Egyesült Izzó Ideiglenes Munkástanács megbeszélése 1956. október 29-én.*

³¹⁴ Gyurgyák, 1989. 193.

³¹⁵ ÁBTL II/6. 142., illetve PSZL IX. 290. f. 43. ö. e. 95–96., VII. 978. f. 10. ö. e. 34.

³¹⁶ Beloiannis, Goldberger Gyár, Gamma Optikai Művek, Kismotor és Gépgyár, Fogaskerékgyár, I. sz. Épületelemgyár, Magyar Optikai Művek, Albertfalvai Zománchuzalgyár, Kelenföldi Vegyészeti Gyár, Kábel és

földön vér folyik”) nem rendeli el a munka felvételét. Hitet tettek az általános, többpárti titkos választások mellett, valamint követelték Kós Péter ENSZ-képviselő visszahívását egyes minisztercserék mellett, „*mivel nem képviselik a magyar nép egyetemes érdekeit.*” Követelték az ÁVH-s „*vérengzők*” törvényes megbüntetését is.³¹⁷ Az angyalföldi munkásküldöttek november 1-jén megfogalmazott felhívása már másnapról munkafelvételt rendelt el, valamint kinyilatkoztatta, hogy „*ez az ország a mi országunk. Termőföldünk, Nyersanyagaink a magyar haza minden polgárának Szent tulajdona.*”³¹⁸

Amikor november 1-jén a munkástanácsok kielégítve látták a szovjet csapatkivonásra és ezzel a szuverenitás helyreállítására vonatkozó legfontosabb követeléseiket, ezzel korábban a kormány támogatásért cserébe benyújtott feltételek teljesülni látszottak, s így megerősödött bizalmuk Nagy Imre és kormány iránt. Jogosan lehetett várni és érezni az esélyt, hogy az általa beolvasott október 28-i minisztertanácsi határozat azon pontjai, melyek a közélet megtisztítását, az új önkormányzati formák államigazgatásba történő beiktatását, bér-, norma-, nyugdíj- és lakáshelyzet rendezését ígérték, belátható időn belül érdemben rendeződjenek. November 1-jén az ország szükségleteinek ellátása érdekében 19 budapesti ipari nagyüzem, a zuglói és IV. kerületi dolgozók rádiófelhívásukban közölték, hogy „*a sztrájk az ország helyzetének teljes megbénítását eredményezné.*”³¹⁹ Ezért munkafelvételt és a kormány politikai támogatását kérték az ország dolgozóitól, melyre még nagyobb és szélesebb körű hajlandóság mutatkozott november 3-án, amikor az újjáalakult koalíciós pártok egyes képviselőinek behívásával átalakult a kormánykabinet.³²⁰

November első napjaiban tehát a munkástanácsok támogatásukról biztosították a semlegességet egyoldalúan kinyilvánító, nemzetközi porondra kilépő kormányt, mert úgy ítélték meg, hogy a forradalmi célkitűzéseket, mint „nemzeti ügyeket” időlegesen a Nagy Imre-kormány lépéseinek sikere viheti előre.³²¹ Nagy és a munkástanácsok kapcsolatáról ugyanakkor összességében elmondható az, hogy az időnként összetalálkozó közös érdekek ellenére a munkástanácsok számára a Nagy-kormány hatalomban tartása nem volt végcél, feladata a „békés átmenet” levezénylése, az új többpárti választások előkészítése. Annak

---

Műanyaggyár, Kábel és Sodronykötélgyár, Április 4. Gépgyár. E gyárak küldöttei mellett jelen volt egy műszaki egyetemi delegált és egy írószövetségi képviselő is.

³¹⁷ PSZL VII. 978. 10. ő. e. 58. *XI. kerület dolgozóinak határozata, 1956. október 30.*

³¹⁸ PSZL IX. 290. f. 50. ő. e. 41–42.

³¹⁹ Gyurgyák, 1989. 375.

³²⁰ Szakolczai, 2001.

³²¹ Nagy Elek a következőképp idézte fel a vele készült oral history–interjúban Nagy szavait, melyeket november 1-jén mondott el a csepeliek vezetete fővárosi munkásküldöttségnek: „*ha úgy döntöttek, hogy a kormány mellé állnak, akkor ennek adjanak hangot a rádióban, de a kormány légiere térben marad mindaddig, amíg Magyarországon a munka áll, mert addig nincs hitelünk. Az önök kezében van a döntés, önökön múlik talán az ország sorsa, az önök kezében van a forradalom sikere.*” Molnár–Körösi–Keller, 2006. 197.

bekövetkeztéig pedig ügyvezető kormányként a nemzetközi partnerek előtt a magyar állam képviselőjében eljárva, a forradalom programjának közvetítését végzi el. Paradox módon hiába jutottak látszólag nyugvópontra számos, napokon át vitatott kérdések, a tárgyalásokon szerzett munkásvezetői benyomások titkon már azt sejtették, hogy nem Nagy Imre lesz a „munkástanácsok vezére”. Az akaratgyiséget egyébiránt Nagy Imre is megfogalmazta snagovi naplójában. Utólag úgy látta, hogy az általa is favorizált kiegyezési politika eredményei épp a második intervenció időszakára értek volna be, a békés rendezés belső politikai feltételei adottak voltak, csupán időt kellett volna még hagyni a kibontakozásra.³²² Mint ismeretes, november 5-ével az ország legtekintélyesebb nagyüzemei általános munkafelvételt helyeztek kilátásba.³²³

VII.4. Következtetések

Nézetem szerint az a számítás, hogy a reformkommunista párttagság és a munkástanácsi vezetők „nászából” születhetett volna egy *a nép egésze által is legitimnek tekintett*, magát szocializmusként meghatározó rendszer, több okból is megkérdőjelezhető. A legitimitási elvek ugyanis nem változathatók tetszés szerint, mivel természetüknél fogva, még esetleges formális hasonlóságaik ellenére is más-más hatalomgyakorlási stílust és politikai berendezkedést alapoznak meg. Ezért nem békíthető össze a forradalom adta *demokratikus legitimitációval* rendelkező munkástanács és a hatalmát a népszuverenitás kifordított értelméből levezető,³²⁴ a forradalmi legitimitáció bolsevik mintázata szerint³²⁵ szerveződő kommunista párturalom. Ez a rejtett összefüggés segít megmagyarázni a Kádár-kormány és a munkástanácsok közötti konfliktusmezők mögött rejlő, a megegyezési képtelenséget magyarázó mélyebb okokat.

---

³²² Nagy, 2006. 164–165.

³²³ Kemény–Lomax, 1986. 49–51.

³²⁴ Ferrero, 2001. 228–230.

³²⁵ Ötvös, 2016. 3–9.

VIII. A KÁDÁRI MSZMP ÉS A MUNKÁSTANÁCSOK HARCA A HATALOMÉRT – MŰKÖDÉSBEN A KÁDÁRI „MÉLY ÁLLAM”

A politikatudományban újabban népszerű téma annak kutatása, hogy a választott, demokratikus felhatalmazással bíró kormányzatokkal és a demokratikus jogrenden alapuló államokkal szemben/mellett milyen érdek- és haszonelvű, nyomásgyakorló és hatalmi döntéseket befolyásolni képes csoportok működnek.³²⁶ A „deep state” (mély állam) kifejezéssel illelhető felkapott értelmezés – néhány megszorítással – az elméletben rejlő *magyarázó és kifejező erő miatt* a kommunista diktatúra struktúráinak működésére is alkalmazható,³²⁷ hiszen megvilágítja a totalitárius rendszerek működésében jelentkező *informalitás* és *burkolt akarátérvényesítés* fontosságát. A pártállami rendszerek sajátosságainál fogva ezek a szűkecsébe burkolózó nyomásgyakorló-akarátérvényesítő erők *nem a pártállam ellenében* működtek, valamint – legalábbis a pártvezetés reményei szerint – többnyire nem az általa ellenőrizhető tereumon kívül tevékenykedtek, hanem éppen a rendelkezésükre bocsátott erőforrásokkal a pártegyeduralom visszaállítása *érdekében* cselekedtek és a pártirányítás révén – a politikai döntések végrehajtásának „kiszervezéséből” adódóan – a politikai hatalom „nem látható” alkatrészeként, aktoiraiként tevékenykedtek.

E fejezetben a kádári „mély állam” alatt értem mindazon testületeket, melyek a birtokolt katonai, szervezeti- és információs apparátus okán előmozdítottak olyan, a nyilvánosság előtt sokszor ki sem mondott politikai-hatalommaximalizáló célokat, melyek a kommunista hatalomkiszajátítást segítették elő, a politikai erőszak³²⁸ változatos eszköztárának találcóny felhasználásával. A *pártirányítású erőszakszervek*, így pl. a *honvéd tiszti karhatalom és a titkosrendőrség*, továbbá a *politikai tömegsajtó és a Munkásönkormányzatot Előkészítő Bizottság elnevezésű „kabinet”*³²⁹ a formálódó demokratikus berendezkedés

³²⁶ Az értelmezések sokszínűsége jelenik meg az alábbi angol nyelvű politikai szótárban: <https://www.dictionary.com/e/politics/deep-state/>. (2019. 03. 22.)

³²⁷ Szűkecsébb pátriánkra vonatkoztatva a „*deep state-jelenség*” – történelmi kérdéseknél maradvá – a kádári megtorló apparátus működtetőinek egyéni szerepét rögzítő és karrierpályáihoz érdekes adalékokat nyújtó „*perrek56*” nevű adatbázis számára szolgált szemléleti kiindulópontként. Bővebben ld. Szilvay, 2018.

³²⁸ Az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének (WHO) erőszak–megelőzéssel foglalkozó ügynöksége (VPA – Violence Prevention Alliance) az erőszak elkövetésének négy módját különbözteti meg: fizikai, szexuális és pszichológiai, valamint nélkülözés. Esetünkben a fizikai és a pszichológiai jön szóba, ezen belül pedig a szervezet által alkotott két kategória: a politikai–gazdasági–kulturális töréspontok mentén kialakuló *kollektív erőszak* és a *személyek közötti* erőszak típusok. E történelmi megközelítés és fogalomhasználat (pl. hivatali nyomásgyakorlás, mint erőszakforma; közvetlen és strukturális erőszak stb.) főbb elemeit ld. Ö. Kovács, 2012. 27–48.

³²⁹ A kifejezést itt nem kormány, hanem miniszteri testület értelemben használom.

fundamentumainak aláásása érdekében tevékenykedtek, a következőkben pedig a munkástanácsokkal kapcsolatos változatos harcmódor koreográfiáját és sajátos eseteit ismertetem.

VIII.1. *A hatalommegosztás lehetőségei és a „rendszerkorlátok”*

Kádár János a munkástanácsokkal vívott politikai harc során mindvégig „kettős beszédet” folytatott. A sajtóban, a kétoldalú tárgyalásokon partnerei felé hangzatos ígéreteket tett a hatalommegosztásra, ami kezdetben egy népfrontos koalíció keretében megvalósuló, kommunista párti hegemoniával működtetett többpártrendszerrel jelentett, később az engedmény a kormány összetételének megváltoztatására szűkölt.³³⁰ Több alkalommal állást foglalt az üzemi öngazgatás elfogadása és az egyes munkáscsoportokkal folytatott tárgyalásain lebegtette egy magasabb rendű munkásképviselő felállításának lehetőségét is (pl. Termelők Tanácsa). A párt belső fórumain ugyanakkor világosan kifejezte a „proletárdiktatúra”, a hatalom egységét megtestesítő hegemon munkáspárt helyreállításának igényét, melyre Moszkvától felhatalmazást kapott, az elvárást pedig tettekkel kellett igazolni.³³¹ A nyilvánosságnak szánt politikai üzenetek és a belső pártfórumokon elhangzott felszólalások összevetése, illetve ezeknek a politikai tettekhez való viszonya világossá teszi e kettős beszéd természetét. A soroksári munkásküldöttekkel folytatott parlamenti tárgyalásról szóló sajtóbeszámoló egyrészt – előkészítve az üzemi munkástanácsok egy nappal későbbi kényszerű elismerését – előrebocsátotta azt, hogy „a munkástanács alapvető intézménye lesz a népi demokráciának”, a kormány feladata pedig az, hogy a társadalmi igények szerint a szabadságjogokat összhangba hozza a „szocializmus elvi kereteivel”.³³² A hatalommegosztási ígérek álságosságára utal annak többszöri kihangsúlyozása, hogy valamennyi „politikai jellegű” kérdés csak a „rend helyreállítása után” (értsd: a proletárdiktatúra alapintézményeinek

³³⁰ A Népszabadság november 15-i száma beszámolt Kádár és egy 19 fős küldöttség parlamenti tárgyalásának eredményéről, a kommüniké szerint pedig azt az ígéretet tette, hogy „feladjuk a párt monopolhelyzetét, többpártrendszerrel, tiszta, becsületes választásokat akarunk. Tudjuk, hogy ez nem lesz egyszerű dolog, mert nemcsak puskagolyóval, hanem szavazócédulával is ki lehet löni a munkáshatalmat.” Továbbá büntetlenséget ígért azoknak, akik köztörvényes jellegű bűncselekményeket nem követtek el a forradalom alatt. Népszabadság, 1956. november 15. A hatalommegosztásra vonatkozó ígérek az 1957. január 6-án meghirdetett kormányprogramból már teljesen kikerültek. Apró Antal a KMT néhány tagjának három miniszteri tárcát is felajánlott, valamint indítványozta a testületnek a Földművelésügyi Minisztériumba történő beköltözését. BFL XV. 21. 1. 25–29. A KMT 1956. november 22-i ülésének jegyzőkönyve.

³³¹ Kádár politikai gondolkodásában az 1948-ra megvalósuló pártegyeduralom olyan, a történelmi fejlődésből eredő szükségesség volt, melyhez képest valamilyen korábbi hatalommegosztást jelentő politikai képlet irányába történő elmozdulás egyfajta „visszalépést” jelent a „történelmi haladás igazolt irányával” ellentétben. Míg Nagy Imre számára egy ilyen visszalépés a „szocializmus nemzeti útjának” kimunkálásához szükséges fundamentumot jelentett, Kádárnál ugyanez a hatalom elvesztésének rémképét idézte fel.

³³² Népszabadság, 1956. december 12. 1.

visszaépítését követően) kerülhet napirendre, miután az „ellenforradalom” fegyveres erővel megsemmisítésre került.³³³ Ebben az értelemben tehát a forradalom alatt felemelkedett alternatív elitet nem ismerte el egyenrangú, legitim tárgyalópartnerként, hanem kizárólag az erő pozíciójából kívánt alkudozásokba bocsátkozni a „legyőzöttekkel”. Egy a gazdasági vezetőkkel és munkástanács-elnökökkel folytatott zártkörű tanácskozáson kifejtette politikájának vezérfonalát. Ennek lényege, hogy a hatalom visszaszerzése során nem szabad engedményeket tenni, mert az a gyengeség jele és a követelések radikalizálódása még inkább ellehetetleníti a párt helyzetét.³³⁴

A politikai reformokra vonatkozó ígéretek tekintetében tehát megalapozottan volt bőkezű Kádár. Egyrészt arra logikusan számíthatott, hogy a szovjetek által biztosított konszolidáció előrehaladtával úgysem lesz a forradalmi nép által felelősségre vonható és számon kérhető, hiszen nem lesz olyan ellenzéke, mely ezt megtehetné. Másrészt pedig az alternatív elittel folytatott tárgyalások egyfajta lakmusz-papírként is funkcionáltak: a különösen a gazdaság átszervezésére vonatkozó javaslatokat – mivel azok javarészt nem a mindig „kéznél lévő” pártértelmiség részéről, hanem a békeidőben többnyire hang- és arctalan munkásképviselőktől jöttek – idővel fel is használhatja a magyarországi posztsztálini rezsim arculatának megrajzolásához, ráadásul úgy, hogy az „alulról jövő” elképzelések „felülről” történő bevezetése miatt a munkásság részéről aligha várható ellenreakció, hiszen az sokak véleményével és meggyőződésével fog találkozni. A kimerült, anyagi tartalékait felélő társadalomban felerősödő *stabilitás és rend iránti vágy* óhatatlanul az országmentő retorikát vivő kormányzatot erősítette, s különösen 1957 második negyedében a munkásokkal szembeni állambiztonsági beavatkozásokkal, rendőrségi razziákkal szemben elnézővé tette az ellenállásba belefáradt, passzív többséget.

A munkástanácsokkal szemben rendszeresen megfogalmazódott a kádári vezetés részéről az a megtorló tettekre alapot adó vád, hogy a törvényben kijelölt szerepük, azaz a gazdasági irányítás helyett *politikai szervezetként, politikai kérdésekkel* foglalkoznak. Márpedig a kommunista megközelítés szerint a politika a párt monopóliuma, oda bebocsátatást csak a „pártszerűség” kereteit elfogadó szereplők nyerhetnek. A munkástanácsok alapvetően nem törekedtek a politikai intézményesülésre, a felvállalt politikai szerepeket a forradalom alatt szerzett képviselet szellemében, a demokratikus legitimitáció rendjének helyreállításáig

³³³ Az MSZMP IKB 1956. november 24-i ülésén a „tét” nagyságát abban jelölte meg, hogy „*most nem arról van szó, hogy milyen legyen a szocializmusa a népi demokratikus rendszernek, hanem arról, hogy legyen-e népi demokratikus rendszer.*” Némethné-Sípos, 1993. 113.

³³⁴ MNL OL XIX-A-2-gg. 49. d. Gazdasági vezetők értekezlete, 1956. november 25. 5–6.

(többpárti szabad választások, új parlament) tartották szükségesnek. Ebben az értelemben tehát a kádári vezetés által vitatott szerepüket a *kényszerűség* diktálta: a megingott legitimációs rendben, a „szocializmus alapján álló” pártok létrejöttéig pótolták azok ellenőrző szerepét, egyfajta „civil munkásellenzékként” léteztek az MSZMP-vel szemben, más hatalmi ellensúly hiányában. A munkástanácsok politikai álláspontjával kapcsolatban általánosságban leszögezhető, hogy *legálisnak*, tehát a kényszerhelyzet okán tárgyalófélnek ismerték el a Kádár-kormányt, *legitimnek viszont nem*. Ez utóbbi elnyeréséhez idővel valamelyest tisztuló és szűkülő, de markáns követeléseket szabtak. Mindvégig kiálltak az erőszakszervezetek munkásellenőrzése, a párt- és politikamentes gyárélet mellett. Követelték, hogy a kormány ismerje el a demokratikusan megválasztott munkástanácsokat a forradalom értékeit képviselő legitim tárgyalófeleknek. A KMT november 15-i országos ülése a szovjet csapattábor mellett feltételként szabta a kormánynak Nagy Imre visszavételét a hatalomba, a november 3-i „koalíciós” állapotokhoz való visszatérést,³³⁵ a szabad választások mihamarabbi kiírását a „szocializmus alapján álló pártok” számára. Ez a minta a Bibó államminiszter által november 6-án készített, a kibontakozásról szóló „szindikalista” tervezet ismeretéből is fakadt, melyet elfogadott alapvetésként a KMT. Ebben több, számukra fontos alapkritériumot lefektetett: a köztársasági államformát, a kormányformát (népképviseleti alapokon felépülő parlamenti demokrácia), a munkás-önigazgatást és egyéni érdekeltséget, az állam kiterjedt gazdasági szerepvállalása mellett a magántulajdon létjogosultságát; a társadalombereendezkedés alapelve pedig „a kizsákmányolás tilalmán alapul”, a „munkásszervezkedés szabadsága” pedig törvényi védelmet élvez.³³⁶

A társadalom politikai képviseletének minőségét nagyban befolyásolta az, hogy a tárgyaló munkásvezetők többsége híján volt a nem tanulható, praktikus természetű *politikai tudásnak*,³³⁷ vagy csak felületesen birtokolta azt. A politika konfliktusos világában való járatlanság persze annak a következménye volt, hogy az egypártrendszerű diktatúra zárt politikai piacán az MDP-től eltérő politikai cselekvésformák elsajátítására, a „beletanulás” folyamatára nem nyílt érdemi lehetőség, hacsak a Hazafias Népfrontot, a termelési értekezleteket nem tekintjük annak – bár előbbi alternatíva a munkástanácsok összetétele miatt alighanem tárgytalan. A politikai tudással való felszínes kapcsolat többször is világos

³³⁵ PSZL IX. 290. 31. ö. e. 13–19.

³³⁶ Bibó István: *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*. Kemény–Lomax, 1986. 129–133.; A KMT elfogadó alapállását kifejezte „*A nagybudapesti munkásság, értelmiség memorandumja az ország jelenlegi politikai helyzetéről*” címet viselő, 1956. december 18-án kibocsátott memorandum is. BFL XXXV 1. g. 9. ö. e. 83–85.

³³⁷ A politikai tudás összetevőiről ld. Török, 2017. 57–73.

megfogalmazást nyert: Kalocsai György csepeli növényolajgyári küldött a KMT elnökhelyetteseként világosan meg is fogalmazta, hogy „*nem vagyok politikus, nem tudok a szavakkal játszani*”.³³⁸ 1986-ban decemberében a csepeli Nagy Elek úgy fogalmazott, hogy „*a munkásnak gömbölyű esze van, (...) ritkán nyúl a négyszögletes észhez, a könyvhöz, erre talán lusta*”.³³⁹ A Kőbányai Gyógyszergyár lapja elnézést kért az olvasóktól azért, ha a munkástanács tagjainak mondatszerkesztési gyakorlata, illetve egyes kifejezések a kádári propagandagépezet által könnyedén félremagyarázhatónak bizonyultak. Ezeket a gyengeségeket azzal magyarázta a munkástanács híradója, hogy „*a munkástanács tagjai nem politikusok, nem csiszolt nyelvű szónokok, hanem egyszerű munkások, mérnökök, kiknek nem a diplomácia, hanem a munka a kenyerük*”.³⁴⁰ Az önképük szerint az egyetemleges magyar munkásság képviselőjét ellátó KMT tárgyalódelegációinak tagjai esetében a politikai tudás bizonyos mértékű hiánya borzasztó hátránynak bizonyult olyan érett és profi hatalomtechnikusokkal szemben, mint a velük szemben ülő Kádár János, Apró Antal vagy Marosán György.³⁴¹

A belső legitimitás hiányával küszködő MSZMP politikai hitelességének megalkotásához szükség volt egyfajta „kommunista ethosz” megteremtésére,³⁴² melyet legkönnyebben úgy lehetett elérni, hogy a politikai ellenfelet vádolták antikommunizmussal, e szembeállításban pedig szükségképpen rájuk várt „a hit védelmezőjének” szerepe. A munkástanácsok kommunistaellenességére vezették vissza a forradalom alatti személyi változásokat a vállalatokban, illetve azt is, hogy ameddig csak lehetett, gátolták az újjászerveződő pártszervek tevékenységét azzal, hogy ahol mégis megalakult az üzemi pártszervezet, tevékenységét igyekeztek a munkaidőn kívülre szorítani, vagy még párthelyiséget sem adtak neki. Formálisan persze nem volt igaz az, hogy a munkástanács tömegesen elbocsáthatott volna munkavállalókat, efféle csak az igazgató tehetett, akinek viszont figyelembe kellett vennie a munkástanács egyes személyekre vonatkozó állásfoglalásait. A lefokozások, áthelyezések, elbocsátások a munkásigazgatók alá rendelt párthű osztályvezetőket és a hatalmi visszaélésekkel operáló beosztottakat érintették leginkább, illetve azokat a termelésirányítókat, egyszerű fizikai munkásokat is, akik 1948 után pillanatnyi előnyökért információkat szolgáltatnak társaikról a kommunista gyárvezetésnek. Önmagában a kommunista párttagság és világnézet

³³⁸ MNL OL XIX-A-2-gg. 49. d. Gazdasági vezetők értekezlete, 1956. november 25. 251.

³³⁹ Hegedüs, 1992. 266.

³⁴⁰ PSZL 978. f. 10. ö. e. 25–29. *A Kőbányai Gyógyszergyár dolgozóinak lapja*, 1957. március 5. I. évfolyam, 1. szám.

³⁴¹ A tárgyalási potenciál csökkentését szolgálta az a tárgyalási gyakorlat, hogy a találkozókra késő éjjel, olykor hajnalig tartóan kerítették sort.

³⁴² Ripp Zoltán szerint a párt első emberét, Kádár Jánost egyfajta „munkásista ideológia” jellemezte, melyben „szervetlenül keveredtek a vulgarizált marxizmus tételei és a józan paraszti észből fakadó követelmények”. Ripp, 1999. 54.

nem volt kizáró ok akár az üzem, akár a munkástanács életéből, a lényeges és döntő körülmény az ehhez járuló emberi minőség és a közös ügyek melletti tevőleges kiállás volt. Általános volt az a hozzáállás, hogy a kommunista pártot a vágyott többpárti demokratikus rendszer egyik valós társadalmi érdekeket kifejező és pártként tömörítő politikai tényezőjeként tartották számon a jövőben. Nem értettek egyet a párdiktatúra által számukra biztosított előjogokkal, viszont egy többszereplős politikai térben, melyben biztosítottak az egyenlő versenyfeltételek, legitim tényezőnek tartottak egy „megtisztult”, totális hatalom kisajátításra nem törekvő kommunista pártot. A kőbányai kerületi munkástanács-értekezleten az egyik felszólaló nyíltan kijelentette, hogy *„azok a kommunisták, akik a mult rendszerben becsületesen dolgoztak és a munkások érdekeit képviselték azok helyet foglalnak a Munkástanácsban is, de a spiclik és zavarkeltőknek helye nincs.”*³⁴³ Az Akkumulátor- és Szárazelemgyárnál lefolytatott KGM-vizsgálat arra a megállapításra jutott, hogy „kommunistaüldözésről” alaptalan beszélni, ugyanis miután lefokozta a „kompromittálódott” szereplőket a munkástanács, végzettségüknek megfelelő állást ajánlottak nekik, ezek a személyek viszont saját elhatározásukból otthagyták a gyárat és karhatalmistának álltak.³⁴⁴ Az igazságtételi igényt jogszerű keretek között, a formális állami és igazságügyi apparátus visszaállítása utáni időben akarták érvényesíteni, addig is kellő körültekintéssel bánva a gyanú keveredetekkel. A Chinoi Vegyészeti Gyár úgy határozott, hogy a *„leváltott személyek ügyük kivizsgálása után gyárunkban alkalmazást nyerhetnek, képességeiknek megfelelő, de nem vezető állású munkakörökben,”* a vizsgálat lezárulásáig pedig felfüggesztették munkaviszonyukat.³⁴⁵ Annak érdekében, hogy a munkanélküliek számát ne gyarapítsák, a fővárosi közszolgáltatást nyújtó állami vállalatoknál a Fővárosi Tanács iránymutatásai szerint alacsonyabb munkakörbe helyezték őket.

Az MSZMP különböző szintű és rangú vezetői számára szintúgy megkerülhetetlen axióma volt az, miszerint a *„munkástanácsoknak meg kell érteni azt, hogy a kommunista párt a munkásosztálynak a vezető ereje. Nem lehet elképzelni szocializmust kommunista párt nélkül.”*³⁴⁶ Az „ellenforradalom négy fő okáról” szóló decemberi párthatározat előtti vitában a munkástanácsok pártellenessége és az üzemek politikamentesítésére vonatkozó követelése Kádár számára a Trockij hadügyi népbiztos által levert, 1921-es kronstadti matrózlázadást

³⁴³ PSZL IX. 290. f. 50. ö. e. 30. *X. kerületi munkástanács értekezlete, 1956. december 1.*

³⁴⁴ XIX-F-6-ib KGM Kollégium iratai, 1957. május 3-i ülés jegyzőkönyve. Jelentés az Akkumulátor- és Szárazelemgyárnál lefolytatott vizsgálatról, d. n. 120.

³⁴⁵ PSZL IX. 290. f. 52. ö. e. 3.

³⁴⁶ PSZL IX. 290 f. 50. ö. e. 68–70.

(„kommunisták nélküli szocializmus”) idézte fel egyfajta analógiaként.³⁴⁷ Ezért rá kellett venni a renitens munkástanácsokat ezen bolsevik alaptétel elfogadására, ennek megtagadása esetén pedig el kellett érni, hogy beszüntessék tevékenységüket.

A hatalom monolit egységének forradalom alatti felbomlása következtében a defenzívába és kisebbségbe szorult kommunista párt szervezésének és irányító szerepének elvei megváltoztak, elvetették az MDP tömeg- és káderpárt-jellegét. A követendő minta az „illegalitás” hagyományainak felújítása volt: alakuljon az üzemekben egy a felhígulással járó veszélyeket elkerülő, számában kicsiny, de „elvi szilárdságát”, azaz az MSZMP által megszabott politikai irányvonalhoz való megkérdőjelezhetetlen ragaszkodását világosan vállaló, a kijelölt célok végrehajtásában ütőképes „harcis szervezet”. E szilárd, belső magnak azon kellett igyekeznie, hogy beépüljön az üzemvezetésben szerepet kapó társszervekbe, s ott juttassa érvényre a párt akarátát. A munkástanácson belül három párttag esetén már informálisan létező pártcsoportot kellett alakítani, melynek közös stratégiát kellett kidolgozni, mellyel fellép a munkástanács plénuma előtt. A kis létszámú üzemi pártbizottság tagjainak cselekvési egységét úgy tudták a leghatékonyabban megvalósítani, hogy az egyes tagok különféle területekért feleltek: egy-egy főre bízták az agitációs munkát, a pártszervezést, a gazdasági-termelési kérdések felügyeletét, s külön egy személyt ki kellett jelölni, aki napi szinten kizárólag munkástanács-ügyekkel foglalkozott. A párttagok számának növekedésével igyekezni kellett minden termelési egységben (részleg, műhely) önálló pártszervezetet és stabil jelenlétet kiépíteni. A szakszervezet direkt pártirányítását – a kádári iránymutatásnak megfelelően – egyfajta *külső támogatás* váltotta fel: az üzemi bizottság szervezeti önállóságának tiszteletben tartása mellett fenn kellett tartani a látszatát az önálló cselekvésnek, kezdeményezőkézségnek.³⁴⁸

Ezekből az elvi alaptételekből és gyakorlati hatalmi megfontolásokból kiindulva a politikai hatalom szilárdságának egyik fokmérője az volt, hogy az üzemek feletti kommunista befolyás milyen mértékben nőtt a restauráció folyamatában, azaz milyen mértékben érvényesült a gyakorlatban az az elv, hogy „nem lehet elképzelni szocializmust kommunista párt nélkül”. Ezt pedig leginkább az üzemi pártszervezetek számának gyarapodásával lehetett lemérni. A pártszervezés Budapesten és a vidéki ipari centrumokban is nagyon

³⁴⁷ Némethné-Sipos, 1993. 127, 143.

³⁴⁸ MNL OL M-KS 288/22. f. 5. ö. e. I. sz. n. *MSZMP pártszervezetek az üzemekben, 1956. december 30.* Kádár János a SZOT 1957. január 25–26-i X. teljes ülésén kihangsúlyozta, hogy a szakszervezet politikailag nem lehet független, de cselekedhet önállóan, illetve a párthatározat végrehajtása csak a szakszervezeti párttagokra legyen kötelező. A Szaktanács X. teljes ülésén kiállt az öngazgató szervek létjogosultsága mellett, feladatát azok segítségével, tagok képzésében (szakoktatás) jelölte meg, a 25/1956. sz. tvr. szerinti működés rávezetése.

nehézkésen haladt. Budapest mellett például Diósgyőr, a nagyobb bányá- és gépipari konglomerátumok mutatkoztak a legnehezebben visszavehető bástyáknak. A Kohó- és Gépipari Minisztérium felügyelete alá tartozó 22 nagyüzemben a minisztérium kiküldöttei a rendőrség közrendvédelmi osztályainak beosztottjaival 1956. november utolsó hetében felmérték az üzemőrségek állapotát és a politikai hangulatot, ennek kapcsán pedig leszögezték, hogy „*általános tapasztalatunk az, hogy a munkástanács tagjainak többsége és a munkásőrségek vezetői mélységesen szovjet- és Kádár-kormány ellenesek.*”³⁴⁹ Ez a beállítottság ekkor az egész országban általános volt. Az idő előrehaladtával mindkét fél radikalizálódott, ami egyre inkább ellehetetlenítette a konstruktív párbeszéd irányába mutató háttértárgyalások eredményességét és további lehetőségét. A kormány a pártszervezés sikertelensége és a konszolidáció elhúzódnása okozta kellemetlenségek miatt, a munkástanácsok pedig a megtapasztalt fizikai bántalmak, a szovjet jelenlét és az alaptalan lejárató kampányok, valamint a pártszervezés erőszakossága miatt. A frusztrációt csak növelte az üzemi munkástanácsok létének jövőbeli bizonytalansága, a kádári hatalom részéről pedig a pártpozíciók visszaszerzésének nehézsége ütközött ki a durvuló eszköztárban és radikalizálódó hangvételben. A pártemberekből formálódó véleményalkotó- és döntéshozó többség létrehozásának belső pártfórumokon megfogalmazódó célján túl egészen 1957. januárjáig kellett várni arra, hogy köntörfalazás nélkül *nyíltan* is kimondassék az a korábban látens módon megbúvó szempont és cél, mely szerint „*a munkástanácsot a párt kell vezesse*” – miképpen Kádár János a XXI. kerületi pártaktíván fogalmazott.³⁵⁰ A Népszabadságban kifejezetten áprilisban - amikor a hatalmi harc eldőlni látszott a tavasszal megerősödő állambiztonsági munka következtében – kezdődött meg cikkek sorozatával a pártirányítás szükségességének tematizálása. Mindezt azzal indokolták, hogy (1) a tömeg tudatlan és politikailag éretlen, (2) mert e nélkül a munkástanács „*köztes, dezorientált*” állapotban van, ugyanis az „*ellenség*” már nincs ott, ugyanakkor a pártvezetés még nincs bent.³⁵¹

Azt, hogy a munkástanácsokkal szembeni harci apparátus milyen tényezőkből állt össze, hogy milyen gondolkodásmód szerint zajlott, s milyen eszközöket lehetett hozzá igénybe venni, jól megvilágítja a Budapesti Pártbizottság Biszku Béla jelenlétében lezajlott 1956. december 8-i ülése. A III. kerületi Ambrus Ernő – jelezve a jelenlévő Biszku felé az erőszakos fellépés alulról jövő igényét a tömegszervezés gyengesége és az agitáció alacsony

³⁴⁹ PSZL IX. 290. f. 38. ó. e. 1–5. *Sárvári Simon osztályvezető jelentése, 1956. november 27.*

³⁵⁰ Népszabadság, 1957. január 31.

³⁵¹ Népszabadság, 1957. április 30.; *A párt vezetésével.* Népszabadság, 1957. április 19. 3.; „kommunisták vezetése nélkül a munkástanács nem boldogulhat”. *Kommunista vezetést a munkástanácsban!* Népszabadság, 1957. április 20. 5.

hatásfoka miatt – megfogalmazta, hogy az „üzemekben a visszaélések ellen koncentráltan nagyobb támadást kell indítani”, az adminisztratív eszközök mellett „ott van a katonaság és a rendőrség. Valamit vegyünk tudomásul és mondjuk ki. Proletárdiktatúrát csinálunk, vagy nem.” A IX. kerületi Horváth János emellett azt hangsúlyozta ki, hogy „a szakszervezetet és az újjáalakult pártszervezetet kell összefogni és összehangolt támadást indítani a munkástanácsokban lévő ellenséges elemek kiszorítására”, (...) *a munkástanácsok többségükben meg vannak félemlítve*”.³⁵² Javasolta továbbá, hogy a letartóztatásokat előzetesen egyeztetni kell a kerületi párt intéző bizottság titkárával. Ezek a felszólalás-részletek a bennük rejlő hatalmi gőg mellett világosan jelzik azt, hogy a munkástanácsokkal szembeni harcban felvonultatott szereplők és a hozzájuk kötött funkcióknak, feladatcsoportoknak az adott „problémás üzemhez”, esethez szabott kombinált alkalmazásával el lehetett érni a munkástanács intézményének teljes kiüresítését.

Az erő kezdeti hiánya, a pártegyeduralom azonnali visszaállításának lehetetlensége szülte a hatalom-visszaszerzési stratégia azon elemét, melynek fókuszában egy látszólag az- zal ellentétes folyamat állt, nevezetesen a kiegyezés és a békés együttműködés politikája. Az „ütni és tárgyalni” politikájának³⁵³ kombinált alkalmazása viszont egy elhúzódó, nem mindig egyértelmű sikereket hozó, számos elemében kétes kimenetelű, presztízs- és népszerűségvesztést halmozó hosszú csatározáshoz vezetett, melyben meg kellett elégedni az üzem- ről üzemre történő apró pozíciók visszaszerzésével is. A hatalom kérdését még nehezebbé tette az eredeti „mesterterv” – miszerint az 1956. évi 25. tvr. által előírt újjavasztatások során a párt és a szakszervezet segítségével megszerezhető a döntéshozó többség a munkástanácsokon belül – és a fegyveres munkásmilícia létrehozási kísérletének elbukása. A munkástanácsok „munkájának megjavítása” címen ismételtetett, az „*el kell érniünk, hogy a munkástanácsok a népi demokrácia szervei legyenek*” típusú eufemisztikus megfogalmazások, melyek a munkástanácsoknak a restaurált diktatórikus rendszer kereteibe történő beillesztését célozták, csak a forradalmi szellem megtörésével és az azt képviselők szelekciójával voltak elérhetőek. Viszont mire ez az állapot – hozzávetőlegesen 1957 nyarára – létrejött, a kádári hatalmi konszolidáció már eljutott addig, hogy megtehesse a munkásképviseletet egy- fajta fűgefalevélként még jelképező forradalmi munkástanácsok végső felszámolását, ezzel

³⁵² Ez az „összefogás” a MOM-ban azt jelentette, hogy a szakszervezeti újjavasztatások befejezéséig maga az üzemi pártszerv vette át az „érdekvédelem” feladatait. PSZL IX. 290. f. 43. ö. e. 115. *A MOM munkástanácsa által összehívott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve, 1956. december 10.*

³⁵³ Biszku Béla jellemezte így egy a rendszerváltást követően adott interjújában az MSZMP arra irányuló politikáját, hogy az MSZMP platformján megegyezni kész erőket leválasszák a fegyveres „ellenforradalmárokról”. ld. Vitézy, 2015.

szimbolikusan is megtestesítve a kommunista diktatúrának a valódi munkás-érdekvédelemhez való viszonyát.

A szovjet csapatok által biztosított kormányzat és az újjászerveződő MSZMP *összehangolt támadássorozatot* indított a munkástanácsok ellen, melynek eszközei kölcsönösen kiegészítették és hatásában fel is erősítették egymást. Emellett bizonyos mértékig alkalmazásuk időrendjét tekintve is sorrendbe állíthatók. Míg elsőként a fizikai erőszakot alkalmazó erőszakos szervek „leválasztották”, „kikapcsolták” a munkástanácsok politikailag leginkább antikommunistának tartott csoportjait, szinte már azzal egy időben meg is kezdődött a maradó tagság megosztása, a beépülés, a tekintélyt élvező személyek lejáratása (korrupció vádja, múltbéli botlások felnagyítása). A beinduló pártszervezéssel felhajtóerőt kapó agitáció pedig azzal, hogy az MSZMP-ről az „egyetlen, megújult hiteles munkáspárt” image-t rajzolta meg, rájátszott a maradék ellenállók közül a leginkább hajlítható, megnyerhető személyek áttérítésének lehetőségére, az egységes döntési képesség korlátozásával tovább gyengítve a defenzívába szorult munkástanácsot. A munkástanácsok sokrétű működését befolyásoló, előíró jogszabályok, kormányhatározatok és törvényerejű rendeletek szintén nem függetleníthetők a politikai harctól. Hiszen ezek noha formálisan az államhatalom alkotmányos rendjének megteremtését szolgálták, a pártállam kétarcúságánál fogva ötvöződtek a proletárdiktatúra, a pártegyeduralom visszaállításával is. Ha ugyanis nem sikerült jogkövető magatartást kikényszeríteni a jogalanyok részéről, akkor indokoltá és megalapozottá vált a „törvényesség helyreállítása” címén a fellépés a törvény által szabott rend helyreállítása érdekében – ugyanakkor a különféle adminisztratív eszközök és a vele járó jogkövetkezmények az illegitim Kádár-kormány és az MSZMP javát szolgálták a *politikai térben*.

VIII.2. *A honvéd tiszti karhatalom és a forradalmi üzemőrségek fővárosi konfliktusai*

VIII.2.1. Az üzemi fegyveres erők újjászervezése – az MSZMP nézőpontjából³⁵⁴

A hatalom visszaszerzésének egyik első lépcsőjét jelentette az üzemi munkásőrségek lefegyverzése. A „fegyveres felkelőknek” aposztrofált szabadságharcosok mellett az

³⁵⁴ E fejezetben főként az üzemi munkásság és a karhatalom összetűzéseinek leírására szorítokozom, a karhatalmi célra használt fegyveres erők közötti rivalizálásról és a hatásköri ellentétekről, a szovjet csapatokkal való összehangolt munkáról bővebben ld. Gulyás, 2018. 83–115.; Trieber, 2018. 41–67.

üzemőröket is rendtörő, az államrezon ellen fellépő, azt létében veszélyeztető tényezőnek állították be. Így minden, ezek letörésére vonatkozó kormányzati törekvést be lehetett állítani az állami erőszakmonopólium helyreállításának is, holott nem erről volt szó. A fellépést a belső legitimitás hiányával küzdő, a moszkvai birodalmi központ által kijelölt és akceptált régi-új hatalom kizárólagos hatalmának visszaszerzése indokolta.

Mivel a kormánynak a pártállami rendszer szétesése miatt kezdetben nem állt rendelkezésére elegendő apparátus akarata végrehajtására, valamint mivel a forradalom alatt szerveződött önkormányzó testületek kooperációja révén működött az ország, ezért a hatalmi dualizmus felszámolása csak „adminisztratív eszközökkel” nem volt lehetséges. A végrehajtó apparátust a hiányzó tanácsigazgatás helyett így a fegyveres szervek – ezáltal pedig a karhatalom révén az erőszak alkalmazása – jelentették és pótolták, melyeknek objektumról objektumra haladva kellett felszámolnia az „ellenforradalom harcállásait”.³⁵⁵

A pártvezetés tagjainak gondolkodása 1956 utolsó két hónapjában két szálon futott. Egyrészt szükségesnek tartották egy a párt utasításait feltétlenül végrehajtó, a szovjet csapatokat kiváltani is képes erős karhatalom³⁵⁶ felállítását, másrészt egy az üzemekre koncentrááló új üzemőrség megszervezését is. A régi-új pártvezetés elsőként az októberben sikertelenül végrehajtott formula felújításához folyamodott: fel kell fegyverezni a pártaktívát és a „szervezett munkásokat”.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának (a továbbiakban: IIB) 1956. november 21-i ülésén határozat született arról, hogy a honvéd és belügyi karhatalom mellett szükség van a legnagyobb gyárakban is önálló munkásmilícia felállítására. Kállai Gyula és Fehér Lajos azonban óvatosan foglalt állást ebben a kérdésben. Egyrészt kételkedtek abban, hogy a határozat szerinti 20.000 politikailag megbízható munkás fegyverbe állítását a munkástanácsokra kellene bízni. Fehér pedig ki is hangsúlyozta, hogy amikor a munkások kezébe „*mikor fegyvert adtunk, az visszafelé sült el*”.³⁵⁷ Ezzel konstatálva a tényt, hogy az üzemőrségek ellenőrzése kicsúszott a „pártkontroll” alól. Ugyanis a forradalmi üzemőrségek miután vagy a szerveződő felkelőcsoportok üzemi küldötteinek közvetítésével, vagy az üzemrendszet raktárainak birtokba vétele után fegyverhez jutottak, a pártállam még meglévő pozícióinak védelme helyett a párttevékenység visszaszorítására, a közellátás érdekében az

³⁵⁵ A Kádár-kormánynak kénytelen-kelletlen meg kellett próbálnia szót érteni a forradalom alatt felemelkedett alternatív elit számos képviselőjével, hiába helyezték a „forradalmi közigazgatást” kvázi törvényen kívül azzal, hogy egyrészt november 7-én visszahelyezték jogaiba az államigazgatási szervek október 23-i jogállását és személyi állományát, másrészt november 10-én állásvesztést helyeztek kilátásba azokkal szemben, akik nem foglalják el korábbi hivatalukat. Szakolczai 2001.

³⁵⁶ A karhatalommal kapcsolatos vitákról részletesen – Kiss 2009, 238–254.

³⁵⁷ Némethné-Sipos, 1993. 73.

alapanyag, félkész- és késztermékeket tároló raktárak és a telepek rendjének védelmével foglalkoztak.³⁵⁸

Az üzemi munkásőrségek újjáalakításával kapcsolatban viszont a KGM apparátusa is saját elképzelésekkel jelentkezett. E tervezetek egyes részlemeinek meghatározásai (pl. kinevezés és felügyelet joga, az „ellenséggel” szembeni hatékonyság mértéke vonatkozásában) tükrözték az újjászerveződő pártállam régi-új kádereinek saját hatalmi ambícióit, a formálódó rendszerben elfoglalt szerepükkel kapcsolatos várakozásait, olykor a felfelé irányuló mobilitás, előrelépés igényét is. A fegyveres erők kérdése tehát egy olyan diszkurzív térben zajlott, mely mindkét irányba nyitott volt: „ötletbörzét” és konkurenciaharcot jelentett a párt káderállományában, míg 1956 utolsó két hónapjában az ellenhatalmi pólus képviselőivel is egyezkedés tárgya volt.

A KGM 1956. november 14-én kiadott ideiglenes működései szabályzata alapján saját hatáskörben szabályozta az üzemőrségek fegyverviselési és szervezeti kérdéseit. A Csepel Vas- és Fémművek ennek alapján alakította újjá a *munkásőrségnek* nevezett üzemi fegyveres őrségét. Az őrség egy hatvan fős, objektumvédelmi feladatokkal ellátott *fegyveres részlegre*, továbbá fegyverrel nem rendelkező, motozással és a dolgozók által használt közlekedési eszközök tulajdoni háttérének ellenőrzésével foglalkozó *kapuőrségre* és egy ún. *operatív csoportra* oszlott. Ez utóbbi arra koncentrált, hogy gyáregységenként ellenőrizze a közszükségleti cikkek gyártó üzemrészeket, valamint együttműködött a kerületi rendőrkapitánysággal a társadalmi és a személyi tulajdon védelme érdekében. 1957. februárjában a végleges őrség kialakításának folyamatában Spitzer Árpád üzembiztonsági osztályvezető az őrség létszámemelésének problémáját – amellet, hogy felkereste a kerületi és az üzemi párt-szervezetet „megbízható elvtársak” küldése érdekében - a karhatalmisták bevonásával kívánta megoldani, egyfajta menekülő utat kínálva az egyre feleslegesebbé váló állománynak: „*érintkezésbe léptem az összes budapesti karhatalmi alakulatok parancsnokaival, hogy azokat a 30 és 50 év közötti jelentkezőket, akik szívesebben vállalják a kötött őrhelyeken való szolgálatot, irányítsák hozzánk felvételre.*”³⁵⁹

Sárvári Simon üzembiztonsági osztályvezető november végén az addigi tapasztalatok figyelembevételével megfogalmazott egy konkrét javaslatot az üzemekben lévő fegyveres testületek újjászervezésére vonatkozóan. Szerinte a fegyverek begyűjtése után a

³⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150353. 42–45, 66–72, 138–140. Az állambiztonsági dokumentumok e tényről elrugaszkodva olyan „fegyveres bűnbándákként” írták le az üzemőrségeket, melyek elsődlegesen a munkástanács „klikkjének” hatalmát biztosító „magánhadseregként”, egyfajta mindenre elszánt pretoriánus gárdaként is funkcionáltak.

³⁵⁹ Uo. 124. Spitzer Árpád jelentése az igazgatóságnak, 1957. március 1.

fegyveres erők főparancsnokának rendelkeznie kellene *ipari ezredek* felállításáról, az üzemek forradalom alatt megszűnő rendészeti osztályait pedig *üzemi munkásőrségek* váltanák fel, az ötvenes években megismert üzemőri feladatokhoz képest jóval szélesebb hatáskörrel. Az üzem megbízott munkásőrség-parancsnoka a kerületi rendőrkapitánysággal közreműködve a munkástanács, a gyárigazgató és a pártszerv javaslatai alapján lett volna felelős felszerelni az új munkásmilíciát.³⁶⁰ A parancsnokok kinevezésének jogát ugyanakkor egyoldalúan magának vindikálta. Sárvári e tervezete vegyítette a pártmilícia és az üzemrendészet feladatait, ebben a tekintetben tehát vegyes megoldást favorizált.

A KGM-en belül volt azonban egy olyan elképzelés is, hogy az üzemekben alakítandó munkásőr-ezredek irányítását egy minisztériumon belül felállítandó ezredparancsnokság látná el az Üzembiztonsági Osztály helyett. Ez a felállítás azonban egymáshoz nem illő funkciók és hatáskörök keveredését jelentette volna, amit egyébként is igyekeztek elkerülni. A rendőrség – nyilvánvalóan tartva attól, hogy egy újabb rivális fegyveres erő alakuljon meg – egy olyan megoldást tartott jónak, mely szerint az ipari objektumok őrzését a rendőrség kötelékébe tartozó, azaz az illetékes kerületi rendőrkapitányságnak alárendelt ún. „iparőrök” lássák el.³⁶¹

Szintén a KGM-en belül készült – csehszlovák mintára – egy 1957. január 25-i tervezet az iparőrségeket felváltó, immáron csak a pártnak alárendelt üzemi munkásmilícia (hivatalosan: „*üzemi fegyveres őrség = MFÖ*) felállításáról. Ennek fő feladata a karhatalommal együttműködésben a sztrájkelhárítás lett volna. Állományát az önként jelentkezők közül az üzemi pártszerv közreműködésével állították volna össze, a munkástanácsnak ekkor már nem kívántak beleszólást adni a személyi kérdésekbe. A parancsnoki állományt a vállalatigazgató javaslata alapján a szakminisztérium illetékes osztálya hagyta volna jóvá.³⁶²

Kronologikusan végig követve az egyes tervezeteket megállapítható az, hogy a munkástanácsnak egyre szűkebb, vagy egyáltalán semmilyen szerepet sem szántak az új üzemi fegyveres erő létrehozásában, fenntartásában. (Ez persze összefüggésben állt e forradalmi szervek elsorvasztásának, hosszú távú megszüntetésének 1957. januárjában egyre nyilvánvalóbbá váló politikai igényével is.) A január 31-én megjelent KGM miniszteri utasítás lényegében már a forradalom előtti üzemrendészeti struktúrát és feladatköröket alapul véve rendelkezett a követendő szervezési gyakorlatról, az üzemőrségnek direkt módon politikai

³⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-141797/5. 80–81. *Sárvári Simon KGM üzembiztonsági osztályvezető jelentése 1956. november 27-én.*

³⁶¹ Kiss, 2009. 252.

³⁶² Uo. 251–253.

feladatot egyáltalán nem adva. A KGM területén tehát azok az erőfeszítések sikertelennek bizonyultak, melyek egy üzemi pártmilícia létrehozására irányultak: itt a minisztérium meg tudta őrizni az üzemrendészeti feladatok ellenőrzésének jogát – még akkor is, ha ez nem elhanyagolható pártellenőrzéssel és később munkásőrségi jelenléttel is járt, valamint indirekt módon az új hatalom stabilizálásában is szerepet kellett, hogy játsszon.

Az utasítás szerint a vállalat igazgatójának a munkástanáccsal egyetértésben (!) meg kellett szerveznie a polgári fegyveres őrséget, valamint közösen meg kellett határozniuk az üzemi rendvédelmi erők szervezetét és létszámát. A munkástanácsnak viszont nem volt illetékessége arra, hogy utasítást adjon az üzembiztonsági szolgálatnak, ezt csak az igazgató és helyettese tehette meg. Az új üzemrendészet felett szakmai ellenőrzést kizárólag a KGM Üzembiztonsági Osztálya gyakorolhatott, a fegyveres erők irányításáért felelős minisztériumokat nem ismerte el felettes szervének. Ez jól megnyilvánult abban is, hogy ahol az üzem őrzését a forradalom előtt fegyveres ipari őrség vagy a belső karhatalom látta el, ott ezek újbóli besorolását vagy megszüntetését is csak a minisztérium említett osztályának hozzájárulásával lehetett megtenni. Sajátossága volt az utasításnak, hogy mutatott némi érzékenységet a rendszer összeomlását megelőzően kialakult helyi sajátosságokra. Tehát ahol az üzemrendészet sokrétű munkáját (pl. tűzvédelem, portaszolgálat, raktárőrzés) feladatkörökre bontva külön csoportok, részlegek vagy szakaszok végezték el, e feladatköröket a bevett módon, a „hagyományoknak” megfelelően állíthatták vissza. Az újjászervezendő üzemi fegyveres testület feladata a *személy- és vagyonbiztonság* garantálása volt, ami számos területet magában foglalt: a vállalati épületek, raktárak őrzését, a rendet veszélyeztető cselekmények megelőzését és elhárítását, a portaszolgálat és áruforgalom ellenőrzését, a be- és kilépést is.³⁶³

VIII.2.2. A munkástanácsok álláspontja a fegyveres erők kérdéséről

A munkástanácsok elképzelése az volt, hogy a rendvédelemért felelős magyar fegyveres erőköt kell alkalmassá tenni arra, hogy a megszállók szovjet csapatoktól átvegyék a közrend biztosítását, így pedig mód nyílik azok kivonására is. Az üzemek rendjének fenntartására természetesen kiválóan alkalmasnak tartották a forradalom alatt megszerveződött üzemőrségeket, ezeket azonban a december 11-én megjelent 29/1956. sz. tvr. értelmében lényegében lefegyverezték. Münnich Ferencsel, a Fegyveres Erők Miniszterével és Kádár

³⁶³ „Az üzembiztonsági szolgálat szervezése és működése” 7010/1957. sz. KGM miniszteri utasítás. In: *Kohó- és Gépipari Közlöny*, VII. évf., 1957/3. szám. (I. 31.)

Jánossal a Parlamentben többször is tárgyaltak arról, hogy a karhatalmat paritásos alapon, munkásküldöttekkel kellene kiegészíteni.³⁶⁴ Ezzel akarták biztosítani, hogy a karhatalom ne kizárólag az MSZMP céljait szolgálja. A Lámpagyár által a KMT-nek összeállított nyolc pontos követelés érzékletesen összefoglalja mindazon alapelveket, melyeket valamennyi munkásképviselet magáénak vallott a karhatalommal kapcsolatban: *„Tiltakozunk az ellen, hogy az ÁVH tagjai az újonnan alakult karhatalmi szervekhez felvétessenek. Követeljük, hogy az új karhatalmi szerveket a forradalmi ifjúság, a magyar honvédség néphez hű fiaiból, a rendőrség és az üzemek dolgozóiból szervezzék meg. Az új karhatalmi szerv semmiképp sem lehet párt, sem személyek érdekeit védő alakulat. A Münnich-féle katonatiszti nyilatkozat azonnal veszítse érvényét. Egyben elítélünk mindenféle önkényt.”*³⁶⁵

A KMT 1956. november 26-án határozatot hozott arról, hogy kerületenként meg kell állapítani a karhatalomba küldendő munkások számát. Kimondták, hogy mindazok jelentkezését, akik a szakszervezet vagy az üzemi pártszerv ajánlásával jelentkeznek oda, semmisenek kell tekinteni.³⁶⁶ Vannak arra utaló jelek, hogy mind egyes kerületi munkástanácsok, mind a kádári hatalom – más-más megfontolásból ugyan, de mutatott némi nyitottságot egy ilyen paritásos megoldásra. Münnich Ferenc, a fegyveres erők minisztere például utasítást adott a X. kerületi rendőrkapitányságnak, hogy állapítsák meg a kerületi karhatalomba be- küldendő üzemi munkásküldöttek létszámát, arra válaszul, hogy az üzemek fegyvereket kértek az üzembiztonsági feladatok ellátására. Arra viszont már semmi nem utal, hogy a kőbányai üzemek végrehajtották-e a kívánt létszám szerint a munkások kijelölését és beosztását.³⁶⁷ December 3-án az angyalföldi munkástanácsok kerületi értekezletén arról határoztak, hogy az üzemi munkástanácsok garancialevelével 100 fegyverforgatáshoz értő, lehetőleg katonaviselt embert kell küldeni a kerületi karhatalomba.³⁶⁸ Hasonlóan foglalt állást a XX. kerületi munkástanács is november 16-án.³⁶⁹ A szovjet csapatok fővárosi VIII. kerületi tevékenységéről panaszkodó Cser József egyik jelentésében szintén úgy foglalt állást, hogy a

³⁶⁴ ÁBTL 1.6. II/8. 42–47. *Tájékoztató jelentés a Központi és egyéb munkástanácsok vizsgálati adatok és dokumentumok alapján feltárt tevékenységéről, 1957. szeptember 12.* A KMT-vel szembeni állambiztonsági vizsgálat során már azt is a „bűnös tevékenység” és „nyílt ellenforradalmiság” jelének tartották, hogy nem ismerték el a honvéd és belügyi karhatalmat, sőt, beleszólást (!) követeltek azok összetételébe.

³⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11804/2. 412. *A Lámpagyár Ideiglenes Munkástanácsának követelése a munkafelvétellel kapcsolatban, 1956. november 21.*

³⁶⁶ BFL XV. 21. 1. *A KMT novemberi 26-i ülésének jegyzőkönyve.*

³⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-141797/5a. 376.

³⁶⁸ Uo. 400. A jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy mindezt a kerületi rendőrség felszólítására határozták-e el, de nagy valószínűséggel igen.

³⁶⁹ PSZL IX. 290. f. 50. ó. e. 87.

tiszti karhatalomba az önként jelentkező kommunisták mellett a munkástanácsoknak kellene üzemi dolgozókat küldeni a szerv elfogadottságának növelése érdekében.³⁷⁰

A lényeg azonban az, hogy ezek a törekvések sikertelennek bizonyultak: a kiválasztott munkásokat nem sikerült bejuttatni a karhatalomba. Nemcsak az állandó konfliktusok napi tapasztalata okán, de a tárgyalásokon is világossá váltak a két politikai erőter közötti különbségek a karhatalom felhasználásával, annak valódi céljával kapcsolatban.³⁷¹

A Magyar Optikai Művek (a későbbiekben: MOM) munkástanácsa felhívást intézett a kormány felé, melyben a dolgozóikkal szemben alkalmazott hatósági bánásmód miatt emeltek panaszt. A felhívásról folytatott vitában a munkástanács pléniumán olyan vélemények fogalmazódtak meg, hogy az eddig alaptalan letartóztatások gyakorlata helyett csak konkrét és kivizsgált ügyekben rendeljen el a rendőrség letartóztatást, továbbá „*az eddigi letartóztatott munkástanács-tagok és dolgozók ügyében a letartóztatás indokait, továbbá a vád anyagát (...) az illetékes Munkástanács tudomására hozni.*”³⁷² A házkutatások során elkövetett jogtalanságok megelőzése érdekében pedig a jövőben előzetesen tájékoztassák a vizsgálati szándékról mind a munkástanácsot, mind a vállalatvezetést. Kérték, hogy ha egy munkástanács-tag, vagy üzemi dolgozó gyanúba keveredik valamilyen bűncselekmény kapcsán, annak körülményeiről az üzemi dolgozók közvetlenül, az érintett meghallgatása útján, „nyílt tárgyaláson” bizonyosodhassanak meg. Ha ugyanis a felelősségre vonás kikerül az üzem hatásköréből, az a termelőmunka felfüggesztése irányába viheti a közhangulatot, egyébként pedig a „*munkástanács-tagok esetében olyan személyekről van szó, akikbe a dolgozók bizalmukat helyezték, s így a dolgozóknak joguk van elsődlegesen ítéletet mondani olyanok felett kik bizalmukkal visszaéltek.*”³⁷³ A munkásság tömeges elhurcolásával szembeni ellenérzéseinek a KMT is hangot adott a szovjet városparancsnoksággal folytatott tárgyalások során. A deportálások és az ún. „preventív” célból történő ideiglenes elzárások megakadályozását attól remélték, ha egyrészt csökkentik a szovjet járőrök számát, másrészt a polgári lakosságnál lefolytatott házkutatásokat csak karhatalmistákkal együtt végezhetik a szovjetek. Számos kerületben felállítottak különbizottságokat, melyekben a munkástanács

³⁷⁰ BFL XXXV. 1. d. 1. ö. e. 60–61. *Cser József jelentése, 1956. november 20.*

³⁷¹ PSZL 290. f. 37. ö. e. 200. *Antal János feljegyzése, d. n.* A paritásos alapon történő karhatalom–szervezés koncepcióját nem minden fővárosi üzem üdvözölte, hangot adva a kormány valós szándékaival szembeni bizalmatlanságnak. Alternatívaként a Ganz Villamossági Gyár – Széna téri fiatalokkal kiegészült – üzemőrsége és munkástanácsa is azt követelte, hogy a munkafelvétel garanciájaként „*a Kormány haladéktalanul engedélyezze a munkás századok és zászlóaljok felállítását még pedig olyan formában, hogy a parancsnokait ők nevezik ki.*”

³⁷² PSZL IX. 290. f. 43. ö. e. 120–125. *MOM végleges munkástanácsának második hivatalos üléséről készült jegyzőkönyv.* 121.

³⁷³ Ua.

tagjai a kerületi rendőrséggel és esetenként a karhatalommal karöltve vizsgálták ki az eltűnések okát, a személyek hollétét. A MOM munkástanácsa három fős különbizottságot szervezett az eltűnt üzemi munkások felkutatására, e munkában pedig karhatalmisták is részt vettek.³⁷⁴

VIII.2.3. A honvéd tiszti karhatalom és a fővárosi ipari üzemek

Az MSZMP számára súlyos tehertételt jelentett, hogy ütőképes párthű fegyveres erő híján kezdetben teljesen a szovjet csapatokra hárult a rendteremtés.³⁷⁵ A XV. és XVIII. kerületi beszámolók szerint amennyiben a szovjetek nem találtak az üzemekben oroszul beszélő egyént és párttitkárt, azt a területet automatikusan az „ellenforradalom fészkének” bélyegezték.³⁷⁶ 1956. novemberben sajátos munkamegosztást dolgoztak ki a november 9-10-től szerveződő honvéd tiszti karhatalmi alakulatok és a szovjetek között. Az egyik karhatalmista a megállapodás tartalmát a következőképp határozta meg: „szovjet elvtársakkal úgy egyeztünk meg, hogy a gyárat mi vegyük át, a munkásokkal úgy viselkedjünk, ahogy illik. Nappal magyar karhatalom legyen, éjjel közösen, szovjet elvtársakkal.”³⁷⁷ A fennmaradt források nagyrészt vissza is igazolják ezt a gyakorlatot. A szovjetek minél hatékonyabb „elrejtésére” azért is volt szükség, mert a munkásokat a sztrájk irányába vitte az idegen hatalom erőszakos fellépésének, pusztá jelenlétének tapasztalata. Az üzemekben a feladatmegosztás ugyan megvalósult, de az elérendő „stratégiai célt” a gyárterületre beszállásoló szovjet katonaság jelölte ki, melynek végrehajtásán dolgoztak a honvéd tiszti karhatalmisták is.

A karhatalmisták tevékenységének egyik fő jellemzője a *politikai és közrendvédelmi jellegű* feladatok keveredése. Pesti Endre³⁷⁸ ezredes – az Uszta Gyula vezette Katonai Tanács tagja, a budai karhatalmi ezred parancsnoka – által jegyzett 3. számú ezredparancsa tulajdonképpen a főváros valamennyi karhatalmi egységének feladatát pontosan körülírja: „a rend, fegyelem és a közbiztonság megteremtése, a rendőri szervekkel együttműködésben a még meglévő fegyveres csoportok felkutatása és lefegyverzése, a fosztogatások megakadályozása, a termelő munka folyamatosságának biztosítása.”³⁷⁹ Járőri feladataik részét képezte

³⁷⁴ PSZL 290. f. 43. ö. e. 98–100. MOM Ideiglenes Munkástanácsának beszámolója, 1956. november 30.

³⁷⁵ Kádár János a belső pártfórumokon nem győzte elég alkalommal hangsúlyozni azt, hogy a szovjet csapatok „baráti segítségnyújtásának” elkerülhetetlen volta valójában a Szovjetunió által irányított kommunista világmozgalom magyar szekciójának szégyene: a pártiktatúra kiépítése után egy évtizeddel képtelenek voltak önerőből egy rendszerellenes leverésére.

³⁷⁶ BFL. XV. 21. 1. A KMT novemberi 26-i ülésének jegyzőkönyve.

³⁷⁷ MNL OL M–KS 288. f. 30/1957/7. ö. e. Jegyzőkönyv a karhatalmi aktíváról, 1956. november 19. 7.

³⁷⁸ Pesti Endre életrajzát bővebben ld. <https://www.neb.hu/asset/phpqDHCuT.pdf> (2017. 10. 02.)

³⁷⁹ HL MN KGY 14. d. 8. ö. e. 4/1–11. főlíó

a fővárosban közel fél éven át fenntartott, 1957. április 13-án megszüntetett fővárosi kijárási tilalom betartásának ellenőrzése, az éppen aktuális szabadságszűkítő rendelkezéseket áthágó polgárok előállítására és vizsgálati célból történő átadása a rendőrségnek. Századonként üzem- és iskolalátogató csoportokat alakítottak, előbbieket a rendszeres üzemlátogatások során szondázták a politikai hangulatot, „kiemelve” a gyanúsnak tartott hangadókat. Különösen 1956. novemberében helyeződött nagy hangsúly a civil lakosságnál kint lévő, ellenőrizetlenül elhelyezkedő hadianyagok, nehezen pótolható nagy értékű üzemi raktári cikkek felkutatására és összegyűjtésére.³⁸⁰ A karhatalmat információkkal látták el a forradalom alatt elbocsátott kommunisták, akik leginkább sértődöttségből és bosszúvágyból léptek be önkéntesen soraikba. Ezek a személyek jó információforrásnak bizonyultak, hiszen sokan közülük látták a munkástanács-szerveződés mikéntjét, ismerték annak belső ügyrendjét és a szervezetet mozgató főbb személyeket is.

Nehéz általános megállapításokat tenni azzal kapcsolatban, hogy a fegyveres hatalomátvétel milyen közös jellemzőkkel bírt az üzemekben. A második szovjet intervenciót követő néhány hétben a szovjet fellépés okozott tiszta helyzetet azzal, hogy lefegyverezték az üzemőröket és átmenetileg „rendfenntartó” feladatokkal beszállásoltak a kulcsfontosságúnak ítélt fővárosi nagyüzemekbe, katonai objektumokba. Ha erre nem tudtak sort keríteni, vagy ha jelenlétük nélkülözhetővé vált, a karhatalmi századok egy kisebb csoportját bízták meg üzemellenőrzési feladatokkal, különösen akkor, ha időközben egy kormányhű és „szovjetbarát” üzemőrséget is sikerült kreálni. Arra is van példa, hogy még a forradalom alatt szerveződött üzemőrség egyes tagjai – kész helyzet elé állítva – átálltak a szovjetek, esetleg már a karhatalmisták megjelenésekor a kormány mellé, és a munkástanács helyett az igazgatónak és a pártszervezőknek engedelmessé váltak a továbbiakban. Erre jó példa a Rákosi-korszakban hadiüzemként is funkcionáló Lámpagyár, melyet november 8-án szovjet páncélosok foglaltak el, minek következtében a megszálló csapatok lefegyverezték az üzemi fegyveres őrséget is. Ekkor azonban - jelentkezők híján - ugyanezt a lefegyverzett társaságot bízták meg a szovjetek az üzemőri feladatokkal, azzal a nem elhanyagolható kikötéssel, hogy „együtt kell működjének” (ez a gyakorlatban alighanem inkább alárendelődést jelentet) a gyárban maradó szovjet géppuskás alakulattal.³⁸¹ Feladataik azzal is bővültek, hogy

³⁸⁰ MN KGY 14. d. 8. ö. e. 2/1–38. f. 1. A budai karhatalmisták működésük bő egy hónapja alatt, december 18-ig 74 db puskát, 175 kézigranátot, 6269 db vegyes löszert gyűjtöttek be a kerületekből. *Tájékoztató, 1956. december 18.*

³⁸¹ HL MN KGY 13. d. 1. ö. e. 1/1–39. f. 1. *A Lámpagyári csoport története (melléklet).*

segíteniük kellett a környék pártszervezeteinek újjáalapításában, valamint terjeszteniük kellett a kormány- és szovjetbarát sajtót.

A Mechanikai Művek raktárait a szovjetek őrizték, viszont a fegyelmezetlenségek, gyakori lövöldözések miatt a munkások úgy döntöttek, hogy még az is jobb lenne, ha a karhatalom venné át ezt a feladatot.³⁸² A Klement Gottwald Gyár üzemőrségét – ahol számos volt Széna téri fiatal is szolgált – kisebb harcok árán a „*rendőrséggel és a szovjet csapatokkal együttműködve f. hó 12-én 04 h-kor sikeresen – a körültekintően meghatározott terv szerint – lefegyverezték*”³⁸³ és bíztak meg egy új, kormányhű üzemőrséget. Ez napokon keresztül harcokat folytatott a hatalomátvételbe belenyugodni nem akaró ellentáborral, akik vissza akarták szerezni fegyvereiket, ugyanis magukat „*még mindig Szovjet ellenes magatartást tanúsítanak magukat hősöknek tartják és hallani sem akarnak arról, hogy a fegyvereket letegyék.*”³⁸⁴ Ezzel indokolták azt, hogy a honvéd karhatalom megszállta a gyárat és lefegyverezte az üzemőrséget is – a munkások heves ellenkezését figyelmen kívül hagyva. Az Ipari Műszergyárban – mely január 7-ig az igazgató eltávolításának kikényszerítéséig teljesen leállt – négy szovjet páncélos tizenöt orosz katonával kéthetes váltásban őrizte a raktárakat. Mellettük még egy kormányhű üzemőrség is alakult.³⁸⁵ A Tömegcikkipari Művekben a 27 fős fegyveres őrséget állandó készenlétkben álló szovjet harckocsi-alakulat biztosította, az őrségparancsnokságot a munkástanács és az igazgató jóváhagyásával egykori államvédelmi beosztottak látták el.³⁸⁶ Az Orion Híradástechnikai Gyárban fizetés híján szélnek eresztették az üzemőrséget, az így keletkező űrbe pedig a karhatalom nyomult be, melynek tagjai nem vették komolyan feladatukat: járőrözés helyett a téli időszakban leginkább evéssel és ivással ütötték el az időt.³⁸⁷

Kőbányán számos üzemben a karhatalom élelmiszer- és nyersanyagkészletek ellenőrzésével is foglalkozott. Egy alezredes beszámolója szerint gyakran előfordult az a furcsa helyzet, hogy a karhatalmi ezred emiatt nem gondoskodott alárendeltjei meleg étellel és megfelelő utánpótlással történő ellátásáról. Így a hadtáp-vonalait vesztett, magára hagyott egységek kénytelenek voltak az üzemi munkásokkal jó viszonyt kialakítani, akik nagyrészt

³⁸² PSZL IX. 290. f. 38. ö. e. 76. *Sárvári Simon jelentése, 1956. december 12.*

³⁸³ HL MN KGY 14. d. 8. ö. e. 2/1–38. f. l. *Tájékoztató, 1956. december 12.*

³⁸⁴ PSZL IX. 290. f. 37. ö. e. 120. *Antal János feljegyzése, d. n.*

³⁸⁵ PSZL IX. 290. f. 38. ö. e. 101. *Antal János jelentése az Ipari Műszergyárról, 1956. december 28.*

³⁸⁶ Uo. 104. *Udvardi Péter jelentése, 1956. december 29.*

³⁸⁷ Uo. 112. *Horváth István jelentése az Orion Híradástechnikai Gyárról, 1957. január 3.*

vöröskeresztes adományokból, fejadagjuk rovására látták el azokat, akik esküjükhöz híven a következő pillanatban akár fegyveresen fel is léphettek ellenük.³⁸⁸

A fegyveres térfoglalás időben kiterjedtebb folyamata mellett jellemző volt a direkt beavatkozás is a munkástanács életébe, ami jelenthette a választott vezetők kikapcsolását az üzem életéből, valamint az információs csatornák felszámolását. Így próbálták egymástól elvágni a KMT és a kerületi gyárak felé fenntartott és bejáratott kapcsolati háló egyes komponenseit. Az Albertfalvai Cérnagyár munkástanács-elnökét a budai tiszti karhatalmisták tartóztatták le, anélkül, hogy az okokról az üzemi munkásoknak beszámoltak volna. A III. kerületi Szállítóberendezések gyárában a karhatalom ún. „R-csoportja”³⁸⁹ tartóztatta le a munkástanács helyben maradt elnökhelyettesét, a felfogásuk szerint „szökésben lévő” elnök ellen pedig elfogatóparancsot adtak ki.

A honvéd tiszti karhatalom jelenléte biztonságos keretet jelentett a kisszámú párt-szervező zavartalan ténykedésének, ami a pártsajtó és a forradalmi vezetők „korruptságáról” szóló rágalmak terjesztését is magában foglalta. Ez a dezinformációs munka tulajdonképpen „lassú méregként” hatva megágyazott egy későbbi fegyveres fellépésnek vagy egy jól időzített politikai fordulat kikényszerítésének, ami gyakran abban állt, hogy a választott szerv bejelentette „önkéntes” lemondását, érezve funkciója kiüresedését és az egyre ellenségesebb üzemi légkört. Annak bekövetkeztekor ugyanis már nem kellett számítani jelentős üzemi tiltakozásra, a lejárató kampánnyal addigra már sikerült a helyi közvéleményt a forradalmi vezetők ellen fordítani. Ezt még fokozni is lehetett munkástanács-tagok időleges elhurcolásával, teátrális körülmények között történő megalázásával, ami elrettentő példaként hatott a renitensek számára. Így a munkások leginkább passzívan, közönnyel vagy beletörődéssel vették tudomásul a személyi változásokat. Ezen hatalomtechnikai eszközök egymást erősítő hatását láthatjuk a csepeli munkástanácsok tömeges önfeloszlatási folyamatában 1957. január közepén. A párt-szervező munka támogatásának egyik jellemző formáját jól illusztrálják a kelenföldi EMAG-gyárban³⁹⁰ történtek. A karhatalmisták az üzemi kommunistákkal együttműködve aláírásokat gyűjtöttek a dolgozóktól annak érdekében, hogy nyomást gyakoroljanak a „reakciósként” megbélyegzett munkástanács-tagokra, azok lemondásának

³⁸⁸ MNL OL M–KS 288. f. 30/1957/7. ö. e. *Jelentés a karhatalmi egységek szervezésével kapcsolatos tapasztalatokról, 1956. november 15.*

³⁸⁹ HL MN KGY 14. d. 8. ö. e. 2/1–38. fólió. Valószínűleg december 11–től a karhatalomnak alárendelt Riadó-csoportját jelöli így a jelentés fogalmazója. *Tájékoztató, 1956. december 13.* Az R-csoport vidéki tevékenységéről ld. Csomor–Kapiller 2006. 150, 377.

³⁹⁰ Első Magyar Gazdasági Gépgyár

kikényszerítése érdekében. Így próbálták elérni, hogy elfogyjon körülöttük a levegő, az üzemi munkásság előtt gyanússá váljanak és ne hivatkozhatnak többé a többség támogatására.³⁹¹

A következő eset leírása annak igazolására alkalmas, hogy a hatalom legfelső köreiben mozgó politikus, nevezetesen a későbbi belügyminiszter személyesen is hozzájárulhatott egy lokális konfliktus „pártszerű” megoldásához, jóváhagyva és egyetértve azzal, hogy ehhez akár fegyveres erő is igénybe vehető.³⁹² Az egyik budapesti gépipari üzemben, a Forgácsolószerszámok gyárában harminc fős munkástanács alakult a forradalom napjaiban. Az elnök és helyettesének személye nem mondható radikálisan pártellenesnek. Egy állambiztonsági összefoglaló az elnökről, Grim Andrásról egy korrekt, tárgyilagos szakemberként ír, aki megnyerhető a párt számára, bár vonakodik a belépéstől. Megjegyezte, hogy „jó szakember, józan magatartású, személyi túlkapásokat lefékezte”.³⁹³ Helyettese, a pártonkívüli Naka Lajos kevésbé ápolt jó kapcsolatot az üzemi pártemberekkel: többször volt konfliktusa az üzemben nyers modora és állítólagos „félrevezethetősége” miatt. Egyik vezető tagot sem tekintették potenciális ellenségnek, fenntartották velük a kiegyezés lehetőségét. Annak ellenére, hogy a források szerint az üzem nem a legnehezebben bevezető bástyák egyikének számított a párt számára, három pártszervező munkás – jelezve, hogy elakadt a szervező munka – egyéni akcióba kezdett. Ennek érdekében fel is keresték a későbbi belügyminisztert, az MSZMP Budapesti IIB-elnökét, Biszku Bélát a hatalomátvételi forgatókönyv kidolgozása céljából. Lépésüket azzal indokolták, hogy a munkástanács december 1-jén 30 főt elbocsátott az üzemtől azért, mert azok be akartak lépni a pártba. Azt nem lehet tudni, hogy a Biszku felkereső Blumm János, Vas Henrik és Szabó Tamás az elbocsátottak közé tartozott-e. A munkástanács azzal indokolta döntését, hogy „az üzem dolgozói nem akarnak velük együttműködni és hogy vétkesek sok üzemi dolgozó meghurcolásában”.³⁹⁴ A három kommunista pártszervező megítélése szerint ez meggátolta az üzemi pártszerv tevékenységének kibontakozását, ezért kellett újragondolni az eredeti pártszervezési stratégiát. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a régi párttagok is vonakodtak az MSZMP-be való átigazolástól.

³⁹¹ HL MN KGY 14. d. 8. ö. e. 2/39–64. f. ö. Tájékoztató, 1957. február 20.

³⁹² HL MN KGY 10. d. 2. ö. e. Münnich Ferencről sem volt idegen ez a gyakorlat. A 2. karhatalmi ezred 2. századának iratanyagában szerepel a következő eseteírás: „A Finommechanikai Vállalatnál és a Kőbányai Brikettgyárban a Munkástanács a sztrájk ellen buzdítókat akarta elbocsájtani, „a kommunistákat, a párt régi harcosait”. December 14-én a szovjet elvtársakkal és a rendőrséggel együttműködve 15 jobboldali és fasiszta munkástanács tagot és egyéb üzemi hangoskodót Münnich elvtárs parancsára letartóztattunk.” A 2. honvéd forradalmi ezred története.

³⁹³ ÁBTL 3.1.5. O-11804/2. 129–136. A Gépipari Igazgatóság alá tartozó vállalatok munkástanácsainak tagjairól készített összefoglaló.

³⁹⁴ BFL XXXV. 1. g. 9. ö. e. 53–54.

Szintén hátrányukra vált az is, hogy a szakszervezet lapja, a Népakarat több kérés ellenére sem hozta le a munkástanácsot lejáratozó cikket. A jelentéstevők szerint a munkástanács elnöke „*nacionalista egyén, erről az oldaláról állítólag Biszku elvtárs igen jól ismeri*”.³⁹⁵ Azért fordultak Biszkuhoz, hogy a kerületi pártbizottság hozzájárulásának megszerzése után maga a Budapesti Pártbizottság első embere is adja áldását a hatalom átvételének előkészítéséhez. Céljuk az volt, hogy a Biszkuval történt konzultációt³⁹⁶ követően „*az üzem őrségének birtokában lévő fegyvert megszerezve biztosítsák a munkástanácsból és az üzemi őrsegből az oda nem való elemek kizárását és a kommunisták elbocsájtására hozott december elseji határozat megsemmisítését*”.³⁹⁷

A fentebb felvonultatott példatár alapot ad annak megállapítására, hogy a honvéd karhatalmi erők tudatos, olykor az MSZMP területileg illetékes szerveinek irányításával történő fellépése döntő fordulatot jelentett a hatalom visszaszerzésének folyamatában.³⁹⁸ Tevékenységük leginkább az üzemi javak védelmére, a munkástanács szétverésére és az üzemi pártszerv tevékenységének segítésére irányult. Fellépésükkel szétverték a forradalom alatt kialakult munkásegységet, megakadályozták a sztrájkot és az üzemi visszarendeződés fegyveres hátterét jelentették.

VIII.3. *Az állambiztonság szerepe – felderítés, beépülés, bomlasztás*

VIII.3.1. Szervezeti keretek

Az állambiztonság különösen 1957 első harmadában vett részt látványosan a munkástanácsok végső felszámolásában. A szovjetek fokozatos háttérbe vonulásával párhuzamosan ekkorra vált olajozott mechanizmussá a rendőrségi politikai nyomozók, a karhatalom és az állambiztonság közötti együttműködés. Az Országos Rendőrfőkapitányság (ORFK) és a BM Politikai Nyomozó Főosztályának (PNYF) együttműködését jelzi, hogy a két párhuzamos politikai nyomozó szerv állományából 1957. január 15-én létrehoztak egy hatfős

³⁹⁵ Ua.

³⁹⁶ Biszku Béla már belügyminisztersége előtt is, a Budapesti Pártbizottság első embereként élénk figyelemmel kísérte a – főként belügyi, rendőrségi – karhatalom beavatkozásait, a levéltári iratok alapján jól nyomon követhető az a gyakorlat, hogy jelentéseiket láttamozta, ellenjegyezte.

³⁹⁷ Uo.

³⁹⁸ A belügyi karhatalom tevékenységéről források hiányában keveset lehet elmondani, a tisztogató akciókban játszott szerepük ugyanakkor egyértelmű: Zuglóban a rendőrséggel együttműködve egy üzemi razzia során száz főt állítottak elő, Kőbányán sikerrel akadályozták meg a sörgyári pártszervező-titkár elbocsátását, a helyi munkástanács-elnököt és igazgatót pedig a rendőrségre idéztették sztrájkszervezés vádjával. BFL XXXV. 1. g. 9. ö. e. 98–99. Kovács Imre vezérőrnagy jelentése Biszku Bélának, 1957. január 25.

operatív brigád, majd önálló csoportot, mely végül a BRFK-n belül az Üzembiztonsági Alosztálynak növelte ki magát.³⁹⁹ A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályán önálló osztályként (II/4, majd II/6.) szerveződött újjá a már az '50-es években is létező Ipari Szabotázselhárító Osztály. Kezdetben az osztály elhárító feladata létszámproblémái miatt a gazdasági minisztériumokra és állami főhivatalokra, kutató- és tervezőintézetekre terjedt ki. A budapesti üzemek és vállalatok a BRFK PNYF C osztályának kontrollja alá tartoztak, 1957. közepétől viszont a BM PNYF Üzembiztonsági Alosztálya elkezdte visszavenni korábbi működési területét. A párhuzamosságok megszüntetése érdekében egy 1957. júliusában kiadott parancs meghatározta, hogy feladata a Kohó- és Gépipari, Nehézipari, Építésügyi- és Könnyűipari Minisztériumban, az Országos Tervhivatalban, az MNB-ben, kiemeltnek nyilvánított ipari objektumokban és kutatóintézetekben folytatandó hálózati operatív munka folytatása, a „*diverziós gondolattal foglalkozó személyek, szabotőrök, kártevők, kémek és minden más ellenséges személy és tevékenység felderítése*”, valamint a területi rendőrkapitányságokon működő II/6-os alosztályok munkájának irányítása és ellenőrzése.⁴⁰⁰ Az osztály tényleges létszáma 1957. májusában-júniusában 58-80 fő között volt.⁴⁰¹

A BM PNYF Üzembiztonsági Alosztályának feladata az „*államrend elleni illegális tevékenység felderítése, dokumentálása és megszakítása*” mellett az üzemek „megtisztítása” volt. Ezzel azt kívánták elérni, hogy a munkástanácsok minden tekintetben a vonatkozó törvényerejű rendelet szerint működjenek. A későbbi felelősségre vonáshoz terhelő anyagokat kellett gyűjteni, kiértékelni és csoportosítani, különös tekintettel az üzemek közötti összeköttökre vonatkozóan. Fel kellett deríteni az üzemi munkásvezetők értelmiségiakkal és pártpolitikusokkal fenntartott kapcsolatait, különböző rangú hálózati személyek beépítésével pedig tanulmányozni kellett a beszervezési lehetőségeket is.⁴⁰² Az adatgyűjtés egyes fontos csomópontoknak tartott fővárosi nagyüzemekre (KMT, Magyar Optikai Művek, Csepel Vas- és Fémművek, MÁV Északi Járműjavító állomás) vonatkozóan már 1956. december 10-től megkezdődött.⁴⁰³

³⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. *Operatív terv a munkástanácsok területén folyó illegális tevékenység felderítésére, 1957. január 31.* 244–248.; Szőke Béla osztályvezető operatív terve a munkástanácsok területén folyó illegális tevékenység felderítésére, 1957. január 18. 239–242.; *Barna Árpád osztályvezető (ORFK PNYO C) jelentése az illegális budapesti munkástanács tevékenységének felderítésére létrehozott operatív csoport munkájáról, 1957. január 28.* 243–244.

⁴⁰⁰ Takács, 2013. 164–167.

⁴⁰¹ Uo.

⁴⁰² ÁBTL 3.1.5 O-11804/1. *Operatív terv (BRFK PNYO C) a munkástanácsok területén folyó illegális tevékenység felderítésére, 1957. január 31.* 244–248.;

⁴⁰³ ÁBTL 1. 6. II/8. 23. kötet. *Tájékoztató jelentés a Központi és egyéb munkástanácsok vizsgálati adatok és dokumentumok alapján feltárt tevékenységéről, 1957. szeptember 12.* 32–42.

1957. januárjában több operatív terv is készült az ORFK Politikai Nyomozó Osztályán arra vonatkozóan, hogy a munkástanácsok elleni harc állambiztonsági vonalon miként menjen végbe. Az e tervekben foglalt intézkedések később országsszerte alkalmazott klauzulává váltak. Világosan meghatározták a nyomozómunka részleteit és céljait, a rendőrség és az állambiztonság hivatalos állományába tartozó hálózati személyek, és a rendőrdetektívek közötti információáramlás mikéntjét. Szőke Béla osztályvezető őrnagy 1957. január 4-én papírra vetett, még csupán javaslatként megfogalmazódó gondolatai a hétköznapi munka során vissza is köszöntek az állambiztonsági munkában:

1. *„Megállapítani az összes budapesti és vidéki jelentősebb üzemekben, hogy a munkástanácsok tagjai közül, a./ kik tagjai a hálózatnak, b./ kik azok a becsületes, a Párt és a Kormány szempontjából megbízható lojális személyek, akikre támaszkodni lehet.”*
2. *Az előző bekezdés a./ és b./ pontjában feltüntetett személyeken keresztül, a./ érvényre juttatni a Párt és a Kormány célkitűzéseit, b./ felfedni és leleplezni a munkástanácsokban lévő ellenséges elemeket, azokat onnan szükség esetén őrizetbevenni, vagy kibuktatni, c./ a Párthoz és Kormányhoz hű megfelelő lojális gondolkodású emberek bejuttatása a munkástanácsokba, d./ felderíteni az olyan, a munkástanácsok mögött megbúvó illegációkat, melyekkel a munkástanácsok egyes tagjai kapcsolatot tartanak és feltételezhetően egységes irányítást kapnak. /illegális SZDP., a MEFESZ. Illegális szárnya, jobboldali írók és külföldi irányítók, stb./*
3. *Lemondást fontolgató személyek helyett politikailag megfelelő jó szakemberekkel kell őket pótolni, üzemek operatív irányításában résztvenni.*
4. *Nagyüzemekből indul ki az ellenséges tevékenység, ide kell legjobban beépülni. (Csepel Vas- és Fémművek, Egyesült Izzó, Beloiannis, MÁVAG, Ganz Vagon, Tatabánya, Komló, Győri Vagon és Gépgyár stb.)*
5. *Volt KMT-tagok és üzemi delegáltjaik között operatív munka, beszervezések*
6. *Rossz összetételű mt egyes tagjainak rendőrségi behívása, egyéni elbeszélgetés, kipuhatolni beszervezési lehetőségeket - nevelés mellett ő javukra fordítható-e...*
7. *Leleplező cikkek politikai főosztályok adatai alapján tevékenységükről.*⁴⁰⁴

Az ún. „mélyreható felderítés” során hadrendbe kellett állítani a hálózatot a célszemélyek munkahelyének, családjának, tágabb társadalmi környezetének ellenőrzésére.

⁴⁰⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. Szőke Béla osztályvezető (ORFK II/IV) jelentése, 1957. január 4. 199–201.

Megfogalmazódott az is, hogy szükség szerint egyéni elbírálás alapján be lehet hívatni munkástanács-tagokat a rendőrségre és figyelmeztetni kellene őket a „törvényellenes tevékenység” továbbifolytatásának következményeire, lehetőséget adni az azzal való felhagyásra.

A párt és az állambiztonság közötti zavartalan információáramlás biztosítása érdekében konspirált kapcsolatot kellett létesíteni a hálózati személyek és az üzemi párttitkár között, ami két okból is fontos volt. Egyrészt az MSZMP direkt visszacsatolásokat kapott a pártérdek állambiztonsági vonalon történő érvényesítéséről, másrészt az állambiztonság a mindenkori politikai irányvonalhoz igazíthatta a hírszerző munkát.⁴⁰⁵ Az alosztály feladata volt, hogy konspirált kapcsolatot létesítsen az üzemi pártszervekkel, valamint az is, hogy konkrét intézkedési tervet dolgozzon ki a „felderített illegációkkal” kapcsolatban.

A BM keretein belül megszerveződő Üzembiztonsági Alosztály bizonyos értelemben központi szerv volt a munkástanácsok elleni állambiztonsági munkában. A már idézett januári javaslat megfogalmazott egy olyan önmagán túlmutató, a bűnüldöző szervek szervezeti szintű együttműködését is befolyásoló igényt, mely szerint az alosztály munkájának hatékonysága érdekében, valamint a bűnüldöző szervek munkájának összehangolása jegyében a belügyminiszter bocsásson ki olyan értelmű parancsot valamennyi elhárító szerv felé, hogy az alosztály megkapja a „társszervek” által gyűjtött anyagokat és a munkástanács elhárítási vonalon a „belső reakció” elhárításán dolgozó ügynököket is. Ennek a parancsnak azt is tartalmaznia kellene, hogy a „*bűnügyi szervek egyetlen munkástanács tagot sem vehetnek bűnügyben addig őrizetbe, míg az üzembiztonsági alosztállyal meg nem beszéltek.*”⁴⁰⁶ Ennek az igénynek a megfogalmazódása azt a szándékot rejtette magában, hogy a formálódó megtorlás intézményrendszerében a BM illetékes szerve a munkástanácsokkal kapcsolatos politikai harc egységes koordinálása érdekében különleges irányító szerepet szánt magának. Az BRFK 380 fős állománya (kb. 147 ügynök, 180 informátor) és az ORFK együttműködése abban is megmutatkozott, hogy előbbi segítette a jóval kevesebb hálózati személlyel rendelkező országos hatáskörű szervet, hiszen annak 150 fős ügynökállománya kevésnek bizonyult a terület lefedésére.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Uo. *Operatív terv (BRFK PNYO C) a munkástanácsok területén folyó illegális tevékenység felderítésére, 1957. január 31.* 246–248.

⁴⁰⁶ Uo. 247.

⁴⁰⁷ ÁBTL 3.1.5 O-11804/1a. *Szőke Béla osztályvezető–helyettes jelentése (ORFK II/IV) az ipari szabotázs-elhárító operatív munka helyzetéről, különös tekintettel a munkástanácsok tevékenységére. 1957. április 11.* 21–24. A jelentés kitért arra is, hogy a gazdasági vezető szervek gyengén hajtják végre a felettes pártutasításokat, a rendőrség belső szervezetrendszerét és ütőképességét pedig a tapasztalatlan osztályvezetők és a minőségi ügynökállomány hiánya gyengíti.

VIII.3.2. Az állambiztonsági beavatkozás egyes esetei

Az állambiztonsági munka során, különösen a KMT felszámolása utáni időszakban óriási erőket mozgósítottak az „*illegális aknamunka*” folytatásának kimutatására és felderítésére, bár kevés eredménnyel. Ezen aktivizmus mögött minden bizonnyal a pártelvárásoknak való túlzott megfelelés igénye, a nekik szánt szerep túljátszása és a töredékes, ám mégoly bőséges információmorzsák biztosította túlzó képzettársítások lehetősége is állt, ami nyilvánvalóan kihatott a feltáró munka gyenge minőségére, a feltételezések csekély bizonyíthatóságára. Két ügynökjelentés számol be áttételesen néhány mondatban arról, hogy az egyik minisztériumi háttérintézmény, a Magasépítő Tervező Intézet egyik munkatársa tudni vélte, hogy öt nagyüzem (MÁVAG, Csepel Művek, Standard, Egyesül Izzó,) alakított egy „közös irányító szervezet”, leosztották maguk között a fővárosi üzemeket, futárok útján tartják velük a kapcsolatot.⁴⁰⁸

„Duna” fn. hálózati személy pedig tudni vélte, hogy a Chinoi Vegyészeti Gyár 1956. december 17-i munkástanács-ülésén döntés született arról a nem túl eredetinek tűnő ötlet megvalósításáról, hogy az Egyesült Izzóban újból létre kellene hozni kormánybuktatási szándékkal egy Budapesti Munkástanács nevű szervezet.⁴⁰⁹ A KMT működésének „földalatti” továbbélését a korábbi telefonügyeletes, Kerekes Imre szervező tevékenységéhez kötötték. Ő ugyan kétségtelenül kapcsolatot létesített egyes fővárosi kerületek (III., IV., VII., XI.) nagyüzemeivel (pl. Épületelemgyár, Kábel- és Műanyaggyár, ELZETT Vasáru gyár, illetve Fővárosi Villamosvasút és MÁV Északi Főműhely), bár ennek célját abban lelték meg, hogy a bécsi emigrációnak munkások aláírásával ellátott cédulák sokaságát akarták kijuttatni az országból annak jeléül, hogy ezek a Szakszervezeti Világszövetséghez kerülve igazolják a munkásság függetlenség iránti elkötelezettségét, szovjet- és kormányellenességét.⁴¹⁰ (A „külső ellenséggel” kliensi viszonyt ápoló munkásvezetők képe vándormotívum volt, számos forrásban Kéthly Anna ENSZ felé fennálló közvetítő szerepét és Renner Péter Bali Sándorral folytatott találkozóit emelték ki.)⁴¹¹ Az Üzembiztonsági Alosztály több kihallgatott internált munkás vallomásának egybevetésével azt a gyanút is megalapozottnak találta, hogy a nyugatra emigrált munkásokkal való kapcsolatfelvétellel gyakorlati lépéseket akartak tenni

⁴⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. 157.

⁴⁰⁹ Uo. 174.

⁴¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-141797/6. *Kerekes Imre feljegyzése, 1957. február 19.* 8–12.

⁴¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. *Zalay Emil jelentése a munkástanácsok területén folyó ellenséges tevékenységről, 1957. február 22.* 311.; ÁBTL 3.1.5 O-11804/2. *Összefoglaló jelentés (ORFK II/4) munkástanácsok tevékenységéről, 1957. április 9.* 174.

a vállalatok önálló külkereskedelmének beindítására, a nyugati piacra való betörésre is.⁴¹² Ebből a bonyolult, rengeteg homályos részletet tartalmazó vallomáshálóból – kellő tényszerűen bizonyítható elem híján – minden arra irányuló szándék ellenére sem született per, bár a megtorlás nem maradt el főként Kerekes vonatkozásában. Az 1957. februárjában, többnapos személyi követés végén őrizetbe vett Kerekes Imre esetében bírósági tárgyalás helyett internálást tartottak „*célszerűnek*”, mert egyrészt „bűnei” nem olyan „súlyosak”, másrészt viszont – s ez a lényegesebb mozzanat – feltételezésük szerint „*fizikailag bántalmazták őrizetbe vételekor és bíróság elé állítása esetén tartani lehetett volna attól, hogy a nyilvános tárgyaláson provokálni fog.*”⁴¹³

Az „elvtársak, be a szervezetbe” lenini *bon mot*-nak megfelelően az állambiztonságnak döntő szerep jutott a munkástanácsok állományán belüli tagcserék kikényszerítésében. A KMT esetében az állambiztonság terve az volt, hogy Rácz Sándor, Babay István, Mester Endre, Sebestyén Miklós és Keresztes Lajos konspirált módon megtervezett őrizetbe vétele után „politikailag megbízható” új személyeket juttatnak be a már meglévő belső kapcsolatok segítségével. Így a hat lojálisnak tartott vezetőségi tag mellé újabb hét fő kerülne, amivel már létrejönne a Kádár-kormány céljait támogató döntéshozó többség. Mivel számításaik szerint még néhány kerület nem delegált küldöttet a KMT-be, rá akartak hatni ezekre a kerületi munkástanácsokra annak érdekében, hogy kommunistabarát küldötteket válasszanak meg. Ezzel az volt a cél, hogy közvetlen rálátást nyerjenek a tervekre, a KMT és az egyes kerületi-üzemi munkástanácsok közötti kapcsolattartást a PNYF titkos munkatársai végezzék, akik „civilben” persze munkástanács-küldöttként szerepeltek volna.⁴¹⁴ Rácz Sándor helyett párthú elnöknek a Beloiannisz egyik elektromérnökét, Boglár Gyulát szánták, aki számításaik szerint hitelesen tudta volna eljátszani a független munkásképviseelő szerepét. Jellemrajza szerint ugyanis baráti köre csak színleg tartotta kommunistának, átlagon felüli human műveltsége miatt pedig könnyen került közvetlen kapcsolatba bárkivel, továbbá „*egyszerű és szerény ember*”.⁴¹⁵

Milyen képet rajzoltak a munkástanácsokon belüli politikai helyzetről az állambiztonsági nyomozómunka során feltárt információkból összeállított összefoglalók? Az 1957-es új esztendő első két hónapja vízvázasztónak tűnt. Az állambiztonsági jelentések bizalmatlansággal és kétségekkel teli, széteső, illegális kapcsolatépítésre is alig képes szervekként

⁴¹² ÁBTL 3.1.9. V-141797/6. *Levárdy Ferenc feljegyzése, 1957. február 23.* 220–224.

⁴¹³ ÁBTL 1.6. II/8. 23. kötet. 31.

⁴¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. *Szigorúan titkos javaslat a KMT egyes tagjainak őrizetbe vételéről, 1956. december 7.* 138–139.

⁴¹⁵ Uo. *Jelentés, 1956. december 7.* 140–142.

állították be a munkástanácsokat. Januárra tették annak a folyamatnak a kicsúcsosodását, mely végül szétfeszítette a munkástanácsok tagállományát. Ebben fontos szerepet játszott a kormányzat részéről érkező egyre komolyabb nyomás, melyet a párt felé való „hídépítés” politikájának is neveztek. Az ellenségeskedés magvát az a politikai húzás vetette el, hogy a pártszervek megpróbálták egy olyan működési környezetet teremteni, mely az ambícióval teli munkástanács-tagok számára vonzóbb bizonyult az egyre nehezebben működtethető munkástanács-moddal szemben. A tagság összetartását erodálta az, hogy számos munkástanács-tag számára ekkor a pártba való belépés már legitim útnak számított a forradalom maradék sikereinek megőrzésére és a munkásérdekek, mint „objektív végcél” érvényesítésére. Az ellentét alapvetően egy *választás*, pontosabban a formálódó rendszer által felkínált beilleszkedési utakat elfogadók és a továbbra is ellenállók között feszült. Ezen ellentét szításában és kiélezésében természetesen az állambiztonság beépített embereinek is döntő szerep jutott. Az állambiztonság dűlőre kívánta vinni az ügyet, és kijelölt feladatként és célként az „*ellenség és a félrevezetett becsületes munkások kettéválasztását*” jelölték meg 1957. februárjában. E személyekre és figyelemmel tartott csoportokra való koncentráció mellett erősíteni kellett azt a lejárató kampányt és a szociális demagógiát is, melynek célja az üzemi munkások, a tulajdonképpeni hátország elbizonytalanítása volt.⁴¹⁶ A tagfelvételi hullám növekedését a propaganda hatásának és az elbocsátott igazgatók visszavételének is betudták.

Érzékelhető ugyanakkor az is, hogy az egyre inkább „rendszerkonform” viselkedést tanúsító üzemi szervek az ellenállás más, burkoltabb módozatait választották a túlélés reményében. A munkások a legkülönbözőbb módon (pl. a szervek részéről több gyanúra okot adó bizalmasabb kapcsolattartás útján) igyekeztek túljárni az őket gyengíteni kívánók számításain – ami miatt még komolyabb vegzatúrának és figyelemnek tették ki üzemüket. A belüleges zsargonban ez úgy jelenik meg, hogy egyes kiemelkedő tagok munkáját rendre alsógosnak, haszonlesőnek és alattomosnak állítják be. Azaz a kormány felé mutatott látszólagos lojalitás mögött továbbra is vélelmezték az „ellenforradalom” mozgatóerejét, mely egy új taktika kidolgozására irányult. Ez alapvetően a bomlasztást, a restaurált pártállami rendszer szerveibe való beépülést jelentette. Ennek tulajdonították azt is, hogy tapasztalatok szerint a pártszervekkel való együttműködés mögött nincsen mélyebb politikai meggyőződés,

---

⁴¹⁶ ÁBTL 3.1.5 O-11804/1. *Zalay Emil jelentése a munkástanácsok területén folyó ellenséges tevékenységről, 1957. február 22.* 306–309.

pusztán valamiféle taktikai számítás.⁴¹⁷ Az 1957. március 15-i esetleges „rendbontást” megelőzendő, javaslatként megfogalmazódott az, hogy kellő jogi bizonyíték hiányában internálással vagy preventív őrizetbe helyezéssel kell „ártalmatlanná tenni” a renitens munkáscsoportokat, és célzott őrizetbe vételekkel kell operálni.⁴¹⁸

A BM irányítása alá tartozó közbiztonsági (rendőrhatósági) őrizet, az internálás jogintézményének felújítása politikai szempontból kettős szerepet töltött be. Egyrészt a hatósági erőszak egy olyan formáját jelentette, mellyel a veszélyesnek tűnő, politikai előélettel bíró személyek kikapcsolhatóak voltak az üzemi közéletből, másrészt az azzal való fenyegetőzés, a fogva tartás körülményeinek botrányosságáról terjedő hírek özöne alkalmasnak bizonyult tömegek megfélemlítésére is.⁴¹⁹ Internálás alá spontán módon, a szó szoros értelmében szinte bárki kerülhetett. Szalma József⁴²⁰ az internálás elrendelésének jogalapjával kapcsolatban ezt úgy fogalmazta meg, hogy „sok embernek ott lenne a helye, akikre jogilag nem lehet rábizonyítani a bűncselekményt, de tudjuk róla, hogy gazember.”⁴²¹ Szénási Géza legfőbb ügyész az internálás, mint büntetési forma kiterjedtségét a megtorlás szerveinek általános leterheltségével is összefüggésbe hozta. Noha „eredetileg az volt az elképzelésünk, hogy ezt a rendszabályt csakis azokkal szemben alkalmazzuk, akiknek cselekménye a rendes bűnvádi eljárás alá nem vonható”, emellett bűnvádi eljárás helyett internáláshoz folyamodtak azok esetében is, akik „törvényes tényálladékba ütköző cselekményt követtek el”.⁴²² Az internálás rendőrség részéről, ügyészi jóváhagyással történő elrendeléséhez nem volt szükség előzetesen azt megalapozó, részletekbe menő bizonyító eljárás lefolytatására, az üzemi munkások internálását a „közrend, közbiztonság helyreállításának és a termelőmunka folyamatosságának akadályozására” hivatkozva tette lehetővé a vonatkozó jogszabály.⁴²³ Az internálás különösen 1957 első felében hullámszerűen, évfordulókhoz és nagyobb

⁴¹⁷ Uo. Jelentés (BRFK PNYF) az ellenség tevékenységéről a Budapesti Munkástanácsokban, 1957. február 4. 295–305.

⁴¹⁸ Uo. Zalay Emil jelentése a munkástanácsok területén folyó ellenséges tevékenységről, 1957. február 22. 312–313.

⁴¹⁹ Az internálás 1956–60 közötti alapvető jellegzetességeiről, a kistarcsai és tökéli táboron belüli viszonyokról ld. Bank, 2017a. 165–179.

⁴²⁰ Szalma József a BM ORFK Politikai Nyomozó Főosztályának Vizsgálati Osztályát vezette 1956. december 10.–1957. májusa között. Bővebben ld. <https://www.neb.hu/asset/phperqMvk.pdf>.

⁴²¹ BFL XXXV. 29. a. 1. ő. e. Belügyminisztérium MSZMP pártbizottsági ülésének jegyzőkönyve, 1957. január 15. 6.

⁴²² MNL OL XIX–A–2–gg. 49. d. A Legfőbb Ügyészség országos konferenciája, 1957. február 4. 23.

⁴²³ 31/1956. (XII. 13.) tvr. a közbiztonsági őrizetről; 1/1957. (I. 8.) tvr. a közbiztonsági őrizetről szóló 1956. évi 31. tvr. egyes rendelkezéseinek módosításáról.

állambiztonsági tisztogató akciókhoz kötődött, melynek során az érintett áldozatok belső arányát tekintve „nemcsak számban, de százalékos arányban is legtöbb közülük a munkás”.⁴²⁴

Az internálás az egyes egyéni életutakat végigtekintve számos funkciót betölthetett. A több mint 20.000 internált személy jelentékeny hányadát azok köre alkotta, akiknek forradalmi szerepvállalását nem lehetett elég bizonyítékkal alátámasztva olyan súlyú büncselekménynek beállítani, hogy némi „amalgámozással” ügyüket jogi útra lehessen terelni, „peresíteni”. Így ezek a forradalmi szereplők általában karhatalom általi őrizetbe vételük, elhurcolásuk után letöltötték optimális esetben a törvényerejű rendelet által maximálisan előírt fél éves büntetésüket, majd hazatértek és esetlegesen jelentkezniük kellett bizonyos időközönként a rendőrségen, súlyosabb esetben rendőrhatalósági felügyelet alá kerültek. Számos internáltat felhasználtak arra, hogy egykori társaikra nézve terhelő vallomásokat csikarjanak ki tőlük, ezek a tanúvallomások pedig más tanúvallomások gyengesége esetén döntően befolyásolhatták a vádalkotás szakaszában az érintett cselekményeinek büntetőjogi minősítését. Olyan személyek esetében, akiről a politikai nyomozók a vizsgálati szakaszban szereztek információkat és az alapján megalapozottnak találták velük szemben is a büntetőeljárás megindítását, internált létük a jogi úton történő megtorlás előszobáját is jelenthette. (Internálként felvett tanúvallomásaik beépülhettek a későbbi rendőrségi, ügyészségi vallomásaik közé is.)

Az internált emberek munkaerő-piaci helyzetét a politikai peres eljárásokban elítéltekkkel szemben pozitívan befolyásolta az körülmény, hogy kaphattak erkölcsi bizonyítványt, mivel nem jogerősen elítélt személynek számítottak, noha vezető állást így sem tölthettek be.⁴²⁵

VIII.3.3. Eredmények

Több jelentésből is világosan kirajzolódik az a tendencia, hogy csak 1957. júniusára sikerült az országban elérni azt, hogy „*ma igen sok munkástanács csak formailag létezik, gyakorlati tevékenységük minimális.*”⁴²⁶ Az „intenzív tisztogató” 1957. márciusától kezdődött meg, Budapesten júniusig 429 munkástanács-tagot vettek őrizetbe, 160 személyt

⁴²⁴ CEU OSA 300–40–4:1. 5892/1957. *Két tudósítás az egyre növekvő számú internálásokról és a kistarcsai munkatáborról, 1957. október 17.*

⁴²⁵ BFL XXXV. 29. a. 1. ö. e. *A Belügyminisztérium pártbizottságának üléséről készült jegyzőkönyv, 1957. október 15. 72.*

⁴²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11804/1a. 151.

internáltak, 151 fő került preventív őrizetbe, 50 főt szerveztek be, 26 személyt pedig szabadon engedtek és megfigyelés alatt tartottak.⁴²⁷ Az állambiztonság rendszeresen felmérte a legnagyobb ipari centrumokban – így Borsod, Nógrád, Heves, Komárom-Esztergom megyékben – a munkástanácsokkal szembeni harc állását. Az 1957. júliusi 19-i állapot szerint Heves megyében 63, Borsodban 66 személyt, Komáromban 78 munkástanács-tagot vettek őrizetbe.⁴²⁸ Komárom-Esztergom megye 78 kiemelten megfigyelt ipari üzeméből már egyikeben sem működött munkástanács 1957. júliusában.

VIII.4. *A politikai kommunikáció két iránya – agitáció és image-építés*

Bertrand Russell a nem megszokáson vagy közmegegyezésen alapuló (tehát illegitim), ún. „leplezetlen” hatalom állandósulása és stabilizálása érdekében döntő faktornak tartja a *közhangulat befolyásolását* és az emberi mentalitás alapszövetét képező korrump normarendszer kialakítását. Ezzel ugyanis létrehozható egy olyan hallgatólagos többség, amely egyrészt a fennálló rendet a „legkevésbé igazságtalannak” fogja tartani, ezért mindenki valamiért érdekelt lesz fenntartásában, másrészt megkíméli a hatalmat attól, hogy pozícióját rendre erőszakos fellépésekkel erősítse meg és tudatosítsa.⁴²⁹

A politikai kommunikáció egy működő demokráciában a nyilvánosság három szereplője (politikai rendszer, médiarendszer, befogadó állampolgár) közötti kölcsönhatás terméke, e háromoldalú viszonyrendszer pedig közösen formálja a közvéleményt, kölcsönösen visszajelzéseket adva a résztvevő feleknek.⁴³⁰ A korai Kádár-korszakban az *információs monopóliumot* a diktatórikus hatalom magának tartotta fenn, szócsőként használva a helyi és országos sajtót, elutasította többek között a KMT lapalapítási kérelmét is és folyamatosan szűkítette a forradalom alatt alapított sajtóorgánumok megjelenési lehetőségeit. A kádári hatalomátvételt követően csúcsra járatódott a tömegkommunikáció azon sajátossága, hogy általa ellenőrizhető a társadalom és befolyásolhatók a közerkölcsök, a közvélekedés is. A politikai kommunikáció kezdettől fogva kétirányú volt: az agitációs munkában komoly hangsúlyt kapott az ellenségképzés, az ellenfél lejáratása, ugyanakkor pozitív kampányként jelentkezett ezzel párhuzamosan a régi új munkáspárt image-építése is. Ez utóbbi középpontjában az „ötvenes évektől való elidegenedés” üzenete állt, miszerint az új párt tanult a múlt

---

⁴²⁷ Uo. 148.

⁴²⁸ Uo. 199.

⁴²⁹ Russell, 2004. 27–30, 54–55.

⁴³⁰ Mazzoleni, 2006. 39–55.

hibáiból, szakít a „bürokratikus vezetési módszerekkel”, s együttműködik a munkástanácsokkal a „demokratizmus továbbfejlesztésére”. Az új kommunista párti ethosz szerint a pártszervek ezentúl a nómenklatúra-szellem, a „funkcionárius-arisztokrácia” helyett „önkéntes dolgozók szövetségei” lesznek, „szerény, elvhű kisemberek” gyűjtőhelyei. Ez a „szánon-bánom” mentalitás burkoltan azt a célt is szolgálta, hogy a munkástanácsokban meglévő személyi hitelességet és valódi „munkásjelleget” bevonja a párt újjáépítésébe, szimpátiát ébresszen a párttagság iránt.⁴³¹ A párthoz való közeledés – mint fentebb az állambiztonsági források által rajzolt, 1957 első hónapjairól adott helyzetképből is látható – kétélű folyamat volt, melyben valamennyi szereplő érdekeltnek bizonyult, hiszen kölcsönös előnyökkel járhatott. A munkástanács kollektív átigazolása a pártba személyi mentességet és a megbocsátás lehetőségét jelenthette, az MSZMP szempontjából viszont a minőségi, hiteles emberállomány gyarapodását, a káderállomány feltöltését politikailag hajlítható forradalmi szereplőkkel.

Voltak olyan üzemek, melyekben ezek a verbális gesztusok termékeny talajra hullottak, illetve egyes munkásközösségekben a pártszerű cselekvési minták egyébként is nagy népszerűségnek örvendtek. Az MSZMP, mint az egyedüli és kizárólagos „*munkáspárt*” *megújulásába vetett hit* ösztönözhetette a gyári pártszervezet újjáépülését. A Préslégszerszámgyár és az Óbudai Hajógyár munkástanácsának elnökei például a pártszervezést nem akadályozták, de kikötötték, hogy a vezetés ne „*kompromittált személyekből*” álljon, másrészt abban a reményben voltak, hogy „*ez a párt elvégre a mi pártunk lesz*”.⁴³² A Hajógyárban erre az adott okot, hogy a pártszervezést az 1945 után félreállított, azaz a Rákosi-korszakban mellőzött és ezért eszmeileg hitelesnek tartott, korábban illegális pártmunkát végző személyek végezték. Szegeden az 52. sz. Autóközlekedési Vállalat munkástanácsa mondhatni egy „cégtábla-cserével” üzemi pártszervezetté nyilvánította magát, és immáron teljesen pártszerű keretek között próbálta meg a forradalom alatt képviselt programot sikerre vinni. Azokban az üzemekben, ahol erős összefonódás volt a munkástanács és az új pártszerv tagállománya között, általában a „keményvonalas” pártszervezők a helyzet letisztulásáig (a kiválasztott munkásvezetők eltávolításáig, a megnyerhető párt mellé állításáig) csak korlátozottan folytatták szervezetépítő tevékenységüket.⁴³³ A legtöbb üzemben viszont az idegenkedést és a gyanút erősítette az, ha az új MSZMP tagsága az üzemben jól ismert MDP-

⁴³¹ Népszabadság, 1956. december 18.

⁴³² PSZL IX. 290. f. 38. ö. e. 53. *Szóke István és Szamosvári István jelentése a Préslégszerszámgyárról és a Ganz Hajógyárról, 1956. december 7.*

⁴³³ MNL CSML MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Archívuma, I. f. 10. cs. 26. ö. e. 41–42. *Az 52. sz. Autóközlekedési Vállalat (AKÖV) vezetőivel folytatott beszélgetés tapasztalatai.*

káderekből, a forradalom alatt ráadásul jókora sértettséget is szerző emberekből szerveződött újjá. Ahol ez így történt, ott a munkástanácsok ellenállása az üzemi pártszervvel szemben a leghevesebb volt.

Az agitáció általános alapelveként megfogalmazódott az, hogy amíg az üzemi párt-szervek gyengék, addig a fő hangsúlyt a munkástanácsok tagságának *politikai befolyásolá-sára* kell helyezni⁴³⁴ – e munkában főként az igazgatóra és a műszaki értelmiségiekre kívánt támaszkodni a párt. Az üzemi pártszervekre hárult az a feladat, hogy a párt növelje tömeg-befolyását és normalizálja a gazdasági termelést. Ennek az offenzívának része volt az is, hogy a munkástanácsokba beépített párttagoknak az üléseken elhangzó pozitív javaslatokat be kell csatornázni az üzemi pártéletbe, melyet aztán saját ötletként kommunikálhatnak a dolgozók felé. Az agitációs munkában olyan *látszatot* kellett teremteni a munkások előtt, hogy a Kádár-kormány érdeme a jogilag szabályozott, gazdasági szerepvállalásra vonatkozó munkástanács-intézményi szerep kialakulása. A dolgozói követeléseket a „párt ügyévé” kell tenni, ezzel is elősegítve azt, hogy a munkások érdekeltek legyenek az MSZMP támogatá-sában. Másképp fogalmazva annak elérése volt a cél, hogy a munkásság érdekeinek politikai képviselőjét ne a munkástanácstól, hanem az erős kommunista párhatalomtól várják. Egy XI. kerületi pártértekezlethez készült beszámoló szerint a munkásokat az „*érdekvédelem hi-bás felfogásától meg kell szabadítani*”.⁴³⁵ Ennek eléréshez, a munkások „áttérítéséhez” há-rom pedagógiai érzéket és kommunikációs technikákat igénylő módszert fogalmazott meg egy szerző nélküli javaslat: (1) spontánnak álcázott *csopartos beszélgetések* során a pártta-gok olyan adatokkal és információkkal rukkoljanak elő pártonkívüli kollégáik előtt, me-lyekre utóbbiak felkészülési lehetőség és információbázis híján nem tudnak érdemben rea-gálni és cáfolatot mondani, így a jól értesültség látszata bizalmat kovácsolhat irántuk. A *nyilvános viták* (2) napirendjére olyan közérdeklődésre számot tartó témákat kell kitűzni (pl. igazgató jogköre), melyeken a felkért, nem főáramú nézeteket valló hozzászóló a

⁴³⁴ Ezt szolgálta az alábbi, betűhíven közölt röpcédula is: Kőbányai Fonó dolgozói! (Dátum nélküli névtelen felhívás) TUDJÁATOK–E??? Kik csufítják el a mi munkástanácsunkat??? Képviselheti–e a fonómunkáso-kat??? Görlle József az mt elnöke – NA KI EZ??? Szakmai analfabéta, 15 évig postA ALKALMAZOTT volt, mit tudja ez, mi foglalkoztatja a fonómunkást? És ki a tanácsadója, – HÁT KI LEHET??? VÉRTES LÁSZLÓ. A CSENDŐR TISZT ÚR FIA. MIT GONDOLTOK AZ Ő ÉRDEKE IS AZONOS A MIÉNKEL??? NEM!!! NEM!!! MIT GONDOLTOK HORVÁTH JÓZSEF MIVEL FOGLALKOZIK??? ELSŐSORBAN CSAK SAJÁTMAGÁVAL. MIÉRT? A LEÁNYA 75000 Ft–ot, azaz hetvenötezer FORINTOT LOPOTT. JE-LENLEGI FÓTEVÉKENYSÉGE, HOGY KISZABADÍTSA LEÁNYÁT ENNEK KÖVETKEZMÉNYEI-TŐL. MUNKATÁRSÁK! GONDOLKODJATOK!!! JÓ LESZ HA A MUNKÁSTANÁCSBA ILYEN EM-BEREK LESZNEK??? NEM! SEMMI SZÍN ALATT NEM!!! KÖVETELJÜNK IGAZI MUNKÁSOKAT A MUNKÁSTANÁCSBA!!! PSZL IX. 978. f. 8. ö. e. 28.

⁴³⁵ BFL XXXV. 16. a. 3. ö. e. 3. d. 1957. május 27-i XI. kerületi pártbizottsági ülés jegyzőkönyve. Vázlat a kerületi pártértekezlet beszámolójához, 1957. május 24.

nyilvánosság előtt „meggyőzhető”, az egyéb kommentárok alapján pedig a munkásközvéleményt formáló „ellenséges nézetek” is napvilágra kerülhetnek. Régi, népszerű elvtársak felhasználásával családi körben, a munkások otthonában is lehet „*asztali beszélgetéseket*” (3) kezdeményezni. Kihangsúlyozott a feljegyzés egy lényeges dramaturgiai mozzanatot is, mely a hatalomgyakorlás természetére is utal: az üzemi kommunisták, „szervezett munkások” *direkt irányítási monopóliumát* el kell rejteni, és a közvetett hatalomgyakorlásra kell áttérni. Ennek eszköze például az, hogy bizonyos népszerűtlen intézkedéseket a munkástanács hagyjon jóvá, majd hajtassa végre az igazgatóval, ezáltal a népszerűségvesztés a párt helyett a választott szerv tekintélyét erodálja.⁴³⁶

A követendő „munkamódszerre” vonatkozóan általános elv volt, hogy a parancsolgató-utasítgató stílus helyett a sikeres átnevelő munka érdekében *dialógust* kell folytatni, ki kell domborítani az MSZMP-nek az '50-es évek uralmi gyakorlatától elhatárolódó, a forradalommal közös *antisztálinista jellegét*, valamint megértetni a szovjet csapatok jelenlétének szükségességét.⁴³⁷ Az agitációs munka középpontjába „*politikailag*” *semleges témákat* kell állítani, melyekre fel lehet fűzni a munkásosztály és a párt érdekazonosságát (pl. infláció elleni harc, társadalmi béke). Az agitációs írásos anyagok összeállítása során olyan, 1945-46-os újságcikkekéből is ötleteket lehet meríteni,⁴³⁸ melyek emlékeztetik az akkori tragikus időkre a munkásságot és emlékeztetnek az ország újjáépítését eredményező nemzeti egy- ségre.

Az agitációs munkával kapcsolatos különféle feljegyzések, helyzetértékelések és beszámolók jól érzékeltetik a célok és a várt eredmények közötti konvergenciákat. A jelentésekből egyértelműen kivehető frusztráció annak az alapvető problémának az átérzéséből fakadt, hogy a párt, mint „harcis szerv” ütőképessége mindvégig alacsony szinten állt: a káderállomány mennyiségi és minőségi problémái mellett maga az intézményrendszer, a pártirányítás vertikális szisztémája alacsony hatékonysággal valósította meg a szervezetközi kommunikációt, különösen a Budapesti Pártbizottság – kerületi pártbizottság (PTO, APO) – üzemi pártbizottság relációjában. Így ha az üzemi pártszervezet erőtlenség bizonyult a lokális erőviszonyok egyértelmű eldöntéséhez a párt javára, a kerületi pártszerv beavatkozásának elégtelensége esetén még mindig fordulhatott az erőszakszervekhez, a tömegsajtóhoz vagy a belüleges praktikákat alkalmazó állambiztonsághoz.

⁴³⁶ BFL XXXV. 1. c. 1. ö. e. 13–19. *Néhány gondolat az üzemi agitáció és a munkástanácsokkal való foglalkozásról, 1957. január 9. (Sz. n.)*

⁴³⁷ Uo. 1–5. *Jelentés az agitáció helyzetéről és feladatairól, 1956. december 11.*

⁴³⁸ BFL XXXV. 1 g. 9. ö. e. 6–10. *A munkástanácsokkal kapcsolatos agitáció során lévő feladatairól.*

Az üzemi nyilvánosság újrarahangolását azonban több tényező is nehezítette. A IX-X. kerületi tapasztalatok szerint az üzemi pártbizottságok leszerepelnek a dolgozók előtt, ugyanis a munkástanácsok választott tagjaival szemben ők kevésbé „dörzsöltek” és műveltek.⁴³⁹ A kohézió érzetét megteremteni képes közös célok hiánya mellett problémának tartotta az APO az információhiányt is: az agitáló elvtársak nem rendelkeztek elegendő „tényanyaggal”⁴⁴⁰ az „ellenforradalom brutalitásáról” ahhoz, hogy hitelesen meggyőzhessék a „kétkedőket”. Ennek orvoslására megfogalmazódott a Munkásmozgalmi Intézet adatainak felhasználása, valamint fontos szerepet játszott az innen is származó „központi anyagok mellett” a perszonalizáció: „az ellenforradalom leleplezése a helyi eseményeken keresztül történjék, mert ez meggyőzőbb azt a dolgozók saját szemükkal is látták”.⁴⁴¹

A munkástanácsokkal kapcsolatos „helyes bánásmód” megtalálása egy feljegyzés szerint ugyanis gyakran vívódást okozott a pártszerveknek. Ami arra utal, hogy a világos politikai vonalvezetés terén mutatkozó bizonytalanságok hátráltatták az üzemi pártpozíciók megerősítését. Számos helyen egyszerűbbnek és célravezetőbbnek látták a vetélytárs munkásképviselet megszüntetését, mert elhalásra ítélt, „idegen testeknek” tartották azokat. Ez a tapasztalat azzal állt összefüggésben, hogy a „kettős beszéd” magukat a pártembereket is elbizonytalaníthatta: olykor nem mérték fel, hogy a proletárdiktatúra helyreállításának folyamatában történő túlzott „előreszaladás”, a sorrend be nem tartása – vagyis a végeredmény, azaz a munkástanács hatalmi súlycsökkenésének gyors és erőszakos kikényszerítése – a lokális miliőben hitelteleníti a nyilvánosságnak szánt béke- és rendpárti retorikát. A pártépítők részéről megnyilvánuló, a kerületi pártszerv és a „közvetlen megbízók” felé való (túl)teljesítés szükségessége hátra vetette a hitelességi válsággal küszködő MSZMP azon szándékát, hogy bízzanak benne a dolgozók. Az uralkodó politikai vonal még a leginkább kiélezett szembenállás két-három hónapja alatt is az volt a nyilvános kommunikációs térben, hogy elegendő a munkástanácsok összetételét megváltoztatni, megteremtve ezzel a beilleszkedési alapfeltételt (a politikai szerepekről való teljes lemondást) az újragondolt gazdaságirányítási intézményrendszerbe.⁴⁴² A gyakorlati következmény, a munkástanács de facto megszűnése persze nem jelentett gondot vagy nem kívánt következményt a restaurációs célkitűzések szempontjából, ugyanakkor az ahhoz vezető út minősége, a „szavak és a tettek”

⁴³⁹ BFL XXXV. 1. g. 9. ő. e. 105–106. *Feljegyzés az intézőbizottságok és a munkástanácsok kapcsolatáról a X. és IX. kerületben, 1957. február 12.*

⁴⁴⁰ BFL XXXV. 1. c. 1. ő. e. 33–35. *A pártszervezetek politikai munkája, tömegbefolyása, 1957. március 6.*

⁴⁴¹ BFL XXXV. 1. c. 1. ő. e. 36–37. *Feljegyzés az Intézőbizottság munkatervéből az agitációs részlegre háruló feladatokról, d. n. sz. n.* A Budapesti Pártbizottság december 8-i ülésén a zugló Felcsuti elvtárs felszólalásában kerületi „ellenforradalmi eseményekre” vonatkozóan javasolta Fehér Könyvek elkészítését.

⁴⁴² BFL XXXV. 1. g. 9. ő. e. 110.

disszonáns viszonyának társadalmi tapasztalata a pártegyeduralom hosszabb távú fogadta-tása, a rezsím társadalmi beágyazottsága szempontjából kulcsfontosságú volt.

Mivel a pártszervezés, a belső egység megteremtése időigényes és elhúzódó folyamat volt, a kerületi APO-k még 1957. februárjában is úgy érzékelték, hogy nem sikerül az üzemi közvéleményt megfelelően tematizálni, az általános káderhiány miatt nincsen felesleges kapacitás (népnevelő) a pártszervezőkön felül, akik kizárólag az agitációs munkára koncentrálnának. A helyzet különösen Angyalföldön (XIII. ker.), a VIII. és IX. kerületben volt súlyos, itt alig egy tucat ember foglalkozott a propaganda terjesztésével.⁴⁴³ Ezt a fontos funkciót számos üzemben a kerületi MSZMP végrehajtó bizottsági elnök vezette *agitációs sejtek* pótolták.⁴⁴⁴ Az elért személyek körével is elégedetlenek voltak: a XX. kerületben például a legnagyobb üzemekben sem jött el 60-70 főnél több személy a mozgalmi gyűlésekre, a megjelentek kétharmada pedig párttagként pusztán kötelességét teljesítette. A XI. kerületben nem is tudták pontosan kipuhatolni a tömegvéleményt: az önkéntes véleménynyilvánítás nagyon ritka – különösen röpgyűléseken és pártemberek jelenlétében -, ugyanis *„még mindig az a vélemény, hogy nem politizálnak „majd meglátjuk” a hangulat. Ha mégis beszél egy-két dolgozó, akkor „más” véleménye alapján elmondja a rémhíreket, amit legtöbbször a Szabad Európa táplál.*”⁴⁴⁵

Hogyan működött a gyakorlatban a sajtón keresztül történő személyi lejáratás? Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni Tibold Károly, a Klement Gottwald Villamosági Gyár munkástanács-titkárának esetét. A Népszabadság 1956. december 12-i számában adott hírt arról, hogy komoly kutatómunkát követően kiderült az, hogy nevezett személy egy nyilas lapszerkesztő fia, aki ráadásul megváltoztatta családi nevét (Trettina) azért, hogy így elhallgassa politikailag terhes családi múltját. Sztrájkszervező, az „ellenforradalmat támogató” szerepét pedig éppen azzal hozták összefüggésbe, hogy a családban tradicionálisan „jobboldali beállítottság” mutatható ki, a rendszerellenes magatartáson így - generációs alapokon - nincs mit csodálkozni.⁴⁴⁶ Tibold a szerkesztőségnek eljuttatott egy válaszlevelet – melyet természetesen nem közöltek a lapban, helyreigazítás címén -, melyben tételesen cáfolta a neki szegezett vádakot. Ebben szerepelt, hogy apja nem volt nyilas párttag, sem SS-katona, hanem a Magyarország című lap hirdetési- és könyvterjesztői osztályvezetőjeként, majd kiadóhivatali

⁴⁴³ BFL XXXV. 1. c. 1. ö. e. 31–32. *Feljegyzés az agitációs-propaganda munka helyzetéről, 1957. február 28.*

⁴⁴⁴ Uo. 23–26. *Az egyéni agitáció helyzete, feladatai Budapesten, 1957. február 5.; 32–33. Összefoglaló az ENSZ rendkívüli ülészaka alatt tapasztalt hangulatról, 1957. szeptember 21.*

⁴⁴⁵ BFL XXXV. (16) B/1957/17. ö. e. 21–25. *Molnár Béla kerületi PB titkár-helyettes tájékoztatója a kerület üzemeiben, hivatalaiban tapasztalt hangulatról, 1957. augusztus 5.*

⁴⁴⁶ Népszabadság, 1956. december 12. 3.

igazgatójaként tevékenykedett 1943-ig, tehát még jóval a nyilas puccs előtt. A munkástanács elnöksége háromtagú vizsgálóbizottságot is felállított a cikk apropóján múltja tisztázására, de semmilyen „gyanús” körülményt nem tártak fel. A sztrájkszervezéssel kapcsolatos egy személyi felelősséget azzal hátrította el, hogy a munkástanács megszavaztatta december 10-én az egyes gyárrészlegeket a közös álláspont kialakítása érdekében, a 48 órás sztrájkot egyhangú többséggel támogatták. (Az erről való nyilvános munkástanács-ülésen egyébként egy szovjet tiszt is jelen volt.) Sérelemzte a cikk tartalmával azonos tartalmú, ellene irányuló cédulakampányt az üzemen belül, s azt is, hogy még névrokonnal is politikai kapcsolatba hozták, holott rajta kívül nem dolgozik ilyen nevű személy a gyárban.⁴⁴⁷ Az újságolvasó közvélemény persze nem volt abban a helyzetben, hogy a leírt állítások igazságtartalmát ellenőrizhesse, így a politikai sajtó nyilvánosság általi kontrollja nem érvényesülhetett, az állampolgári (pártonkívüli) visszacsatolások nem épültek be.

Az MSZMP szócsöveiként működő politikai sajtónak, röplapozásnak, falragaszoknak kulcsfontosságú szerepe volt abban, hogy előkészítse, érzelmileg ráhangolja az erőszakal kikényszerített változásokra az üzemi közvéleményt, avagy utólag magyarázza az erőszakszervek beavatkozásának jogosultságát és szükségességét. A pártirányítás történelmi szükségszerűségként és népakaratként történő beállítása 1957. második negyedétől már egyértelmű verbális jele volt a pártegyeduralom önnön stabilitásába vetett hitének, ezzel együtt pedig a munkástanácsokban testet öltő erőszakmentes ellenállás vereségének.

VIII.5. A Munkásönkormányzatot Előkészítő Bizottság⁴⁴⁸ a kádári rendszerlegitimáció szolgálatában

A modern magyar politikában korszakokon átívelő tapasztalat az, hogy a hatalom birtokosai hajlamosak arra, hogy egy kérdés megoldásának elodázására, a probléma ellaposítására és a róla való figyelem elterelésére létrehozzanak egy bizottságot. A Munkásönkormányzatot Előkészítő Bizottság (MÖEB) létrehozásáról 1956. december 20-án adott hírt a Népszabadság, feladatát abban jelölve meg, hogy annak tagsága dolgozzon ki két kormány-előterjesztést a Termelők Tanácsa nevet viselő, a „parlament egyik házáat képező” új

⁴⁴⁷ PSZL IX. 290. f. 39. ó. e. I. kötet. 44–48.

⁴⁴⁸ A bizottság több mint félszáz oldalas iratanyaga a PSZL-ből átkerült az MNL OL 1945 utáni iratokat őrző főosztályára, a doktori program időtartama alatt e kutatóhely zárva tartása miatt viszont nem tudtam hozzáférni az elsődleges forrásokhoz. Így e fejezetben nincs lehetőségem tárgyalni a bizottság napirendjét és a belső vitákat, legfeljebb érintőlegesen utalok ezekre, ha más forrásokban (pl. sajtóbeszámolók) akad erre történő utalás. Sokkal inkább az foglalkoztat, hogy mi a politikai funkciója ennek a testületnek, s miképp illeszkedik a munkástanácsokkal szembeni harc forgatókönyvébe.

államhatalmi szerv felépítéséről és a gazdaság önkormányzati szerveinek működéséről. Az Apró Antal vezette testület állást foglalt – a decentralizáció jegyében – a középszintű *iparági kollégiumok* létrehozása mellett. Emellett feladata volt a munkástanács-tagok oktatásának, továbbképzésének kidolgozása is. Januárra iparáganként ankétot hirdettek a munkástanács-elnökök és a bizottság tagjai részvételével.⁴⁴⁹

A bizottság létrehozása összefüggött a KMT felszámolásával is, egészen pontosan az abban lévő „használható” vezető személyek átmentésével, mely tágabb legitimációs összefüggésrendszerbe illeszkedett. Ebbe a testületbe integrálták a KMT kiegyezéspárti „belső ellenzékét”, akiknek az átvételét a SZOT javaslatára hagyta jóvá a kormányzat abból a célból, hogy „a bizottságba bekerüljön a KMT néhány olyan tagja, akiknek tevékenysége nem volt azonosítható a munkástanács égisze alatt működő ellenséges elemekkel.”⁴⁵⁰

Az átigazolást megelőzte egy hűségesküvel felérő politikai állásfoglalás. A KMT székházában tartott december 9-i rendőrségi razzia során előállított közel félszáz ember lefogása után jött el az átállás pillanata. Másnap, 10-én Babai István, Kalocsai György és Balázs József⁴⁵¹ Gáspár Sándorral együtt személyesen Kádár Jánosnál járt viziten, ahol elítélték a sztrájkot, valamint ígéretet tettek mértékadó nagyüzemek személyes megkeresésére a sztrájk elkerülése, a XII. 8-án elhatározott 48 órás sztrájk érdekében.⁴⁵² A SZOT bázisának számító Rózsa Ferenc Kultúrotthonban szovjetek, illetve szakszervezeti vezetők jelenlétében ugyanez a társaság immáron Ringgel kiegészülve egy olyan sztrájkellenes határozathoz adta a nevét,⁴⁵³ mely – mint nyilvános politikai állásfoglalás – egyértelművé tette a KMT belső megosztottságát és a sztrájkellenes többséggel szembeni alapállását. A KMT törvényen kívül helyezését követően a MÖEB fennállása alatt végig tag maradt Ring István és Babai István is.

Ring István útja az alumíniumgyári munkástanács-elnökséggel kezdve, a zuglói (telefongyári) kerületi munkástanácson, majd a KMT csoportvezetői posztján keresztül a Kádár-kormány által kreált bizottságig nagyon tanulságos, így érdemes hosszabban szemügyre venni. Ring István vegyész-mérnök, a zuglói kerületi munkástanács elnöke, a KMT Gazdasági Csoportjának vezető közgazdásza volt. A diósdai születésű, sváb szülőktől származó Ring egyfajta túlélési ösztön által vezérelve - félve az akkor már tömegében zajló, őt is

⁴⁴⁹ Népszabadság, 1956. december 20, december 22.

⁴⁵⁰ BFL XXV. 4. f. 7109/1957. 389. d. 1386–1389. *Háry Béla kh. jk., 1957. XII. 6.*

⁴⁵¹ A rákospalotai születésű, négy polgárit végzett angyalföldi acélgyári művezetőt, Balázs Józsefet „Barna József” fedőnéven, „hazafias” alapon szervezte be Ambrus Sándor, a BRFK nyomozó századosa 1957. március 11-én. A „lojális” kategóriában tartották nyilván. ÁBTL 2.2.2. „Barna József” 6-os kartonja.

⁴⁵² BFL XXV. 4. f. 7109/1957. 389. d. 1386–1389. *Háry Béla kh. jk., 1957. XII. 6.*

⁴⁵³ ÁBTL 3.1.9. V–141797/2. 182–189. *Ring István feljegyzése, 1957. március 5.*

érintható szovjetek általi letartóztatástól, vagy attól, hogy az üzemi munkások hangulatkeltés következtében ellene fordulhatnak – önvédelmi reflexként minden bizonnyal november második hetében segítséget kért a zuglói kerületi pártszervezettől. Grubics István vallomása szerint garanciát kért és kapott arra, hogy „nem fogják letartóztatni, ha megállapodásunk értelmében fog dolgozni, vagyis fellép a párt és szovjet ellenesség ellen, a sztrájk ellen a munka felvétele mellett.”⁴⁵⁴ A kapcsolatfelvétel viszont kezdetben nem jelentette a KMT felé való kapcsolat felmondását, noha nem is jelezte társainak újdonsült pártkötődését, akik erről – későbbi vallomásaik szerint – mit sem sejtettek. A „kettős játszma” és a megfelelési kényszer abban állt, hogy a KMT vezetőségi értekezletein való részvétel mellett a gazdasági tervezetek készítését és szűk csapatának vezetését is folytatta, informálta a KMT-hez forduló üzemeket gazdasági szakkérdésekben, segítette azokat törvények helyes értelmezésében, a másik oldalon pedig meg kellett feleljen az egyre szorosabbá váló pártkontrollnak is. A KMT-n belüli belső lépéseit igyekezett előre egyeztetni a kerületi pártszervezettel, majd igyekezett a kapott szempontokat a szervezeten belül érvényre juttatni.⁴⁵⁵

A kettős lojalitás természetét plasztikusan fejezi ki az az eset, amikor a KMT belső szervezeti felépítéséről is döntő hosszú, november 30-i ülés szünetében elhagyta a tárgyalóhelyiséget és a kerületi pártbizottság titkárához sietett, visszatérve pedig felszólalásaiban az ott kapott instrukciók szellemében próbálta „manipulálni” a plénumot.⁴⁵⁶ A felhalmozódott feladatai miatt háttérbe szorult üzemi tevékenykedése során a kettősség abban nyilvánult meg, hogy nem tett bizonyíthatóan túl sokat a pártellenesség mérséklésére és a sztrájkellenesség letörésére, holott ezt várták volna tőle újdonsült megbízói.⁴⁵⁷

Az ingadozó, elbizonytalanodó jellem végül szovjet erőszak hatására akkor állt át végleg a másik oldalra, amikor is egy éjszakán át fogva tartották a zuglói kerületi szovjet katonai parancsnokságon, ami végleg megtörte. Schmidt Mihály hegesztő kollégája szerint ezt követően vette fontolóra Ring a pártba való belépést.⁴⁵⁸ Ezt követően a Grubics István kerületi párttaggal fenntartott kapcsolata szinte napi szintűvé vált, legjobb tudása szerint igyekezett végrehajtani a pártutasításokat. Értékes, „jól hasznosítható”, a párt

⁴⁵⁴ Uo. Grubics István tv. jk., 1957. V. 13. 137. Ring május 2-i vallomásában úgy fogalmazott, hogy „megkérdeztem Grubicsot, hogy mi biztosít engem a letartóztatás ellen, ha esetleg a tervem keresztülvitele érdekében olyan megnyilvánulásokat kell tennem, melyek a hatóságok előtt esetleg hátrányos színben tüntetnek fel engem.” Uo. 65–68.

⁴⁵⁵ Uo. Ring István kh. jk. 1957. V. 20. 88–91. „Grubics többször felkért engem, hogy fejtssem ki egyes kérdésekben a nézetemet, amelyeket Ő is ismert és tudta, hogy a párt szempontjából az adott helyzetben megfelelőek.”

⁴⁵⁶ Uo. Ring István kh. jk., 1957. V. 2. 65–68.

⁴⁵⁷ Uo. Grubics István tv. jk., 1957. V. 13. 137–144.;

⁴⁵⁸ Uo. 127.

gazdaságpolitikai szakembergárdája számára megnyerhető embernek tartották, noha a forradalom alatti pártellenes politikai radikalizmusát számos üzemi-kerületi tette, állásfoglalása igazolta. Ring megnyerését „szelektív antikommunizmusa” is elősegítette: több vallomás szerint csak azokat a kommunistákat ítélte el és harcolt ellenük éveken át következetesen, akik üzemi káderként („sztálinisták”) a termelés irányításának gazdasági-szakmai szempontjait alárendelték a gazdaságilag indokolatlan politikai elvárások kiszolgálásának, egyébiránt az 1945 utáni gazdasági-társadalmi átrendeződés alapvonaláival egyetértett. A zuglói Alumíniumgyár munkástanácsának tagjait így rendre abba az irányba befolyásolta, hogy - élve a forradalom adta kegyelmi pillanattal - bocsássák el, szorítsák ki a hangadók közül a bukott gazdaságpolitika szószólóit és képviselőit.⁴⁵⁹

Mivel politikailag nem tartották sziklaszilárdnak, így speciális helyet kellett találni számára, ahol legjobb tudása szerint szolgálhatja a restaurációs célokat. Elkötelezett volt a gazdasági reform mellett (pl. önálló vállalati elszámolás, OT megszüntetése, decentralizáció a jugoszláv területi elv helyett a vertikális függés megőrzésével, de szakmai alapokon). Egy ügynökjelentés szerint „*vesszőparipája a gazdasági mechanizmus átszervezése*”,⁴⁶⁰ a munkástanácsok és munkáskamarák törvényi háttérének megalapozása és beépítése az új gazdaságirányítási szisztémába. A KMT erős politikai megnyilatkozásaival szemben fontosnak tartotta a szakmai háttérmunka tökéletesítését és a gazdasági szakkérdésekre való fókuszálást: „*több esetben sértődötten kiment a tanácskozásokról amikor is szinte kigúnyolták, hogy mindig közgazdasági kérdéseket boncolgat*”.⁴⁶¹ Így Grubicson keresztül Apró Antal kormánynak tett javaslatára lett végül MÖEB-tag, melyet maga is szakmai kihívásnak és olyan fórumnak tartott, mely alkalmas lehet szakmai javaslatainak érdemi megtárgyalására.

1954-ben egyszer már próbálkoztak (sikertelenül) a beszerzésével, ugyanezt tervbe vették kihallgatásának 1957. február 22-én kelt elrendelő határozata szerint „tanúsított magatartása” függvényében.⁴⁶² Veréstől való félelmében rendre a kihallgatók elvárása szerint vallott társaira. 1957. január 25-én elbocsátották munkahelyéről, február 11-én a zuglói honvéd karhatalom is elhurcolta lakásáról amiatt, mert az üzemrendészet bejelentése nyomán rajta keresték az igazgatói pánccélsekre nyitott zárt kivégzendő kommunisták neveit

⁴⁵⁹ Uo. *Az Alumíniumgyár igazgatójának feljegyzése Ring tevékenységéről.* 156–157.; *Az Üzembiztonsági alosztály által készített összefoglaló jelentés, 1957. március 2.* 178–181. ÁBTL 3.1.5. II/6. 75. „*csirkefogónak nevezte a rendszer vezetőit és a kommunistákat*”

⁴⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. O-11804/2. 159. *Részlet Tófalusi fn. ügynök jelentéséből.*

⁴⁶¹ Ua.

⁴⁶² ÁBTL 3.1.9. V-141797/2. *Deutsch Tivadar Üzembiztonsági Alosztályon készült feljegyzése, 1957. március 7.* 161–162. Nincs arra utaló nyom, hogy az állambiztonság hálózati személyeinek állományába tartozott volna, bár erre nem is volt lényegében szükség, hiszen direkt pártirányítás mellett tevékenykedett.

tartalmazó listát.⁴⁶³ Március 9-én a Gyűjtőfogházba szállították, május 24-én javaslat készült szabadlábra helyezéséről és a nyomozás megszüntetéséről, mely jóváhagyást nyert.⁴⁶⁴ A döntést azzal támasztották alá, hogy a KMT-n belüli tevékenységét a párt tudtával és irányításával végezte, valamint mivel vallomási felhasználhatók társai ellen, a vádemelés mellőzhető, információi a tárgyaláson felhasználhatóak a KMT perbe fogott tagjai ellen.⁴⁶⁵ Ring Babaihoz hasonlóan a vád tanújaként szerepelt Rácz Sándor és társai perében, e dicstelen szerep felvállalása is saját felelősségre vonásuk elkerülésének feltétele lehetett.⁴⁶⁶

Babay István a Fővárosi Villamosvasút munkástanácsa képviselőjében, 1956. november 22-től titkárságvezetőként a KMT egyes csoportjainak (sajtó, gazdasági) összefogását végezte, így egyrészt rálátása volt a belső munkafolyamatokra, másrészt komoly szerepe volt funkciójából adódóan a szervezett fővárosi beágyazottságának növelésében, kapcsolatrendszere életben tartásában (pl. Írószövetség, SZOT) és továbbépítésében. Ringgel szoros munkakapcsolatban volt az üzemekkel való közvetlen kommunikáció miatt, mindketten állandó kapcsolattartók voltak a SZOT-tal, noha a KMT plénuma erre nem adott írásban legalábbis felhatalmazást; a november 18-i tárgyaláson, melyen a készülő 1956. évi 25. tvr. tartalmi elemeinek vitája volt napirenden, ők képviselték a KMT-t. A KMT-ben és a MÖEB-ben vállalt titkárságvezetői szerep kifejezetten összhangban állt jellemével, a Rácz és társai perében megnyilatkozó vallomástevők szerint „*karrierista; bürokratikus hajlamú; középutat kereső magatartású, csendes*”.⁴⁶⁷

Babay olyasfajta beállítása, mint a SZOT „szálláscsinálója” a KMT-n belül, több beszédes példa szerint sem megalapozatlan. Élve a szervezeti rendben elfoglalt viszonylag széles mozgásteret biztosító szerepével, önálló magánakcióba kezdett kommunikációs téren, és a SZOT-tal egyeztetett koncepció megvalósítása érdekében közbenjárt azért, hogy a KMT nevében olyan sajtónyilatkozatot közöljön le a Népakarat, mely szerint a KMT a SZOT-tal együtt kijelenti, hogy szakszervezeti újraválasztásokra nem lehet ráhatása a munkástanácsoknak. (E cikk lehozatalát a SZOT-tal való együttműködést helytelenítő Sebestyén, mint sajtócsoporthoz vezető sikeresen megakadályozta.) Szintén a SZOT érdekeinek és befolyásolási

⁴⁶³ Uo. 177.

⁴⁶⁴ Uo. 144, 152, 193.

⁴⁶⁵ Uo. 267–270.

⁴⁶⁶ Ring könnyedén zsarolható lehetett azzal, hogy jelen volt a KMT Egyesült Izzóbeli megalakulásakor, továbbá jelen volt a december 8-i sztrájkdöntő ülésen is, ahol sérelmezte a kormány lealacsonyító és „diktáló jellegű” tárgyalási stílusát. Utólag persze mindvégig sztrájkellenesnek állította be magát, nem ellenőrizhető, hogyan foglalt állást a decemberi 48 órás sztrájk ügyében. Egyes korábbi felszólalásai alapján ugyanakkor a SZOT felé történő baráti közeledés favorizálása is kiolvasható.

⁴⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-141797/2. 367–380. *Szelvényi Imre kézírásos feljegyzése, 1956. december 31.*; V-141797/1. 81. *Mester Endre kh. jk., 1957. II. 18.*

kísérleteinek képviselőjében járt el akkor, amikor tolmácsolta vezetőtársai felé a MÉMOSZ-székházba való átköltözés ajánlatát. Hány Béla tanúvallomása szerint kulcsfontosságú szerepe volt a KMT „kettészakításában”, december 9-én a Szaktanácsban pedig tudomást szerzett a szervezet közelgő feloszlásáról.⁴⁶⁸ Mester Endre egyik vallomásában ugyanakkor utalt arra, hogy szerinte Babay mesterterve a felszíni együttműködés mellett az volt, hogy a KMT a SZOT-ba olvadásával lekáderezhetné az újjászerveződő üzemi pártszervezeteket, ezáltal átmentve a munkástanácsok forradalmi szellemiségű tagságát a párt által felügyelt keretek közé.⁴⁶⁹ Az állambiztonság Babai munkahelyét is összefüggésbe hozta Kerekes Imre feltűnése miatt azzal, hogy az „ellenforradalmi gócpontként” szervezeti háttérrel ad a KMT illegális feltámasztásához.

A vizsgálati szakasz lezárultával, 1957. júliusában még Rác Sándorral „egyenértékű ellenség” vezetőnek tartották és a legsúlyosabb, a BHÖ I/1. pontjába ütköző bűncselekmény elkövetése miatt tartották szükségesnek elmarasztalni, melynek legsúlyosabb büntetési tétele a halál. Decemberre ez az értékelés számos, a kádári konszolidációt segítő lépésének méltányolása miatt megváltozott: egyrészt közbenjárt érte a SZOT vezérkara, így hálták meg a KMT belső bomlásában vitt pozitív szerepét és a szimbolikus jelentőségű MÖEB-tagságot, valamint azt, hogy 1956. novemberében egy szovjet parancsnokkal ismerette a főváros elektromos hálózatának sebezhető pontjait. A Fővárosi Ügyészség 1957. decemberi határozatában felmentette az ellene emelt vádak alól.⁴⁷⁰

Babay és Ring októberi-novemberi forradalmi szerepvállalása és a fővárosi munkásközvélemény előtt nyert hírneve, befolyása olyan politikai tőkét jelentett, melyet a MÖEB-tagsággal a nyilvánosság előtt arra lehetett felhasználni, hogy az MSZMP „munkásjellegét” erősítse, hitelesítse. Azzal, hogy különféle egyéni érdekkalkulációk alapján segédkeztek a munkásellenállás egyik csúcshelyének felbomlásában, s hogy tevékenységük „lassú méregként” gyengítette a KMT akaratosságát, lényegében személyes büntetlenséget és a párt megbocsátását nyerték el korábbi „tévelygésükért”. Ebben az értelemben hozzájárultak ahhoz az általános belső és külső, azaz a nemzetközi közvélemény felé irányuló legitímációs célkitűzéshez, melyet Hány Béla tūpontosan fogalmazott meg egyik vallomásában: „*Fontos*

⁴⁶⁸ BFL XXV. 4. f. 7109/1957. 389. d. 1386–1389. *Hány Béla kh. jk., 1957. XII. 6.*

⁴⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-141797/1. 121–123. *Mester Endre kh. jk., 1957. VI. 28.*

⁴⁷⁰ ÁBTL V-141797/7. *Határozat Babai István terheltként való felelősségre vonásáról. 233. A Fővárosi Ügyészség határozata, 1957. december 19. 274–279.* Ringhez hasonlóan ő is könnyedén zsarolható volt: jelen volt a KMT újpesti születésénél, ő ajánlotta fel munkahelye székházának tanácsstermét állandó központul az új szervezetnek. A programjavaslatok tárgyalása során olyan értelmű előterjesztést tett, hogy a munkafelvétel a szovjet csapatok kivonulása esetén esedékes, a kormány pedig kötelezze magát arra, hogy az 1945–os koalíció mintájára új ideiglenes kormány létrehozásáról tárgyalásokba kezd. PSZL IX. 290. f. 31. ö. e. 13–19. *A KMT 1956. november 15-i országos tájékoztató értekezletének jegyzőkönyve.*

*politikai kérdés volt abban az időben a munkás-önkormányzatot előkészítő bizottság megszervezése, úgy bel- mint külföldön igazolni kellett azt a tényt, hogy a Forradalmi Munkáspárt kormány támogatja a munkásság igazi érdekeit és lépéseket tesz a munkás önkormányzat megteremtése, ill. kiszélesítése érdekében.*⁴⁷¹

A testület rendszert legitimáló vonatkozásai mellett fontos kihangsúlyozni – s ez szintén a bizottság látszat-funkcióját erősíti –, hogy a célként beharangozott két törvénytervezet a hosszas tárgyalások után végül nem készült el, a testület dolgvégezetlenül szűnt meg. Holott a bizottság feladata volt egyfajta államreform-bizottságként formális kereteket és állandó napirendet adni a korabeli politizáló közvéleményt érdeklő gazdasági-képviselési kérdéseknek, lezárva ezzel a sajtón keresztül történő üzenetések korát és a pletykákra alapot adó, nyilvánosságtól elzárt, széttartó tárgyalások korszakát. E testület mindazon elképzeléseknek egy belterjes vitafórumon történő, válogatott szereplők által történő „agyonbeszélgetésére” szolgált, mely kérdéseket a munkástanácsok létükkel és tevékenységükkel helyeztek a politikai viták napirendjére. E tanács, mint időhúzást szolgáló, a kádári kormányzat részéről „csodafegyverként” kommunikált békéltető testület a radikális gazdaságpolitikai program kivédésére és pártszerű keretek közé szorítására szolgált.

VIII.6. Következtetések

A fejezetben igyekeztem kimutatni azt, hogy a kádári kiegyezés párti retorika mögött a hétköznapi valóságban változatos eszközökkel történő, a politikai erőszak formáit kombinált módon alkalmazó, tudatosan felépített és hatékonyan működtetett erőszakapparátus szolgált a munkástanácsi ellenállás megtörését. A mélyállami struktúrák összehangolt, célzott és esetfüggő beavatkozásokkal operáló műveletei, bár számos ponton a belső együttműködést megnehezítő módon keresztezték is egymást, mégis egyazon politikai szándék végigvitelét szolgálták: a pártpozíciók megerősítését és ezáltal a pártirányítás visszanyerését a munkás-életvilágok valamennyi szintjén, ha kellett, fizikai erőszakkal, ha kellett, rossznak tűnő politikai kompromisszumok árán is.

⁴⁷¹ BFL XXV. 4. f. 7109/1957. 389. d. 1386–1389. Hány Béla kh. jk., 1957. XII. 6.

IX. AZ ÜZEMI MUNKÁSTANÁCSOK MŰKÖDÉSE A „MÉLY ÁLLAM” SZORÍTÁSÁBAN

IX.1. *Az üzemi munkástanácsok együttélése az ortodox üzemirányítási hierarchiával*

Az iparirányításnak az ötvenes években két fontos alapelve fogalmazódott meg, az ún. „egyszemélyi vezetés” elve és az „üzemi háromszög” elve. Ez utóbbi a pártzsargonban használatos gazdasági szakkifejezésként az üzemi pártbizottság, az üzemi (szakszervezeti) bizottság és a minisztérium által kinevezett igazgató hármas döntéshozatali körét jelölte. A forradalom során ez a kör a munkástanács megjelenésével „négyyszögge” bővült, annak ellenére, hogy számos üzemben hosszú időn át az egyik fontos komponens, a „pártelem” hiányzott. Így hosszú időn át nem volt olyan szerv, mely érdemben át tudná venni a munkástanács irányító szerepét.

IX.1.1. A hatályos jogi szabályozás

Az Elnöki Tanács 1956. november 24-én 25. sz. törvényerejű rendeletében szabályozta a munkástanácsok működését,⁴⁷² a gyakorlatban azonban a tágabb kört, az „üzemi négyyszög” viszonyát érintette. A KMT napokon belül egy módosítási javaslatot juttatott el a kormánynak, mivel az ígéretével ellentétben egyoldalúan bocsátotta ki a törvényrendeletet, a másik fél javaslatainak figyelmen kívül hagyásával. A „*pongyola szövegezésű, felülről diktált rendelettel*” kapcsolatban megállapították, hogy mivel a szakszervezet újraválasztása nem történt meg, elutasították azt, hogy azok szervezzék és bonyolítsák le a választás folyamatát. Az előre összeállított lista alapján történő választást törölni kell, csak személyekre

⁴⁷² A rendelet kodifikációs előzményeiről keveset lehet tudni, Feri Sándor visszaemlékezése szerint Kádár neki szánt ebben kulcsszerepet: „*november 7-én megérkezett Kádár Budapestre. Meglátott, és így szólt: »Jó, hogy itt vagy! Csináld meg mindjárt a munkástanácsokról szóló törvényerejű rendeletet!« Kádár megjelenése, a hangja több volt mint meglepő, megdöbbentő volt számomra. Azelőtt per Feri szólított, barátian, és most olyan volt a hangsúlya, mint egy uralkodónak. Meg kell mondanom, hogy én azelőtt nem foglalkoztam jogszabályok alkotásával, ez külön mesterség. Igaz, hogy egy jogász hamarabb eligazodik benne, de egy törvényerejű rendeletnél meg kell nézni az előzményeket, átvizsgálni a jegyzőkönyveket, vagy hivatkozni erre–arra, ezért látni akartam egyet. Aztán Kádár jött, megnézte az óráját, s azt kérdezte: »Mi az?! Már eltelt egy óra, és még nem vagy kész?!« Újra ránézett az órájára és megismételte: »Mi az?! Meddig tart nálad egy ilyesmi?!« »Még arról sem szóltál, hogy ez a munkástanácsi rendelet mit tartalmazzon – válaszoltam. « Erre közbeszólt Kossa, hogy majd ő megadja az útbaigazítást, és ő valóban segített. A jugoszlávok munkástanácsi intézkedése volt az alapja, de én azokat nem ismertem, ezért magamnak kellett volna valamit kiagyalnom.» Molnár–Körösi–Keller, 2006. 260.*

lehet titkosan leadni szavazatokat. Olyan értelmű módosítást is eszközöltek volna a normaszövegen, hogy az üzem munkájának belső vitelére vonatkozóan felsőbb szervek nem adhatnak utasítást. Az igazgató esetében nem elég a konzultációs szerep és a javaslattevési jog a kinevezések terén, hanem jugoszláv mintára nyílt pályázatot kell kiírni (a vállalaton belüli vezető státusokhoz hasonlóan pl. főmérnök, főkönyvelő).

A konkrét *működésre vonatkozó* törvényi előírásokkal kapcsolatban érdemi kritikai észrevétel nem történt, hiszen a munkástanács szerepének meghatározása lényegében megfelelt az érintettek elvárásainak: „*irányítja a vállalat egész tevékenységét*”, így többek között gondoskodik a kollektív szerződésben foglaltak teljesítéséről és a bérkifizetésről, a dolgozók fizetési besorolásáról, megállapítja a vállalati tervet, a létszámot és a szervezeti felépítést. A szabályozás továbbra is megtartotta az üzemeket állami tulajdonban. Az üzem, mint „csoporttulajdon” továbbra is pusztán jogi formula maradt, a közvetlen tulajdonosi érdekeltség „érzülete” az üzemi javak és a munkavállalók között a nyereségrészesedés intézményében testesült meg. A munkástanács munkáltatói jogokat ugyan nem gyakorolt az igazgató felett (ez megmaradt az illetékes minisztériumnál), de az igazgató felelt a munkástanácsi döntések végrehajtásáért és a munkástanács elnöksége (igazgatótanácsa) felé beszámolási kötelezettség terhelté.⁴⁷³ Hozzá kell tenni, hogy a törvény túlzottan sok újdonságot nem tartalmazott: a munkástanácsok jobbra eddig is a fent leírtak szerint működtek, bár előfordult, hogy az ideiglenes hatalmi vákuumhelyzet és az intézkedéskényszer okán túllépték az immáron törvényben rögzített hatáskörüket. A világos jogi szabályozástól függetlenül a valóságban továbbra is jelentkeztek működési zavarok, melyek vagy téves jogszabály-értelmezésből fakadtak, vagy inkább az igazgató „kettős függőségéből” adódtak. Olykor az üzem belüli politikai harc keretei, a frontvonalak éppen aktuális állása befolyásolta az „üzemi négyesög” belső viszonyrendszerét.

Az 1956. évi 25. tvr. hosszabb távon, a Kádár-kormány szempontjából lényegében politikai hiba volt. E szervek törvényesítéséve érvet nyújtott azoknak, akik a hatalmi túlkapásokkal szemben a létezésük és kiterjedt tevékenységük jogossága mellett érveltek, annak törvényi alapjára hivatkozva. Így a munkástanácsok részéről könnyű volt egy olyan látszatot és érvrendszert felépíteni, mely szerint csak törvény adta jogaikat akarják érvényesíteni, melyet a pártegyeduralom visszaállítására törekvő kormányzat és pártállami apparátus nem hagy. Ezzel a meglévő frontok mellé újakat is felhúzott, időben kinyújtotta a velük folytatott harcot, alapot adott a politikai vita „eljogiasítására”.

⁴⁷³ Magyar Közlöny, 1956. november 24. *1956. évi 24. sz. tvr. a munkástanácsokról.*

IX.1.2. Mozaikok az „üzemi négyszög” hétköznapijaiból

Hogyan mutatott a gyakorlatban az „üzemi négyszög”, de különösen a munkástanács és az igazgató együttműködése?

A Népszabadság hasábjain, a Munkástanácsok fóruma nevet viselő rovatban rendszeres téma volt az igazgató és a munkástanács vállalatirányításon belüli szerepe, a két szereplő terrénumának elhatárolása. Baller Konrád igazgató egyik cikkében rámutatott arra, hogy a munkástanács nem lehet közvetlen operatív irányító, csak feladatot határozhat meg és a végrehajtást ellenőrizheti, a döntés végrehajtását az igazgató a vállalati szakapparátuson keresztül végzi. Óvott attól, hogy a két vállalati szegmens élesen elhatárolja magát egymástól: a gyakorlatban ugyanis igény is mutatkozott arra, hogy az igazgató belefolyjon a munkástanács munkájába javaslatok kezdeményezésével, intézkedési tervek kidolgozásával a végrehajtás során felmerült problémák megoldásával kapcsolatban, holott formálisan a lengyel példával ellentétben - nem lehetett a tanács tagja. A merev, hierarchikus viszonyt a cikkíró szerint inkább egyfajta konstruktív együttműködés jellemezte.⁴⁷⁴ Egy másik cikk nagyon érzékletesen mutatott rá arra a viszonyra, hogy az igazgató kettős függésben volt: *„fentről szorít és utasít a minisztérium, lentről pedig a munkástanács. Két gazdánk van, de csak egy lelkiismeretünk”*.⁴⁷⁵ Mivel az igazgató személyében megtestesülő „egyszemélyi vezetés” elve változatlanul megmaradt, tovább belépett mellé „operatív elvi irányító testületként” a munkástanács, az igazgató helyzete azzal is súlyosbodott, hogy áttételesen a munkástanács munkájáért, tervvégrehajtással kapcsolatos intézkedési csomagjáért is felelt munkáltatója, a miniszter előtt. Ez a többirányú lojalitáskényszer nem volt mindig egyértelmű és látható az „avatatlan” kétkezi munkás számára: az igazgató népszerűtlenségét okozhatta egy felülről diktált, vétőjog híján végrehajtandó kényszerintézkedés, de adott esetben a munkástanács is – hátrítva magáról a felelősséget – irányíthatta úgy az üzemi közhangulatot, hogy kizárólag az igazgató intézkedésének legyen betudható egy-egy népszerűtlen intézkedés. Katona Károly, a Goldberger Textilművek egyik telepének munkástanács-elnöke eljuttatott egy levelet a Népszabadság szerkesztőségéhez, melyben körülírja az optimális működés feltételeit. Valós problémára tapintott rá annak megfogalmazásakor, amikor arról írt, hogy a munkástanács konkrét intézkedései könnyedén összeütközésbe kerülhetnek a „felsőbb ukázok” igazgató általi kötelező végrehajtásával. A munkástanács kívánatos mozgásterét elég

⁴⁷⁴ Népszabadság, 1957. január 10.

⁴⁷⁵ Népszabadság, 1957. február 6. 2.

tagon határozta meg: „*a minisztérium megszabja a felhasználható alapanyag mennyiségét és a vállalatok által befizetendő nyereség mennyiségét. Az alapanyag felhasználása és a nyereség befizetése közötti munka elvégzését, ami a tervezésből, kivitelezésből és a pénz felhasználásából adódik, a létszám megállapítását, bérek kifizetését és ezzel kapcsolatos minden munkát a munkástanácsok az igazgatóval karöltve közösen fogják megoldani. Ha ez meglesz, szerintem ennél többet nem kívánhatunk.*”⁴⁷⁶ Talán emiatt sem véletlen, hogy a szerkesztőség nem tartotta szükségesnek az olvasói levél nyilvános közlését.

A XIX. kerületi tanács egy 1957. februári végrehajtó bizottsági ülésén az elmérgesedett viszonyok tisztázása céljából – egyfajta „terápiás céllal” – felszólalhattak üzemi párttitkárok, munkástanács-vezetők és igazgatók is. A vita szakmai tárgytól történő elmozdulását és a beszélők mondanivalójának politikai színezetét erősítette az a jelenség, hogy a felek azzal vádolták egymást, melyet maguk is gyakran elkövettek. Az ülésen a felszólaló igazgatók valóságos panaszáradatot zúdítottak a jelenlevőkre, a munkástanácsok „elnyomó” és kizárólagosságra törekvő tevékenységéről beszámolva. Az alaphangot megadó Kerületi Elektromos Készülékek és Műszerek Gyárának kommunista igazgatója (Ács et.) első felszólalóként hangsúlyozta, hogy az „elitista” munkástanács magát „csalhatatlannak” gondolva mindentől függetlenül akart működni, „*minden kérdésben kizárólagosan magukat tartották vezetésre alkalmasnak és hivatottnak*”, napirendjük ugyanakkor csak a bérkérdések tárgyalására, a delegáltak saját üzembrészlégének bérrendezésére, valamint az igazgató mozgásterének szűkítésére irányult. Elfogultsága ellenére utalt egy tipikus jelenségre is: a választott tagok szakmai felkészültsége több irányban is befolyásolhatta a tanácsi munka eredményességét és az „üzemi négyyszögben” a domináns szereplő kilétét. Ha a munkástanácsba delegáltak között kialakult egy a termelés komplex szerkezetét és a vállalat gazdasági életét üzemgazdasági perspektívából is magas szinten átlátó belső mag (főleg a műszaki értelmiség, termelésirányítók – pl. művezetők soraiból), akkor az könnyedén megszavaztathatta javaslatait a „tudatlan” többséggel, akik így pusztán „Fejbólintó Jánosok” módjára szavazógépként cselekedtek. (Ezt a tapasztalatot megerősítette a KGM küldöttjeként jelen lévő Csuhaj elvtárs is.) Ebben az esetben a munkástanács valamelyest leértékelődött, és megnőtt az igazgató szerepe, s könnyebb volt a pártszervezet előretörése is érdemi legitim ellensúly híján. A kerületi ruhagyár munkástanács-titkára azt hangsúlyozta, hogy a kölcsönös bizalom jeleként az igazgató amennyiben jogi kifogást nem talál, hajtsa végre a munkástanácsi döntéseket akkor is, ha nem ért azokkal egyet. Ezzel rávilágított arra a problémára, hogy a

⁴⁷⁶ BFL XV. 21. 1. Katona Károly, a Goldberger Textilművek egyik telepének munkástanács-elnöke által írt levél a Népszabadság szerkesztőségéhez.

végrehajtás politikai okokból is bojkottálható volt, ha az igazgató a pártérdeket érvényesítve érdekelt volt a munkástanács munkájának megbénításában és lejárásában. Egy Teleki vezetéknévű munkástanács-elnök az üzemi pártszervvel leegyeztetett beszámolójában utal a felsőbbbségeknél való kitettségre és a hatékony együttműködésre is: *„igazgató feladata a hozott határozatok végrehajtása, összehangolása a felsőbb szervek utasításaival. Sajnos sok esetben ellentétes határozatok születnek, melyek alapján az igazgató mindig a Minisztérium utasításait hajtja végre, habár a M. T. határozata a helyes és nem ütközik fennálló kormányrendeletekkel sem. (...) nem merünk határozatot hozni, hogy nyáron 2 hétre leálljunk, mert az iparigazgató még nem engedélyezte. /előnyei: karbantartás, állandó termelési bázis/ Nem kell a dolgozókat télen szabadságra küldeni stb. Vagy a főmérnök kérdése, január közepén egy határozatot hoztunk, hogy szakmai téren a főmérnök nem megfelelő, és a mai napig írásban nem kaptunk választ. A M. T. tagjai külön-külön tagságukból következően általában nem tarthatnak számot vezetési jogra. Egyet kell értenünk, hogy a munkástanács testületi igazgatási szerv. Persze lehetnek határesetek is, mint nálunk, hogy egy-egy részlegműhely dolgozóinak a besorolását a művezető, helyi munkástanács-tag és az Ü.B. képviselője együtt csinált meg, melyet a M. T. teljes ülése egyhangúlag változtatás nélkül jóváhagyott. Lezárva ezt a részt a M. T. feladata: az igazgatás, az igazgató feladata a vezetés.”*⁴⁷⁷

A Fővárosi Autóbuszüzemben az igazgatóság akaratának dominanciája érhető tetten, mely magának vindikálta a bérmegállapítás jogát, emellett igyekeztek informális csatornákon keresztül irányítani az üzemet: *„A munkástanács háta mögött kreálnak csoportokat (...) Szűkebb körben, de lényegében ugyan azt csinálják, mint a forradalom előtt.”* – fogalmazott Jóna István munkástanács-tag.⁴⁷⁸ A munkástanács tiltakozása ellenére számos olyan kompromittálódott vezetőt is megtartottak, akik e szerv sikertelenségében voltak érdekeltek, ugyanakkor bírták az igazgató bizalmát. Kompromisszumos megoldásként a leginkább kritizált személyügyi előadót megtartották állásában, viszont megvonták intézkedési jogait és a munkástanács egyik megbízottja „vigyázta lépteit”. Azzal, hogy a munkástanács intézkedéseit az alkalmazottak szűk köre szabotálta, valójában a társadalom előtt igazolta a munkástanács alkalmatlanságát: a tervezett intézkedések elmaradása a hétköznapi életben okozott kellemetlenséget a dolgozóknak, főleg a kalauzoknak, amiért a munkástanácsot tartották elsősorban felelősnek.⁴⁷⁹ Az igazgató a forgalmi, az adminisztratív és a kékgalléros

⁴⁷⁷ PSZL IX. 290. f. 50. ó. e. 71–76. XIX. kerületi tanács VB-ülés jegyzőkönyve, 1957. február 21.

⁴⁷⁸ PSZL IX. 290. f. 51. ó. e. 127. sz. irat. A Fővárosi Autóbuszüzem munkástanács-ülésének jegyzőkönyve, 1956. november 28.

⁴⁷⁹ Uo. 130–131. sz. iratok. A Fővárosi Autóbuszüzem munkástanács-igazgatóság (=elnökség) ülésének jegyzőkönyve, 1956. november 29.

munkások fizetésének rendezésére három bérmegállapító bizottságot is felállított, ahol a státusbérendszert alkalmazása mellett döntöttek.⁴⁸⁰

A 25/1956. sz. tvr. szellemében történő kiegyensúlyozott, szakszerű működésre kiváló példát szolgáltat a Magyar Optikai Művek esete, így érdemes bővebben is idézni a Fekete Zoltán vezette munkástanács néhány hónapos munkáját, s elhelyezkedését az „üzemi négyesegben”. A MOM-ban az igazgató kvázi „hűségesküt” fogadott a munkástanácsnak. Megállapodtak ugyanis abban, hogy a békesség és a termelőmunka előrehaladása érdekében lehetőleg minden szakkérdésben közösen döntenek. A tvr. szellemében rendszeresen beszámoltatták az igazgatót azzal kapcsolatban, hogy milyen intézkedéseket tett a munka folyamatosságának biztosítására, valamint megbízták azzal is, hogy adjon útmutatásokat a rendszeti osztálynak a szénkészletek ellenőrzésére. A munkástanács elnöksége felkérte az igazgatót, hogy az ellátási (szociális) osztályt bírja rá a helyes működésre, az ellátási visszaélések visszaszorítására. Határoztak arról is, hogy az új bérendszert bevezetéséig, a konkrét pénzügyi hatások ismerete nélkül újítási javaslatokat nem lehet elfogadni.

A munkástanács és a vállalatvezetés közötti rendszeres, napi kapcsolat állandósítása céljából egy összekötő személyt állítottak be az igazgató titkárságán. A felvételi javaslatokat az igazgató terjesztette elő a munkástanács elnökségének döntésre az üzemgazdasági osztály szakmai javaslatai alapján.⁴⁸¹ A kormány által igényelt újraválasztást végrehajtva, a 61 fős „végleges” munkástanács felállításának napján döntés született Poór József igazgató felmentéséről, Rózsa Ferenc anyag- és áruforgalmi osztályvezető elbocsátásáról „képesítés hiánya miatt”, illetve ötfős vizsgálóbizottságot állítottak fel arra, hogy a személyzeti osztály „kádereinek” múltját felkutassák.⁴⁸² Felállítottak egy *tervbizottságot* is, melynek albizottságai azt a feladatot kapták, hogy az 1957. évi termelési terv előirányzatait meghatározzák: tegyenek javaslatot a társvállalatokkal való gazdasági együttműködés konkrét tartalmára, készítsék elő a kollektív szerződést, az önálló külkereskedelmi tevékenységet és egy műszaki fejlesztési albizottságot állítsanak fel.⁴⁸³

A végleges munkástanács által megválasztott elnökség első ülésén döntött – a 25/1956. sz. tvr. adta jogánál fogva – arról, hogy átszervezi a vállalat struktúráját. Döntöttek a Személyzeti és Munkaügyi Osztály megszüntetéséről, helyette az Üzemgazdasági Osztály

⁴⁸⁰ Uo. 146. sz. irat.

⁴⁸¹ PSZL IX. 290. f. 43. ö. e. I. kötet. 133–135. *Tájékoztató a MOM munkástanács elnökségének 1956. december 19. óta végzett tevékenységéről.*

⁴⁸² Uo. 104–108. *MOM végleges munkástanács ülésének jegyzőkönyve, 1956. november 30.*

⁴⁸³ Uo. *Határozati javaslat, 1956. december 13.*

felállításáról.⁴⁸⁴ Egy héten belül meg is született az igazgatóval együttműködésben az új osztály felépítése és meghatározták annak pontos feladatait is, az átszervezéstől havonta 16500 Ft megtakarítást reméltek.⁴⁸⁵ Az új osztály a Munkásellátási Osztály forradalom előtti tevékenységével kapcsolatban megállapította, hogy az rengeteg felesleges munkahelyet tartott fenn, ráadásul szociális feladatait sem látta el megfelelően: az osztály forrása volt a tisztogatásokat megalapozó pletykáknak, vezetője pedig egy fodrász végzettségű hölgy volt. Az osztály munkájának megjavítása érdekében javasolták átnevezését Szociális Osztályra, valamint szakképzett dolgozók magasabb bérért történő felvételét azért, hogy az új emberek hatékonyan tudják menedzselni az üdültetést, a kulturális életet és a szövetkezeti boltot.⁴⁸⁶

A két nappal későbbi ülésükön napirendre tűzték a személyzetisekkel kapcsolatos vizsgálati eredményeket, mellyel kapcsolatban az egyik szaktárs általános helyeslést kiáltva úgy fogalmazott, hogy „boszorkányüldözés helyett” „*nem indokolt ezeknek elbocsátása, ha munkásról van szó, nem szabad nézni se vallást se nemzet, egyedül az általa nyújtott munkát.*” Az ülésen vita alakult ki amiatt, hogy a nehéz gazdasági helyzetben egyes munkástanács-tagok rontják a hitelességüket azzal, hogy népszerűségük megtartása érdekében másképp beszélnek az üzemi dolgozókkal, mint ahogyan állást foglalnak a szűkebb plénum előtt. Épp ezért úgy döntöttek, hogy a visszahívhatóság intézményének teret adva kérjék ki az osztályok a dolgozók véleményét, mennyire elégedettek a november utolsó napjaiban megválasztott képviselőkkel, igény és szükség esetén pedig cseréket lehetne végrehajtani. A csepeli lemondási hullámról szóló hírek kapcsán leszögezték, hogy ők a helyükön maradnak, igyekeznek együttműködni a KGM-mel, mert „*először a közösséget kell nézni*”, a személyes sors másodlagos a munkásság ügyéhez képest.⁴⁸⁷

A szakmai munkával párhuzamosan 1956. novemberétől a több mint 3500 fős üzemben politikai okoknál fogva nagyfokú fluktuáció volt jellemző a létszám tekintetében. Az október 31-én megalakult munkástanács döntése alapján eltávolított közel 75 főből az igazgató és az üzemi pártbizottság együttműködése révén visszavettek mintegy 71 főt korábbi hasonló munkakörükbe, a maradék személyeket a BM foglalkoztatta. 1957. május közepéig az „*üzemi Pártbizottság (...) az aktív ellenforradalmi elemeket és a Munkástanács*

⁴⁸⁴ Uo. 101. *MOM végleges munkástanács által megválasztott elnökség első ülésének jegyzőkönyve, d. n.*

⁴⁸⁵ Uo. 111–112.

⁴⁸⁶ Uo. 146–151. *Az Üzemgazdasági Osztály feljegyzése a munkásellátási osztály átalakításáról.*

⁴⁸⁷ Uo. 164–167. *A MOM munkástanácsának rendkívüli üléséről készült jegyzőkönyv, 1957. január 9.*

*kompromittált tagjait az igazgatóval közösen eltávolította. El lett bocsájtva 42 személy, ebből 14 ellen eljárás indult meg, továbbá 9 személy disszidált.*⁴⁸⁸

E ponton árnyalni kell a munkástanáccsal egyébként jó viszonyt ápoló, ámbár mindkét fél irányába megfelelni akaró új igazgató szerepét. Az igazgatói székben Poór Jánost követő Poós (más források szerint Posch) Gyula korábbi kommunista üzemőr nem állt ki az „ellenforradalmiság” gyanújába került munkások mellett (pl. Sebestyén Miklós mellett sem), noha a munkafelvétel tartóssága érdekében igyekezett korlátozni az üzem környéki fegyveres jelenlétet és a közvetlen beavatkozásokat. Mindvégig konstruktív viszonyt ápolt a munkástanáccsal, de tetteivel asszisztált és teret hagyott a kommunista térfoglalásnak az üzemben – a munkástanács hátrányára. Minisztériumi kinevezése ráadásul azután történt meg, hogy belépett a kerületi pártszervezetbe, ami a lojalitás egyértelmű kifejezését jelentette a karrier érdekében.⁴⁸⁹ 1957. februárjában érezhető először a pártjelenlét erőteljesen a munkástanács életében, Gyarmati László személyében először volt jelen egy köztudottan MSZMP-tag a február 12-i elnökségi ülésen. A következő ülésen pedig már kilátásba helyezték, hogy a „távolmaradók” és disszidensek helyére a szakszervezet közreműködésével új tagokat kell beválasztani a tanácsba.⁴⁹⁰

A munkástanácsnak a demokratikus normák iránti mély elkötelezettségét és a dolgozóba vetett bizalmat jelzi az az eset, hogy egy technikus – korábbi művezető – felvételéhez közvetlenül a dolgozók jóváhagyását kérték. Nem akarták ugyanis azt, hogy ha esetleg a többség népszerűtlennek tartja, a munkástanács ezzel a közvélekedéssel szemben mégis támogassa felvételét.⁴⁹¹

A mintegy 7000 főt foglalkoztató Ganz Vagon- és Gépgyárban a munkástanács nem tartotta a felettes szervekkel a kapcsolatot, ugyanakkor igyekezett „házon belül” megoldani minden kérdést, egészséges munkamegosztást kialakítva az igazgatósággal. Az „operatív

⁴⁸⁸ BFL XXXV. 1. g. 6. ö. e. *Feljegyzés a Magyar Optikai Művek párt- és gazdasági vezetőivel kapcsolatban tett bejelentés vizsgálatáról.* Egy lista szerint a politikai tisztogatás eredményeképp elbocsátottak közel harminc főt, köztük Fekete Zoltán munkástanács-elnököt, aki a feljegyzéshez mellékelte listán szereplő megjegyzés szerint „1944-ben a nyilaskeresztes párt tagja volt. 1945-ben MKP tag, majd kizárták a pártból”. Elbocsátották Tóth Tihamért, a munkástanács titkárát, akinek korábban kisgazda pártszervező tevékenységet tulajdonítottak. Két egészen képtelen kitétel is szerepelt a listában: Umfűrér (!) Pál „*még márciusban is «heil Hitlerrel» köszönt a műhelyben*”, Jászberényi Gusztáv pedig „*még márciusban is kommunista vért akart inni*”. A munkástanács-tagok közül mintegy hét fő disszidált, több mint egy tucat munkás ellen pedig különféle jogcímenek indítottak eljárást (pl. TÜK-iratok sokszorosítása, kerületi nemzetőrséggel való kapcsolattartás stb). Uo. 81–83.

⁴⁸⁹ BFL XXXV. 1. g. 6. ö. e. *Feljegyzés a Magyar Optikai Művek párt- és gazdasági vezetőivel kapcsolatban tett bejelentés vizsgálatáról.*

⁴⁹⁰ PSZL IX. 290. f. 43. ö. e. I. k. 193–195. *A MOM munkástanács elnökségi ülésének jegyzőkönyve, 1957. február 12.*

⁴⁹¹ Uo. 187. *A MOM munkástanácsának üléséről készült jegyzőkönyv, 1957. január 21.*

munkát”, azaz az utasítások és döntések végrehajtását meghagyták az igazgatóságnak, a munkástanács küldöttjei pedig részt vettek a vezetőségi értekezleteken. Az irányító-döntéshozó szerepkör komolyan vétele megnyilvánult abban is, hogy jelentéstételi kötelezettség terhelte a gyártás- és osztályvezetőket, valamint fenntartották maguknak az elbocsátás és a szakmai vezető grémium kiválasztásának jogát is, ami konfliktust eredményezett az igazgatóval, mindemellett az innovációs lehetőségek kiaknázása érdekében felvették a műszaki egyetemmel is a kapcsolatot.⁴⁹² Ez a vitákkal terhelt, mégis kiegyensúlyozott kapcsolat 1957. márciusának végén borult fel, amikor „népellenes cselekedetek” gyanúja miatt a 40 főre apadt munkástanács egynegyedét letartóztatták, majd az igazgató a talajt vesztett testület megszüntetésére tett javaslatot a KGM-nek.⁴⁹³

A Chinoin Vegyészeti Gyárban ez az 1956 karácsonyára kialakuló összhang természetesen bizonyult, kiegyensúlyozott működéssel járt, nem pusztán a pártirányítás visszaállítását szolgálta. A párttag igazgató rendszeresen részt vett a munkástanács elnökségének munkájában, ugyanakkor fontos, hogy partnernek mutatkozott abban, hogy a munkástanács valamennyi döntését végrehajtsa. E tandemmel szemben az üzemi pártszervezet sem gördített akadályokat, elnöke ugyanis maga is munkástanács-tag volt. Sikeresen összeegyeztettek két, a korban egymásnak általában ellentmondó szempontot: a szakmai alkalmasságot és a politikai lojalitást. A nyilatkozat szerint a munkástanács jóváhagyta azt, hogy *„a vállalat összes volt függetlenített párt- és tömegszervezeti funkcionáriusai továbbra is a gyárban dolgozzanak”*, az alábbi megszorítással: *„képeségeiknek megfelelő munkakörben”* – s nyilván a függetlenítés megszüntetésével. A munkástanács ugyanakkor cserébe nem ütközött ellenállásba azon a téren, hogy a részlegvezetők érdemi jogkörének és intézkedési lehetőségeit bővítse, s hogy a vezető beosztású dolgozóknál a szakképzettség, rátermettség és népszerűség legyen a három domináns szempont.⁴⁹⁴

Jelezni kell, hogy az állami közműveknél – ahol ugyan törvényileg nem működhetett volna munkástanács – az államosított iparvállalatokhoz hasonló konfliktusok és szembenállások léptek fel. A Budapesti Gáz- és Kokszművek esetében a munkabesorolásokkal kapcsolatos döntésekből kihagyták a munkástanácsot, a Munkaügyi Osztály az igazgató direkt alárendeltségében végezte el mindezt. A munkástanácsot megkerülve az igazgató, a főmérnök és a főkönyvelő hármasa tartotta fenn magának a döntés jogát, melyet utólag

⁴⁹² ÁBTL II/6. 23. kötet. 139–143. Dr. Takács László vállalati jogtanácsos feljegyzése a Ganz Vagon- és Gépgyár működéséről, 1957. március 28.

⁴⁹³ Uo. 144. Győrfi Zoltán jelentése, 1957. március 28.

⁴⁹⁴ BFL XV. 21. 1. A Chinoin Gyár munkástanácsának és ideiglenes MSZMP IB nyilatkozata, 1956. december 23.

megszavaztatott a munkástanáccsal.⁴⁹⁵ Ebben az esetben ez a gyakorlat nem feltétlenül volt jogellenes – bár a forradalom alatti működési gyakorlat világos tagadását jelentette –, hiszen a közintézményeknél nem működhetett munkástanács (pl. MÁV, posta, hivatalok), noha ez állandó vitapontot jelentett a KMT, a SZOT és a kormányzat között.

A jogi szabályozásból eredő funkcionális korlátokat és keresztezéseket könnyedén áthidalhatta a politikai összhang: könnyebb volt az együttműködés abban az esetben, ha az igazgató bírta az MSZMP bizalmát, vagy eleve párttagként került oda, a létrejövő erős üzemi pártszervezet pedig féken tudta tartani a munkástanácsot, vagy annak tagsága hajlott a kiegyezésre. A pártirányítás visszanyerését és a munkástanács „tetszhalottá” válását paradox módon az a mérföldkő jelezte, amikor az üzemi pártszervezet intéző bizottsága és a munkástanács közös nyilatkozatot adott ki az „együttműködés” megteremtésének sikerességéről, a szövetségi státusról. E nyilvánosságnak szánt, szövegezésében pragmatikus elemeket is felvonultató („dolgozzunk együtt a közös termelési célokért”, „vállvetve harcolunk a sikeres bérrendezésért”) közhelyes sablonszövegek a sorok mögött világosan jelezték a felszín alatt megbúvó lényegét. Hiába egymás „kölcsonös elismerése”, a konfliktusok befejezése és a szükségszerű egymásrautaltság a termelési célok eléréseért, az erőviszonyok tekintetében a „vezető erő a párt”, amely „*elismeri a munkástanácsot legfontosabb gazdasági szervnek*”.⁴⁹⁶

Az ötvenes évekbeli munkáskáderekre épülő gyárvezetés szakmaitlanságából okuló pártszervezetek esetében a politikai racionalitás azt diktálta (volna), hogy akár „elvtelen kompromisszumok” árán is, de támogassák a szakemberek vezető pozícióba juttatását, hiszen a vállalat gazdasági sikere pozitív hozadékkal jár a dolgozók politikai hangulatára is, ami így a pártellenesség ellen is hathat. A dilemma lényege abban áll, hogy le lehet-e mondani a gazdaságirányítás politikai kontrolljáról akkor, ha ez hozzájárul a termelés sikeréhez és ezáltal politikailag is jól kommunikálható eredményeket szül?

A „szakma és a politika” furcsa viszonyát világítja meg az alábbi rövid jelentés. A KGM alá tartozó Kismotor- és Gépgyárban a szakmailag magasan kvalifikált osztályvezetőket is magában foglaló munkástanács-elnökség az igazgatóval teljes összhangban kiváló termelési eredményekkel működtette ugyan a gyárat (fizikai dolgozók béremelése,

⁴⁹⁵ PSZL IX. 290. f. 51. ö. e. 55–62. *A Budapesti Gáz- és Kokszművek Munkástanácsának 1957. január 8-i üléséről készült jegyzőkönyv.*

⁴⁹⁶ PSZL IX. 290. f. 42. ö. e. 63–64. *Finommechanikai Vállalat üzemi MSZMP Intéző Bizottságának és az FMV Munkástanács Igazgató Tanácsának közös nyilatkozata a vállalat összes dolgozójához, 1957. február 6.*

tervtúlteljesítés révén nyereség), „közös bűnük” azonban a szakszervezeti újraválasztás⁴⁹⁷ és a pártszervezés tudatos meggátlása volt. Így a munkástanács megítélése a jelentésíró szerint „szakmailag jó, politikailag nem.”⁴⁹⁸ A korai kádárizmus működési logikájából ekkoriban még az következett, hogy a termelésirányítás szakmai függetlensége és autonómiaigényes szabályrendszere a párthatalom stabilizálásának kényszeredett igényének áldozatává vált.

Az üzemgazdaság totális politikai kontrolljának igényét érzékelteti az alábbi XI. kerületi példa is. Egy 1957. májusában, a XI. kerületi pártbizottság Párt- és Tömegszervezeti Osztályán készült munkaterv tanúsága szerint a régi-új helyi pártfunkcionáriusok úgy viselkedtek, mintha semmit nem tanultak volna a forradalom követeléseiből. Előírták azt, hogy a kerület 15-20 nagyobb üzemében üzemegységenként és műszakonként (!) működjön pártszervezet, az üzemi párttitkárok pedig kéthetente írásos beszámolót adjanak az üzemi hangulatról és a restauráció fogadtatásáról. Ezekben az üzemekben a „politikailag megbízhatatlan” dolgozók leváltására *külön bizottságot* kellett felállítani, melynek tagja az üzemi bizottság elnöke, az igazgató, a pártbizottság titkára, a KISZ-titkár, a személyzeti osztályvezető viszont csak akkor, ha párttag. Öt üzemben (Beloianisz, Goldberger, EMAG, Április 4. gépgyár, Gamma) ún. *agitátor gárdákat* akartak felállítani, melyben az adott hónapban kiképzett 40 fő állt volna munkába. A csoportos beszélgetések során adatokat kellett gyűjteniük arról, hogy a dolgozók miként vélekednek a „nyugati életformáról”, a kerület fejlődéséről és az üzemekben bevezetett új intézkedések hatásairól.⁴⁹⁹

E szélsőségesnek tekinthető esettel szemben a Budapesti Pártbizottság APO-n dolgozó egyik munkatársa részéről megfogalmazást nyert egy józanabb, belátóbb álláspont is – megelőlegezve ezzel a konszolidált Kádár-rendszer egyik alapmotívumát a gazdaságirányítással kapcsolatos politikai elvárások terén. Az egyik leginkább rendszerellenesnek tartott műszaki értelmiséggel kapcsolatosan felvetődött, hogy a „*jóteköny semlegesség*” elérése (!) is elegendő, nem kell mindenáron a kemény és kritikátlan azonosulást elérni az agitáció eredményeképpen: „*szakítani kell azzal a helytelen gyakorlattal, hogy mindenkiből*

⁴⁹⁷ Kreszán Lajos, a Ganz-MÁVAG egyik pártszervezője rámutatott a szakszervezet és a párt kapcsolatának fontosságára a Budapesti Pártbizottság ülésén: „*ha az üzemek nem veszik kézbe és a párt nem irányítja, akkor egy spontán alulról jövő választás lesz az üzemekben. Ennek egyenes következménye, hogy a szociáldemokraták és a jobboldaliak kerülnek előtérbe, és akkor ismét elveszítünk egy fontos pozíciót.*” BFL XXXV. 1. a. 3. MSZMP Budapesti Pártbizottság 1956. december 8-i ülésének jegyzőkönyve, 23.

⁴⁹⁸ XIX-F-6-ib. KGM Kollégium iratai, 1957. május 3-i ülés jegyzőkönyve. 149–150. *Jelentés, 1957. április 2.*

⁴⁹⁹ BFL XXXV. 16. a. 3. 3. d. 1. ö. e. 1957. május 15-i XI. kerületi pártbizottsági ülés iratai. *PTO havi munkaterve, 1957. május 14.* A tervek megvalósulásáról a kerületi iratanyag nem tudósít, a gondolkodásmód irányát ugyanakkor érzékletesen megmutatja.

kommunistát akarunk nevelni és ha valaki megfelelően fújja a frázisokat, azt hisszük, hogy kommunistát neveltünk belőle.”⁵⁰⁰

IX.1.3. „Csak egy maradhat?” Az igazgató és a munkástanács iparigazgatósági jelentések tükrében

A KGM 1957. májusi kollégiumi ülésére beérkező iparigazgatósági beszámolók ugyan a „pártszerűségi” szempontok előtérbe helyezésével, de mégis retrospektív módon igyekeztek jellemezni az „üzemi négyszög” viszonyrendszerét a minisztériumi iparon belül. A jelentések főként azt az 1957. évi első negyedéves időszakot ábrázolják, amikor a munkástanácsok már teljesen defenzívába szorultak, mégis az 1956. november-december hónapokra jellemző belső hatalmi huzavona utóregzéseit jól érzékeltetik. A KGM-vállalatok esetében a „szakmunkás-elit” által vezetett munkástanácsok tevékenységét utólag kifejezetten kedvezőnek ítélte meg a minisztériumi vezetés: függetlenül az üzemi négyszögön belüli vetélkedéstől, a „szakik” hajlottak leginkább a törvényes működésre és a minisztériummal való kiegyensúlyozott, jó kapcsolatra.⁵⁰¹

Iparáganként azonban nagyon is vegyesek voltak a tapasztalatok. Az erősáramú berendezéseket gyártó vállalatoknál az iparigazgató szerint az volt az általános benyomás, hogy „*politikailag szilárd és szakmailag jól felkészült igazgató*” esetén a munkástanács szerepe mindvégig formális volt, valamint jellemző volt egymás kölcsönös elismerése: az igazgató passzivitása ellenére szükségesnek tartotta a munkástanács létét, míg azok elismerték a párt szerepét és meghívták a párttagokat üléseikre.⁵⁰² Az I. sz. Iparigazgatóság területén a munkástanácsok „teljes passzivitásba” süllyedtek, ráadásul a tagságot feszítő személyi ellentétek tömeges lemondási hullámhoz vezettek, ami megkönnyítette a megüresedő helyekre a pártemberek bejuttatását. A Műszeripari Igazgatóság területén a munkástanács felhagyott azzal a gyakorlattal, hogy az igazgató végrehajtó szerepét degradálja, ugyanakkor a beszámoltatás jogát a törvényerejű rendelet szellemében természetesen fenntartotta.⁵⁰³ A Járműipari Igazgatóság területén a letartóztatott, vagy elmenekült munkástanács-tagokat a

⁵⁰⁰ BFL XXXV. 1. c. 1. ö. e. 47–49. *Szenes Imre javaslatai a műszaki értelmiség közötti agitációs munkával kapcsolatban, 1957. július 1.*

⁵⁰¹ XIX-F-6-ib KGM Kollégium iratai, 1957. május 3-i ülés jegyzőkönyve. *Feljegyzés a munkástanácsokról szóló rendelet végrehajtásáról, 1957. április 15.*

⁵⁰² Uo. *Réti József iparigazgató jelentése Erősáramú Berendezési Igazgatóságáról, 1957. április 10.*

⁵⁰³ Uo. 110. *Jelentés a Műszeripari Igazgatóságról, 1957. április 10.*

működés további fenntartása érdekében párttagokkal és – a látszat kedvéért - pártonkívüliekkel egyaránt pótolták.

A jogkörök világos elhatárolása ellenére számos üzemben az igazgató igyekezett leépíteni a munkástanácsot, a pártszervek ehhez azzal asszisztáltak, hogy megkerülték azt bizonyos kérdésekben.⁵⁰⁴ A Vaskohászati Igazgatóság területén az volt az általános tapasztalat, hogy a munkástanácsok elvesztek a részfeladatokban, s már a döntéshez szükséges információk megszerzése is korlátokba ütközött, így döntéshozó potenciáljuk jelentősen lecsökkent. Leginkább *„mérlegbeszámolókkal, havi operatív termelési tervekkel és szociális kérelmekkel foglalkoztak”*. A munkástanács és az igazgató a gyakorlatban ügyrendszerűen határozta el egymás hatáskörét, az irányításbeli dominancia pedig leginkább az igazgató javára érvényesült. A jelentés végén megfogalmazódott a „régidők régi dalai” is: *„Jelenlegi elv szerint a Párt a Szakszervezet befolyásolásával, valamint a Munkástanácson keresztül oldja meg a gazdasági vezetést és ellenőrzést. Így a vállalatban belül három munkásszervezet van, amire semmi szükség nincsen, és létjogosultsága is kétes a munkástanácsoknak az eddigi formájában, ugyanis a Párt vezető szerepének feltétlen érvényesülnie kell a vállalat életében. Ezen megfontolás alapján a Munkástanács csakis a Párt transzmissziója lehet és nem más.”* E sajátosan értelmezett szerepfelosztás után konklúzióként megfogalmazódott az, hogy a munkásképviselő megvalósulhatna úgy is, hogy az igazgatóság ülésén pusztán néhány munkás képviselteti magát – munkástanácsra, mint önálló intézményre pedig ilyen formán semmi szükség.⁵⁰⁵

Koren Miklós a KGM Titkárságának vezetőjeként mintegy negyven vállalatnál nyert információ alapján kollégiumi előterjesztést készített, melyben féléves tapasztalatok alapján igyekezett következtetéseket, általános megállapításokat levonni az „üzemi négyes” belső viszonyrendszerére vonatkozóan. Megfogalmazása szerint az igazgató igyekezett elnyomni és szűkíteni a munkástanács hatáskörét, míg utóbbi gyakran az operatív irányítást is magának követelte. Az igazgató ellenőrzésének a legváltozatosabb módjai alakultak ki: a *„vállalati igazgató működésének ellenőrzésével általában nem foglalkoznak szervezeten és rendszeresen”*, számos vállalatnál vagy az osztályvezetők szakterületenként adnak beszámolót, vagy a munkástanács munkabizottságot küld ki és az tart beszámolót a munkástanács elnökségi ülésén. A fentebb idézett beszámolók szinte teljes homályban hagyják a pártszervezet

⁵⁰⁴ Uo. 105. *Hidasi Ferenc iparigazgató jelentése a Járműipari Igazgatóságról, 1957. április 8.*

⁵⁰⁵ Uo. 107. *Cecze László iparigazgató jelentése a Vaskohászati igazgatóságról, 1957. április 6.*

szerepét,⁵⁰⁶ Koren azonban kitér rá annak a közel sem meglepő állításnak a megfogalmazásával, hogy a munkástanács „*gazdasági irányító szerepét félti a párttól*”, a párt pedig feleslegesnek tartja a munkástanácsot. Amelyik üzemben erős pártszervezet működött, ott gyakran „csonka” munkástanács maradt: az Elnökség a helyén maradt és lehetőségeihez képest dolgozott, míg a közvetlenül választott tagság lemondott és szétforgácsolódott. A munkástanács a szakszervezettel létesített kiegyensúlyozott kapcsolatot, ami vagy a köztük fennálló elvi azonosságokra vezethető vissza, vagy pedig azért teremtődött meg ez a látszat, mert a szakszervezet – a párt „trójai falovaként” – beépült a tanácsstagok közé és befolyásolta a plénumot. Koren utalt arra, hogy az „üzemi négyyszög” miatt az egyszemélyi vezetés elve súlyosan sérült, másrészt felnagyított és átértelmezett egy olyan jelenséget, miszerint az üzemi munkástanácsok „*azt hitték, hogy létrejöttükkel a vállalatok egyben a teljes önállóságot is elnyerték és a korábbi irányító szervekkel ennek következtében semmiféle függőségi viszonyuk nem lesz.*” Az önállóság elképzelése ugyanis nem a vertikális alárendeltségből való kiszakadást jelentette, hanem azon belül a több jogkört, szélesebb autonómiát.⁵⁰⁷ A munkástanácsok létrejötte szerencsétlenül alakult, ugyanis az intézmény korábban jött létre, mint a jó működést megalapozó tágabb keretrendszer, mely a vállalati önállóság (időigényesebb) kiépülését is magában foglalja.

Míg 1956. novemberében a hétköznapok realitásait igyekeztek a törvény szellemiségéhez szabni, addig 1957. második negyedévében már a realitásoknak kellett megfeleltetni az akkor már túlzottan „liberálisnak” bizonyuló 25/1956. sz. törvényerejű rendeletet. Időközben ugyanis megváltoztak a politikai igények és az üzemi erőviszonyok is: a restauráció előrehaladtával elegendő volt a *tanácsadó-konzultáló szerep*, az irányítást az „üzemi háromszög” ekkor már el tudta végezni. A munkástanács felesleges ballasztot jelentett, káros múltbéli maradványnak látták. Javaslatok szerint a munkástanácsokat az iparági kollégiumok közvetlen felügyelete alá kellene rendelni, ez a köztes szerv adná ki a munkástanács szervezeti- és működési szabályzatát (!) is. Általánosságban javasolta a tvr. vonatkozó részének olyan értelmű érdemi módosítását, hogy a munkástanács irányító helyett „*ellenőrző, tanácsadó és bizonyos kérdésekben határozathozó szerv*”. A hatásköri ütközéseket egy a tvr.-hez kiadott végrehajtási utasítással vélte áthidalhatónak – ennek kiadására egyébként nem került sor. Az üléseken tanácskozási joggal részt vehet az üzemi pártbizottság elnöke, az üzemi

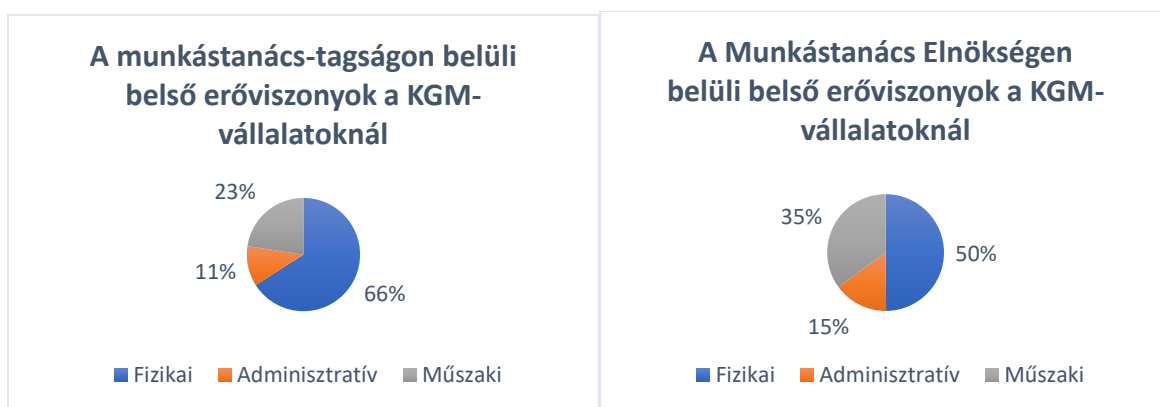
⁵⁰⁶ Az Újpesti Bányagépgyár igazgatója és munkástanács-elnöke közösen jegyzett cikkükben úgy fogalmaztak, hogy a munkástanács irányít és ellenőriz, de a végrehajtás nem az övé. Ami az „üzemi négyyszögre” vonatkozóan ebből a lényeges: *a végrehajtásba kell belépnie* az üzemi bizottságnak és a pártszervezetnek is. Népszabadság, 1957. március 9. 2.

⁵⁰⁷ Más kérdés, hogy a minisztériumi tisztviselő nézőpontjából mindezt a leírtak szerint is lehetett értelmezni.

(szakszervezeti) bizottság vezetője és az állami felügyeleti szerv egy képviselője. A munkástanács elnöke felett fegyelmi jogkört a miniszterhelyettes gyakorol, az üzemvezetésen belül ugyanakkor fegyelmi ügyekben rendelkezhetett – az igazgató helyett - az elnök maga is.⁵⁰⁸

IX.1.4. A KGM-vállalatok munkástanácsainak belső erőviszonyai

Egy 1957. márciusára datált összefoglaló kimutatás szerint a KGM fennhatósága alá tartozó 246 vállalat munkástanácsának 7850 tagja volt, akik közül összesen 449 fő volt tagja az MSZMP-nek (5,7%).⁵⁰⁹ Ez annak ellenére gyenge eredmény és a forradalom alatt kialakult összetartozás-tudat erősségét bizonyítja, hogy ekkorra már a forradalom alatt eltávolított igazgatók 90%-át visszahelyezték az ágazatban, létszámstopra és racionalizálásra hivatkozva pedig mintegy 10.000 munkás elbocsátását tűzték ki célul a gépipar területén 1957. júliusáig. Apró becslései szerint az 59.000 fővárosi párttagból pedig csak 16.000 volt munkás (27%).⁵¹⁰ Érdemes górcső alá venni a munkástanács és annak elnökségén belüli arányokat, melyek annak ellenére reprezentatívnak tekinthetők, hogy nyilvánvalóan tükrözik az MSZMP részéről gyakorolt tudatos tagszelekciót is.

⁵⁰⁸ XIX-F-6-ib KGM Kollégium iratai, 1957. május 3-i ülés jegyzőkönyve. *Koren Miklós beszámolója a munkástanácsok működésének eddigi tapasztalatairól*, d. n. 14–40. A gépiraton valamennyi olyan tollal beszúrt szöveg módosítás, apró megjegyzés kihúzásra került, mely a tvr. jugoszláv szellemi forrásaira utalt. A beszámoló végül nem került napirendre, Csergő miniszter indoklása szerint azért, mert „a munkástanácsok helyzetének megváltoztatása jelenleg nem időszerű és a javasolt határozatok arra nem is alkalmasak. (Mint láttuk, Koren a munkástanácsok tanácsadó szerepét kodifikáltatta volna, Csergő ugyanakkor tudomással bírhatott arról, hogy a következő jogi aktus a munkástanácsok kapcsán már lényegében azok formális megszüntetését fogja jelenteni. – G. M.) (...) Ugyanakkor megállapítja, hogy valamennyi illetékes minisztériumi és vállalati szervnek arra kell törekedni, hogy a munkástanácsok személyi összetételét kedvezően megváltoztassák.” (Értsd: növeljék a párttagok létszámát – G. M.)

⁵⁰⁹ PSZL IX. 290. f. 37. ó. e. 1–2.

⁵¹⁰ XIX-A-2-gg. 49. d. 1957. április 20-i aktívaértekeztet, 4–5. Ezeknek a céloknak végrehajtásáról nem sikerült további pontos adatokat találni, a nagyságrendeket ugyanakkor helyesen érzékeltetik.

A KGM-vállalatok egészére vonatkozóan az látható, hogy a munkástanács-tagság több mint kétharmadát – túlteljesítve ezzel a 25/1956. sz. tvr. vonatkozó előírásait is – a fizikai munkások tették ki, a műszaki dolgozók pedig negyedét sem adták a tagoknak.⁵¹¹ A végrehajtó testületben viszont már eltűnik a fizikai dolgozók kétharmados többsége (pusztán az elnökség átlagosan felét tették ki), jellemzően nagyobb arányban választottak be – s ez a szempont *expressis verbis* szerepel számos munkástanácsi ülés jegyzőkönyvében – agilis, jogi-gazdasági szaknyelvet értelmezni képes, a műszaki értelmiséghez sorolható munkatársat. A Telefongyár 1956. december 3-i, a munkástanács szűkebb körű elnökségét megválasztó ülésén az egyes felszólalásokat olvasva az alábbi szempontok játszottak szerepet a választásnál: az önálló vállalatirányításhoz szükséges szakmai tapasztalat, műszaki diploma, fiatalos lendület és rámenősség, agilitás.⁵¹² A Ganz Vagon és Gépgyárban hiába állt a 25/1956. sz. tvr. alapján újraválasztott tagság 70%-a fizikai munkásokból, a vezetést „*régi, tapasztalt szakértőgárda*” (mérnökök, főkonstruktőrök) látták el.⁵¹³

Ugyanakkor hiába a műszakiak nagyobb arányú részvétele, az elnökség mandátuma a plénum döntéseinek végrehajtására szorítkozott, melynek meghozatalában a „kétkezi” munkások kétharmados részvétele volt meghatározó. Az elnökségen belül hiába nő jelentősen a potenciálisan szakértelemmel bírók aránya, mandátumuk a plénum által „kötött” (ld. később a béremelések kedvezményezett körének kijelölésében), bár cselekvési lehetőségeik és a végrehajtási utak esetében nyilván teret engedhettek saját elképzeléseiknek, fantáziájuknak – akár saját csoportérdekeik előmozdítására is. Az elnöki pozíciókban megfigyelhető a *szaktudás és vezetési tapasztalat előtérbe kerülése*, e poszton 52-45 arányban osztoztak a fizikai munkások a műszakiakkal – előbbieik javára mutatkozott enyhe többség. Az iparigazgatósági kimutatásokból kirajzolódó tendencia szerint a fizikai dolgozóknak és a párttagoknak a vezető pozíciókból való kiszorulása különösen azokon a területeken érhető tetten, ahol a magas hozzáadott érték, a technológia és a know-how szerepe az átlagosnál jelentősebbnek mondható. Így pl. a híradástechnikai vállalatoknál kimagasló volt a mérnöki végzettséggel és osztályvezetői tapasztalattal rendelkezők aránya, a 15 gyárból 7-ben ilyen előmenetelű elnök volt, a fennmaradó pozíciókban feltűnt MEO-vezető és műszerész is. Ugyanakkor az elnökök között egyértelmű többség mutatkozott a fizikai munkások javára az építőipari,

⁵¹¹ PSZL IX. 290. f. 37. ó. e. A diagram adatait a KGM 1957. március 31-én lezárt iparigazgatósági jelentéséből vettem.

⁵¹² ÁBTL 3.1.5. O-11804/2. 443–446. *A Telefongyár 1956. december 3-i munkástanács ülésének jegyzőkönyve.*

⁵¹³ ÁBTL II/6. 23. kötet. 139–140. *Dr. Takács László vállalati jogtanácsos feljegyzése, 1957. március 28.*

vaskohászati és közszükségleti tömegcikkeket gyártó gyárakban. Az adatsorokból olyan benyomása alakul ki az olvasónak, hogy számos gyárban lényegében az üzemi középvezetők, közvetlen termelésirányítók emelkedtek egy szinttel feljebb, azaz korábbi főtechnológusok, MEO-vezetők, művezetők nyerték el a többség bizalmát, olykor pedig termelési-műszaki-értékesítési osztályvezetőket bíztak meg az elnöki feladatok vitelével.

Érdeemes megvizsgálni egy viszonylag jól adatolt igazgatóság vállalataiban alakult munkástanács-tagság belső viszonyrendszerét. Az állambiztonság igyekezett teljességre törekedve felderíteni azokat a személyeket, akik a KGM Gépipari Igazgatósága alá tartozó 19 fővárosi és vidéki nagyüzem munkástanácsaiban,⁵¹⁴ vagy a munkástanács által létrehozott, napi szintű operatív ügyviteli és döntéshozói feladatokat ellátó, döntéseiért a választott plénumnak felelős *elnökségen* belül töltötték be különféle funkciókat (elnök, elnökhelyettes, titkár, elnökségi tag). Az állambiztonság által elvégzett mintavétel alapján megvizsgáltam, hogy mennyiben helytálló az a tétel, mely szerint – a kortárs jugoszláv és a lengyel tapasztalatokhoz hasonlóan – a munkástanács a vezető beosztású adminisztratív alkalmazottak és a műszaki értelmiség által irányított, vagy dominált szervezet volt. Arra voltam kíváncsi továbbá – legalábbis a fennmaradt adatok leginkább annak elemzését tették lehetővé –, hogy a munkástanácson belül betöltött funkciót milyen üzemi előélet előzte meg, egészen pontosan vezető beosztású, vagy beosztott volt-e az illető.

A mintavétel 19 üzemre terjedt ki, melyekben 112 főt tudtak név szerint azonosítani. Ebből funkcionális bontásban 15 fő titkári, 20 fő elnöki, 11 fő elnökhelyettesi feladatokat látott el, további 66 fő pedig egyszerűen elnökségi tagként szerepelt az adatgyűjtésben. Az elnökhelyettesek között voltak leginkább jelen korábbi vezető, irányító beosztásban dolgozók (5 fő), ami így is csak 45%-ot tesz ki. Ezzel szemben az elnökök között volt a legtöbb vezetési tapasztalatot nélkülöző fizikai munkás. A húsz elnök ötöde bírt vezetési tapasztalattal az üzemben belül, a többi újdonsült munkásvezér közül előfordult három lakatos, öt esztergályos, két mérnök, egy szerszámkészítő és egy műszerész is. A 15 titkárnak egyharmada volt korábban vezető beosztású (4 osztályvezető, 1 művezető), az elnökségi tagoknak pedig harmada.

Összességében az derült ki, hogy a 112 főből pusztán 39 fő, azaz a tagság 35%-a bírt korábban valamilyen vezető beosztással⁵¹⁵ és ezzel járó, a forradalom idején is

⁵¹⁴ A következtetések forrásbázisát ld. ÁBTL 3.1.9. O-11804/2. 129–136. A kimutatás azt valószínűsíti, hogy az egyszerűen *munkástanácsként* megnevezett szervezet alatt is a legtöbb helyen előforduló *elnökséget* kell inkább érteni, e tekintetben az adatok nyilvántartása következetlenséget mutat.

⁵¹⁵ Ide értem az adminisztratív osztályok (anyag-áruforgalmi, kereskedelmi, munkaügyi vezetőit), vagy termelésirányítókat (pl. művezetőket, MEO-vezetőket, részlegvezetőket) is.

eredményesen kamatoztatható tapasztalattal azon üzemen belül, melynek munkástanácsába is bevásztották a forradalom alatt. Számszakilag tehát nem igazolódik a vizsgált esetben az, hogy a munkástanácsot a befolyásos vezető szakmunkások, műszaki értelmiségiek vagy adminisztratív dolgozók sajátították volna ki. A konkrét munkástanács működés felszínes megismerhetősége miatt viszont nem lehet utólag megállapítani azt, hogy ez a kisebbség mennyiben tudta keresztülvinni saját és szűkebb munkahelyi enklávéjának akaratát a tanácsok több mint kétharmadát adó, nagyjából kézgalléros munkásokon. Nehéz bemutatni azt, hogy mennyire tudta érvényesíteni a hagyományos üzemi hierarchiák lebomlásának időszakában a szervezeti rendben elfoglalt helyből adódó esetleges előnyöket, érdekérvényesítési utakat. Feltételezett összefüggésként mindenesetre megfogalmazható az, hogy a legnagyobb számban az elnökök között felbukkanó új személyek tapasztalatlanságának ellensúlyozásával, segítségének szükségességével magyarázható az, hogy az elnökhelyettesek között viszont messze a legnagyobb volt a vezetői tapasztalatokkal bírók aránya.

Az állambiztonság által használt szubjektív minősítések alapján nagyon nehéz meszenemű következtetéseket levonni a vezető beosztásból munkástanács-tagságot nyert személyek társadalmi háttérére, előmenetelére vonatkozóan. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a rájuk aggatott jelzők leginkább az 1945 előtti polgári korszak utólag „osztályidegennek” minősített rétegeinek megítélésével mutatnak rokonságot. Tükröződnek bennük az ötvenes években velük szemben kialakult előítéletek, az 1945 utáni korszakra jellemző beilleszkedési mintáikhoz kötődő pejoratív jelzők köszönnek vissza a nevükhöz írt megjegyzésekben: „kommunistaellenes”, „jobboldali, pártellenes” fogalompár, „alattomos”, „polgári beállítottságú, de becsületes”, „jó szakember, passzív”, „apja háborús bűnös”, „alkalmazkodó magatartású”, „városi vezető volt '45 előtt”, „csendes, igen értelmes”.

IX.1.5. Következtetések

A vezetéselméletben megfogalmazódott a *bürokratikus delegálás tézise* (más néven: „gondnokelmélet”), mely szerint a válságkezelés időszakában (!) felértékelődik a szakértelem szerepe a döntéshozatalban, ami azzal is jár, hogy a nem választott vezetők jogköre folyton növekszik.⁵¹⁶ Az igazgató korábban látott gyakori hatásköri túlterjeszkedése tekinthető ezen tézis igazolásának is, ugyanakkor tenni kell néhány, az ötvenhatos történeti szituáció természetéből fakadó, e tézist némileg árnyaló megállapítást. Egyrészt a politikai

⁵¹⁶ Körösenyi–Illés–Metz, 2017. 26.

átalakulás korabeli természetéből adódóan az ilyen irányú igazgatói törekvések ütköztek a munkástanács mögött álló valós demokratikus felhatalmazással, másrészt pedig – az ötvenes évekre jellemző kontraszelektált vállalatvezetői káderállományt tekintve – a szakértelem is leginkább a munkástanácsban összpontosult.

Az üzemi háromszögnek a munkástanács belépésével történő „négyzöggé bővülése” minden működési nehézség ellenére igazolta azt a *behaviorista szervezetszociológiai feltevést*,⁵¹⁷ miszerint a vállalaton belül egyértelműsíthető hierarchikus kapcsolatok meghatározásán túl legalább olyan fontos az informális csoportok mintaadó szerepe, a vezetők és a dolgozók közötti infokommunikációs csatornák minősége (beleértve a munkástanács biztosította *nyilvánosságot* is), a „megtisztulás” révén erősödő csoportkohézió termelésösztönző szerepe, ezáltal pedig a szervezet reakcióképességének növelése és a merevség elkerülése. A munkástanács, mint testület kiválasztódásánál és a tagok felelősségérzeténél fogva csak javított ezeken a területeken, noha mint látható volt, szinte minden ellene dolgozott. A bürokratikus vállalati struktúrán belül elfoglalt helytől függetlenül valójában e „láthatatlan háló” működőképessége, továbbá a szervezetet alkotó egyének *vezetési képességei és az ehhez kapcsolódó kvalitások* döntötték el azt, hogy a „kettős hatalom” időszakában valójában melyik is a valódi vállalatvezető erő, azaz mely komponens tudja leginkább végbe vinni akaratát. Az üzemről üzemre változó belső munkamegosztási rend rekonstrukciója a források szorúsága miatt nehézkes ugyan, ugyanakkor néhány megállapítás a jellemző viselkedési mintázatokra mégis levonható: a vállalati kollektíva egészének érdekeit ott sikerült leginkább megvédeni és előre vinni az átmenet hónapjaiban, ahol mind a munkástanács, mind a pártirányítású szervek tagjai *együttműködési készségről* tettek tanúbizonyságot, azaz ahol többségben voltak a hatalmi realitásokat és erőviszonyokat elfogadó, a Tuong Vu által az *adaptive opportunist* („alkalmazkodók”) kategóriába sorolt munkások. Ahol hosszú időn át kitartott az ellenállás (akár fegyveresen is – ld. Csepel, Tatabánya) és csak komoly véráldozatok árán sikerült visszavenni a kádári MSZMP struktúráinak a vállalat feletti rendelkezés lehetőségét, ott számos reformlépés (pl. béremelés, szervezeti átalakítások) vagy nem valósult meg, vagy csak járulékos eredményeket hozott.

---

⁵¹⁷ Czuprák–Kovács, 2017. 57–58.

IX.2. *A nagyüzemi munkástanácsok bérrendezési törekvései*

A kérdés mélyebb vizsgálatát az indokolja, hogy a folyamatos pozícióharcok közepette a bérrendezés volt az üzemi munkástanácsok legmaradandóbb tette, melyből valamennyi dolgozó különböző mértékben ugyan, de hosszabb távon is profitálni tudott. *Direkt módon* a vonatkozó jogszabályok „tágan” értelmezésével és a keretek maximális kimerítésével, *indirekt módon* pedig azzal, hogy rákényszerítette az iparági minisztériumokat a kérdéssel való foglalkozásra és a forradalmi követelések beépítésére a jövőbeli szabályozásokba. Másrészt a korabeli sajtópropagandában és az állambiztonsági iratokban is a leggyakrabban előforduló toposzok között szerepelt a „korrupt, felelőtlenül költséges” jelzők a munkástanácsi pénzkezelési gyakorlat vonatkozásában, melyeket egyébként még a korabeli pénzügyi ellenőrzések is cáfolnak.

A bérrendezési döntések végrehajtásának ellenőrzését számos ponton nehezíti, hogy a fennmaradt iratanyag alapján általában nem lehet végig követni a végrehajtás konkrét folyamatát: a vállalati iratanyagok hiányosságai folytán az igazgató és a termelési-, szociális-, munkaügyi osztályok működését dokumentáló iratanyag a legritkább esetben maradt fenn, emiatt ezek kapcsolatrendszere is homályban marad. Így a bérrendezés végrehajtásáról csak a munkástanács testületi típusú szerveinek dokumentumaiból, olykor csak a döntésről és a végeredményről értesülhetünk, a köztes lépcsőfokokról legfeljebb csak járulékosan. Az alább ismertetésre kerülő gyakorlatok is azt erősítik meg a bérezési intézkedések végrehajtásáról, hogy az esetlegesen elkövetett hibákat, vagy következetlenségeket nem a *tudatos normaszegés* és felelőtlen gazdálkodás okozta, hanem a mindennapok gyakori zűrzavara.

Fontos hivatkozni azokra a vonatkozó jogszabályokra, melyek bizonyítják azt, hogy a kádári hatalom részéről álságos és visszatetsző volt a munkástanácsok illetéktelen pénzkezelési gyakorlatára hivatkozni. Ugyanis az erre vonatkozó döntési-szabályozási jogosultságokat maga a kormány állapította meg, ruházta a munkástanácsra. Más kérdés persze, hogy miképp élt ezzel a munkástanács, s ha kimutatható is valamiféle visszaélés, azért mennyiben felelős.

A november havi bérkifizetés rendjéről szóló kormányhatározat szerint a munkástanács a november 4–10. közötti időszakra a túlóramentes keresetnek megfelelő összeget folyósíthatott a dolgozóknak, október 24–november 10. közötti időszakban pedig *folyamatos termelés esetén* prémium is kifizethető volt a vállalati pénzalapból. (Január 1-jétől már csak a ténylegesen ledolgozott idő alapján lehetett fizetést folyósítani, termelőmunka nélkül nem.) Az üzemi munkásörsegek tagjainak fizetését „méltányosan” kellett rendezni, felsőbb

előírást nem kaptak erre vonatkozóan. Nem fizethettek azoknak a munkavállalóknak, akik november 10-ig önhibájukból nem vették fel a munkát, és azóta sem dolgoztak.⁵¹⁸ Egy pénzügyminiszteri utasítás szerint viszont a november 10-ig munkába álló dolgozóknak 50%-os bérelőleget lehetett folyósítani.⁵¹⁹ Rövidített munkaidő esetén november 1-20. közötti időszakban az átlag órabér 80%-át lehetett kifizetni, a legalsó határ 800 Ft volt. A munkástanács kiadhatott ideiglenes munkavállalási engedélyt is azoknak, akik az állásidő miatt kényszerű szabadságra lettek küldve. Energia- és anyagihiány okozta állásidő esetére a munkakörnek megfelelő alsó bérrhatár 80 %-át folyósíthatták. A munkástanácsokra bízta a kormányzat a túlköltekezett üzemek szanálását is, a munkástanácsok elnökségi tagjait pedig személyükben tette felelőssé a bérrendezések végrehajtásáért. Legkésőbb április 30-ig le kellett írni a kifizetett bérelőlegeket, a fedezetlenül megnövelt bérek okozta extra pénzügyi kiadásokat. (Ezeket a lépéseket olykor csak komoly „megszorítások” árán lehetett végrehajtani, ami szintén növelte a munkástanács népszerűtlenségét.) Az állami dotációból fedezendő kiadásokat a minisztérium közvetítése nélkül közvetlenül a központi bank felé kellett elszámolni, a főkönyvelő és igazgató közreműködésével adatközlési kötelezettség terhelt a – negyedéves helyett, a rendkívüli helyzetre tekintettel – havonta sorra kerülő elszámolásoknál.⁵²⁰

Saját hatáskörben szabályozhatta a prémium kifizetéséhez szükséges követelményrendszert, valamint a választott bérezési formát is. A munkaerő-gazdálkodás terén megkapta a jogot azon munkavállalók azonnali elbocsátására, akik a munkafelvételre vonatkozó felhívásuknak nem tesznek időben eleget – az így elbocsátott dolgozó munkanélküli segélyben sem részesülhetett. Ha nem volt veszteséges a vállalat és kellő fedezet is rendelkezésre állt, a munkástanács dönthetett bankhitel felvételéről, noha ezt elmaradt, vagy esedékes munkabér kifizetésére nem lehetett fordítani, a forgóalap és anyagbeszerzés költségeire is csak korlátozottan.⁵²¹ Az iparvállalatok pénzügyi kötelezettségei kapcsán a bérek kifizetése került a legutolsó tételek közé, annak kifizetését meg kellett előznie az egyéb tételek lerovása.

A jövőre vonatkozó vállalati bérpolitika tekintetében a KGM is igyekezett korszerű szabályokat alkotni, leszűrve az 1957-es első negyedévben végbement vállalati bérrendezésekből fakadó tanulságokat. A zűrzavar kezdetben ugyanis meglehetősen nagy volt: ahány vállalat, annyi bérezési forma terjedt el addig, amíg a minisztérium nem kezdett el érdemben foglalkozni a kérdéssel és egyoldalúan, a 25/1956. sz. tvr. és a fentebb idézett

⁵¹⁸ Magyar Közlöny, 1956. november 29. 13/1956. (XI. 29.) sz. kormányhatározat.

⁵¹⁹ Népakarat, 1956. november 11.

⁵²⁰ Magyar Közlöny, 1956. december 15. 10/1956. (XII. 15.) sz. kormányhatározat.

⁵²¹ Magyar Közlöny, 1956. december 29. 16/1956. (XII. 29.) sz. kormányhatározat.

kormányrendeleteknek megfelelően *vállalati szinten* rendeződtek a bérkérdések. A november közepén még pártfüggetlenséget fogadó Vasas Szakszervezet novemberi 17-i határozataiban személyi órabér megállapítását és ennek teljesítményarányos eltérítését tartotta igazságosnak a jövőre nézve.⁵²² A Darugyárban ezt a bérfizetési koncepciót nem helyeselték, itt a személyi időbért a művezetők a választott szakszervezeti bizalmiakkal közösen állapították meg.⁵²³ A Fémáru- és Szerszámgyépgyárban az idő- és darabbér összehangolása mellett döntöttek attól félve, hogy túlteljesítés esetén felborul a béralap. A kifizetendő túlórákat az 1956. szeptemberi termelési érték 80%-át kiindulópontnak véve kellett megállapítani.⁵²⁴

Az 1957. júniusára kidolgozott útmutató részletesen ismertette a bérezési rendszerek egyes fajtáinak előnyeit és hátrányait, konkrét üzemi példákkal alátámasztva. Általánosságban azt javasolták, hogy a bértarifák újragondolásánál az „azonos munkáért azonos bér” elvénél érvényre juttatását, a kötött, alacsony alapberek megszüntetését, valamint a különféle bérrendszerek egyes elemeinek egymással való kombinálását. Az új munkabesorolások, normák és bértarifák kidolgozása során figyelembe kellett venni a szakképzettséget, a munkában eltöltött szolgálati időt, az adott üzemnél fennálló munkaviszony időtartamát is. Elismerték azt, hogy a vállalati átlagbérszínvonal meghatározását, a vállalat profiljának leginkább megfelelő bérezési forma kiválasztását a helyi viszonyokat ismerő igazgató és a munkástanácsok (!) képesek legszakszerűbben megállapítani.⁵²⁵ Különösen a gépgyártás területén a *prémiumos időbérrendszert* favorizálták, mert kiegyensúlyozott termelés esetén a normában meghatározott teljesítmény eléréseért járó fix személyi bért teljesítményarányosan (pl. kevesebb idő alatt magasabb darabszám) lehetett növelni.

A munkástanácsok felszámolásával párhuzamosan a minisztériumi végrehajtási utasításokból is el-elmaradozott a munkástanácsok említése a végrehajtást illetően, formális szerepüket az üzemi bizottságok vették át. A teljesítménybérezés végrehajtását szabályozó miniszteri utasítás – szinte napokkal a 7105/1957. sz. KGM-utasítás megjelenése után - az igazgatónak tartotta fenn az üzemi bizottságok javaslatai alapján az új bérbesorolás lehetőségét – a munkástanács szerepe ekkor már fel sem merült.⁵²⁶

⁵²² Népakarat, 1956. november 18.

⁵²³ Népakarat, 1956. november 20.

⁵²⁴ Népszabadság, 1957. április 9. 2.

⁵²⁵ 7105/1957. sz. KGM-utasítás a teljesítménybérezés elterjesztéséről. In: Kohó- és Gépipari Közlöny, 1957. június 22. ld. még 1065/1957. (VII. 20.) sz. kormányhatározat a munkások teljesítménybérezésének irányelveiről.

⁵²⁶ A vállalati adminisztratív és egyéb alkalmazottak új bérrendszere. 7150/1957. KGM. sz. utasítás. In: Kohó- és Gépipari Közlöny, 1957.

IX.2.1. Fókuszban a humán tőke - mozaikok az ipari nagyvállalatok és a fővárosi közművek munkástanácsainak gazdálkodási gyakorlatából

A XI. kerületi Beloiannisz Híradástechnikai Gyárban a forradalom alatti károkat mintegy 559 millió forintra becsülték, ennek több mint a felét az élelmiszerkészletek, az anyagok és készárúk eltűnése (magnetofon és adó-vevő készülékek, lakásjavításhoz deszka, 450 mázsa szén) jelentették. A rendkívüli veszteségek okának a forgalomkiesést jelölték meg, a forradalom alatti „jogtalannak” tartott bérkifizetéseket pedig elenyésző tételnek tartották. A károk nagy része a hétköznapi élet normális menetéhez szükséges kényszerű lakossági igénybevételből származott.⁵²⁷

Az ideiglenes munkafelvétel azt jelentette, hogy az üzemek többsége csökkentett munkaidőben és létszámmal, főként leltározási, készletellenőrzési feladatokat látott el. A normál munkarend visszaállítását közlekedési és a budapesti fegyveres harcok miatt kialakult lakhatási nehézségek is akadályozták. Az idő azonban a Kádár-kormánynak dolgozott, a tartós sztrájk kontraproduktív volt. Ugyan politikai állásfoglalást jelzett, mégis visszavetette az ország gazdasági teljesítményét, a termelőkiesés így a dolgozói életszínvonalra is negatívan hatott: a munkaleállások az időbérben foglalkoztatottak számára teljes fizetési-esést eredményezhettek. A novemberi állásidő vagy csökkentett munkaidejű termelés alatt több gyár is *építőbrigádokat* szervezett az üzemi munkaerő lakhatási viszonyainak javítására, elősegítve ezzel többek mihamarabbi munkába állását. A nélkülözhető munkaerőt tartozási munkálatokra fogták, melyért általában az üzemi munkáért járó béreket fizették ki. A Ganz Vagon- és Gépgyárban például a vállalat szociális osztálya gondoskodott arról, hogy direkt pénzsegély helyett a tulajdonukban lévő bontott téglát kedvezményesen vásárolhassák fel a kiskeresetű rászorulóknak, akik általában salakblokkos házakat építettek. A felsőmunkásság számára hosszú lejáratú, kedvezményes hitelkeretet jártak ki a minisztériumtól ikerházak építéséhez, melyhez az anyagokat és gépeket is a vállalat biztosította.⁵²⁸

A MOM-ban a munkástanács úgy határozott, hogy a hanyag munkát végző munkavállalókat kérjék fel a munkástanács-tagok arra, hogy önszántukból hagyják el az üzemet, ellenkező esetben bércsökkentési javaslatot tesz a munkástanács az igazgató felé, súlyosabb esetben pedig a művezetővel való egyetértés fennforgása esetén fegyelmi eljárás

⁵²⁷ ÁBTL II/6. 23. kötet. *Kimutatás a Beloiannisz Híradástechnikai Gyárat ért károkról, 1957. június 29.* 123–126.

⁵²⁸ BFL XV. 21. 1. Ganz Vagon– és Gépgyár munkástanácsának iratai, i. sz. n.

lefolytatását indítványozza.⁵²⁹ Január végén a művezető feladataul szabták, hogy a béralapot a teljesítmény arányában felossza.⁵³⁰ A felmondással járó, jog szerint járó végkielégítések és a fizetett szabadságolások is jelentősen megnövelték a bérek terén jelentkező kiadásokat – ez 1957. januárjában a megengedethez képest több mint 126.000 Ft-os túllépést jelentett. Az időbérben foglalkoztatottak megnövelt órábérére, a kevés leállás miatti állandó munkavégzés és a kevés hiányzás okozta munkaórák magas száma szintén többletfizetési kötelezettségként jelentkezett. A vállalat átesett pénzügyminisztériumi ellenőrzésen, kifogást ennek során nem emeltek.⁵³¹ A bérek terén jelentkező túlköltekezést belső átszervezésekkel igyekeztek ellensúlyozni. Egy 1956. december 13-án kelt határozati javaslat szerint a munkástanács felhatalmazta az igazgatót hitel felvételére, melyből a termeléshez szükséges anyagok, áruk beszerzését tervezték finanszírozni. A pénzgazdálkodás irányítását az igazgató a munkástanács elnökével, alelnökével és titkárával közösen végezte, rájuk hárult az éves mérlegbeszámoló elkészítése is, 1957. februárjáig. A decemberi bérkifizetések rendjére, a bérek megállapítására egy ötfős rendkívüli bizottságot alakítottak, melynek a hatályos jogi előírások állandó figyelmével kellett munkáját végeznie.⁵³² Az újév első, január 7-én megtartott munkástanács elnökségi ülésen bejelentették a kormány által elrendelt 10%-os általános béremelés végrehajtását azzal a kitételrel, hogy azon osztályok, melyek már átlépték bérkeretüket, nem használhatják fel erre e célra más osztályok tartalékait, munkatervet kellett kidolgozniuk az emelés hosszabb távú kigazdálkodására. A végrehajtás alapelveként úgy határoztak, hogy az „*osztály teljesítés arányában kiadott bérösszeget a művezetők és munkástanácsok-tagok véleményezése alapján a már korábban besorolt órabértől eltérően a dolgozó munkateli teljesítménye és készsége szerint javításokat eszközölhet.*” A később emigráló KMT-tag, Sebestyén Miklós javasolta, hogy a fizikai dolgozók mellett a műszaki és adminisztratív területen dolgozók bérét is emelni kell 1200 Ft-ig 10%-kal. A munkaerő-gazdálkodás kérdéseinek szabályozására felállított előkészítő bizottság annak megoldását kapta feladatul, hogy a tömeges felmondások és a munkanélküliség növelésének elkerülésére az átszervezések miatt feleslegesnek bizonyuló munkaerőt bérük töredékéért tartósan szabadságolják.⁵³³

Az Egyesült Izzó forradalmi költség számlát nyitott, az összes elköltött összeg a vállalat egy havi béralapjának kevesebb mint 10 %-át jelentette (4%), ráadásul a pénzügyminisztériumi revizorok sem találtak kivetnivalót a munkástanács gazdálkodásában. Csergő

⁵²⁹ ÁBTL 1. 6. II/6. 23. kötet. 104–108. A MOM munkástanács ülésének jegyzőkönyve, 1956. november 30.

⁵³⁰ Uo. 185–187. A MOM munkástanács ülésének jegyzőkönyve, 1957. január 21.

⁵³¹ Uo. 202–205. Jelentés az 1957. januári létszám- és bér gazdálkodásról.

⁵³² Uo. 118–119. Határozati javaslat, 1956. december 13.

⁵³³ Uo. 154–156. A MOM munkástanács elnökségének üléséről készült jegyzőkönyv, 1957. január 7.

miniszter személyes részvételével egyeztettek a vállalat következő negyedéves bérfejlesztési- és gazdálkodási elképzeléseiről, az új évben már döntéseket is hozott az új elnökség. 1957. januárjában a régi normarendszer helyett a *teljesítmény- és időbér kombinációja* mellett döntöttek, az emelés lehetséges mértékét max. 40%-ban határozták meg, a betanított- és segéd munkások bére 4, míg a szakmunkásoké 5 Ft-ra emelkedett. Kerekes Béla elnökhelyettes, osztályvezető azt javasolta az elnökségnek, hogy – egyfajta utólagos elégtétel gyanánt – azokat premizálják, akik korábban erőn felül tartottak működésben, építettek fel önálló osztályokat.⁵³⁴ A sávós béremelések mellett extra-juttatásokat is folyósítottak rendkívüli pótlékok formájában, melynek kedvezményezettjei a portások, karbantartók, fegyveres örök voltak.⁵³⁵ A bérrendezés végrehajtásának eredményeként – valamennyi foglalkoztatotti csoportot figyelembe véve – 6 Ft-ra emelkedett az átlagos órabér, a legnagyobb javulás a TMK-műhelyben dolgozó alkalmazottaknál történt.⁵³⁶

A dolgozatban citált példák főként az iparvállalatok területéről származnak, a munkástanácsok gazdálkodási alapelveinek vizsgálata és a mintaadó szerep fontossága miatt ugyanakkor röviden meg kell említeni a közművekben alakult munkástanácsok bérrendezési gyakorlatát is. A fővárosi közműveket üzemeltető vállalatok közös értekezletet tartottak a bérkérdés rendezéséről.⁵³⁷ 1956. novemberében a vízművek, a gázszolgáltató és a csatornázási művek egységes bérköveteléseket fogalmaztak meg a fizikai dolgozók érdekében. A legfontosabb követelések között szerepelt az, hogy a korábbi prémiumokat be kell építeni az alapbérbe, a személyi órabért pedig az üzemnél eltöltött szolgálati idő és a szakképzettség határozza meg.⁵³⁸ E vállalatoknál tendencia volt az – lévén, hogy a Fővárosi Tanács rendelkezett felettük –, hogy szorongatott anyagi helyzetük (hitel, fenntartói pénzvisszatartás stb.) miatt a nominális béremelés helyett annak *indirekt formáit* (pótlékok, juttatások rendkívüli jogcímeiken, segélyek) igyekeztek erőltetni, mint az alábbiakban látható.

A Fővárosi Szállítási Vállalatnál döntés született arról, hogy 1957-ben a kifizetett többlettel csökkentett összeget kapták meg a dolgozók, havi bontásban. Az igazgatói alapból jutalmakat (50.000 Ft) osztottak a kirendeltségek létszámának arányában azoknak, akik

⁵³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150354. 59–61. *Az Egyesült Izzó munkástanácsának 1957. január 28-i vezetőségi üléséről készült jegyzőkönyv.*

⁵³⁵ PSZL IX. 290. f. 39. ö. e. *Egyesült Izzó Munkástanács Híradója*, d. n. 1956/3. szám.

⁵³⁶ ÁBTL 3.1.5 O-19313/1. *Kucsera László osztályvezető jelentése, 1957. október 15.* 31–33.

⁵³⁷ Sajnálatos módon erről az ülésről nem maradt fenn jegyzőkönyv, ugyanakkor a Fővárosi Szállítási Vállalat és a vízművek munkástanácsainak jegyzőkönyveiben állandó az egymásra való kölcsönös hivatkozás. Ld. PSZL IX. 290. f. 51. ö. e. 192.

⁵³⁸ PSZL IX. 290. f. 51. ö. e. 24–25. *A Budapesti Gáz- és Kokszművek Igazgatótanácsának 1956. november 27-i üléséről készült jegyzőkönyv.*

leginkább helyt álltak a zavaros időkben.⁵³⁹ Az időbérben foglalkoztatott dolgozók prémie-mát a vállalati árbevétel arányában számították ki.⁵⁴⁰ A Személyzeti, Munkaügyi és Bérfizetési Osztályokat egy személy irányítása alatt egyesítették, a Gázszolgáltató Vállalat mintájára újabb 75.000 Ft összértékű jutalmat osztottak szét.⁵⁴¹ A munkástanács fennállásának utolsó ülésén a sokgyermekes, kiskeresetű alkalmazottaknak 200-200 forint rendkívüli pénzsegély folyósításáról döntöttek.⁵⁴² A Budapesti Gáz- és Kokszművek dolgozói esetében a béremelések alapjául az alapkereset szolgált az átlagkereset helyett, az átlagos emelkedés pedig a rendeletileg előírt duplája volt.⁵⁴³ Kiemelt órabért adtak a magasan kvalifikált dolgozóknak, a csoportvezetőknek fenntartották a túlóradíjat, vezetői pótlékot és ügyeleti díjat is.⁵⁴⁴ Karácsony közeledtével térítés ellenében a négy és többgyermekes nagycsaládoknak kiosztották a visszamaradt élelmiszereket.⁵⁴⁵

A Fővárosi Gázszolgáltató Vállalat Forradalmi Munkástanácsának ülésén nagyon élesen vetődött fel az a klasszikus „munkástanács-dilemma”, amelyet már a nemzetközi tapasztalatok leírásánál érintettem. Amikor a munkástanácsnak döntést kellett hozni a rendelkezésre álló pénzügyi keret felhasználásáról és a jövőbeli prioritások kijelöléséről, a testületnek valójában arról kellett döntenie, hogy a *beruházásokra*, vagy inkább a *munkaerő jótartására* koncentráljon-e? Emellett kiderült az is, hogy a mégoly egységesnek látszó munkásság is megosztható a bérrendezés elvei és mértéke mentén. A gyárvezetés részéről persze a kérdés inkább úgy tétetett fel, hogy mely foglalkoztatotti csoportnak emeljenek többet úgy, hogy az ne veszélyeztesse a termelésbiztonságot és annak rentábilisát?

A Beruházási Osztály hiába állított össze – a szűkös erőforrásokra nem lévén tekintettel – egy eléggé nagyvonalú fejlesztési tervet, a munkástanács tagjainak többsége inkább a *fizikai dolgozók bérrendezésére* kívánta csoportosítani az erőforrásokat. Ez két okból nem meglepő: egyrészt egy monopolhelyzetben lévő állami közművállalatnál nem fenyeget – a mégoly korlátozott – „piaci versenyben” való lemaradás veszélye, ergó a versenyképességi szempontok nem játszanak döntő szerepet; viszont az *iparvállalatokkal összevetésben is versenyképes bér biztosítása* nélkülözhetetlen a közszolgáltatás megfelelő színvonalú biztosításához és a minőségi munkaerő odacsábításához, megtartásához. Bebizonyosodott viszont az is, hogy a fizikai dolgozók favorizálása a műszaki alkalmazottak ellenszenvét váltja ki: hiába

⁵³⁹ Uo. 306–307. A Fővárosi Szállítási Vállalat munkástanácsának ülése, 1956. november 21.

⁵⁴⁰ Uo. 325. A Fővárosi Szállítási Vállalat munkástanácsának ülése, 1956. december 21.

⁵⁴¹ Uo. 347. A Fővárosi Szállítási Vállalat munkástanács elnökségének ülése, 1956. december 17.

⁵⁴² Uo. 350. A Fővárosi Szállítási Vállalat munkástanácsának ülése, 1956. december 29.

⁵⁴³ Uo. 22–23. A Budapesti Gáz- és Kokszművek Forradalmi Munkástanácsának ülése, 1956. november 26.

⁵⁴⁴ Uo. 24–25. A Budapesti Gáz- és Kokszművek Igazgatótanácsának ülése, 1956. november 27.

⁵⁴⁵ Uo. 26–32. A Budapesti Gáz- és Kokszművek Forradalmi Munkástanácsának ülése, 1956. december 16.

építették be a korábban a pótlékok körébe tartozó pénzügyi juttatásokat a leendő alapbérbe, a rendszeres fizetéskiegészítést jelentő prémiumrendszer kivezetésével 20-25%-kal csökken az átlagbérük,⁵⁴⁶ ebben az esetben pedig a szakképzett munkaerő inkább egy profitábilis iparvállalat felé tájékozódik. A prioritási sorrend – miszerint elsőként a fizikai, másodsorban a műszaki, végül az adminisztratív dolgozók bérét kell rendezni – értelmében a segéd- és betanított munkásoknál átlagosan 23%-os béremelést tudtak kimutatni az előző negyedévhez képest 1957. január végén,⁵⁴⁷ a műszakiaknál átlagosan 200 Ft-os alapbéremelést értek el,⁵⁴⁸ 103 adminisztratív munkakörben dolgozó bérét⁵⁴⁹ tudták mindössze rendezni.

IX.2.2. Korrupció vagy jogos bérigények kielégítése?

A „felelőtlenül költséges, korrupció” munkástanácsok képe kényelmes hazugság volt a pártállami propaganda eszköztárában, megalapozottságát viszont meggyőzően cáfolják az MNB és a KGM belső ellenőrzései is.

Az MNB területi irodái több mint 7000 vizsgálatot tartottak az iparvállalatok területén, melyek során megállapították, hogy a bérek terén mutatkozó jogtalan többletkifizetések 1956. utolsó negyedévében 600 millió forintot tettek ki. Ezt a tételt a jutalmak, a heteken át folyósított megduplázott bérek és a kormányzati béremelések túllicitálása okozta. Az átlagot meghaladó legradikálisabb béremelések a könnyűiparban történtek (18-30%), a KGM területén átlagosan 11%-os bérnövekményt állapítottak meg a vizsgálatok összesítése során.⁵⁵⁰ 1956. novembere és 1957. márciusa között a KGM területén a leghátrányosabb helyzetű nem ipari alkalmazottak és kisegítő státusú dolgozók bérrendezésére mintegy 410 millió forintot fordítottak.⁵⁵¹ Történt ez annak ellenére, hogy az egy főre eső termelés harmadával volt kevesebb az 1956. évi harmadik negyedévhez képest, a fizetések ezzel párhuzamosan viszont átlagosan 8%-kal nőttek.⁵⁵² Fontos problémának jelölték meg a béraránytalanságokat, ugyanis a spontán bérrendezések a KGM területén tovább élezték a forradalom előtt is súlyos

⁵⁴⁶ PSZL IX. 290. f. 51. ö. e. 234–241. *A Fővárosi Gázszolgáltató Vállalat munkástanácsának üléséről készült jegyzőkönyv.*

⁵⁴⁷ Uo. *A Fővárosi Gázszolgáltató Vállalat munkástanácsának 1957. január 31-i üléséről készült jegyzőkönyv.*

⁵⁴⁸ Uo. *A Fővárosi Gázszolgáltató Vállalat munkástanácsának 1957. január 17-i üléséről készült jegyzőkönyv.*

⁵⁴⁹ Uo. *A Fővárosi Gázszolgáltató Vállalat munkástanácsának 1957. január 24-i üléséről készült jegyzőkönyv.*

⁵⁵⁰ XIX–A–39–b/1. Gazdasági Bizottság iratai. *Tájékoztató a bérhelyzetről és a jogtalan bérkifizetésekről, 1957. március 26.* A forradalom előtt eltervezett bérnövelő intézkedések utólagos megvalósítása esetén annak mértékét további 658 millió forintos kiadásként kezelte az Államgazdasági Bizottságnak benyújtott egyik előterjesztés.

⁵⁵¹ Uo. *Kimutatás az 1956. novembere óta végrehajtott bérintézkedések költségkhatásáról, 1957. február 27.*

⁵⁵² Népszabadság, 1957. április 30. 2.

differenciákat – egy üzemmérnök, művezető fizetése olykor alacsonyabb volt saját beosztottjánál, egy fizikai munkásénál is, ami leértékelt a munkakör presztízsét.⁵⁵³

A forradalom okozta „veszteségek” nagyságrendjét kritikusan kell kezelni, miképp erre a KGM főkönyvelőjének jelentése is utal. Az 1956-os esztendő első három negyedévének eredményeképp kimutatható nyereség 1956. szeptember 30-án több mint 650 millió forint volt, az év végén viszont -391 millió forint veszteség mutatkozott. A veszteség keletkezésének okai után kutatva a főkönyvelő megállapította, hogy a veszteség megnövekedése leginkább az *értékesítés hiányából* fakadt (azaz a várt bevételek elmaradtak) és kiadásként jelentkező, jobbra fedezetlen bértételek okozták. „Rendkívüli veszteségként” csak a bér, közteher és amortizációs költségeknek a termelési értékhez viszonyított árát ismerték el, a különböző jogcímenek elszámolt rendkívüli kiadások „terveltérésként” lettek elszámolva. A minisztériumi ipar gazdálkodásának alacsony hatékonyságát és az év kétharmadában jelentkező termelési problémákat kiválóan el lehetett rejteni azzal, hogy kvázi „mindent” a forradalom számlájára írhattak. Legalábbis a statisztika látszólag alátámasztotta ezt a direkt összefüggést, alá lehetett vele támasztani a bűnbakképzést: mivel az első három negyedévben feltorlódtott veszteségeket is az év végén mutatták ki, így ezzel egy olyan látszatot lehetett teremteni, hogy annak szinte kizárólagos oka a forradalom alatti termelés kiesés és az ezzel párhuzamosan jelentkező „felelőtlen költségek” – politikai értelemben pedig nyilván a munkástanács szabotáló, felelőtlen tevékenysége.⁵⁵⁴

IX.2.3. Következtetések

A munkástanácsok bérjavítást eredményező lépései illeszkednek ahhoz a közgazdaságtanban már többször bebizonyosodott felismeréshez, miszerint a munkaerő jóltartása nem a gazdaságos termelés *következménye*, hanem sokkal inkább annak egyik *előfeltétele*. A szűkös pénzügyi mozgástér dacára igyekeztek szem előtt tartani a *teljesítmény és a szaktudás* jutalmazását, s érvényre juttatták a rászorultsági elvet is. Természetes volt, hogy a szűkös erőforrások felosztása elégedetlenséget szült a foglalkoztatottak egyes csoportjai között. A

⁵⁵³ XIX–A–39–b/1. Gazdasági Bizottság iratai. *Friss István, az MSZMP (I)KB Államgazdasági Osztály vezetőjének előterjesztése a GB-nak az 1956 évi népgazdasági terv teljesítéséről és az 1957. évi népgazdasági tervről, 1957. február 5.*

⁵⁵⁴ XIX–F–6–ib KGM Kollégium iratai, 1957. május 3-i ülés jegyzőkönyve. *Pálmai Gyula minisztériumi főkönyvelő jelentése 1956. negyedik negyedévi veszteségekről, 1957. július 9.* 184–188. A jelentés ugyanakkor megállapítja, hogy a közel 200 millióra taksált értékesítési veszteségből pusztán 13 millió forint esik az utolsó negyedévre, amikor a sztrájkok és a vontatottan zajló termelőmunka alapjaiban borították fel a termelés–értékesítés láncolatát.

tendencia az iparvállalatokon és a közüzemeknél is az volt, hogy az egyes fizetési kategóriák közötti bérkülönbségeket igyekeztek csökkenteni, egymáshoz közelíteni. Az október végi radikális lépésekkel, ad hoc bérjuttatásokkal novembertől kezdtek felhagyni, előtérbe került a szabályszerű intézkedés gyakorlata, mely konkrét tervezetek és célirányos bérfejlesztési elképzelések formájában öltött testet – a szakszervezet és a vállalati szakapparátus bevonásán keresztül. A bérrendezési kérdések gyors és szakszerű végrehajtása árnyalja azt a feltételezést is, miszerint a munkástanács a döntéshozatalba történő belépésével indokolatlanul lassítja, rugalmatlanná teszi a vállalati működést.

Továbbá a magyar gazdaságpolitikára általában jellemző, a tőke és a tőketulajdonos „jutalmazására” irányuló lépések helyett egyértelműen az látható, hogy a munkástanács a maga szintjén és szerény eszközeivel igyekezett javítani a *tőke-munka közötti újraelosztás* arányán, ezúttal egyértelműen az *utóbbi javára*. Ennek felső határát mindenkor a reálgazdaságban megtermelődő pénzügyi fedezet mértéke határozza meg, az „erőn felül” történő fedezetlen kifizetésekért pedig előbb-utóbb meg kell fizetni. 1957. első harmadában számos apró trükk segítségével igyekeztek is az egyensúlyt helyre billenteni a vállalati számlakiadások tekintetében. A Gazdasági Bizottság döntött arról, hogy azon juttatásokat, melyeket október 23-a után a kormányrendeletben megszabott illetményeken felül kifizettek, az egyensúly helyreállítása érdekében az 1957. áprilisáig folyósítandó bérekből kell levonni.⁵⁵⁵ Döntés született arról is, hogy minisztériumi kijelölés alapján energiahiány miatt 30-40 üzemet le kell állítani, ezek munkásait pedig bérük feléért kényszerszabadságra kell küldeni. Friss István annak megakadályozására, hogy a munkástanács kontroll nélkül béremeléseket eszközölhessen, azt javasolta, hogy az MNB-nek beadott fizetési kérelmeket csak a folyó termeléssel arányosan bocsássák rendelkezésükre.⁵⁵⁶

Indirekt módon azonban mégsem veszték kárba a bérjavító intézkedések, ugyanis a normarendszer megszüntetése és a magasabb béreknek egy alacsonyabb teljesítményszinthez kötése *áttételesen* növelte azok reálértékét, ami a későbbi bértarifák alkalmazásánál is kiindulóponttá vált. Az MNB és a KGM belső vizsgálatai pedig meggyőzően igazolták azt, hogy nem a bérkifizetések, mint a kiadásokat minimálisan növelő tételek „rontották el” az ágazati mérlegeket, hanem a problémák mélyebb szinten, a tervgazdaság valós működése, valamint a bel- és külpiazi értékesítés szintjén keletkeztek és termelődtek újjá.

⁵⁵⁵ XIX–A–39–b/1. Gazdasági Bizottság iratai. *A Gazdasági Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1956. december 10.*

⁵⁵⁶ Uo. *A Gazdasági Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1956. december 12.*

X. ÚJ POLITIKAI PÓLUS SZÜLETIK? TERÜLETI MUNKÁSTANÁCSOK A „KETTŐS HATALOM” IDŐSZAKÁBAN

X.1. A területi munkástanácsok típusai és funkciói

A kádári ellenségképzés egyik fő motívuma az volt 1956. november-december folyamán, hogy az ún. területi munkástanácsok az üzemi munkás-érdekképviseleten túllépve, azt létezésük ürügyeként használva valójában politikaformáló erőként léptek fel és – a Nagybudapesti Központi Munkástanács iránymutatásait elfogadva – *ellenkormány* létrehozását tűzték ki célul.

A szakirodalom előszeretettel tárgyalja *területi munkástanácsok* történetét, szélesebb körben ismertek a munkástanácsok területi integrációjának típusai és lokális példái, kísérletei. Egy *területi munkástanács* jelenthetett egy adott közigazgatási egységen belül elhelyezkedő ipari üzemek küldötteit integráló csúcsszervet. Erre kiváló példa az 1956. november 16-án a Sopiana Gépgyárban megválasztott Baranya megyei központi munkástanács Pécssett, melyet komlói, szigetvári, mohácsi üzemek is támogattak; a Komárom-Esztergom megyei 90-100 fős ún. Duna-menti Központi Munkástanács, melyet mintegy 20 vállalat fogadott el felettes szervének, illetve a Veszprémben megalakult 32 fős megyei munkástanács 1956. november 25-én; ide sorolható a nógrádi közüzemeket tömörítő november 21-én megalakult megyei munkástanács is.⁵⁵⁷ Területi munkástanácsként tarthatók számon azok a forradalmi testületek is, melynek motorja és központja általában a legtöbb munkást foglalkoztató, nemzetgazdasági súlyát tekintve a területileg legjelentősebbnek számító üzem volt,⁵⁵⁸ s amelynek döntései értelemszerűen csak az annak felsőbbségét elfogadó üzemi munkásokra voltak kötelezők, mint pl. a Fejér megyei Dunapentelén. De jelenthetett formálisan munkástanács *nevet viselő*, de összetételében a társadalom többi rétegeit is reprezentáló és nem csak szűken az ipari munka világához kötődő, politikai súllyal rendelkező és komplex feladatkört magára vállaló, általános közigazgatási szerepkört betöltő kvázi „forradalmi bizottságot” is. Ilyen szerveződött Szolnokon, mely a megyei pártbizottsággal „együtt élt” és a szakigazgatási szervek felett ellenőrzést gyakorolt, ami kiterjedt a járási szervekre és a rendőrségre is.⁵⁵⁹ A közigazgatást pótló funkció talán Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt a legerősebb, ahol

⁵⁵⁷ Kiss, 2008. 175–176. Germuska, 2006a. 65. Standeisky, 2010b. 435. Á. Varga–Pásztor, 2002. 142–161.

⁵⁵⁸ Pl. a Fejér megyei Dunapentelén. Orgoványi, 2006. 137.

⁵⁵⁹ Ld. Szolnok megyében a borsodi példa alapján alakult, Cseh, 2006. 10–15.

a megyei pártbizottság hatalmi monopóliumát átvevő megyei munkástanács fenntartotta a közigazgatási apparátus ellenőrzésének jogát, valamint üzemi munkásokat delegált a helyén maradó tanácsigazgatás végrehajtó apparátusába.⁵⁶⁰

A dolgozatban vizsgált Szeged Városi Munkástanács atipikus példának tekinthető, esete az 1956. november-decemberi „fél sikerű” politikai ellenállási kísérletek egyik kiváló példáját adja,⁵⁶¹ mely az eddig sorolt típusoktól és példáktól több okból is elüt. Egyrészt – a munkástanács-jelenség *sokszínűségének* jeleként – egy nem tradicionálisan nehézipari, hanem egy mezőgazdasági feldolgozóiparra épülő gazdasági környezetben szerveződött meg, másrészt érdekességét az adja, hogy jól számba vehetők a munkásság *városi szintű* központosulási törekvésének elakadását magyarázó, a *politikai tudás és szervezetépítési képességek* részleges meglétével összefüggő okai is. A testülettel kapcsolatos publikációk (Bálint László, Farkas Csaba,⁵⁶² Szrenka Éva) alapjaiban feltárták a történéseket, a mély elemzésre és a nyomozás során a valós történésekre ráakódott jelentésrétegek felfejtésére viszont sok esetben nem fordítottak kellő figyelmet. Az általuk megalkotott narratívát szükség szerint pontosítani, másutt korrigálni fogom.

X.2. Egy „fél sikerű” területi munkástanács - A Szeged Városi Munkástanács története (Skultéti Medárd és társai perének elemzése)

X.2.1. A keretek – a szegedi munkásság ’56-ban

A pártállam helyi struktúráinak összeomlását követő időszakban – különösen október 25-e után – az intézményesülő egyetemi diákság szervei mellé legalább olyan komoly súllyal léptek be a munkásság üzemi intézményei is. Az erőegyensúly eltolódása az üzemi munkásság irányába számszakilag is bizonyítható, a mögöttük álló politikai erő súlya pedig megmutatkozik abban is, hogy a Perbíró József vezette városi forradalmi csúcsszerv 17 fős tag-ságából legalább tíz fő a legnagyobb városi ipari üzemek küldöttének tekinthető.⁵⁶³ Az állambiztonsági összefoglalók adatai szerint hozzávetőlegesen 700-750 főre tehető azon

⁵⁶⁰ Szokolczai, 2006. 191–198.; A Győri Vagonygyár munkásaiból a városi és megyei tanács végrehajtó bizottságába is delegáltak embereket, sőt, előbbi elnökét is az üzem állította. Bana, 1996. 44–45.

⁵⁶¹ A dolgozatban a szervezetet elnökségként, „hetes bizottságként”, előkészítő bizottságként is említeni fogom, ahogyan a kortársak is tették. A rendőrség leginkább a „hetes bizottságot” használta, a lakástalálkozóknak részt vevők átlagos létszámára asszociálva ezzel.

⁵⁶² Farkas Csongrád megyéről írt összefoglalójában egy bekezdést szentelt e munkástanács epizodikus szerepének. Farkas, 2003. 230–231.

⁵⁶³ Géczi–Szrenka, 2012. 66–67.

üzemi munkások száma, akik aktívan részt vettek a szegedi munkástanácsok munkájában. E becsléshez egy állambiztonsági monográfiában szereplő adatsor nyújt segítséget, mely 41 gazdasági egységet nevesít, melyek közül nem mind, bár döntő többségük ipari üzem. (Ide számították a közlekedési vállalatokat, kísérleti gazdaságokat és közszolgáltatásokat – pl. áram, szállítóeszköz, gépállomás – nyújtó állami vállalatokat is). Az üzemi munkástanácsok tagságát nem csoportosították aszerint, hogy elnökségi tagokról, vagy „egyszerű” választott üzemi delegáltakról volt-e szó. Az átlagos taglétszám 16 fő volt. A legnépesebb munkástanács az Újszegedi Kender- és Lenszövő Vállalatban alakult, 65 fővel. Fegyveres üzemőrség kb. 35 üzemben szerveződött, ezekben a forradalmi fegyveres testületekben átlagosan 10-12 fő tevékenykedett. Ezek fegyveres akciókat nem hajtottak végre, tevékenységük főként telephelyek éjjeli ellenőrzésére és járőrözésre korlátozódott. Ezek az őrségek néhány kivételtől eltekintve önként leadták fegyvereiket a második szovjet beavatkozás után.⁵⁶⁴

A súlyos megtorlás a szegedi munkásságot sem kerülte el, a kádári „mély állami” struktúrák változatos eszközökkel igyekeztek elrettenteni a munkásokat, egyes munkástanács-tagokat személyesen a lakásukon kerestek fel lemondásuk kikényszerítése céljából. A városi pártszervvel közvetlen kapcsolatban álló szegedi Honvéd Tiszti Karhatalom ún. összekötő szakasza⁵⁶⁵ 1957. januárjában már szinte kizárólag csak „*az üzemekben lévő munkástanácsok megtisztításával és a pártszervezetek megszervezésével foglalkozott.*”⁵⁶⁶ A társzervekkel (rendőrség, belügyi karhatalom) és az üzemi pártszervezetek titkáiraival közösen folytatott hétköznapi aprómunka eredményeképp – az erős munkás-szolidaritás ellenére – 1957. februárjára már a város 35 legjelentősebb ipari üzemében működött pártszervezet. A szegedi rendőrségen az üzemek megfigyelését is végző ipari- és szabotázs-elhárítás területén 18 hálózati személyt foglalkoztattak. Az üzemen belül eljárásokat indítottak feljelentési kötelezettség elmulasztása és párteberekkel szembeni fenyegetések miatt is, 1957-ben ún. „izgatás” miatt.⁵⁶⁷ Ugyanebben az évben a 372 regisztrált határátlépőből 231-et könyveltek el munkás származásúként.⁵⁶⁸ A munkástanács-tagok ellen maga a vállalat járt el akképp, hogy „*egyrészüket elbocsájtották, más részüket alacsonyabb – rendszerint fizikai munkakörbe helyezték.*”⁵⁶⁹ A Belügyminisztérium Kollégiumának 1958. augusztus 6-i ülésén

⁵⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150367. 11–23.; ÁBTL 3.1.5. O-14967/a. 198–201. *Szegedi üzemőrségek c. fejezet.*

⁵⁶⁵ HL MN KGY 277/3796/11. sz. mikrofilm. „*A Szegedi Honvéd Tiszti Karhatalom története 1956. november 18-tól napjainkig*”, 1957. május 29.

⁵⁶⁶ Uo. 2.

⁵⁶⁷ ÁBTL 1. 12. 4. 4. d. *Csongrád Megyei Ügyészség hivatalos feljegyzése, 1957. április 25.*

⁵⁶⁸ Uo. *Jelentés az 1957-es évről*, 1958. január 11.

⁵⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14967. *Magyar József hadnagy 1959. június 19-i összefoglaló jelentése az első félévi munkáról „az ellenforradalmi kategória vonalán”.* 60.

Varga János, a szegedi rendőrkapitányság politikai osztályvezetője Biszku jelenlétében úgy sommázta az elvégzett munkát, hogy az *„üzemekből minden olyan személyt elzavartak, akik az ellenforradalom alatt aktivitást fejtettek ki. (...) akiről komolyabb tevékenység derül ki, leinternáljuk.”*⁵⁷⁰

X.2.2. A történet - A Szeged Városi Munkástanács tevékenysége az ellenállás hónapjaiban (1956. december–1957. január)

A népfrontos átmenet a Kádár-kormány hatalomra kerülését követő időszakra is jellemző, csak éppen fordított előjellel. A forradalmi vezetők defenzívába szorulásával párhuzamosan vették vissza a hatalmi pozíciókat a szegedi MSZMP régi-új vezetői. Az üzemek feladva munkafelvételre vonatkozó ígéretüket, a szovjet megszállás és az új bábkormány létrehozatala miatt november 5–6-án sztrájkba léptek. Az ezt követő néhány napban viszont nem volt teljes egység a munkafelvételhez való viszonyt illetően: néhány üzem, így pl. a Szegedi Cipőgyár és a Textilgyár a párt és a szakszervezet felhívásának helyt adva felvette a munkát. A Perbíró-féle Szegedi Forradalmi Nemzeti Bizottság néhány tagját kooptáló új legfelső hatalmi intézmény, a városi Munkás-Paraszt Tanács november 13-ára megbeszélésre hívta az üzemek és a diákság képviselőit a konszolidációval kapcsolatos kérdések megtárgyalása céljából. A megtorlás miatti félelmükben névtelenségbe burkolózó üzemi küldöttek felszólalásukban elégedetlenségüknek adtak hangot a kialakult helyzet, a szovjet jelenlét és önkényeskedések miatt, továbbá jelezték a régi-új kommunista vezetők felé, hogy illegitimnek tekintik őket. Az Újszegedi Kendergyár egyik küldötte azon általánosnak mondható véleményének adott hangot, hogy *„1500 munkása teljes egészében elhatározta, hogy addig a munkát fel nem veszik, amíg a követeléseket nem teljesítik. Követelik azt, hogy a letartóztatott munkásokat engedjék szabadon. Nagy Imrét helyezték vissza a kormányelnöki pozícióba. Ez a követelés annyira egyöntetű, hogy elhatározta a munkásság, addig a munkát fel nem veszik, amíg biztosítékot nem kapnak, hogy ezeket a követeléseket teljesítik.”*⁵⁷¹ A hozzászólók a népszuverenitás elvére alapozva hangoztatták azt is, hogy nem értik, miért kellett a Perbíró-féle demokratikus legitimitású bizottságot „kicserélni”, és miért követelik a munkástanácsok újraválasztását.⁵⁷² A gesztusértékű 13-a utáni munkafelvétel alig két napig

⁵⁷⁰ MNL OL XIX-1-B-z 11. d. 1958. augusztus 6-i ülés jegyzőkönyve.

⁵⁷¹ Géczi-Szrenka, 2012. 75.

⁵⁷² Az egyik felszólaló közvetlenül Tombác Imrének szegezte a kérdést: *„Miért kell a munkástanácsokat megválasztani újra? Azt hiszem, Tombác elvtárs 12 év alatt nem látott olyan demokratikus választást, mint amilyen most a munkástanács választás volt.”* Uo. 75.

tartott. A legnagyobb könnyűipari üzemek, így a szalámigyár, a konzervgyár és a textilgyár teljes egészében leálltak, ENSZ-megfigyelők behívását és a megbomlott (november 3-i) legitimitási rend visszaállítását követelték. A frontális üzemi szembenállást az új kommunista hatalommal elsősorban a szovjet agresszió, a munkások elhurcolása és KGB-tisztek általi kihallgatása, a magyar hatóságok tudta nélküli vegzálása okozta. Ez újabb lendületet vett Keresztes Tibor kormányösszekötő megérkezése és a 13-i tanácsülésen tapasztalt radikális hangvétel után.⁵⁷³

November 16-án a még létező forradalmi intézmények és az újjáépülő pártszerv képviselői újból tanácsulást tartottak. Itt újfent megjelent a kormány megyei kormányösszekötője, Keresztes Tibor, aki beszámolót tartott a budapesti közállapotokról. Lényegében ez az ülés tekinthető a később perbe fogott városi munkástanács-kezdemény genezisének. Mivel a kormány megbízott beszámolóját a jelenlévő képviselők többsége nem tartotta hitelesnek és saját szemével akart meggyőződni az ország politikai központjában uralkodó helyzetről és a jellemző közvélekedésről, küldöttség felállítását erőszakolták ki. A tárgyaló forradalmi küldöttek nem akarták elhinni a Keresztes beszámolójában hallottakat, egészen pontosan azt, hogy a KMT munkafelvételre és sztrájkbeszűntetésre szólított fel, és a budapesti viszonyok a béke és rend irányába tartanak. A delegáció felállítását támogatta maga a városi Munkás-Paraszt Tanács kommunista elnöke, Tombác Imre is, aki megbízólevelet, fegyveres kísérettel és kocsit is biztosított a Budapestre utazók számára. A kormányzat elé terjesztendő követeléseket maga a tanácsülés hagyta jóvá, feltehetőleg maga Tombác íratta le, bár döntő részük az üzemi munkásoktól származott. (Lényegében a munkásokkal megbeszélte programot hagyatták jóvá a testülettel.) A november 22–23-án kétnapos útra induló 18 fős küldöttség a fővárosban kettévált: a perben előforduló személyekre koncentrálnak fontos, hogy a kormányhoz utazó csoportban vett részt Kecskés Zsuzsanna, Sulyok Mihály és Karácsonyi Mihály, míg a KMT-vel tárgyaló szegedi csoportot Farkas József, Tisóczky József és Bálint Ferenc alkotta.⁵⁷⁴

A tanácsi vezetés felhatalmazásával is rendelkező delegáció a következő programot terjesztette elő a kormány részéről tárgyalásra kijelölt Apró Antalnak. A programponatok egy Bálint Ferenc tevékenységéhez „bizonyítékként” gyűjtött gépiraton maradtak fenn, mely alkalmasint Apró válaszában rövid ismertetését is tartalmazza. A program rövid, tartalmi kivonata a következő:

⁵⁷³ Az ezt követő napokban legalább 30 munkástanács-tagot vettek „preventív” őrizetbe, majd kellő példastatuálás után engedtek ki.

⁵⁷⁴ Bálint, 2000. 253–255.

1. Szovjet csapatok teljes kivonása. Semlegesség.
2. *„A demokratikus pártok részvételével szabad választásokat követelünk. A Rákosi-Gerő önkény ideje alatt összeállított parlament nem a munkás-paraszt értelmiség szabad választásán alapult. Ezért követeljük, hogy a munkástanácsokból delegált, olyan ideiglenes parlament alakuljon, amely hivatva lesz a választásokat a fenti formában előkészíteni és az új, demokratikus választáson alapuló kormányt megválasztani.”*
3. Mondja ki a jelenlegi munkás-paraszt kormány ideiglenes voltát addig is, míg a demokratikusan választott kormány a nép széles tömegeire támaszkodva átveheti a vezetést.
4. Független, szabad szakszervezet.
5. Sztrájkjog törvényi feltételekkel garantált biztosítása.
6. Szólásszabadság és teljes, korlátozások nélküli vallásszabadság alkotmányos biztosítása.
7. Sajtószabadság.
8. Pártok részére biztosított előjogok megszüntetése, állami vállalatok, üzemek és tanácsok politika- és pártmentes működése.
9. Igazságszolgáltatás „megbocsátás elvén álljon”, nyilvános tárgyalások.
10. Deportálások megszüntetése, törvénytelen letartóztatások befejezése.
11. A karhatalmi szervekbe felvett emberek a munkástanács szűrőjén menjenek keresztül, egykori államvédelmi beosztottak, tiszték és helyetteseik nem lehetnek semmilyen fegyveres erő állományában.
12. *„Követeljük az üzemek, vállalatok önállóságát a munkástanácsok vezetésével olyan hatáskörrel, amely leginkább megfelel a munkásvezetés terveinek.”*
13. Munkástanács jogköréről hozott kormányhatározat végrehajtásának ellenőrzése és következetes végigvitele.
14. Egyetemi autonómia visszaállítása.⁵⁷⁵

A program a maga módján eklektikus: keverednek benne a kevésbé egzakt államjogi, polgári szabadságjogok garantálására vonatkozó követelések a hétköznapi problémák feszítő kérdéseivel (pl. karhatalom kezelése). Apró reakciót két ponton rögzíti részletesen a gépirat.

---

⁵⁷⁵ MNL CsML XXV. 9. c. Skultéti Medárd és társai (később ld. *Skultéti és társai...*) Vizsgálati dosszié I. (a továbbiakban: VD–I.) 140–146. E programnak fennmaradt egy másik gépirata is a KMT vizsgálati iratai között, ld. ÁBTL 3.1.9. V-141797/5. 112–113.

A kormány nevében úgy nyilatkozott, hogy újra fogják tárgyalni a Varsói Szerződést, a csapatkivonás pedig a „rend helyreállítása után” az október 23-át követően bevonuló Kárpát Katonai Körzetben elhelyezkedő szovjet csapatok kivonására fog vonatkozni. Az összes többi kérdésre érdemi válasz helyett homályos, távoli jövőbe mutató ígéreteket tett.

A munkásküldöttek egyértelműen illegitimnek nyilvánították az 1948–49-ben jogilag is megerősített új, diktatórikus politikai-közjogi intézményrendszert és a forradalomban megfogalmazott követeléseket, valamint a megnyilvánuló népakaratot képviselő munkástanács-küldöttekből álló új parlamentáris szisztéma kiépítésére tettek javaslatot. Ennek eléréséhez volt szükség – miután a Nagy Imre-kormány, melynek eredetileg a diktatúrából a „homályosan” megfogalmazott demokráciába történő „átmenet” levezénylésének szerepét szánták – egy köztes megoldásra, egy ideiglenes törvényhozó gyűlés felállítására. Kihasználták a kormány által a 25/1956. sz. tvr.-ben előírt mozgásteret és alapozták a jogszabály által is elismert, deklarált irányító (nem tanácsadó, ellenőrző) jogkör fontosságára.

A város szovjet katonai parancsnoka november 21-ére kötelező munkafelvételt kért, ellenkező esetben az igazgatóknak és munkástanács-elnököknek retorziót helyeztek kilátásba. Ilyen közegben került sor – tanácsi kezdeményezésre – a ruhagyári háttértárgyalásokra a munkafelvételről. Az itt jelenlévő küldöttek azt követelték, hogy a munkafelvételért cserébe az elhurcoltakat engedjék szabadon, az üzemekből kitett és a karhatalomba belépő sérített embereket szereljék le, utazzon delegáció a kormányhoz és történjen meg a kapcsolatfelvétel a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal. Ezt követően ideiglenesen szabadlábra helyeztek számos letartóztatott munkást, akik még november 6-én kerültek őrizetbe. November 22-én a városban megindult az ipari termelés, a termelési eredmények szinte töretlenül javulni kezdtek.⁵⁷⁶

A szegedi küldöttség másik fele úgy vett részt a KMT vidéki küldöttekkel folytatott november 23-i megbeszélésen, hogy a város központi munkástanáccsal még nem rendelkezett. Ezen a találkozón lényegében egyfajta ultimátumot adtak a kormánynak, ha az nem teljesíti az általuk megfogalmazott „demokratikus minimumot”. Sulyok Mihály a szegedi munkásság nevében tett felszólalásában radikális rendszerkritikát fogalmazott meg, kritizálva a szocialista társadalom-átalakító projekt által favorizált erőltetett társadalmi mobilitást is, mely az egyéni képességek és munkateljesítmény helyett a politikai lojalitást tette a felemelkedés fő mércéjévé. *„Becsületes kristálytiszt magyar életet akar, a munkásság ott sem akarja a Kommunista Párt újbóli felállítását, ami már 12 évig a nyakunkon ült. ne*

⁵⁷⁶ Géczi–Szrenka, 2012. 82–84.; Bálint, 2000. 238–252.

*szóljanak újra bele az üzem életébe és ne legyen többé előny az, hogy valaki Kom. Párttag. Ne menjenek előre többé más hulláján keresztül*⁵⁷⁷ – mondta a jegyzőkönyv szerint Sulyok.

A szegediekkel közösen jegyzett kommuniké szerint a KMT nyilvánosan is arra biztatta a reményeik szerint megalakuló szegedi városi munkástanácsot, hogy vegyen részt a szovjetekkel és a kormánnyal folyó diszkurzív döntéshozatali folyamatban. A perben vádként megfogalmazott frontális szembenállás szándéka helyett tehát egyfajta stratégiai partnerséget ajánlott követendő helyi politikaként a szegedi küldötteknek. A közleményben az is szerepelt, hogy az üzemekben támogatni kell az új szakszervezeti alapszervezetek megválasztását, majd annak országos méretű, hierarchikus újjáépülését is.

Hazaérkezésük után egy néhány fős küldöttség felkereste a szovjet városparancsnokságot annak engedélyezése érdekében, hogy a budapesti tárgyalások eredményéről üzemi röpgyűlések keretében adhassanak számot az érdeklődő dolgozóknak. A városparancsnok nem adott engedélyt nyilvános beszámolóra, nyilvánvalóan abbéli félelme miatt, hogy az újabb „rendbontáshoz” vezethet. Így csak ahhoz járult hozzá, hogy a városi tanáccsal egyeztetett kommuniké kerülhet felolvasásra az üzemekben.⁵⁷⁸ Ennek ellenére vannak arra utaló jelek, hogy több gyáregységben kisebb gyűlések keretében ismertették a delegáció munkás tagjai saját interpretációjuk szerint tapasztalataikat, sőt, az utcabeli érdeklődők is fültanúi lehettek ezeknek a beszámolóknak. Sulyok Mihály „ellenforradalmi” tevékenységének igazolására több olyan banktisztviselőktől származó tanúvallomást is iktattak, melyeket a Nemzeti Bank szegedi kirendeltségének épülete előtt tartott szónoklatáról mondtak el. Sárszegi György szerint radikálisan kommunistaellenes platformot hirdetett meg: *„ők olyan demokráciát akarnak, amely különb (mint – G. M.) a kommunisták által vezetett demokrácia, ők több pártrendszer akarnak mindenki szabadon fejezi ki a véleményét. Majd megjegyezte, hogy a «kommunista párt egy szemétláda, magába gyűjti a társadalom szemetjét, akiknek nem sok létezősülségük lesz az elkövetkező időkben»*.⁵⁷⁹ Baranyi Istvánné ehhez annyit tett hozzá, hogy *„támadta a pártot azzal, hogy miért van a sajtó pártkézben «foly az embernek az epéje amikor belenéz a sajtóba hogy mennyire hazudnak», «a pártnak ne legyen beleszólása a termelésbe, üzemeken kívül szervezkedjenek, az ároksparton hirdessék a marxizmust»*”.⁵⁸⁰ Az ehhez hasonló résztvevői élménybeszámolók hitelességének ellenőrzésére

⁵⁷⁷ PSZL IX. 290. 31. ö. e. 30–31. A KMT november 23-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁷⁸ Skultéti és társai... VD–III. 28–32. o. Karácsonyi Mihály kihallgatási (kh.) jkv. 1957. április 9.; VD–IV. Tisóczy Józsefvallomás az augusztus 9-i főtárgyaláson.

⁵⁷⁹ Skultéti és társai... VD–III. 67–68. Sárszegi György tanúvallomási (tv.) jkv., 1957. május 14.;

⁵⁸⁰ Uo. 69–70. Baranyi Istvánné tv. jkv. 1957. március 14.

alternatív forrás híján nincsen lehetőség, mindenesetre a terhelt helyzetén jelentősen rontott az efféle vallomások sora.

Feltételezhetően november 25-én sor került egy második tárgyalásra is a szovjet városparancsnokságon, amikor is a radikálisra sikerült üzemi beszámolók után újra berendelték a korábbi partnereket.⁵⁸¹ Minden bizonnyal ez alkalommal került szóba először egy városi szintű üzemi integráció gondolata, melyet a szovjet városparancsnokság két ok miatt sem támogatott: egyrészt nem kapott ennek engedélyezésére felsőbb utasítást, másrészt még nem voltak mindenütt megalakítva a rendelet szellemében újraválasztott, végleges üzemi munkástanácsok sem. Az e tárgyaláson kapott impulzusok, melyeket a tárgyaláson biztosan részt vevő Farkas, Sulyok, Karácsonyi, Kecskés, Tisóczky kaptak, döntőnek bizonyultak az integráció megvalósítása felé tett lépések szempontjából. Mivel értelmezésük szerint egyértelmű elutasítást nem jelentett a városparancsnokság álláspontja, elhatározták egy „előkészítő bizottság” megalakítását ideiglenes megoldásként. Ennek voltaképpen azt a feladatot szánták, hogy a munkások bizalmát bíró intézményként járja ki a szovjet városvezetésnél és a pártvezetésnél is azt, hogy „zöld utat” kapjon egy városi csúcsszerv megalakítása a legnagyobb üzemeket képviselő küldöttekből. Ez a bizottság üzemi szinten kezdte volna meg a puhatolózást egy ilyen csúcsszerv iránti igénnyel kapcsolatban. Az üzemekben ennek létrehozásával kapcsolatban végzett véleményfelmérést a Kecskés-Farkas-Tisóczky trió november-december fordulóján.

A szeged üzemek első komolyabb seregszemléjére a villamosvasút légmentes pincéjében került sor december 5-én. A helyszín és az összejövetel ötlete Karácsonyi Mihálytól származott. A találkozó híre olyan kulcsszemélyeken keresztül terjedt, akik tekintélyes gyárak élén állva akár az egész ágazatot mozgósítani tudták. Ő Tisóczkyval folytatott megbeszélése alapján felkereste a konzervgyári munkástanács-vezetést a találkozóval kapcsolatban, a Skultéti-Honkó duó pedig értesítette az élelmiszer- és könnyűipari üzemeket, akik szimpatizáltak az ötlettel. Az ő hívásukra érkezett Bálint Ferenc, Karácsonyi Nagy Imre MEFESZ-tagot is értesítette. Kecskés és Godó Illés, Sulyok és Vörös Péter többek említése ellenére ezen a találkozón még nem voltak jelen. Az egy órán át tartó találkozóra összevérődött 15-16 fő között ugyanakkor számos olyan munkástanács-vezető is szerepelt, akik később teljesen kiestek a további szerveződésből és az információáramlásból (pl. Herczeg Pál, Ördögh gyufagyári elnök). Az egyes vallomásokból kitűnik, hogy minden nyomozói-vádalkotó szándék ellenére sem Karácsonyi beszéde, sem más felszólaló nem tett egyértelmű

⁵⁸¹ Uo. VD-II. 64. *Tisóczky József kh. jkv. 1957. május 18.*

utalást a városi csúcyszerv azonnali megválasztására, pusztán egymás tájékoztatását és a kapcsolatok szorosabbra vonását határozták el. Döntöttek arról, hogy gyáranként a paritás elve miatt egy ember maradjon képviselőként.⁵⁸²

A következő eszmecserére december 8-án a 42. sz. Autóközlekedési („Teherfuvarozó”, TEFU) Vállalat ebédlőhelyiségében került sor, melynek megszervezése már tudatosabb szervezőmunka eredménye volt. Az időpont és a „körön belüliek” értesítése, a napirend kidolgozása nagyrészt Tisóczky művének tekinthető, ugyanakkor Farkas is szerepet játszott az előkészítésben. Mivel Farkas névre szóló meghívott kapott a gyűlés napján tartandó budapesti KMT-ülésre, így ő két textilgyári munkással együtt elutazott a fővárosba, ahol személyesen lehetett fültanúja a salgótarjáni sortűz hírére adott reakcióknak és a 48 órás sztrájk elrendelésének is.⁵⁸³ Emiatt megbízta Vörös Pétert az ülés és a választás levezetésével, melynek koncepcióját és pontos forgatókönyvét Tisóczkyval kellett egyeztetnie. A 20-25 fővel lezajlott másfél órás értekezlet fedőtörténete egy ebédlőhelyiségben zajló vöröskeresztes gyűjtés volt. Ez azonban nem csak alibinek volt jó: a találkozó napirendjén egyébként is szerepelt a bérkérdés tárgyalása mellett a segélyadományok eljuttatása a fővárosba.⁵⁸⁴

A legfontosabb lépés azonban az volt, hogy itt választották meg azt a bizonyos „előkészítő bizottságot”, melynek mandátuma a korábban már jelzett városi munkástanács legalizálásának elérésére terjedt ki. Az elnök Godó Illés helyett Skultéti Medárd lett, előbbi késve érkezett a választás helyszínére, bár saját bevallása szerint a munkájából adódó állandó utazási kényszer miatt egyébként sem tudta volna megfelelően ellátni feladatát. A rendőrség által „hetes bizottságnak” elkeresztelt testület tagja lett a jelenlévő Skultéti, Kecskés, Vörös, Tisóczky, Karácsonyi, a távollévő Farkas és Bálint Ferenc is. A MEFESZ képviseletében jelen lévő Nagy Imrét „tanácskozási joggal” ruházták fel és részt vehetett a további munkában.⁵⁸⁵ Tisóczky vallomásai utalnak a levezető elnök beszédeinek azon motívumaira, melyek a „győri modellhez” hasonló átalakulásra hasonlítottak: a visszarendező tanácsigazgatást felügyeljük a kulcspoztók mellé delegált munkástanács-küldöttek.⁵⁸⁶ (Ez a gondolat másnál nem fogalmazódott meg.)

⁵⁸² Skultéti és társai... VD–III. 28–32. Karácsonyi Mihály kh. jkv. 1957. április 9.; VD–II. 24–31. Tisóczky József kh. jkv. 1957. március 22.;

⁵⁸³ Uo. VD–I. 81–83. Bodó Zoltán tv. jkv. 1957. május 2.

⁵⁸⁴ Uo. VD–III. 146–147. Vörös Péter kh. jkv. 1957. március 29., ÁBTL 3.1.9. V–145749/1. 134–135. Vörös Péter kh. jkv., 1957. április 17.

⁵⁸⁵ Skultéti és társai... VD–I. 36–42. Skultéti Medárd kh. jkv. 1957. március 18., VD–III. 94–95. Godó Illés kh. jkv. 1957. április 12.; VD–II. 143–150. Nagy Imre kh. jkv. 1957. április 9.

⁵⁸⁶ Szakolczai, 2007. 27, 32.

December 8-a volt az egyetlen olyan momentum a bizottság életében, mely bizonyos fokú nyilvánosság előtt zajlott. Ezt követően 1957. január végéig hat alkalommal, négyszer Skultéti Brüsszeli körúti, januárban pedig kétszer Bálint Ferenc lakásán találkoztak az „elnökségi tagok”. A gyufagyári döntés értelmében december 9-én Skultéti lakásán találkoztak a késő délutáni órákban, a pontos időpontról Kecskés értesítette a társakat. Már ez a találkozó is jelezte a későbbi tendenciát: tevékenységük súlypontja a politikai programalkotás helyett a gazdasági szakkérdések tárgyalására, alternatív megoldások keresésére helyeződött át. A helyi gazdasági életben minőségi változásokat hozó döntésekről beszéltek: a létszámleépítés alapelveiről, a szakmánkénti bérbesorolásról. Az ülésen megjelent a KMT-től hozott friss hírekkel Farkas József is, aki így ismertette a rádióból már széles körben ismert sztrájkdöntést, melyet december 12-13-án akartak megrendezni országosan a kormány agresszív fellépése miatti tiltakozásként. A sztrájk ügyében nem született felsőbb, az üzemekre kötelezően előírt városi szintű döntés: a jelenlévők úgy határoztak, hogy továbbítják a kapott információkat az egyes üzemek felé, de valamennyi üzemi munkástanács vezetésére bízzák azt, hogy sztrájkolni kívánnak-e a KMT által megjelölt időpontban.⁵⁸⁷

Az általános sztrájk Szegeden nem valósult meg: számos üzem átmeneti energiahiány miatt néhány órás leállásra kényszerült, vagy munka helyett az üzemi dolgozók két tábora viaskodott egymással a sztrájk jogossága felett vitatkozva.⁵⁸⁸ A sztrájk hírének elterjesztésében Karácsonyi és Tisóczky játszott említésre méltó szerepet. Előbbi – igazodva a közös döntéshez – értesítette a faipari üzemeket a sztrájk tervéről, végrehajtásának ellenőrzését viszont nem végezte el. Vallomásai alapján igyekezett a háttérben maradni, hogy később ne őt tarthassák a munkabeszüntetés konkrét ötletgazdájának. Emiatt azt találta ki, hogy a Délalföldi Áramszolgáltató Vállalattól kér garanciát arra, hogy 12-én a reggeli órákban ne legyen elegendő elektromos áram. Ez részben meg is valósult, így reggel 9-10 óráig nem tudták felvenni a munkát ott, ahol szükség volt a termeléshez nagyobb mennyiségű elektromos áramra. A Villamosvasútnál a hatalom közbelépésére 9 óra után megindították a közlekedési eszközök forgalmát, a szovjet parancsnokság pedig számon kérte Karácsonyit a leállítás miatt.⁵⁸⁹ Tisóczky a MÁV szegedi nagyállomását értesítette a sztrájkáról, komolyabb hatás

⁵⁸⁷ Skultéti és társai... VD-I. 176–180. o. *Farkas József kh. jkv. 1957. április 26.*; ÁBTL 3.1.9. V–145749/1. 89–91. o. *Kecskés Zsuzsanna kh. jkv. 1957. május 15.* E tény felett mind Bálint László, mint Szrenka Éva elsiklottak.

⁵⁸⁸ Géczi–Szrenka, 2012. 94.

⁵⁸⁹ VD-III. 39–42. *Karácsonyi Mihály kh. jkv. 1957. április 12.*

nélkül: azt a választ kapta, hogy az állomásfőnökség csak akkor lép sztrájkba, ha annak végrehajtását felsőbb utasítás előírja számukra.⁵⁹⁰

A következő találkozóra Skultéti lakásán került sor december 13-án. Itt három fontos kérdéstről volt szó. Egyrészt értékelték a szegedi sztrájk eredményességét, másrészt bizalmi szavazást tartottak Godó Illés jövőbeli tagsága ügyében, ugyanis az általa képviselt üzemi munkástanács kollektíven belépett az MSZMP-be. Nagy Imre és Kecskés Zsuzsanna nyomására a jelenlévő tagok között szavazásra tették fel a kérdést, ugyanis Godóék megszegték azt a hallgatólagos megállapodást, miszerint a városi munkástanácsok koordinációjára törekvő testület képviselői politikamentesen, nem „kettős fedésben” végzik majd tevékenységüket. 1956–57 fordulóján jellemző volt, hogy a hatalmi játszma bizonytalan végkimenetele miatt egyes munkások úgy ítélték meg, hogy saját biztonságuk érdekében megéri kacérkodni a pártba történő belépés gondolatával, esetleg tevőlegesen a jelentkezés hivatalos meglépésével is. A szavazáson végül egy tartózkodás ellenében az a döntés született, mely szerint maradhat Godó a „hetes bizottságban”. (Hasonló bizalmi problémák merültek fel Sulyok Mihály esetében is, bár nem ennyire élesen.)⁵⁹¹ Szakkérdésekkel kapcsolatban Kecskés kifejtette azt a véleményét, miszerint ki kell tartani amellet, hogy az üzemben szakszervezeti bizalmi funkcionáriusok nem kellenek, a szakmunkásoknak pedig magasabb bért kell fizetni.

1957. januárjában már Bálint Ferenc lakásán tartották meg a találkozókat, elterelve a gyanút Skultéti otthonáról, mely decemberben állandó gyülekezési helyszín volt. A bizottság tagjai azonban egyre inkább el-elmaradoztak a közös találkozókról. A Bálint Ferenc lakásán január első hetében megtartott ülésre kevesen mentek el, ugyanis egy félreértett házszám miatt nem mindenki találta meg a lakást. A legutolsó találkozóra január 30-án került sor, ezután lényegében megszűntek a formális találkozók. Ezt követően pályaudvarokon, köztereken találkoztak véletlenszerűen az egykori harcostársak, ahol az üzemükben uralkodó politikai légkörről és a családi helyzetről váltottak néhány szót.

X.2.3. Célok, eredmények és „szándékok”

A rendőrségi nyomozás során kezdetben feltételezték, hogy egy hierarchikus, konkrét szerepkörökkel és póttagokkal is rendelkező ellenhatalom zászlóbontó rendezvénye volt

⁵⁹⁰ VD–II. 60–63. *Török Zoltán és Ladányi Mihály tv. jkv. 1957. április 5–6.* A forgalmi részen valóban nem volt sztrájk, a távközlő és biztosító műhelyeknél viszont alakultak sztrájkoló csoportocskák. Uo. 47–49. o. *Tisóczky József kh. jkv. 1957. május 2.*

⁵⁹¹ *Skultéti és társai... VD–II. 143–150. Nagy Imre kh. jkv. 1957. április 9.* VD–III. 111–113. *Godó Illés és Tisóczky József szembesítése, 1957. május 15.; VD–I. 36–42. Skultéti Medárd kh. jkv. 1957. március 18.*

december 8-án. A városi munkástanácsról készített kezdeti ábrák is ezt a szemléletet tükrözik. Igyekeztek elkülöníteni póttagokat, titkárokat, szervezőket, mindhiába. Az őrizetbe vett követő első kihallgatások során keletkezett egy olyan nevet, helyszíneket és eseményeket tartalmazó, zavaros egyveleget alkotó információs háló, mely kijelölte a vádirat elkészítéséért felelős ügyész számára a rendőrségnek javasolható jövőbeli kihallgatások „súlypontjait” és a lehetséges tanúk körét. A vizsgálat alapvonalait a legkorábban őrizetbe vett Skultéti, Nagy, Kecskés, Farkas, Karácsonyi „ötösfogata” jelölte ki. Balogh János ügyész a vizsgálati iratok áttanulmányozása után, 1957. április 3-án valamennyi terhelte lebontva konkrét kérdések tisztázását kérte a rendőri nyomozó szervtől. Általános elvárás volt a részéről az, hogy tisztázódjanak a szervező-, vezető- és kezdeményező szerepek, valamint az ezek köré épülő „kliensek” hálózata, azaz maga a kapcsolattartást segítő üzemi segédszemélyzet köre (ez nyilvánvalóan a tanúk összetételének kijelölését segítette). Javasolta továbbá, hogy a szembesítéseket a részletkérdések tisztázása érdekében „összehangolt terv szerint”, a korábbiakkal ellentétben „taktikai megfontolás nélkül” végezzék el.

A nyomozók bizonyára nem tudták mire vélni azt a jelenséget, hogy túl változatos volt, gyakran változott a találkozókban részt vevők összetétele. Holott pusztán arról volt szó, hogy a november 22–23-i delegáció munkás-tagjaira redukálódott le az a belső bizalmi kör, mely magának vindikálta a jogot a következő lépések megtételére. Ekkor már nagy volt a bizalmatlanság számos üzemmel szemben, hiszen számos esetben a munkástanács kollektíven átigazolt az MSZMP-be. Bizonyos vallomások utalnak arra is, hogy távollétükben olyan személyeket is beválasztottak ebbe a vezetőségbe, akik ugyan tekintélyes üzemek élén álltak, mégsem keveredtek a találkozók közelébe sem (pl. Joszt István, Királyházi Sándor stb.). A szervezők és ötletgazdák részéről érzékelhető bizalmatlanságot a jelenlévő küldöttekkel szemben megjelenítette az is, hogy Kecskés Zsuzsanna a választás után szinte rögtön – a feltűnés elkerülése érdekében – javasolta, hogy a megválasztott vezetés feltűnés nélkül szivárogon át tárgyalni a Cipőgyár kultúrtermébe. Itt megállapodtak arról, hogy az elkövetőkben a találkozókot magánlakásokon, „konspirált” körülmények között fogják tartani, továbbá a kapcsolattartás terén is szigorításokat kell elkövetni a lebukás, beépülés megakadályozása érdekében.⁵⁹²

Az egymásnak ellentmondó vallomásokból nehezen vehető ki, hogy ki volt egyértelműen a városi csúcyszerv megalakításának ötletgazdája. A városi szintű koordinációs testület létrehozásának kétségkívül azok voltak a motorjai, akik látták a budapesti helyzetet és

⁵⁹² Skultéti lakására az érkező tagoknak a családban megszokott három rövid csengetéssel kellett jelezni érkezésüket.

ismerték az ottani tapasztalatokat. Így létrejött egy olyan bajtársiasságon alapuló bizalmi háló, mely kevésbé volt nyitott a pusztán Szegeden és vonzaskörzetében tekintélynek számító üzemi vezetők előtt. Már a novemberi budapesti tárgyalásokról történő hazautazás során felmerült valamiféle városi szintű konzultációs terep és állandósított kapcsolat kialakításának gondolata, melyet többek egybehangzó állítása szerint Danszkai Dezső lemezgyári küldött szorgalmazott, bár ennek konkrét formái még nem voltak tisztázottak.⁵⁹³ A cél elsődlegesen a vállalati munkástanács-elnökök összehívása és egy program kidolgozása volt, mellyel kezelhető a további üzemi letartóztatások ügye és a pártszervek térnyerése jelentette veszély.

Azzal kapcsolatban, hogy mi volt a peresítés során igazolni kívánt koncepció a városi csúcsszerv létrehozásával, s hogy mi volt a valós motiváció, világosan kibontható a vallomások egymással történő szisztematikus összehasonlításával. A „hetes bizottság” tagjai által tett vallomások közös nevezője a felállítani kívánt szervezettel kapcsolatban a következő: a fő cél az üzemi munkástanácsok összefogása, a rendeletek helyes értelmezése, a város ipari üzemének közös konzultációs fórumának létrehozása, anyagi bázisok és annak az üzemek közötti arányos felosztása. Skultéti a tárgyaláson egy független, városi döntéshozó centrumról beszélt, melynek egységesítő szerepe van gazdasági kérdésekben és felülről kapott rendeletek egységes végrehajtásában.⁵⁹⁴ A lényeg, hogy nem egy offenzív szándékú testületről van szó, hanem egy olyan egyeztető szervről, melynek célja az új többpólusú és képlékeny hatalmi térbe történő beilleszkedés elérése, tárgyalások útján. A városi munkástanács iránti igény azt is jelentette, hogy az addig látenszen létező üzemek közötti információáramlásnak látható szervet és intézményes kereteket, szabályszerű működési rendet is kívántak adni. Ez szolgálhatta a kormány részéről érkező bomlasztási szándék kiszűrését, és a falsnak tűnő információk hitelességének ellenőrzését is.

Számos rendőrségen felvett vallomásban visszatérő elem, hogy a városi munkástanács megalakításának célja kezdettől fogva a KMT-vel való kapcsolat megteremtése és állandósítása, továbbá kormányellenes hatalmi harcának segítése. A Rácz Sándor elnökletével működő szerv a szegedi klienseit a rendszeresen Budapestre járó „ügynökeink” (pl. Farkas) keresztül kvázi kézi vezérléssel irányította. (Az első- és másodfokú, jogerős ítélet is erre a koncepció elemre alapítja a tényállást.)⁵⁹⁵ Tény, hogy Farkas József budapesti útjai során

⁵⁹³ VD–III. 28–32. *Karácsonyi Mihály kh. jkv. 1957. április 9.*; VD–I. 116–125. *Bálint Ferenc kh. jkv. 1957. március 6.*

⁵⁹⁴ VD–IV. *Skultéti Medárd vallomása az 1957. augusztus 7-i főtárgyaláson.*

⁵⁹⁵ Ezek az utalások elszórt félmondatok formájában a rendőrségi szakaszban leginkább Bálint Ferenc és Honkó Mátyás vallomásaiban érhetők tetten. Bálint esetében többször olvashatunk olyan személyekre kihegyezett,

felkereste a KMT-t, de rendszeresített, egyértelmű alárendeltséget igazoló kapcsolat létezését nem sikerült a bizonyítás során kimutatni. A kormány és a szovjetek által szorongatott üzemi munkástanácsok számára pedig ebben az időszakban evidens volt, hogy igyekeznek annak a fővárosi munkásszervnek az irányvonalát követni, mely - vidékről nézve - látható arculattal és szervezeti renddel bírt. A „mintakövetés” tehát közvetetten igaznak tekinthető, a KMT tevőleges segítséget a szegedieknek nem adott, néhány információt és szervezési tapasztalatot leszámítva.

Ez a szűk körű, „féllegalitásban” és magánlakásokon működő testület egy „csonka” munkástanácsnak tekinthető. A szegedi üzemek egységes képviselőjét ellátó városi munkástanács létrehozása már az első lépésnél, az előkészítő bizottságnál lényegében megakadt.⁵⁹⁶ A néhány fős vezetőség mögül hiányzott a választott, városi szinten egységesülő plénum, mely döntéseket hoz, majd ellenőrzi annak végrehajtását a saját kebeléből választott elnökségén. A testületet az iratkezelés teljes hiánya is jellemezte: nem hoztak határozatokat és üléseikről jegyzőkönyvet sem vezettek. A hetes bizottság tagjai közötti kapcsolattartás konspiratív volt. 1956. december 15-e után széteső tendenciát mutatott az elnökség. Egyre jobban csökkent a hét vezető tagon kívül, tanácskozási joggal jelenlévők száma, továbbá nem volt, aki a szervezési feladatokat eredményesen ellássa, másrészt a testületen kívül álló politikai fejlemények miatt az igény is csökkent egy városi munkásszerv felállítására. (December második felében már a KMT sem működött.)

X.2.4. Az ítélethozatal és a politikai vádmotívumok

Az elsőfokú ítéletet dr. Felföldi (Freufeld) László tanácsvezető bíró egészségügyi okok miatt nem volt képes kihirdetni, így azt helyette Kiss Dezső tette meg. Felföldi felesége a férje által kidolgozott ítélet szövegével a kihirdetés előtti napon felkereste Kisst, aki két népbírával véglegesítette a szöveget. A férj távolmaradását azzal indokolta, hogy „*éjjel után 1 óráig dolgozott és akkor hirtelen, minden előzmények nélkül rosszul lett, összeesett*”, a kihívott orvos megállapítása szerint idegkimerültségben szenvedett és erős dohányosként nikotinmérgezést kapott.⁵⁹⁷ Az 1957. augusztus 30-án megtartott ítélethirdetésen mintegy 200 fő volt jelen.

„komponált” tanúvallomásokot, melyek egyértelműen a nyomozati munkát segítették és a perbe fogottakra nézve hátrányosan befolyásolták az ügy menetét.

⁵⁹⁶ Farkas József az ügyészégi kihallgatásán úgy vallott, hogy kezdettől fogva nem fűzött komoly reményeket a testülethez, „*halvaszületett valaminek*” gondolta azt. VD-I. 226. *Farkas József kh. jkv. 1957. május 18.*

⁵⁹⁷ VD-IV.

Mind az első, mind a másodfokú ítélet elfogadja azt a bizonyítás nélkül maradt állítást, miszerint Skultéti és társai „*legális kormányval szemben léptek fel, diktatórikus módon*”, önmagukat a KMT „*szegedi másának tekintették*”, „*azonosították célkitűzéseiket*”. Fontos, hogy a jogi bizonyítás során elsősorban a Kádár-kormány számára fontos fordulópontokat, vagy általa hozott kormányzati intézkedéseket (melyek általában a párt restaurációját is elősegítették) tekintettek olyan fontos sarokpontoknak, (pl. november 4., mint a „rend helyreállításának kezdete”, gyülekezési tilalom) melyhez képest vizsgálták a „hetes bizottság” tetteit. A szegedi városi munkástanács megalakításának kísérletét, pontosabban ennek megítélését a KMT-ről alkotott, jogi eszközökkel alátámasztott, mégis alapvetően politikai értékelés határozta meg. A szegedi kísérlet így egy monstre kormányellenes mozgalom egyik vidéki leágazásaként interpretálódott, mely ebbéli minőségében csak erősítette a KMT-nek tulajdonított azon törekvést, hogy egy egész országra kiterjedő hálózatot próbáltak kiépíteni a visszarendeződő kommunista rezsim struktúráival szemben. Ez a prekonceptió végig érezhető volt a nyomozás és a vádalkotás során is: igyekeztek minden olyan információmorzsába belekapaszzkodni, mely akár kifacsart magyarázatok és teljesen téves szándéktulajdonítások révén látszólag alátámasztja a párt által kanonizált politikai véleményt a munkástanácsok szerepéről. Mindez főként a másodfokú ítéletben érezhető nagyon erősen, amely egy szubjektív, lényegében a Kádár-kormány megalakulását követő időszak hatalmi harcainak pártos nézőpontú leírását adja meg a szegedi eset értelmezési keretként. Visszaköszönnek olyan, állambiztonsági monográfiákban használt kifejezések is, mint pl. a KMT „gazdasági blokádot” vont a Kádár-kormány köré, a sztrájkjal pedig hátba támadni igyekezett azt. (Noha a megyei bíróság által meghozott ítélet még kategorikusan meg is állapította, hogy az elítéltek közvetlen ráhatása a KMT-felhívásra megrendezett szegedi sztrájkra nem bizonyítható.)

Az elsőfokú ítélet még úgy foglalt állást, hogy az üzemi munkástanács-tagság utólag nem tekinthető „bűnnek”, amennyiben az októberre (értsd: november 4-e előtti időszakra) esik és ha nem bizonyítható kommunisták üzemi eltávolításában mutatkozó döntő szerep. Ez a megállapítás abból a szempontból furcsa, hogy a decemberi párthatározat, mint abszolút iránytű „kezdettől fogva” „ellenforradalminak” nyilvánította az eseményeket, ugyanakkor itt érezhető arra való utalás is, hogy a párt és a szakszervezet saját hatalma átmentése érdekében kezdetben támogatta a munkástanács-szerveződést. Az ítélet e pontján ez utóbbi korrektebbnek mondható pártvélemény diadalmaskodott. Aki azonban november 4-e, az „eszmei zűrzavar” megszűnése, a „tisztulás” időszaka után vett részt komolyabban az eseményekben, annak tevékenysége már komolyabb vizsgálatra és súlyosabb elbírálásra szorul.

Az ilyen munkástanács-vezetők esetében lényegében azért volt mindennél fontosabb tetteik kellő súlyú szankcionálása, hogy elítéljék azt a képességüket, hogy egy új, alternatív rendszer felépítését tudták volna elvégezni. Az új vízió ugyan támaszkodott volna a magát szocializmusnak nevező rendszer számos egyenlőségelvű vívmányára, mégsem fogadta volna el ehhez a diktatórikus politikai keretet.

Az egyéni szerep elbírálásánál döntő volt az, hogy mutatkozott-e abban egy világos perspektíva végigvitelének szándéka és a kommunista hatalmi struktúrától és ellenőrzéstől független közösség-szervezés képessége, a korabeli zsargon szerint mutatnak-e a tettek ilyen irányba mutató „folyamatosságot”. A „megtévesztett” dolgozóknak „nevelő” célzattal adott csekélyebb mértékű büntetését is az magyarázza, hogy így próbálták őket visszatéríteni a pártszerű alattvalói viselkedés mezsgyéi közé. A „rendszer megdöntésére irányuló kísérletben való részvétel” potenciálja eltérő volt az egyes tagoknál: a hozzájárulás mértékét jelenítik meg a döntéshozó tanács logikája szerint az egyéni büntetési tételek. Ennek megállapításához nyújtott „mankót” az osztályhelyzetből – a bíróság szerint – szükségszerűen következő politikai magatartás, mely a maga módján indokolhatóvá tette a fellépés komolyságát és önmagában magyarázott a megtorlók szemében bizonyos '56-os politikai magatartásokat. Kecskés, Sulyok és Nagy Imre kivételével a többi elítéltet „megtévesztett dolgozóként” tartották számon, bár közülük is a kedvező munkás-paraszt osztályhelyzet ellenére „*a megtévedtség mértéke szempontjából különbség tehető*”.⁵⁹⁸ Honkó, Karácsonyi, Godó és Vörös társadalmi veszélyességét az átlagoshoz képest kiemelkedőnek ítélték. A rendszer által egyértelműen „ellenségnek” definiált három szereplő közül Kecskést a hithez való ragaszkodása, Sulyok Mihályt párt- és szakszervezet-ellenessége, Nagy Imrét értelmiségi beállítottsága és a rendőrség működése során keletkezett iratokhoz való hozzáférése miatt tartották komolyan büntetendőnek.

Skultétivel kapcsolatban érdemes jegyezni azt, hogy a nyomozás befejezése után Oskó Lajos alosztályvezető arról tájékoztatta a megyei főügyészt, hogy felmerült annak a lehetősége, hogy Skultétit áttegyék a „konzervgyári fegyverrejtegetők” perébe. A „hetes bizottság” ügyében folytatott nyomozással együtt zárult le azoknak a kihallgatása is, akik a Skultéti elnöklete alatt működő konzervgyárban a nemzetőrség utasítására fegyveres ellenállásra akartak berendezkedni november 4–5-én a megszálló szovjet alakulatokkal szemben. Az ügy kivizsgálása során nem gyűlt össze elegendő vallomás és bizonyíték arra, hogy Skultéti „felbujtói” szerepe igazolható legyen. Azt mindenki (beleértve Skultétit is) elismerte,

⁵⁹⁸ VD–IV. Nbf. III. 5292/1957/57. számú másodfokú ítélet. 13.

hogy a munkástanács határozata alapján a nemzetőrséghez üzemi szolgálatra alkalmas fiatalok toborzását ő hirdette ki, buzdító beszédet is mondott és a budapesti szovjet kegyetlenségek hírére hivatkozva kért tőlük hazafias helytállást. Az azonban nem nyert bizonyítást, hogy tudott volna arról az állítólag létező nemzetőrségi utasításról, hogy a konzervgyári víztoronyban állást kell foglalni a városon átvonuló szovjetek fegyveres megtámadására, a belépéstől idegenkedőket sem fenyegette elbocsátással.⁵⁹⁹ Így tehát mérlegelni kellett, hogy ha a szervezet elnöki tisztét betöltő személyt kiveszik az eljárásból, kinek a fővádlottságára építhették volna a per koncepcióját.

A másodfokú ítéletet több súlyos tartalmi ellentmondás is feszíti: miközben a KMT egyik alföldi leágazásaként tekint a „hetes bizottságra”, eközben igyekszik is elbagatellizálni annak súlyát. Az ítélet kiemeli, hogy lényegében egy napig, azaz december 8-án a megválasztás során mutatták fel nyilvánosan szerepüket, bár „ellenséges” tevékenységük november 4-e után állandónak tekinthető. Szintén nehezen bizonyítható a társaság esetében az a kitétel, miszerint a gazdasági helyzet konszolidálásában betöltött fontos és elismerésre méltó szerepet „*váltotta fel politikai harc kezdeményezése, mely területi szervezésben nyilvánult meg*”.⁶⁰⁰ A sztrájk szegedi nagyságrendjei és a lakástalálkozók napirendje alapján is világos ezen állítás megalapozatlansága: nem sikerült egy egész város üzemi munkásságát lefedő testületet létrehozni, idővel erre már szándék sem igen mutatkozott. A munkástanácsban domináns szerepet betöltő Skultéti és Vörös például politikailag kifejezetten passzív, elsősorban szakmai profilt akart adni a társaságnak, mely sikerrel is járt. Az előkészítő bizottság városi munkástanácsa (azaz a kormány által nem elfogadott „területi” forradalmi szervvé) bővítésének lehetősége pedig legkésőbb december közepén esélytelenné vált. Az iparkamárára vonatkozó konkrét szakmai terveket ugyan egyik ítélet sem tartotta rendszerellenesnek, pusztán azt hangsúlyozta ki, hogy a munkásvezetőknek „illetéktelen” volt ezzel foglalkozni: a gazdasági rendszer reformja a gazdaságpolitikai ortodoxia jegyében a párton belüli gazdasági tervezéssel foglalkozó szervek, esetleg az államigazgatás feladata.

Az ítéletek egyik vezérmotívuma, hogy a kormány által elrendelt december 11–12-i statárium, gyülekezési tilalom bevezetése, és a területi alapon szerveződő munkástanácsok megszüntetése utáni magánlakásokon történő összejövetelek törvénytelenek voltak. Hiszen

⁵⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-142428. A rendőrségen természetesen nem múltott a koncepciót alátámasztó vallomás begyűjtése. Fehér Tibor nyomdai gépmester, a fegyveres fiatalok egyik tagja május 3-í saját kezű vallomásában leírta, hogy Skultéti lebeszélte őket a fegyveres attakról, a dátumozás után azonban gépirással beszúrtak egy olyan értelmű szövegrészt, miszerint a Skultéti–Honkó-féle gyárvezetés tudta, hogy fegyvereket hoztak be a gyárba és rendszerellenes célokra kívánják azt felhasználni.

⁶⁰⁰ VD–IV. Nbf. III. 5292/1957/57. számú másodfokú ítélet. 4.

a „rend helyreállítására” tett intézkedések utáni szerveződések csakis „kormányellenes” szándékkal történhettek. A kihallgatások során érezték a terheltek is, hogy erre a visszatérő vádmotívumra reagálni kell. Azzal érveltek (főleg Skultéti, Vörös és Karácsonyi), hogy a munkástanácsok működését korlátozó, majd tiltó kormányrendeletek után már nem mint üzemi delegáltak, azaz az „illegitimnek” nyilvánított októberi üzemek küldöttei, hanem mint magánszemélyek találkoztak azért, hogy baráti körben vitassanak meg egyes közügyeket.

1958. március 18–19-én a fővárosban zárt fellebbviteli tárgyaláson módosították az első fokon eljáró tanács által meghozott minősítését egyes bűncselekményeknek. Emiatt Skultéti és Tisóczki megállapításuk szerint a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel, nem pedig vezetés vagy kezdeményezés elkövetésében „bűnös”. Az első fokon meghozott büntetések felezését elsősorban az indokolta, hogy a Mecsér József vezette tanács nem tartotta a budapestihez hasonló súlyúnak a szegedi decemberi sztrájkot, másrészt működésük nem hosszú időn át, s nem a nyilvánosság előtt zajlott. A másodfokú ítélet szövege szerint *„vádlottak bűncselekményeire kiszabható törvényi minimum is elegendő arra, hogy a vádlottakat a népi demokrácia híveivé átnevelje.”*⁶⁰¹ Bálint Ferenc és Farkas esetén mellőzték a fegyverrejtegetés büntetését, Honkó bűnét pedig a feljelentési kötelezettség elmulasztásában látták. Honkó Mátyás a konzervgyári nemzetőrök által felhalmozott készletekből egy céllövő kispuskát vadászati célokra elrejtett a tűzoltóhelyiség szekrényében, továbbá ruhákat is eltulajdonított, amivel a bíróság véleménye szerint társadalmi tulajdon sérelmére történő lopást követett el. A puskával saját bevallása szerint a gyár mögött tóban élő vízi madarakra vadászott, a ruhát pedig otthoni munkavégzésre tartogatta. Esetében az első fokon eljáró bíróság érdemként könyvelte el, hogy a gyár párttitkárát, Náczi Jánost figyelmeztette a nála lévő fegyverről és nem használta azt jogtalan önvédelemre, valamint gondoskodott a készletek őrzéséről is. Farkas József a gyárnak adott két pisztoly közül az egyiket magánál tartotta október 27-e után, melyet november 4-én vagy 5-én viszont eldobott. Bálint Ferenc a második szovjet intervenció előtti napon dobta el a nemzetőrség írásos engedélyével birtokolt fegyverét. A megyei bíróság véleménye szerint az illetéktelen és engedély nélküli birtoklás ténye megvalósult (azaz a bíróság nem ismerte el a forradalom alatti fegyveres erők fegyverkiutalási jogát), az pedig, hogy miképp szabadult meg tőle, legfeljebb enyhítő körülményként jöhet számításba – az eldobás viszont semmiképp sem jelentette a bejelentési kötelezettség teljesítését. Másodfokon ugyanakkor a

⁶⁰¹ VD–IV. Nbf. III. 5292/1957/57. számú másodfokú ítélet. 16.

fegyverrejtegetést Bálint és Farkas esetén nem látták önálló bűncselekménynek, az egy kollektív döntés alapján ugyanis a „szervezkedés” részének tekinthető.⁶⁰²

Egy magát hangzatosan a „munkás-paraszt szövetségre” építő hatalom részéről kifejezetten rosszul mutatott volna mind az ingatag hazai, mint a bizalmatlan nemzetközi közvélemény előtt is az, ha politizáló munkásokat és parasztokat tömegével küld a halálpadra. Az ő esetükben ezen ideológiai megkötöttség miatt a cél más volt: az ítéletek enyhébb mértéke által kifejezett „átnevelő célzat” azt szolgálta, hogy a felszínre bukkanó alternatív elitnek a bolsevik típusú politizálás világától eltérő alternatív hatalomgyakorlási stílusa, hatalomról alkotott felfogása és demokratikus normái végérvényesen a felszín alá kerüljenek, képviselői pedig feloldódjanak, beleszürküljenek a fogyasztási javakkal „jóltartott” tömegtársadalomba. A megtorlás jövőre, a szabadulás utáni időszakra vonatkozó üzenete a politikai bűncselekményekkel vádolt forradalmi szereplők számára lényegében kettős volt: önbecsülésük és egyéni integritásuk megtörése, egyfajta büntudat felkeltése mellett be akarták velük láttatni, hogy a közügyekkel való foglalkozás a pártállam „hivatásos forradalmárai” és a népfront keretében bebocsátást nyert társutasok számára van fenntartva.⁶⁰³ Az ítéletekben nevesített „átnevelő célzat” a pártállam által kiépített mozgástér és mobilitási pályák elfogadását szolgálta, az „ideális állampolgárrá” váláshoz pedig célul tűzte ki az egyéni autonóm személyiség és jellem feladását, a politikai közösségépítésről való lemondásra való rávezetést is. A szituációhoz mérten kiszabható legsúlyosabb büntetés azoknak az egyéniségeknek a „dehumanizálását”⁶⁰⁴ célozta, akik rendelkeztek három, a politikához elengedhetetlenül szükséges tudással: volt koherens, világos jövőképet megfogalmazó, tömegtámogatás elérésére alkalmas mondanivalójuk, karizmájuk (vezetői képesség) és személyi hitelességük, valamint szervezetépítési képességgel is bírtak.⁶⁰⁵ Ezek a szempontok visszaköszönnek a tagokkal szemben kiszabott ítéletekben is.

Másodfokon, jogerősen összesen 54,5 év börtönbüntetést kaptak a „hetes bizottság” tagjai. Ebből a tíz elítélt több mint 30 és fél évet töltött le. Ha a letöltött büntetések nagyságát vesszük figyelembe, akkor megállapítható, hogy nem a legfőbb bűnösnek tartott első három elítélt vezeti a rangsort a letöltött időt alapul véve. A képzeletbeli dobogó legfelső fokán a hatod rendű vádlottként bíróság elé állított Nagy Imre áll (6 év). Az ő esetében fontos

⁶⁰² VD–I. 116–125. o. *Bálint Ferenc kh. jkv. 1957. március 6.*; 160–167. *Farkas József kh. jkv. 1957. április 1.*; VD–III. 196–199. *Honkó Mátyás kh. jkv. 1957. március 6.*

⁶⁰³ Ezzel lényegében ellehetetlenítette egy nyilvános politikai rivális, vagy civil ellenzék létrejöttét is.

⁶⁰⁴ A fogalom jelentéséről bővebben Ö. Kovács, 2012. 37.

⁶⁰⁵ A megtorlás áldozatainak kétharmadát kitevő munkás- és paraszti társadalmi háttérű szereplők teljesen elfordultak a közélettől és többnyire individuális-anyagias célokat követtek, körükben az évek előrehaladtával megnőtt az alkohol- és mentális problémákkal küzdők száma is. Pittaway, 2006. 9. Zinner, 2001. 431–438.

megjegyezni, hogy legsúlyosabb tettének nem is a novemberi-decemberi munkástanács-tevékenységet és a MEFESZ-tagságot tartották. (Ez is mutatja, hogy az ítélet áttételesen az egész eseménysorozatban való részvételt minősítette, nem pusztán a konkrét ügyet.) Ennél súlyosabban szankcionálták azt, hogy a megyei rendőrkapitányság épületében lévő titkos iratokba betekintést nyerhetett. November 3-án a Megyei Főosztály épületébe bejutva, a nemzetőrség felügyelete alatt álló épületben parancsnoki utasításra hozzáfért a páncélszekrényben őrzött, államtitkot képező iratokhoz, és azokat rendezte. Őt követte kis híján 5 és fél évvel Sulyok Mihály, majd 5 év 1 hónappal a társaság egyetlen női tagja.

Összességében megállapítható, hogy a politikai büntetőbíráskodás a büntetések által kifejezett, „ellenforradalmi bűncselekménynek” tartott érdekképviselési tevékenységet a kádári restaurációra való „veszélyesség” szempontjából túlértékelt, a kiszabott és letöltött büntetések nagysága tekintetében pedig aránytalanul súlyos volt, a tagok és utódaik életének hátralévő részére is maradandó hátrányokkal járt. Az egykori elítéltek szabadulásukat követően a priusz miatt, erkölcsi bizonyítvány nélkül alkalmi- és segédmunkásként léptek vissza a munka világába, az alsómunkásság soraiban pedig az alkalmazotti függőség és az ezzel járó megélhetési nehézségek a mellékbüntetések kitöltése után sem szűntek igazán. Skultéti agronómusként visszatért a téesz-világba, Sulyok, Farkas, Godó és Vörös éveken át több vállalatnál is megfordult segédmunkásként, utóbbi szakmai tapasztalatai alapján csoportvezetőként felkapaszkodott a közvetlen termelésirányítók közé. Egyfajta kispolgári életszínvonalat,⁶⁰⁶ alsó középréteghez sorolható státust leginkább Skultéti, Vörös, Nagy Imre és Kecskés tudott a maga számára megteremteni, önálló kisiparosi egzisztenciát pedig csak Karácsonyi tudott elérni. Az újrakezdés mentálisan talán Skultétit viselte meg a legjobban, akinek kisgyermekes apaként teljesen új életet kellett kezdenie annak következtében, hogy felesége elhagyta. Amellett, hogy múltja miatt valamennyi egykori munkástanács-tag negatív diszkriminációban részesült akár felvétele elbírálása során, akár a napi munkavégzés alatt, továbbá elvágva érezték magukat a felemelkedés lehetőségétől, Vörös Péternek és Kecskés Zsuzsannának még a gyermekeit is stigmatizálták felmenőik állítólagos „bűnei” miatt. A politikai rendszerhez való viszony tekintetében elmondható, hogy a Kádár-érát tekintve többségben voltak a pártonkívüliek, a töredékes életrajzi adatok alapján Godó és Honkó lett az MSZMP tagja. Farkas ugyan bizonyíthatóan hálózati személy volt (beszervezési körülményei nem ismertek), viszont az egykori munkástanácsos bajtársairól adott fennmaradt jelentései alapján egyiküknek sem okozott kárt.

⁶⁰⁶ A „szocialista polgárosodás” és az erőltetett mobilitás jellegzetességeiről ld. Valuch, 2001.

Az ügynökjelentések annak ellenére fontos *társadalomtörténeti források*, hogy bennük a megfigyelt közvetetten tárgyiasul, hiszen a ma elérhető forrásként használt jelentés egy trigonális információs és értelmezési mezőben keletkezett és „tisztázódott” le.⁶⁰⁷ A szabadulás utáni életstratégiákat tekintve viszont megmutatják azt a jelenséget, hogy Godót leszámítva általános volt a konfliktuskerülés, a „fegyelmezett igazodás” a munkahelyi viszonyokhoz és megnövekedett a család, mint egyetlen biztos háttér szerepe az életükben. Az állami rangra emelt felejtés és tudatos múltamisítás évtizedei ellenére az ellenállás politikai kultúrája fennmaradt a nem hivatalos „második társadalomban”, számos kortárs elbeszélés szerint a közös ötvenhatos múlt egyfajta rejtett erőtartalék, kohéziós erő volt az egykori harcostársak között, így mentve át a forradalom emlékét.⁶⁰⁸ A vizsgált szegedi esetben viszont ezzel szemben arra lehet következtetni, hogy az egykori társak közül a többség inkább rossz emlékként őrizte meg közös „kalandjukat”, mert az elért eredményhez képest túl nagy árat kellett érte fizetni: a börtön szétszakította a családot, a gyermekekre is átöröklődő állandó megbélyegzés és egzisztenciális bizonytalanság lett osztályrészük szabadulásuk után is. Az egymástól való elidegenedés arra vezethető vissza, hogy a negatív következmények perspektívájában ítélték meg egymás múltbéli tetteit és forradalom alatti kapcsolatukat is, melyet tetézt egy állandóan el nem múló gyanú a másik iránt: az egyéni múltfeldolgozás folyamatában, a mozaikdarabkák összeállítása során nem tudták pontosan, valamelyikük hozzájárulhatott-e saját sorsuk rosszra fordulásához (ld. Godó nehezítését Karácsonyira, Farkas kihátrálásának okait az ügynöki munkából). A megfigyelések során három szereplő esetében derült fény arra, hogy vagy politikai kérdéseket is napirendre tűző magánösszejöveteleken vett részt rendszeresen (Sulyok), vagy pedig az egyházközség nyújtott számára szellemi menedéket (Karácsonyi, Vörös).

X.3. Következtetések, avagy a politikai tudás szerepe

Fontos kihangsúlyozni, hogy a szegedi példánál nem profi politikusok, sőt, többségében gyakorlati politikai tapasztalattal sem rendelkező honpolgárok politikai krízishelyzetben mutatott teljesítményének értékelésére vállalkozom, ami – éppen az eltérő szerepekből adódóan – az eredményesség mértékének megállapítását illetően mindig problematikus. Az alapvető kérdés a kádári restaurációval szemben ellenálló intézmények esetében az, hogy

⁶⁰⁷ Gyarmati, 2014. 68–69.

⁶⁰⁸ Kőrösi–Molnár, 1996.; Szalai, 1990. 41–44.; Tóth, 2005. 99.

demokratikus normákat követve lehet-e eredményesen politizálni, vagy érdekeket érvényre juttatni egy olyan közegben, mely természeténél fogva „nem demokratikusan” működik? A hatalom érdemi döntéshozó centrumai ugyanis nem a népszuverenitás alapján, a többségi elv érvényesülésével létrehozott választott testületek voltak, valamint a végrehajtó hatalomnak alárendelt pártállami apparátus pártatlan és kimért működését sem kötötte a jogrend. A politika realista felfogásának közkeletű megfogalmazásával élve, a politikai normálállapot hiányában a törvények hatalma helyett az *akarat uralma* érvényesült,⁶⁰⁹ a politikai akarat megvalósítását pedig informálisan működő, nem ellenőrizhető, az üzemi munkás számára nem feltétlenül érzékelhető, a szürke zónában tevékenykedő struktúrák is segítették. Ezek ténykedése csak tovább növelte a felek által birtokolt erőforrások közötti aszimmetriát, ami pl. az információkhoz, fegyveres erőkhöz, sajtónyilvánossághoz való hozzáférés mértékét illeti. A restaurációban érdekelt erők tehát folyamatosan lépéselőnybe kerültek. Ráadásul úgy, hogy a másik oldal rosszabb esetben nem is tudott erről, jobb híján pedig csak sejtései lehettek a politikai frontvonalak mélyszerkezetében végbement változások mibenlétéről; többnyire pedig csak végzetes ütemkéséssel vonhattak le keserű konzekvenciákat a párt tényszeréséről.

A „hetes bizottság” tagjainak és áttételesen az általuk formált testületnek a sorsát is befolyásolta az a tértől és időtől független körülmény, mely a politikai áldozat- és kockázatvállalás reális mértékének eltérő megítélésében rejlik. Ezek a külső körülmények, az egyénektől *független változók* mellett elsődlegesen az egyéni értékrendből, politikai szocializációból és a személyiségből fakadnak. A tagság átlagéletkora 34,6 év, szakmai képzettségük pedig átlagon felüli mondható, ugyanis a tagok kétharmada érettségizett és technikus oklevéllel is rendelkezett. A forradalom egy felívelő szakasz közepette vágta ketté a felfelé irányuló mobilitást Nagy Imre esetében, aki vasutas múltját feladva gyógyszerészi pályára kívánt állni, az ehhez szükséges egyetemi végzettséget ugyanakkor a fellelhető adatok szerint nem sikerült a forradalom után sem megszereznie. A „deklaszálódás” és a lecsúszás jellemezte leginkább a tanári állását cipőgyári felsőrész-készítő foglalkozásra cserélő Kecskést, az egyetemi hivatalsegéből büntetett előélete miatt hegesztővé vált Bálintot, a Honvéd Katonai Akadémiáról három év alatt lakatossá váló Farkast. Bálint, Tisóczki és Godó igyekeztek megkapaszkodni a munkásság középrétegeinek sorában, Skultéti és Vörös pedig az elért pozíciójukat igyekeztek megvédeni azzal, hogy egyre jobban „bedolgozták” magukat agrónomusként a térszbe. A korabeli kereseti lehetőségeket tekintve elmondható, hogy

⁶⁰⁹ A kérdéskör átfogó áttekintését ld. – Szűcs, 2014. 7–31.

többségük mai szemmel nézve, a család egészére vonatkoztatva nem volt rossz anyagi helyzetben (még ha ennek belső *megéleltörténeti* aspektusait nem ismerjük), a forradalomban történő részvételt indukáló elsődleges motiváló erő minden bizonnyal több volt a bérvizonyok javításánál. A 11 tagból egyetlen szereplő, Godó Illés tekinthető generációs alapokon „eredeti” munkásnak, aki személyes sorsán és felmenőin keresztül kontinuitást mutat a két háború közötti munkásmozgalommal is. Noha formálisan párttag volt, emellett kemény ellenálló is abban az értelemben, hogy következetes szociáldemokrataként elvi alapokon kemény kritikusa maradt a magát szocializmusnak nevező rendszernek, ami miatt viselnie kellett a mindenkori büntetőpolitika rá mért csapásait. A két paraszttértelmiségiből lett elsőgenerációs munkást (Vörös, Skultéti) és a polgári középosztályból lesüllyedt Kecskés Zsuzsannát leszámítva a többi szereplő az ipari munkásság, az állami alkalmazotti lét (MÁV, posta, honvédség) és a magánkisiparos (pl. cipész) egzisztenciák között mozogtak.

Közös pont volt az elítéltek esetében az, hogy mindnyájan *traumatizált állapotban*⁶¹⁰ érkeztek el 1956-hoz. Az azt megelőző bő egy évtizedben többen sokféle formában találkoztak a politikai erőszak valamely formájával. Volt, akinek osztályrésze volt amerikai vagy orosz hadifogság (Farkas, Bálint, Nagy, Vörös, Honkó), politikai alapú megbélyegzés, mint például népbírói eljárás (Farkas), kitelepítés (Karácsonyi), internálás (Nagy, Sulyok), B-listázás (Sulyok), „osztályhelyzetből” fakadó megbélyegzés és státusvesztés (Kecskés). Büntetett előélet három szereplő esetében ismert (Kecskés, Bálint, Farkas), ami alatt kis értékű lopásokat és okirathamisítást kell érteni. A vallásosság és aktív hitéleti tevékenység, mint cselekvést motiváló identitáselem Karácsonyi, Vörös és Kecskés esetén mutatható ki. Az elítéltek politikai szerepvállalását vizsgálva megállapítható, hogy három főnek volt kisgazda (Skultéti, Kecskés, Vörös - parasztpárt), négy főnek pedig szociáldemokrata-kommunista (Farkas, Sulyok, Godó, Honkó) múltja. A fellelhető információk szerint jobboldali pártnak nem volt tagja senki, tömeg, illetve „civil” szervezetek vonalán (pl. elsősorban SZOT, SZIT) tevékenykedett Kecskés, Tisóczki, Karácsonyi és Vörös. A sokféle szocializáció és sokszínű előélet a programalkotás terén előnyösnek bizonyulhatott, hiszen sokféle területről származó szakmai tapasztalatot formált egygé, ugyanakkor versenyhátránynak bizonyult a belső egység szempontjából, széttartó politikai álláspontok kialakulására inspirálhatott. A pártegyeduralom visszaállításáért küzdő struktúrák elleni harcban *a morális normák, az értékszempontok* versenyhátrányként tételeződtek, hiszen immanens szabályozó erőkként korlátozták a politikai-érdekképviseleti célok érvényesítéséhez szükséges, igénybe

---

⁶¹⁰ Ö. Kovács, 2012. 36–37.

vehető eszközök és módszerek körét. Ez a belső gát egyrészt tehetetlenségi tényezőt jelentett, másrészt kiszolgáltatottságot okozott az erőforrások eloszlása tekintetében egyébként is aszimmetrikus küzdelemben.

A politikai közösségépítés- és vezetés terén szerzett tapasztalatok tehát csekélyek voltak, ami egyértelműen kiütközött a testület félsikerű működésében, hiszen az még a szegedi üzemeket is képtelen volt egyöntetűen felsorakoztatni maga mögött, ugyanakkor a politikán kívül eső gazdasági érdekképviselet keretei között jól tudták volna hosszabb távon is kamatoztatni a szakterületükön megszerzett tudásukat. Még ha az irányadó gazdaságpolitika terén „programszintű” egyetértés meg is volt a tagok között, a testület élén Skultéti személyében nem állt egy világos politikai vonallal rendelkező erős, karizmatikus vezető, s az idő előrehaladtával a tagságot is egyre inkább megosztották stratégiai jelentőségű kérdések, a belső egységet pedig még törékenyebbé tette Godó és Honkó megingott lojalitása és az MSZMP-hez való közeledése. A belső egység törékenységén túl a „hetes bizottág” bázisának növelése amiatt is nehézkesnek bizonyult, mert a tagok a szerveződés adott állapotában szigorúan ragaszkodtak a bizalmi elv és az informális működés fenntartásához, ami ellentartott a tömegszervezés esetén óhatatlanul fellépő felhígulás veszélyének, ami ráadásul a sebezhetőséget is növelte volna. Mindezt tovább súlyosbította az az országszerte tapasztalható közérzet is, hogy a forradalom alatt felépülő, akcióképes bizalmi háló kulcselemei az elfáradás jeleit mutatták.

Ha a politikát a bismarcki értelemben vett „lehetőségek művészeteként”, az ideális vágyott állapot és a szürke realitások diktálta mozgástér többnyire bajos összeegyeztetéseként fogjuk fel, akkor e forradalom szülte „politikuskok” politikai térben végrehajtott mozgásai tekintetében *a normaszegés és az együttműködés közötti kényszeres egyensúlyozás* látható. Egyik oldalon gondolhatunk a szovjet parancsnokság tiltása ellenére megtett üzemi beszámolókra, a minisztériumi iparkamara-tervezet érdemi szakmai tovább gondolására, a „hivatalos” nyilvánosság kerülésére és a tömeggyűlések élőbeszédének kohéziós erejére, ugyanakkor a másik oldalon az egyes lépéseknek a szovjet városparancsnoksággal történő „ellenjegyeztetésére” és a városi tanácsülés felé tett gesztusokra is. 1957 első harmadában a politikai felelősségérzet átbillentette a tagság politikai alapállását az értelmetlen harc helyett a kényszerű önfeladás felé, a túlhatalom tapasztalata miatt az érdemi változásba vetett remény elhalványulása távlatosan a régi-új rendszerrel való kapcsolatfelvétel irányába mutatott.

Látni kell, hogy nem állt fenn a visszarendeződő helyi kommunista berendezkedésre nézve az a reális veszély, hogy egy alternatív politikai pólus szerveződjék a „hetes

bizottságból”. A *távlatos cél*, azaz a demokratikus politikai szisztéma és a decentralizált irányítással működtetett vegyes gazdaság koncepciója alárendelődött a *direkt célnak*, mely egy válságkezelő testület felállításával a zavaros átmenetet igyekezett konszolidált keretek között levezényelni, s betartatni a felsőbbségét elfogadókkal az irányadó állami előírásokat, szabályokat. Noha a maga idejében a testület akciórádiusza a fentebb ismertetett okoknál fogva korlátozott volt, s a maga által kitűzött célokat is csak részlegesen sikerült megvalósítania, történetileg mégsem beszélhetünk teljes kudarcról. A testületben megtestesülő szakpolitikai potenciál ugyanis súlyos és egyben fenyegető üzenet volt az új politikai kurzus városi és üzemi képviselői felé. A működés konkrét eredményei helyett tehát inkább *az üzenet és a hatás* a fontos: bebizonyosodott az, hogy az üzemi munkásság önszerveződési képessége a kommunista pártállami béklyók alóli felszabadulás esetén felszínre tud törni, létezik, s képes az üzemirányítás alternatív kereteit megteremteni.

XI. ÚJRATERVEZÉS A POLITIKÁBAN – A „DEMOKRATIKUS SZOCIALIZMUS” ÁBRÁNDJA

XI.1. Ötvenhat és a forradalom szocializmus-képei – látásmódok

A kontextus-függő megközelítés szükségességét érvényesítve leszögezhető, hogy a '89-es szovjet birodalmi összeomlás fényében, azaz *az ismert végeredmény (összeomlás) után* nehezen megérthető a szocializmushoz való viszonyulás *ötvenes évekbeli* realitása. A társadalom tagjai ugyanis e „nagyívű társadalommérnöki kísérlet” *kezdő lépései* után még reálisan hihettek a közállapotok jobbra fordulásában. A szocializmushoz fűződő viszony az '50-es években sokféle lehetett. Ezt jelentősen meghatározta az egyén politikai szocializációja, műveltsége és a szovjet típusú rendszer uralmi gyakorlatával kapcsolatos tapasztalata is. A szocializmus így amellet, hogy az élet valamennyi kérdésére komplex és kész válaszokkal rendelkező *normatív elmélet* volt, egy a mindennapi életet meghatározó *keret- és normarendszert* is jelentett.⁶¹¹ Az 1956-os forradalom aktorai számára pedig döntő jelentőségű volt az 1945 utáni változásokhoz, az ország szovjet típusú átalakításához való viszony meghatározása – hiszen ez határozta meg a jövőre vonatkozó elképzelések kidolgozását. E „viszony” meghatározásának nehézségét nagyon érzékletesen fejezi ki az alábbi levélrészlet: *„Magyarországon olyan változások történtek az elmúlt tíz esztendőben – amit Ti külföldön töltöttetek –, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni, melyeket nem lehet csak egyszerűen visszacsinálni. Átalakult a politikai és gazdasági változásokkal párhuzamosan – az emberek gondolkozása és felfogása is. Azt lehet mondani, hogy egy kicsit mindenki szocialista lett. A magyarországi rendszert a nép 97-98%-a gyűlöli. De a rendszer egyes – jó vagy kevésbé jó intézményeit, módszereit a nép magáévá tette és ezeket nem kívánja megváltoztatni.”*⁶¹² Noha a jövőperspektívák számos ponton érdemi különbségeket mutattak, a forradalom követeléseai nagyfokú egységességet mutatnak abban, ami az 1945–48 közötti időszak „vívmányaival” volt kapcsolatos: a széles állami köztulajdon, az állam *protekcionista* és *intervenációs* szerepe a gazdasági élet terén, az állami közszolgáltatások (oktatás, egészségügy) minél

⁶¹¹ Rainer, 2016. 79–81.

⁶¹² Standeisky, 2010. 379. *Szöllősy Pál veszprémi ügyvéd levele Pfeiffer Zoltánnak, 1957. május 2.*

több ember számára történő elérhetővé tétele, a magángazdálkodás korlátok közötti engedélyezése, a leszakadó rétegek felzárkóztatása stb. megtartandó értéknek számított.⁶¹³

Litván György a felkelés politikai irányultságát vizsgálva a huszadik századi domináns eszmeirányzatok nyomati keresve négy fő csapásirányt állapított meg: a (1) *demokratikus szocialista* irányzatok képviselőinek a munkástanácsokat, a nem társutas szociáldemokratákat és Nagy Imre reformkommunista pártellenzékét tartotta, a (2) *nemzeti demokratákat* a népiek, kigazdák és a vidéki nemzeti bizottságokba tömörült vezetők testesítették meg. A (3) *konzervatívokat* az újpesti nemzeti bizottság közreműködésével kiszabadított Mindszenty hercegprímás, a háború előtti „úri középosztály” maradékai és egyes keresztény pártformációk⁶¹⁴ képviselték, a (4) *szélsőjobboldali radikálisokat* pedig az erőszakcselekményeket elkövető, javarészt fővárosi plebejus fiatalok testesítették meg.⁶¹⁵ Ez a kategorizálás ugyan számos ötvenhatos politikai mozgástendenciát tekintve tartalmaz igazságelemeket, magam ugyanakkor arról győződtem meg a forráskutatás során, hogy a forradalomban részt vevő, különféle forrásokból azonosítható mintegy negyedmillió szereplőnek csekély hányada rendelkezett nagyfokú politikai tudatossággal (különösen igaz ez a homályos társadalomtörténeti kontúrú ún. pesti „fegyveres felkelőkre”), közéletti ambíciókkal és ahhoz szükséges kulturális tőkével, szocializációval és társadalmi előmenetellel. Mivel tehát nem képzett politikusok sokasága alkotta az önszerveződő forradalom testületeinek többségét, meglehetősen erőltetett – bár érthető – az a történelmi igény, hogy a forradalom politikai programját és az ideális állami-társadalmi berendezkedésre vonatkozó elképzeléseket felvilágosodás-kori eszmeirányzatokhoz és politikai perspektíva-fogalmakhoz közelítse, azokkal rokonítsa és magyarázza.

Fontos következtetésekre jutva, de hasonlóképp jár el Standeisky Éva, aki ugyanakkor a munkásokat nem köti össze automatikusan a szociáldemokráciával. A „szociáldemokratizmus” gyűjtőfogalmába azokat a főleg szakszervezeti és parasztpárti reminiszcenciákra

⁶¹³ Mindez egyébként korántsem magyar sajátosság volt, nem állt szemben az 1945 utáni Vasfüggönyön túli rekonstrukciós időszak állam- és társadalomépítési gyakorlatával. A közigazgatás náciatlanítása mellett Franciaországban és Olaszországban is államosítási hullám söpört végig, a brit Attlee-kormány szociális reformjai mellett a német kereszténydemokraták berkein belül is komoly támogatói voltak az állami tulajdonosi jogok kiterjesztésének, az erőteljesebb beavatkozásnak. Bővebben ld. M. Szebeni, 2010. 70–72. 97–98. Még a történészek által a forradalom alatti „magyar jobboldal” képviselőjének tartott Mindszenty József hercegprímás is úgy fogalmazott november 3-i rádiószózatában, hogy „nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával”, az egységes magyar nemzet akaratát pedig úgy összegezte, hogy „jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kulturacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni.” A beszéd teljes, hiteles szövegét ld. Mindszenty, 2015. 459–462.

⁶¹⁴ Bővebben ld. Pánczél, 2015. 108–133.

⁶¹⁵ Litván, 2008. 328–336.; Kende, 2006. 101–102.

támaszkodó forradalmi résztvevőket sorolja, akik meglátása szerint a nyugati szociális piacgazdaság vívmányait munkáspárti politikai hegemoniával ötvözték volna.⁶¹⁶ A demokrácia és szocializmus kifejezések szinonim, gyakran egymással együtt történő használata „*tisztázatlan elvi alapokon álló törekvések összefoglaló neve*”,⁶¹⁷ ugyanakkor bizonyos erkölcsi kívánalmakra utaltak, mint pl. társadalmi igazságosság, szociális biztonság.

A történész tehát roppant nehéz helyzetbe kerül, hiszen tulajdonképpen nem kiforrott gondolkodású politikai szereplők, hanem a *nép*, mint kiforratlan, sokféle emóció által befolyásolt heterogén tömeg politikai alapállásáról kell nyilatkozzon. Ezt kiválóan szemlélteti egy egyszerű köznapi szituáció. Illyés Gyula óbudai lakása a tűzharokban megrongálódott, a tetőszerkezetet javító ácsok pedig párbeszédük során megállapították, hogy ők olyan országban szeretnének élni, melyben „*Liberalizmus énszerintem, ami itt menetképes, hogy mindenki csinálhassa jól, amit akar és tud*”.⁶¹⁸ Az elemző történész számára kézenfekvőnek tűnik, hogy effélet leginkább egy liberális meggyőződésű ember hangsúlyoz. Figyelembe véve ugyanakkor azt, hogy nincs tudomásunk a szóban forgó ácsok „izmusokhoz” való viszonyáról és politikai preferenciáiról, helyesebbnek tűnik azt állítani, hogy ezen Illyés által feljegyzett rövidke párbeszéd a jelző nélküli szabadságvágy és boldogulás politikairendszerfüggetlenségének hitvallását hordozza magában. A forradalom alatti egyéni és közösségi cselekvésformákat absztrakt ideák, „izmusok” helyett egyfajta ösztönszerű igazságtudat is motiválhatta, melyet Hamvas Béla „*sensus communis*”-nak nevez. Ez egy olyan kollektív tulajdonság, melynek megnyilatkozása mindig „*közvetlen és ártatlan*”, az általa létrehozott népi „*uralom teljes és zavartalan, mert (...) a nép ösztönszerű igazságtudatán nyugszik*”.⁶¹⁹

Ötvenhat és a szocializmus problémakörében mérvadónak tartom, és állításait tekintve kutatásaimban visszaigazolódni látom azt a több évtizede íródott, komoly szuggesztív magyarázó erővel bíró dolgozatot, melyet a két háború közötti magyar szociálpolitika atyja, a Teleki Pál tanácsadói és bizalmasi köréhez tartozó Kovrig Béla kanadai emigrációjában írt. Ő kérdőíves vizsgálatot végzett a tengerentúlra emigráló felkelők között, ezek értékelésében pedig máig érvényes állításokat fogalmazott meg ötvenhat eszmei tablójával kapcsolatban. Egyrészt nemzetközi példákon keresztül meggyőző okfejtéssel cáfolja a munkásság és kommunizmus egymásra utaltságát akkor, amikor úgy fogalmaz, hogy a századforduló óta „*sok munkás elméjében megfért a nacionalizmus és a patriotizmus közti köztes ideológiai*

⁶¹⁶ Ständeisky, 2006. 208.

⁶¹⁷ Ständeisky, 2006. 192–193.

⁶¹⁸ Illyés, 2016. 66.

⁶¹⁹ Hamvas, 1988. 53–54.

valami a hivatalos szocialista pártprogram gyakorlati gazdasági követeléseivel”⁶²⁰ A két háború közötti magyar munkások tudatában a szocializmus elsősorban gazdasági követelése a XIX. századi értelemben vett nacionalizmussal kombinálódva jelentkeztek, így a munkások a lenini internacionalizmus helyett elkötelezettek voltak a nemzeti önazonosság iránt, amely mellett ugyanolyan fontosnak tartották a gazdasági stabilitás iránti igényt.⁶²¹ Kovrig ötvenhatot egy olyan hazafias szemléletű társadalmi rekonstrukciós-újjáépítő mozgalomként definiálta, melynek célja egy humánus, erkölcsnemesítő szocializmus elérése volt. Szerinte a felkelők helyesen ismerték fel, hogy a független és szuverén állam megteremtése elengedhetetlen előfeltétele a demokráciának, megszállt országban ugyanis – mint a negyvenöt utáni tapasztalatok utólag megmutatták, s ez ötvenhatban már világosan látszott – nem lehet szabad társadalmat és demokratikus köztársaságot építeni.⁶²² A forradalom nem kisebb célt, mint a szovjetizálás folyamatának áldozatául esett nemzeti közösség újjászerveződését jelentette meg, a forradalom legnagyobb „társadalmi mítosza”, legkisebb közös nevezője ugyanakkor a demokratikus állami struktúra kiépítése, személyek és szabad társulások szabadságának elérése volt.⁶²³

A felkelés „ideológiáját” egy konstruált ideológiai képletben, az ún. *magyar szocialista népiségben* találta meg, mely történetileg *akkulturációs termékként* jelent meg 1945 után, tulajdonképpen egy kényszerházasság eredményeként: az ötvenes években dinamikus egyensúly teremtődött a bolsevik import-ideológia és a gyári szocialista munkásság ethosza és értékvilága között.⁶²⁴ A hivatalos ideológia megtanult és a társadalom felé közvetített verziója a felkelők tudatában annak „humanisztikus magjára” redukálódott le. Így a felkelők mentalitása „megőrizte a marxizmusból mindazt, ami a nép hagyományos kultúrájában meg­lévő érték-normákkal nem ütközött frontálisan”.⁶²⁵

A „hazafias és népi” felszabadító mozgalom szocializmus-felfogása álláspontja szerint három szegmensben foglalható össze. A nemzeti keretek között épülő szocialista berendezkedés a „nemzet teljes társadalmi rendszerének egy inkluzív gazdasági rendszer-fázisa”, melynek lényege, hogy „a közjóra irányul, az állam tervezi és irányítja a demokrácia alapkövetelményeinek szigorú betartásával”. E szisztéma „három funkcionálisan elkülönülő

⁶²⁰ Kovrig, 2016. 49.

⁶²¹ Kovrig, 2016. 76.

⁶²² Ezt az összefüggést még a diktatúra kiépítésének folyamatában, 1947-ben megfogalmazta a kisgazda Dulin Jenő, aki ebből a *szecessziót*, azaz a politikából való kivonulást vonta le következtetésként: „Már régen «ki­nyírhattak» volna bennünket csak nem akarták. Azzal tisztában kell lennie mindenkinek, hogy badarság meg­szállott országban politikát csinálni. Egy menség van csak: teljesen félre vonulni a politikától.” Szücs, 2005.

⁶²³ Kovrig, 2016. 159, 165.

⁶²⁴ Uo. 200–202.

⁶²⁵ Uo. 153–154.

szektorból adódik össze: (...) összes gazdasági szektorban működő nagyméretű termelő egységek szocialista szektora”, azaz a köztulajdon és az elosztási igazságosság elve, a „termelés nettó eredményéből egyéni hozzájárulásnak megfelelő részesedés”. A második gazdasági pillér a magántulajdon és egyéni kezdeményezés elvét elismerő és annak esélyt teremtő „kis-termelő magánszektor”, a harmadik pedig a mezőgazdasági szövetkezetek, melyek a magán- és kollektív tulajdonformáknak a tőkejavak birtokosainak szabad megegyezése szerinti kombinációjával teremti meg a nemzetgazdasági javakat.⁶²⁶

Az USA-ba távozott felkelők preferenciát szociológusként, kérdőíves módszerrel vizsgálva megállapította, hogy a több mint hatszáz amerikai férfi válaszadó közel 40%-a „magántulajdonon alapuló, egyéni nyereségre orientált piacgazdaságot” akart, de „kormányzati irányítással és ellenőrzéssel a közjó érdekében”. Ez nagyfokú hasonlóságot mutat a háború utáni kontinentális szociális piacgazdaság felfogásával, valamint az 1944–48 közötti hazai állam által irányított piacgazdaság számos elemével. A második legnépszerűbb gazdasági elképzelés a megkérdezett emigránsok között a *szindikalizmus* és a *szövetkezeti gondolat* volt. Szintén többségi támogatást kapott a ’45-ös földreform, az ingyenes oktatás és népegészségügy is, mint háború utáni pozitív fejlemény. A megkérdezettek 90%-a elutasította a ’45 előtti honi kapitalista berendezkedést – még ha erről közvetlen tapasztalata a felkelőknek többnyire alacsony életkoruk miatt nem is volt –, 80% helyeselte az 1945–48 közötti államosítási intézkedéseket. Kimutatásaiban a megkérdezettek között a nép, a szabadság és nemzeti függetlenség után a negyedik leggyakrabban emlegetett érték a rangsorban a *szocializmus* volt, megelőzve a nemzetet és a demokráciát is.⁶²⁷

Kovrig következtetései, megfigyelései a vallott értékek szempontjából tükröződnek egy népszerű, a Központi Munkástanács által is elfogadott tervezeten, melyet a Ganz Vagon- és Gépgyár tervezőmérnöke, Kenderi Tibor készített. A szocializmus magyar útjának „morfológiai körvonalait” illetően Kenderi tervezetében keverednek a klasszikus liberalizmusnak az egyén gazdasági szerepéről vallott felfogása és a modern, mérsékelt szociális gondolkodás elemei a közjó és a társadalmi egyenlőtlenségek természetével kapcsolatosan. A szocialista államgazdaság lényege, hogy a magánszféra méreteinek maximalizálásával intézményes gátat szab, a tőkejavak tulajdonosainak progresszív adóztatásával pedig igyekszik megakadályozni a nagy vagyoni különbségek kialakulását, a jövedelmi olló szétnyílását. A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére (és nem felszámolására) irányuló törekvések nem mehetnek végbe az egyéni szabadság és kezdeményezőkészség kárára. Kenderi

⁶²⁶ Uo. 200–201.

⁶²⁷ Uo. 254–257, 288.

megfogalmazása szerint a munkások által helyesnek tartott berendezkedés a „*szocialista társadalmat nem veszélyeztető önálló kisegyszisztenciák kialakulására is módot ad, (...) ugyanakkor a kapitalizmus újjáéledésének lehetőségét kizárja.*” A széles állami köztulajdonlás rendszerének fenntartása mellett megengedő volt abban, hogy ha termelékenységi szempontok indokolják, az állam tartós bérlet formájában működtesse vagyontárgyait, s tekintsen el a bérleti díjtól, ne csökkentse ezzel a bérbe vevő jövedelmét, hiszen annak növekedése az egész közösség hasznára van. Kárpótlási elképzelésként megfogalmazta azt, hogy mindazok, akik az államosított javak korábbi jogos tulajdonosai voltak, munkájuk elismeréseképpen és az újrakezdet megalapozandó megélhetésüknek és szaktudásuknak megfelelő anyagi ellentételezés nyújtson az állam, a munkaképtelenné vált személyeket pedig részesítse méltányos ellátásban, nyugdíjban. Fontosnak tartotta bérminimum megállapítását, a munkaérték és besztás függvényében pedig az állami szektor jövedelmi aránytalanságainak felszámolását.⁶²⁸

XI.2. 1956, mint a szolidaritás és a hivatásrendiség utóhajtása?

Egy merész gondolkísérlet erejéig érdemes mérlegelni azt, hogy vajon az ötvenhatban szakmai alapon szerveződő közösségek értelmezhetőek-e a két háború között népszerű *hivatásrendi (korporatív)* társadalom- és államszervező gyakorlat/gondolkodás egyik kései megnyilvánulásaként?⁶²⁹ Ha ugyanis elfogadjuk azt, hogy ötvenhat bizonyos értelemben korai *előfutára* a későbbi polgári berendezkedéssel kiegyező nyugati baloldal társadalomkritikai irányzatainak és az ún. „emberarcú” kommunizmusnak, (pl. euro- és tanácskommunizmus), akkor az a kérdés is releváns, hogy felfogható-e a munkásság olyan hivatásrendként, mely ha természetesen nem kontinuum is vele, de *kései analógiája, utóhajtása* a két világégés közötti félsikerű korporatív gondolatoknak?

A forradalom hosszú távú célja a többpárti szabad választások útján létrejövő legitim demokratikus politikai berendezkedés létrehozása volt, távlatosan tehát közel sem volt szó arról, hogy a polgári államberendezkedést kamarák, önkormányzó testületek hierarchikus intézményrendszerével váltsák fel. A fő gondolat a méltányos, érdemi érdekképviselet elérése volt, mely a két világháború közötti neokorporatisták mérsékelt szárnyával mutat eszmei rokonságot. A forradalom alatt felszínre bukkanó alternatív elit viszont bizonyítva

⁶²⁸ MNL OL XIX-A-2-gg. 47. d. *Kenderi Tibor (Ganz-MÁVAG) kutatómérnök tervezete, 1956. december 17.*

⁶²⁹ A korszerű történeti feldolgozások mára már egyértelműen elvetik azt a leegyszerűsítő magyarázatot, hogy a katolikus egyház által képviselt korporatív-hivatásrendi ideák ellentétesek lennének a demokratikus társadalomberendezkedéssel, nem lennének érdekképviseletként (és nem politikai szervként) abba integrálhatóak, másrészt pedig rokonságot mutatnának a faszizmussal. Zachar, 2014. 273–280.

rátermettségét a közügyek intézésében, helyet követelt magának az országvezetésben. Mivel a munkások rengeteget szenvedtek a gazdaság átpolitizáltságától, a szakmai szempontok kiszorulásától a gazdasági döntéshozatalban, a jövőben ezt ki szeretnék volna küszöbölni. Ennek egyik módjaként megfogalmazták egy tanácsadó testület felállítását a parlament mellett, mely a hivatásrendek (pl. munkásság, parasztság) érdekképviselői fórumaként szakmai kontrollt gyakorolt volna a választott politikai döntéshozók mellett. Ez a javaslat gondolati rokonságot mutat a weimari Németországban alkotó Heinrich Herrfardt ifjúkonzervatív, katolikus gondolkodóval, aki a diktatúra felé sodródás elkerülésére konszolidációs alternatívákon dolgozott. Egyik tézise a gazdaság „politikamentesítésére” vonatkozott. Szerinte a hivatásszervezetek a választott törvényhozással párhuzamosan, egyfajta „gazdasági parlamentbe”⁶³⁰ tömörülve segíthetnék a politikai döntéshozatalt, szakmai kontrollt gyakorolva a partikuláris politikai érdekek és lobbicsoportok felett, a közjó előmozdítására és a szélsőségek szociális demagógiájának leszerelésére.

A forradalom alatti cselekvők motivációi meglátásom szerint nem pusztán a különféle szocialista eszmeirányzatok forradalmi tanításából, de a keresztény vallás emberképéből is levezethetők, továbbá összhangban állnak egyes pápai enciklikáknak az igazságos gazdasági-társadalmi rendre vonatkozó tanításával is. A keresztény vallás tanításai – ellentétben a modern bér munka és tőkeviszony kritikájaként megjelenő, javarészt materialista baloldali irányzatokkal – több évszázadon átívelő társadalomszervező erő, általános szocializációs és kulturális minta a társadalom *valamennyi* tagja (tehát nem csak a munkásság) számára, mely számos empirikus kutatás szerint is a diktatúra vallásellenessége ellenére *szellemi munícióként*, „egyensúlyozó magatartás” egyik hajtóelemeként mindvégig megmaradt.⁶³¹ Hiába törekedett a szovjet típusú rendszer a „társadalmi mérnökség” révén az identitások feloldására, és egy újfajta embertípus megteremtésére, ez az „emberkísérlet” sikertelennek bizonyult – a generációk láncolatát összefogó kulturális kötőanyag erősebbnek bizonyult. Ebben az értelemben tehát egy üzemi munkástanács-tagnak nem feltétlenül kellett olvasnia akár a pápai enciklikákat is ahhoz, hogy *annak szelleme szerint cselekedjen* akkor, amikor eljön a közösségi érdekképviselő ideje. Mindezt igyekeztem bemutatni korábban, az üzemvezetési és bérezési gyakorlatok ismertetése során. Értelmezhető, szemben a modern forradalom-felfogással.

Nézetem szerint a munkástanácsok programja, a gazdasági rendszer általuk megfogalmazott *célja* és benne az *alkotó munkás* szerepének kijelölése eszmetörténetileg

⁶³⁰ Zachar, 2014. 126–127.

⁶³¹ Bögre, 2004. 181–186.

rokonságot mutat a katolikus egyház társadalmi tanításában szereplő *szolidarizmussal*,⁶³² a keresztény közgazdaságtan e fontos kulcsfogalmával, mely magába foglalja a *szubszidiaritás, a közjó, a személyiség és a szolidaritás* értékeit.⁶³³ A keresztényszocialista-kereszténydemokrata gondolkörnek mindig is központi elemei voltak a szociális állam, a vertikálisan tagolt társadalom, a pártok versengésének kiküszöbölése, a foglalkozási struktúra politikai jelleggel való felruházása, a munkavállaló-munkáltató viszonyának a vállalat irányítására való kiterjesztése. A forradalom célkitűzései között semmilyen utópikus végcél nem szerepelt, épp ezért az egy humánus közösségi normákon nyugvó életrendet *helyreállító forradalomként (revolúció)*⁶³⁴ is. A forradalom a *gyakorlatban igazolta* a katolikus egyház társadalmi tanításának számos alaptételét a gazdasági szabadság vonatkozásában és lépéseket tett az optimális újraelosztás irányába is. Már XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában az *osztályharc ellenpontjaként* megfogalmazta azt, hogy munkaadó (legyen az akár az állam is) és munkavállaló között szembenállás helyett a kölcsönös egymásrautaltság viszonya áll fenn, a közös siker előmozdítása nyomán keletkező javakból pedig a ráfordítások arányában a feleknek méltányosan kell részesedni. Amikor Szent II. János Pál a közép-kelet-európai rendszerváltoztatások és a kommunista *terelőút*⁶³⁵ összeomlásának időszakában, a *Centesimus annus* kezdetű enciklikájában (1991) igyekezett körvonalazni a *szabad piacgazdaság* és a gazdasági szabadság főbb jellemzőit, olyan szisztémára gondolt, mely „*elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon és ebből következően a termelőeszközök felhasználásával járó felelősség, valamint a szabad emberi kezdeményezés alapvető és pozitív szerepét a gazdasági életben*”.⁶³⁶ E kritériumok felfedezhetők nem pusztán a fentebb ismertetett Kenderi-tervezetben, de az októberi-novemberi munkástanács-programalkotásban is.

Az ötvenhatos politikai diskurzusban a nemzet organikus, egymásra utalt csoportok és felelős egyének hálózataként jelenik meg, hasonlóan az *organikus társadalom eszméjéhez*.⁶³⁷ Elég, ha az egyetemi városokban az ifjúság és a munkásság intézményszervező és információáramlást biztosító együttműködésére, valamint a vidék azon utánpótlás-biztosító, ellátmányozó tevékenységére gondolunk, mely nélkül a szovjetellenes fegyveres harc a fővárosban aligha lett volna tartós. A társadalom egésze iránti felelősségtudat megjelent a sztrájkszervezés ama gyakorlatában is, miszerint a közellátást végző élelmiszergyárak,

⁶³² Zachar, 2014. 209.

⁶³³ Uo. 258. Enyedi-Körösi, 2004. 87–88..

⁶³⁴ Gyáni, 2007. 25–32.

⁶³⁵ A kifejezés Berend T. Iván gazdaságtörténész híres monográfiája nyomán terjedt el a történeti szakirodalomban is.

⁶³⁶ A katolikus egyház szociális tanításával kapcsolatban összefoglaló jelleggel ld. János, 1991.

⁶³⁷ Takáts, 2007. 110.

valamint a különféle humán közszolgáltatást nyújtó intézmények (posta, vasút, kórház) nem, vagy csak ideiglenesen szüntették be a munkát. A társadalom egyénei-közösségei osztályharc helyett kooperáltak egymással, így megvalósult az érdekharmónia alapján álló „osztálybéke”.

XI.3. *A parlamentarizmus helyreállítása – egy politikai rendszerváltás alapvonalai*

A forradalom történetének kutatói sokrétűen elemezték a különféle forradalmi csoportok értékvilágát – főként a radikális egyetemi ifjúság, a parasztság, reformkommunista értelmiség vonatkozásában –, mindezidáig viszont szinte teljesen elsiklottak afelett, hogy példának okáért a munkástanácsok milyen érett és világos alapelveket, terveket fektettek le az alkotmányosság és a demokratikus politikai rendszer megteremtésére vonatkozóan. Még az emigrációba vonult konzervatív politikai filozófus, Kolnai Aurél is hosszasan és meggyőzően érvelt a forradalom doktrínáktól való mentessége mellett, úgy foglalva állást, hogy az utópiaellenes és a mentális józanság diadala volt.

A munkástanácsoknak a politikai rend jellegével kapcsolatos elképzeléseinek vizsgálatával viszont világossá válik az, hogy a munkásság nem pusztán saját rétegspecifikus érdekei és szociális célkitűzések mellett szállt síkra, hanem átfogó, távlatos vízióval is rendelkezett az egész ország számára – még ha ezen elképzelések működőképessége számos kérdést is felvet.⁶³⁸ A reformkor óta formálódó modern magyar politikai kultúra 1945 utáni egyneművé tétele ellenére megmutatkozott az, hogy az *önkormányzás és a szubszidiaritás* évszázados hagyománya minden ennek felszámolására irányuló diktatórikus kísérlet ellen továbbra is ösztönösen élt a társadalom politikára fogékony csoportjaiban. Az alkotmányos berendezkedés jellemzőiről folytatott dialógusban paradox módon éppen az a munkásság állt élen 1956–57-ben, mely korábbi történelmi korszakokban, kialakulásától fogva éles

---

⁶³⁸ A korporatív államberendezkedés lejáratódását és a háborút követő partvonalra kerülését magyarázza az, hogy e szisztéma jobbjára diktatórikus, vagy autoriter rendszerekben alakult ki (pl. osztrák *Ständestaat*, a portugáliai *Estado Novo*), ugyanakkor a pápai enciklikákban lefektetett szakmai kamarák, mint érdekképviseleti szervek felállításának gondolata a szociális gondolat kontinentális és magyarországi hagyományainak szerves része volt. Meglátásom szerint természetesen szó sincs arról, hogy a munkástanácsok valamiféle fasisztoid államberendezkedést tartottak volna kívánatosnak, (még ha kommunista politikai ellenlábasaik ezzel is rokonították elképzeléseiket) pusztán (1) erős, valódi érdekképviseletet kívántak, és (2) lehetőség szerint támogatták volna a kétkamarás parlamenti modellre való áttérést.

kritikusa volt a polgári államrendezkedésnek és gyakran kárhoztatta a szűk kisebbség érdekeinek megjelenítését ellátó „osztályparlamentet”.⁶³⁹

A Kádár-kormány szovjetek általi hatalomba helyezése, s ezzel a november elejére megmutatkozó ígéretes konszolidációs törekvések megszakadása elemi erővel vetette fel s hozta a forradalom napirendjére a politikai rendszer és a „dolgozói képviselő” kérdéskörét. Az 1956. novemberét követő szűk egy évben a politika „szükségállapotának” lehetünk tanúi: a politika homlokterébe a szuverenitás, a hatalom kérdése került. A hatalomért versengő felek újrafogalmazták a törvényesség kritériumait és az új társadalmi berendezkedés morális alapelveit is.⁶⁴⁰ Kézenfekvő volt, hogy az egypártrendszerű diktatúra helyett a politikai képviselőt valamely demokratikus modellje jöhet csak szóba, e ponton pedig a magyar parlamentarizmus és érdekképviselő történelmi hagyományai komoly és mély élményanyagot, analógiák széles tárházát jelentették a történelmi ismeretekkel rendelkező szakembereknek.⁶⁴¹ Sz. Nagy Sándor életútinterjújában úgy foglalta össze az államreform lényegét, mely szükségességéről az államélet legfelső szintjének működésével kapcsolatos személyes tapasztalatai győzték meg, hogy „*egy szabad választás keretei között próbáljuk megreformálni az államgépezetet úgy, hogy legalább a demokráciának némi biztosítéka legyen (...) vagy kétkamarás országgyűlés, ez a legegyszerűbb téma, ami előfordulhat egy politikai reformban, legyen a törvényalkotásnak vagy fékje vagy kontrollja, vagy egy olyan fajta egykamarás országgyűlésnek a létrehozása, amelyben nemcsak politikai kérdések, hanem a szakmai kérdései is dominálnak, legyen egy felülbírálati lehetősége azoknak a terveknek, amelyekről az előbb kiderült már, hogy valami egészen kétségbeejtően ostobák, primitívek (...) tehát az országgyűlés egyik felét alakítsuk át, ha egy kamara is, szakkamarává vagy szakfrakciókká.*”⁶⁴² E tömör okfejtésben egyrészt megjelenik a végrehajtó hatalom kontrollja és felelőssége a választott politikai döntéshozók felé, másrészt kihallható belőle a voluntarista iparfejlesztést meghatározó politikai döntéseket megelőző szakmai előkészítés gyenge

⁶³⁹ Varga, 1999. 45, 133–135.

⁶⁴⁰ Schlett, 2016.

⁶⁴¹ Az elemző igénnyel fellépő kortárs szemlélő, Bibó István szerint az új választásokig felállítandó, a forradalom alapelveit alkotmánytörvény erejével felruházó alkotmányozó forradalmi gyűlésben még elsősorban az érdekvédelmi szervezeteknek kell helyet foglalniuk, távlatosan azonban elkerülhetetlen a társadalmi érdektagolódást kifejezni képes pártosodás és a vele járó versengés visszatérése. A pártok által tagolt politikai térből kikerülve a forradalmi eredetű érdekképviselői szervezetek az állam részévé válnának, s megkezdődhetne az a „*kikísérletezési*” folyamat, mely az üzemi munkás- és paraszttanácsok más üzemi tényezőkkel való együttélését jelenti. Szerinte noha *átmenetileg* felsejlettek egy „*szindikalista-korporatív alkotmány*” körvonalai, a munkástanácsok ellenfele viszont a zsarnokság volt, „*nem a többpártrendszer vagy a parlamentáris demokrácia*”. Bibó, 1990.

⁶⁴² 1956-os Intézet, OHA. (527. sz.), Sz. Nagy Sándor-interjú 81, 85. Ebben az évben Vas Zoltán megbízásából a komlói iparfejlesztést és lakótelep-építést felügyelő kormánybiztosként elaborátumot készített annak szakmaitlan és környezetet károsító kivitelezéséről, ami végül az állásába került.

színvonala, vagy hiánya. S arra, hogy az ilyen és ehhez hasonló társadalmi tapasztalatoknak az orvoslása miként történjen meg, számos forgatókönyv készült.

A Kádár-kormány megalakulását követő időszakra ért be az egység és ütőképesség növelésére a spontán forradalmi önszerveződések központosulásának igénye és feltételrendszere. A munkástanácsok részéről a *Termelők Tanácsa* nevű szerv létrehozására jelentkező igény is abból fakadt, hogy szükséges volt azok munkájának magasabb szintre emelése és platformjuk egységesítése is. Egyre dominánsabbá vált az üzemi közvélemény előtt az az álláspont, hogy a szétaprózódás veszélyével fenyegető sokféle, bár azonos irányba mutató munkástanács-döntéseknek úgy lehetne érdemben érvényt szerezni, ha azok a törvény erejével bírnának. Ehhez pedig azt a megoldást látták kézenfekvőnek és a leginkább hatékonynak, hogy az MSZMP politikai vonalának külső befolyásolásán túlmenően a hivatásrendek valamiképp az érdemi jogkörökkel bíró törvényhozás részévé váljanak. Egyes munkásképviseleknek ez nyilvánvaló politikai karrierlehetőséget kínált, jóval túlment a civil érdekvédelmi és üzemvezetési feladatokon, ebben az értelemben a direkt politikai szerep és képviselő felvállalása nem volt elkerülhető.

A kétkamarás törvényhozás visszaállítását nem a korábbi privilegizált társadalmi csoportok újbóli döntéshozatali részvétele miatt tartották szükségesnek, hanem azért, hogy a *civil életben helytállt szereplők szakmai kontrollt* képezzenek a „szocializmus elvi alapjait” elfogadó pártok színeiben mandátumot nyert laikus népképviselők döntései, munkája felett. A parlamenti népképviselő létrejöttét meghatározó lakóterületi elv érvényben hagyásával, azt kiegészítve az egyes foglalkozási csoportoknak (hivatásrendeknek) is képviselőt biztosítottak volna.⁶⁴³ Az állampolgárok közvetlen urnához járulásával mandátumot nyert képviselőházi tagok munkáját egy, a gazdasági-szociális törvénykezésre specializált „korporatív felsőház” (Termelők Tanácsa) egészítette volna ki, melybe a forradalom által hatalomba juttatott ellen-elit tagjai kerültek volna. A szektorok képviselőinek számát a nemzeti jövedelem létrehozásában való részvétel mértéke határozta volna meg.⁶⁴⁴ E felsőház, „szenátus” elnevezése a jugoszláv modelltől átvett Termelők Tanácsa lett volna,⁶⁴⁵ mely feladatköre és a

⁶⁴³ Kemény–Lomax, 1986. 92–93. Taktikai okokból a SZOT is támogatta volna a TT felállítását, azzal a céllal, hogy „kizárólagos joggal csak a gazdasági, munkügyi és jóléti kérdésekben dönthetnek. Politikai kérdésekben pedig széles javaslattevő jogot kellene biztosítani számára a parlament másik háza, a Képviselők Háza felé.”

⁶⁴⁴ Népszabadság, 1956. november 29.

⁶⁴⁵ A csepeli Bácsi József az alábbiak szerint emlékezett vissza a TT hatalmi rendszerben elfoglalt helyére: „összák meg úgy a hatalmat, hogy kétházás parlament legyen: a munkástanácsok parlamentje legyen az alsóház, és a pártszervezet, az államirányítás legyen a felsőház. Ezt sem az újjunkból szoptuk, mert tudtuk, hogy Jugoszláviában ilyen rendszer működik.” Molnár–Körösi–Keller, 2006. 299. A visszaemlékezés műfaji jellegéből fakadóan a szövegrészletben számos pontatlanság van, ilyen például az a megállapítás, miszerint az államszervezet a törvényhozás része lenne, ugyanakkor a jugoszláv szisztéma felszínes ismeretére is utal a vonatkozó szövegrész. A szövegrészlet két dolgot viszont világosan jelöl: a kétkamarás parlamentet, melyből az

hatalmi ágak rendszerében elfoglalt helye kapcsán számos homályos, feltehetően idő hiányában nem kellően kidolgozott elképzelés is megfogalmazódott.

Tőke Ferenc elképzelései szerint a választott képviselők gyakorolják a politikai döntéshozatalt és viselik a politikai felelősséget is, a TT egyfajta véleményező-ellenőrző szerepet tölt be a laikus honatyák döntései felett, megakadályozva azt, hogy azok újra a szakadékba kormányozzák gazdaságilag az országot.⁶⁴⁶ Az ő visszaemlékezéséből jól kivehető, hogy a TT kevésbé önálló parlamenti ház, sokkal inkább a törvényhozás munkáját segítő, javaslatokat kontrolláló döntés-előkészítő bizottság. Voltak olyan elképzelések is, melyek a törvényhozás egyetlen kamarájában tömörítették volna a pártokból érkező népképviselőket és a hivatásrendeket is valamiféle arány megállapításával.

A KMT székházának átkutatásakor a politikai rendőrség Babay István íróasztal-fiókjában talált egy hosszú tervezetet, melynek két fejezete foglalkozott azzal, hogy a szabad, többpárti választásokig ideiglenesen egy kizárólag hivatásrendi küldöttekből álló, ún. „dolgozók ideiglenes parlamentje” látná el a törvényhozás ódiáját, s a tagjaiból választott 25 fős kormánykabinet alkotná a kormányhatalmat. A három-négyszáz főre taksált honatyák között a fegyveres szervezetek (rendőrség, honvédség) és az értelmiség egyes csoportjait is szerepeltetni kívánta a tervezet, a munkás- és paraszttanácsok küldöttei mellett. A tervezet széles mozgásteret biztosított a kormánynak, önmagát ugyanakkor számos ponton korlátok közé zárta: a hatékony és cselekvőképes kormányzati működés érdekében a kormányra nézve kötelező érvényű döntést nem hozhatott, ugyanakkor vétőjogot gyakorolhatott egyes országos jelentőségű kormányzati döntések felett, valamint megteremtette a kormányba választott tag visszahívhatóságát is.⁶⁴⁷ A tervezet BFL-ben őrzött példánya már tartalmaz olyan kiegészítést, mely számításba veszi a tényleges hatalmat gyakorló Kádár-kormányt. Ennek megfelelően az 1949-es népfrentlistás parlament szerepét átvett, '56-os legitimitással bíró dolgozók parlamentje által választott kabinetet a Kádár-kormány és a hivatásrendi parlament közötti ügyvivő testületként kezeli.⁶⁴⁸

A Termelők Tanácsának felállítására maga Kádár is nyitott volt,⁶⁴⁹ a KMT-delegációkkal folytatott parlamenti tárgyalásain többször is felvetette olyan kompromisszumos

---

egyik csak a munkástanács-küldöttekből szerveződött volna, míg a másik a pártok választott küldötteit tömöríti.

⁶⁴⁶ Kemény–Lomax, 1986. 187–188.

⁶⁴⁷ A forrás több különböző verzióban is fennmaradt. ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. 103–122.; „Magyarország jelenlegi helyzete és a kibontakozás útja.” c. ismeretlen szerző által írt tervezet, d. n.

⁶⁴⁸ BFL XXXV. 1. g. 9. ó. e. 27–35.

⁶⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-141797/2. 287–290. Karsai Sándor kh. jk., 1957. I. 9.; BFL XXV. 4. f. 7109/1957. 389. d. 1456. Bali Sándor kh. jk., 1957. november 26.; „meg kell nézni a termelőtanácsok létrehozásának lehetőségét is, hogy ezeket újjáválasszák, jugoszláv vagy lengyel példa szerint. E tanács törvényes szervének döntései oly

lehetőségként, melyet kihasználva a KMT a pártállami döntéshozatal formális, látszólagos részévé válhatott volna. Ő viszont nem parlamenti kamaraként, hanem külső, tanácsadó szervként képzelte el ezt a jugoszláv modellhez hasonlóan. A KMT ülésein jelenlévő írószövetségi küldöttek is a KMT Termelők Tanácsává történő továbbfejlesztését támogatták.⁶⁵⁰ A KMT 1956. december 7-én terjesztette be saját, kiérlelt tervezetét a kormánynak a TT-ről, erre viszont érdemi válasz azért sem érkezhetett, mert két nappal később a kormány törvényen kívül helyezte a KMT-t, a kérdés e drasztikus lépéssel így ad acta vált.

XI.4. Következtetések

Mint e tervezetek ismertetése alapján is látható, a munkástanácsok államról, hatalommegosztásról és demokratikus társadalmi rendről alkotott képzetei rokoníthatóak és történetileg kötődnek a polgári társadalomfejlődés hazai vívmányaihoz és a XIX. században megalapozódó, a felelős kormány és demokratikus népképviselő fogalmai körül összpontosuló *politikai nyelvezethez és gondolkodásmódhoz*, emellett a két háború közötti korporatív képviseleti alternatívákból is merítettek. Nem mutatható ki nyitottság a szovjet típusú rendszert államkapitalizmusként tételező, a sztálinizmus baloldali kritikájaként megfogalmazó szélsőbaloldali eszmetanokkal (pl. tanácskommunizmus).

---

módon történjenek, hogy a termelésben dolgozók kérdéseit, az általuk e célból választott testületek megtárgyalják, kifejtsek véleményüket és az kötelező legyen az egész választott szervre” – fogalmazott Kádár az MSZMP IKB december 2–3i ülésén. Némethné–Sipos, 1993. 151.

⁶⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-141797/3. 181–185. Babay István szembesítése Molnár Zoltán írószövetségi titkárral, 1957. június 24.

XII. MUNKÁSTANÁCSOK A GAZDASÁGPOLITIKAI KIÚTKERESÉS ÖRVÉNYÉBEN (1956-1957)

Az ötvenes évek politikájának folytathatatlansága nem pusztán üres politikai szólam volt a kádári restauráció időszakában – bár a sajtóban ilyen szerepet is betöltött –, a pártapparátuson belül ugyanis a kezdetektől fogva komoly szándék mutatkozott egy új működési modell kimunkálására, melyben a munkástanács is szerepet kapott. „Kész recept” ugyan nem volt – pontosabban ami rendelkezésre állt, az az inkriminálódott Nagy Imréhez és elvbaráti-értelmiségi holdudvarához kötődött –, közvetkezésképp politikailag (elsősorban a szovjet vezetés előtt) vállalhatatlan volt. A nemzetközi minták éveken át tartó élénk elemzése pedig rávilágított arra, hogy a teljes modellváltás, egy újabb minta másolása a korábbi szovjet gyakorlathoz hasonlóan szintúgy nem vezetne eredményre. Az abból nyerhető ötletek ugyanakkor megfontolásra alkalmasnak bizonyultak, s a politikai-gazdasági intézményrendszer újrapozicionálása során a tágabb kontextus részét képezték. A felszín alatt a gazdasági szakapparátus soraiban már az 1953 utáni desztalinizációs periódusban is érlelődött az a gondolat, hogy a helyes, a maga igazi valójában „szocialista” gazdaság- és társadalompolitika óhatatlanul politikai reformot és szerkezetváltást is igényel majd, e problémát különösen élessé viszont csak az ’56-os átfogó rendszerváltás tette.

Az okfejtésben eddig domináns *politikai dimenzió* mellett itt érdemes közbevetni néhány *gazdaságtörténeti* megfontolást. A szocialista gazdasági modell növekedési lehetőségeit, trendjeit vizsgáló Jánossy Ferenc meggyőzően bizonyította be a hatvanas évek közepén, hogy a gazdasági szerkezetváltás és a beruházási ráta erőn felül történő növelése legfeljebb csak átmeneti növekedési potenciált hordoz magában, az ötvenes évek közepére pedig a szerkezetváltásból fakadó direkt előnyök kifulladásra kerültek. A szocialista gazdasági és politikai vezetésnek így kénytelen-kelletlen foglalkoznia kellett azzal, hogy miként érhető el és teremthető meg a termelékenység stabil javulását elősegítő *növekedési környezet*. Az újabb gazdaságtörténeti irodalomban ma már közkeletű az a vélekedés, mely szerint - szemben a neoklasszikus iskola azon megfontolásával, mely a növekedés elősegítését a hagyományos tőkeképző tényezők (értsd pl. foglalkoztatottság és ipari termelőkapacitások) fejlesztésében látja -, az *intézmények hatékonyságának* növelése és a *humán tőke jóltartása* szükséges a sikerhez.⁶⁵¹

---

⁶⁵¹ Csaba, 2018. 236–237.

A forradalom által megteremtett *tabula rasa* elvi síkon kedvező közeget teremtett a „kísérletezgetésnek”, így ebben az értelemben betudható a munkástanács egyfajta *hatékony-ságnövelő elemnek*, a szocialista gazdaság működését javító *intézményi reformlépésnek* is. Az ismert végeredmény, azaz a munkástanácsok megszüntetése ugyanakkor utal a posztszocialista rendszerek azon sajátosságára, hogy - szemben a későbbi „piaci szocializmusokkal” – a politikai érdekszempontok megelőzték, felülírták a gazdasági racionalitás diktálta lépéseket, ezzel pedig konzerválták a struktúra elmaradottságát és versenyképtelenségét.

A pártállam különféle gazdasági irányítással és tervezéssel foglalkozó szerveinek „boszorkánykonyháiban”, a tervezőasztalok mellett 1957-től kezdődően élénk eszmecsere folyt arról, hogy a munkástanácsokat ezen a néven egy a forradalom alatt kiterjesztett jogkörnél szűkebb feladat- és hatáskörrel, a tagság politikai felülvizsgálata után megtartsák, integrálják.⁶⁵² A munkástanácsok beépíthetőségének, jogkörökkel való feltöltésének kérdése egy többszereplős, olykor egymással is érdekellentétben álló felek által alkotott játéktérben dőlt el: a SZOT, az 1956. decemberében életre hívott interminiszterális csúcsszerv, a november 19-én felállított Gazdasági Bizottság, Apró Antal titkársága és az általa irányított Munkásönkormányzatot Előkészítő Bizottság, az egyes iparági minisztériumok egyaránt lehetőséget kaptak saját koncepciójuk kifejtésére.

A rendelkezésre álló keretek között a munkástanácsok szerepével kapcsolatos gazdaságpolitikai viták mögött rejlő megfontolásokat kívánom bemutatni. Ideértve a forradalom gazdasági programjának talán legeredetibb és leginkább elfelejtett elemét, az *iparkamarák* koncepcióját, másrészt pedig a pártállami aktorok részéről jelentkező „középutas” reformelképzelések lényegét és e kettő érdemi különbözőségét. Így fény derülhet azokra a mélyebb rendszerszintű összefüggésekre, az összeegyeztethetőség képtelenségének okaira, melyeket a korai kádárizmus természete és az általa teremtett rendszerkorlátok eredményeztek.

XII.1. Irányítás - tanácsadás – megszüntetés: a munkástanácsok leépítésére vonatkozó tervezetek politikai fejlődéstörténete

Ebben az alfejezetben az Apró Antal magántitkárságán iktatott, az imént jelzett egyes szereplőktől származó különféle tervezetekkel, javaslatokkal mutatom be azt, hogy népiesen szólva „miként vészett el a bábák között a gyermek”, azaz milyen érvrendszer alapozta meg a munkástanácsok megtartásától lényegében a megszüntetésig jutó gondolati ívet.

---

⁶⁵² Berend, 1988. 73–74.

1956-57 fordulóján a gazdasági szereplők között is élénk diskurzus bontakozott ki arról, hol is van, illetve lesz a munkástanács helye a népgazdasági irányításán belül. A vállalati önállóság egyik fokmérőjét jelentő, *irányító szerepben* lévő munkástanács veszélyeire többen is felhívták a figyelmet, a központi irányítás szükségességét hangsúlyozva.

Pesti László „rugalmas terveződés” alatt azt értette, hogy a munkástanács nem dönthet önállóan a termelési programról, mert a vállalat egy komplex gazdaság környezetbe illeszkedik, melynek sajátosságaira tekintettel kell lenni: az ágazati érdekek és nemzetgazdasági céltételezések miatt csak belső tervet készíthetnek, felsőbb előírásként a beruházási és önköltségcsökkentési mutatók legyenek meghatározva számukra.⁶⁵³ (Azt ugyanakkor elfogadta, hogy az iparigazgatóságokat felváltó kamarák alkossák meg az ágazati terveket.)

Fekete István a „bürokratikus centralizáció” ötvenes években folytatott gyakorlatát azért tartotta hibásnak, mert a hatósági funkciókat és az operatív gazdasági vezetést nem sikerült egymástól elválasztani. A centrális szervek és az „alulról jövő demokratikus önkormányzó szervek” (értsd: munkástanács, iparkamara) *egymást szabályozó kölcsönhatása* révén optimalizálnák a termelést. Gombás Kálmán, egy zuglói vegyészeti gyár munkástanácsának elnöke amellettt tört lándzsát, hogy a minisztérium a gazdasági szakigazgatás terén elvi irányítást és műszaki-pénzügyi kontrollt gyakoroljon, az üzemekkel való direkt kapcsolatot pedig a szakmánként megszerveződő iparkamarák egységes irányító szerepén keresztül lássák el (export, nyersanyag-elosztás, bér- és árviszonyok).⁶⁵⁴

Radványi János, a Posta Járműtelep négy nyelven beszélő értékesítési előadója – korábbi KMT-tag – tervezetet készített a munkástanácsok önállóságának veszélyeiről és a bennük rejlő lehetőségekről a nemzetgazdaságon belül. A vállalati önállóság valós veszélyeivel kapcsolatban megjegyezte, hogy az önálló értékesítési profil kidolgozása mellett az alapos és kielégítő belkereskedelmi áruelosztáshoz továbbra is szükség van egy központi szervre, mely az átfogó gazdasági igényeket szem előtt tartva nem engedi „elszaladni” a munkástanácsot (pl. indokolatlan készletfelhalmozás terén). A munkástanácsoknak szerinte abban lehet komoly szerepe, hogy a nemzetgazdaság átálljon az exportorientált, kis energiafelhasználással járó értékálló iparcikkek gyártására, mely nagyszámú, jól képzett munkaerőt igényel. A munkástanácsok feladata egy ilyen termelési kultúra racionális gazdálkodási sémájának elkészítése, beleértve ennek munkerő- és energiagazdálkodást jelentő háttérét is.⁶⁵⁵

⁶⁵³ Népszabadság, 1957. január 16. Pesti László: *Munkástanács és vállalati tervezés*.

⁶⁵⁴ Népszabadság, 1956. december 23.

⁶⁵⁵ BFL XV. 21. 1. Radványi János: *A munkástanácsok és a felsőbb irányító szervek, 1956. december 29.*

1956. decemberében a Közgazdasági Szemle lapjain, a közgazdász-szakma képviselőjében tanulmányt írt Balázsy Sándor, aki többlépcsős reformjában egyrészt a központi tervutasításos szisztéma tartós leépítését javasolta (összhangban az '53 utáni reformközgazdász-nemzedék egyik legfőbb követelésével), ebből kifolyólag pedig jugoszláv mintára a munkástanácsoknak az üzemek igazgatásában betöltött szerepét tartotta szükségesnek erősíteni. Leszögezte ugyanakkor, hogy a munkástanács nem tulajdonosa, csak *használója* az „össznépi tulajdonnak”, a vagyongazdálkodással kapcsolatos felügyeletet, a pénzügyi ellenőrzést az iparigazgatóságokat felváltó ún. állami iparbankok látnák el. Fontos előfeltételnek tartotta a vállalati önállóság és ezzel összefüggésben a nyereséges gazdálkodás kereteinek megteremtését, ami decentralizáció révén érhető el. A viszonylagos vállalati autonómiának ugyanakkor mindenképp alá kell rendelődnie a „társadalmi érdekeknek” és az átfogó nemzetgazdasági célkitűzéseknek, emiatt tág, de mégis széleskörű ellenőrzés alá kell vonni az önigazgató állami vállalatokat. A munkástanács egyértelmű előnyeként könyvelte el azt, hogy egyrészt a gazdasági szakemberek megbecsültsége növekedni fog, az egyszerű munkavállaló szintjén pedig a vállalathoz való kötődés is általános erősödést fog mutatni. A közgazdász rámutatott a lehetséges konfliktusmezőkre is: a munkástanács mellett az igazgató szerepe átalakul, s véget ér az a számára kényelmes helyzet, hogy kellemetlen termelési viszonyok kialakulásáért a „személytelen” felsőbb döntésre lehet vissza-visszatérő módon hivatkozni. Szerinte egészséges egyensúlyt kell kialakítani, melyben a munkástanács igazgat és ellenőriz, az igazgató pedig vezet.⁶⁵⁶

A kormányprogram gazdasági szakigazgatásra vonatkozó fejezete ugyanakkor világos rendet és irányt mutatott a „reformerek” számára, negligálva néhány olyan gondolatot, melyeket azok alapvető kiindulási pontnak tartottak. Eszerint a pártállam feladata továbbra is a *gazdaság központi irányítása*, emellett fenn kell tartani a tervezés és vezetés központosított rendjét is.⁶⁵⁷ Ezzel önmagában ad acta tette az önálló vállalati tervezés egységes forradalmi követelését és az üzemi kollektíva legalább részleges tulajdonosi jogainak gyakorlását is. A program megfogalmazása szerint ezt az ortodox szisztémát „*egészítik ki*” (!) az önkormányzati szervek, megtestesítve a hatékonyságot és pótolva a bürokráciacsökkentéssel feladatokat is leadó minisztériumi és középszintű vezetés feladatait a decentralizáció jegyében. Jól látható tehát a gondolkodás iránya: a munkástanács és esetlegesen az iparkamarák beépítését a gazdasági intézményrendszerbe a centrális irányítás egyik alsóbb szintű alkatrészeként fogták fel, mely az uralkodó centralizáló szándék mellett épp annak ellenkezőjét

⁶⁵⁶ Balázsy, 1956. 1293–1306.

⁶⁵⁷ Népszabadság, 1957. január 6.

testesíti meg, de pusztán járulékos elemként. Paradox módon tehát – a „megszüntetve megőrzés” taktikájának jegyében – a munkástanács a centrális irányítás által működtetett vertikális struktúra alsó szintjén elhelyezkedő, a középszintű igazgatási egységektől elvett jogköröket felvett szerv, mely a központosított rendszer „decentralizált” elemét testesíti meg. Ezzel a szereppel ki lehetett kerülni annak a kellemetlen tényezőnek a nyílt elismerését, mely e szerv forradalmi eredetével járt, valamint homályba lehetett burkolni azt, hogy a munkásság maga harcolta ki, teremtette meg és működtette az üzemvezetés forradalmi kereteit.

A gazdasági reformokról való gondolkodást nem követte egyes, az addigi struktúra egészét érintő radikális, újító intézkedések azonnali bevezetése, leszámítva pl. önálló vállalati külkereskedelem és nyereségrészesedés intézményének bevezetését, valamint a tervkészítés azon gyakorlatának favorizálását, mely jugoszláv mintára a tervezést a vállalatok szintjéről, „alulról” kezdte volna el. A rendszer stabilizálásának igénye ugyanis óhatatlanul reformellenes közeget szült. A döntéshozatalt az új intézmények és gyakorlatok kipróbálása helyett a bevett sémák működtetésének és minimális, a lehető legkisebb politikai kockázattal járó elemek beépítésének irányába tolta el. A bürokratikus koordináció és az „üzemi háromszög” kényszerű, erőltetett visszaállítása mögött ugyanakkor meghúzódott egyfajta fortélyos félelem is, miszerint a munkástanács, mint „szabadságintézmény” megfelelő környezet esetén hatékonyan tudta volna üzemeltetni a vállalatokat, s ami talán a legfontosabb, az üzemi pártszerv és a transzmissziós szíjként működő szakszervezet aktív szerepvállalása nélkül. A pártállami vezetők mindezt úgy racionalizálták maguk és a nyilvánosság számára is, hogy a gazdaság érdemi átalakítása a proletárdiktatúra politikai konszolidációja után kezdődhet majd el, lépésről lépésre valósul meg, amivel kvázi *utólag*, „evolúciós” úton kielégíthetőek a forradalmi munkásság igényei. Ez a megközelítési mód tetten érhető a munkástanácsok szerepének bagatellizálására irányuló alábbi tervezetekben is.

Apró Antal későbbi miniszterelnök-helyettes 1957. januárjában úgy érvelt, hogy miután a belső hatalomátvétel megvalósult a munkástanács-tagok között és a vállalaton belüli kommunista újjászerveződés megtörtént, a lengyel szabályozásokban foglalt rendelkezésekhez hasonlóan, itt is fokozatosan lehet jogokat kiterjeszteni a régi-új munkástanácsokra. Aprót a jugoszláv „*anarchikus és zűrzavaros tapasztalatok*” óvatosságra intették. Sérelmezte, hogy a munkástanács-tagok 95%-a még mindig pártonkívüli, a centralizálási törekvéseket is akadályozzák.⁶⁵⁸ Fontos kihangsúlyozni, hogy a munkástanácsok jogkörével, szerepével kapcsolatban a gazdaságpolitikáért felelős szereplők komolyan tanulmányozták a fentebb

⁶⁵⁸ MNL OL XIX–A–2–gg. 49. d. *Feljegyzés a munkástanács feladatairól a vállalat gazdasági területén c. vitáról.*

ismertetett lengyel, jugoszláv mintákat, és amit az adott politikai környezetben lehetségesnek láttak, beépítésre javasoltak ezekből. Apró Antalnak számos olyan háttéranyag készült, mely a jugoszláv-lengyel munkástanácsokra vonatkozó jogi szabályozást vetette tételesen össze az Elnöki Tanács által kiadott 1956. évi 25. törvényerejű rendelettel. A főbb különbségeket az ismeretlen szerző által készített munka abban jelölte meg, hogy Lengyelországban a munkástanács-szerveződés önkéntes, a tanácsnak az igazgató hivatalból tagja, a tanácsi döntéseknél pedig bizonyos esetekben az üzemi bizottság egyetértése is szükséges. A szöveg készítője kiemelte azt, hogy a lengyel modellben érvényesülő *tervjóváhagyó, véleményező szerep* imponáló lehet a magyar vezetésnek is. Az összehasonlítás konklúzióként leszögezte, hogy a központi irányítás szempontjából a lengyel szabályozás előnyösebb, az 1956. novemberi magyar törvényerejű rendeletben viszont számos felesleges ügyrendi előírás, következetlen elem van.⁶⁵⁹ A lengyel ún. munkáskonferenciáknak a munkástanácsot kívülről gyengítő politikai funkciójának átvételére lehet asszociálni abból a szakszervezet működéséről és jogairól szóló törvénytervezetből, melynek 24. §-a úgy fogalmazott, hogy az üzemi bizottság munkásgyűlést hívhat össze, ha megítélése szerint a munkástanácsok a törvényekkel vagy dolgozók érdekeivel szemben cselekszik – e spontán fórumon pedig javaslatot lehet tenni egyes munkástanács-tagok visszahívására vagy újraválasztásra is.⁶⁶⁰

1957. januárjában a SZOT egyik tervezete nyitottságot mutatott a gazdaság hosszú távú megreformálására, ennek elhalasztását ugyanakkor azzal indokolta, hogy átmenetileg szigorúbb központosítás kell a nyersanyaghiány és korlátozott erőforrások miatt, utána lehet gondolkozni ésszerűsítésen, decentralizáción. Ahogy a tervezet készítője fogalmazott: „*az ipar, a gazdasági élet irányításának új rendszerén dolgozunk, megtartva természetesen a régiből mindazt ami jó, de nem kopirozzuk le automatikusan a jugoszláv módszert, mint ahogy azt nekünk nagyon sokan ajánlják, mint «tipikus magyar út«-at!*” A tervgazdálkodás és iparirányítás központosított rendszerét fenn kell tartani, csak jobban kell „demokratizálni” a döntéshozatalt azon belül, ugyanis a tervezet szerint a tervgazdálkodás és bizonyos mértékű decentralizáció nem mond ellent egymásnak. A munkástanács feladata az lesz, hogy „*biztosítsák a termelő munka folyamatosságát, a gazdaságos termelést, az igazságos és termelésre ösztönző bérrendszert alakítsanak ki*”. A kormány rendszabályokat fog szabni a munkástanácsoknak, ebbe a szerepbe tanuljanak bele, majd rájuk fognak ruházni több

⁶⁵⁹ Uo. 47. d. *Feljegyzés Apró Antalnak a lengyel– és magyar munkástanács törvény részletes szabályozásáról, 1957. január 29., január 7.*

⁶⁶⁰ *Törvénytervezet a szakszervezetek működéséről és jogairól, 1957. január 5.* Online elérhető: http://pol-hist.hu/old/index.php?option=com_content&view=article&id=68&Itemid=77. (2018. 05. 02.)

feladatot is, ahogy javul a gazdasági helyzet. Külföldi példák lemásolása nem lehetséges, egy olyan sajátosan magyar rendszer kell, melyben a fokozatosság elve érvényesül.⁶⁶¹

Egy 1957. májusi feljegyzés ennél már lényegesen tovább ment, eszerint a lengyel, a szovjet és az NDK-s tapasztalatok alapján „*a munkástanácsot az igazgató tanácsadó szerveivé kell átalakítani*”, az üzemvezetés helyett. A munkástanács feladata, hogy *szovjet üzemi bizottságok mintájára* (sic!) segítsen a végrehajtásban, másrészt a választás során csak a tagok felét választhassák az üzemi dolgozók, a másik felét kinevezés útján az MSZMP delegálja. Lengyel mintára pedig csak ott kell választani, ahol igénylik, feladatuk pedig az otthonhoz hasonlóan nem terjedhet ki a bérezésre, pénzgazdálkodási kérdésekre. (Ezzel lényegében a szakszervezet komplementer szervévé degradálna.)⁶⁶²

A jogkör folyamatos kiterjesztése helyett a gondolkodás iránya főleg a SZOT és a pártvezetés részéről sokkal inkább a *jogkörök megvonása irányába* mutatott. A forradalmi tartalmuktól megfosztott munkástanácsokat egyfajta *tanácsadást folytató* látszólagos szereppel ruházták volna fel, mely lényegében megkerülhető tényezővé tette volna őket az üzemi döntéshozatalban, véleményük kikérése járulékos és opcionális lett volna. A külföldi mintákból általában azokat az elemeket vették át, melyek alátámasztották ezt a koncepciót.

Miután a munkástanácsok tevékenységét 1957. júliusára felőrölték, tagjaikat adminisztratív szabályokkal elvonták az érdekképviselői lehetőségétől, felvetődött a gondolat az- zal kapcsolatban, hogy a jövőben hogyan tömörítsék a munkásságot? A forradalom világosan jelezte az üzemi munkásképviselői szükségességét és a korabeli közgazdasági reform- eszméknek is központi eleme volt az üzemvezetésben való munkásrészvétel valamilyen formája. Mivel a munkástanácsnak a diktatúra összeomlását eredményező „forradalmi eredete” volt, és az „emlék kísértése” miatt nem használhatóak fel hosszabb távon szerepük kisajátí- tása ellenére sem, az *1945-ös üzemi tanácsai modellhez* való visszafordulás látszott célra- vezetőnek. Olyan szervezet felállítását kellett végrehajtani, melyben a munkásság bevonása a döntéshozatalba, a képviselőket ellátó személyek kiválogatása a párt által ellenőrzött keretek között, általa történik.

Mivel a tervgazdálkodás és az egyszemélyi vezetés elvét változatlanul fenntartották, egy 1957. augusztusi javaslat szerint a „*dolgozók vezetésbe való bevonásának három döntő eszköze van*”: az egyik az üzemi termelési tanácskozások, a szakszervezet jogköreinek bő- vítése, és az üzemi tanácsok létrehozatala. (A javaslaton lapszéli jegyzetben kiegészítés

⁶⁶¹ MNL OL XIX–A–2–gg. 47. d. *A SZOT feljegyzése a munkástanácsok működésével kapcsolatban kiküldött bizottság napirendjéhez, 1957. január 30.*

⁶⁶² Uo. 47. d. *Feljegyzés munkástanácsokról, 1957. május 24.*

olvasható, feltehetően a javaslatot láttamozó Apró részéről az alábbi szöveggel: „*Ezt csináljuk meg*”; „*Termelési tanácsoknak nincs döntési joga*”).⁶⁶³ Mint az 1957. végén született jogszabályokból tudható, a munkástanácsokat megszűnésük után üzemi tanácsok váltották fel. Egy dátum nélküli, feltehetően 1957 második felében keletkezett gépelt szöveg úgy fogalmaz, hogy „*a munkástanácsokat ellenf. összetétele miatt mi nem támogattuk. Most más a politikai helyzet. Megvan a lehetőség, hogy politikailag és feladatkörében olyan munkástanácsot, vagy üzemi tanácsot hozzunk létre, amely erősíti a proletárdiktatúrát*”.⁶⁶⁴

A forradalom alatt létrejövő munkástanácsokat az 1957. november 17-én megjelenő törvényerejű rendelet szüntette meg formálisan, ez a jogszabály helyezte hatályon kívül az 1956. évi 25. tvr.-t, feladatait pedig a szakszervezet és az üzemi tanácsok vették át.⁶⁶⁵

XII.2. *A forradalom gazdasági programjának egyik elfeledett kulcseleme – az Iparkamara*

A fővárosi munkástanácsok, miután 1956. novemberének végére megválasztották végleges tagságukat és szabályozták belső működésüket, a magyar ipar szerkezetét és irányítását érintő átfogó javaslatok kidolgozásába kezdtek. Ezen elképzelések egyik központi eleme az iparági igazgatóságok megszüntetése és helyettük iparkamarák felállítása volt, melyek tagságának döntő hányadát a munkástanácsok delegáltak alkották volna, továbbá szakmai és területi (regionális) alapon szerveződtek volna meg. A lecsökkentett létszámú ágazati minisztériumoknak pusztán mint hatósági feladatokat ellátó, a törvényei előírások betartását ellenőrző szerepet szántak, a gazdaságot érintő legfontosabb szakmai kérdések megtárgyalását és a döntések meghozatalát a kamarákban gondolták összpontosítani. Ezek az új szervezetek köztestületként olyan jellegű kérdésekben is döntési jogokat vindikáltak maguknak, melyeket korábban az illetékes gazdasági tárca, iparigazgatóság részére tartottak fenn. Így ezen új elképzelések a decentralizáción jóval túlmenően, a gazdasági berendezkedés és az irányítás alapvető kereteit igyekeztek újrarajzolni. Az iparkamara elgondolása mögött meghúzódott egy olyan számítás is, hogy a forradalomban nyert munkásképviselet ide lenne átmenthető, egyfajta menekülési utat jelentene a vállalat kamarai képviselete a munkástanácsok tagságának arra az esetre, ha megszüntetik őket. Tehát nem tekinthető teljes mértékben a politikai nyomozók fantázia-szüleményének az, miszerint az iparkamara menekülő utat

⁶⁶³ Uo. 47. d. *Javaslat az üzemi demokrácia fejlesztésére, az üzemi tanácsok felállítására. 1957. augusztus.*

⁶⁶⁴ Uo. 47. d. *Apró Antalnak írt töredékes feljegyzés, d. n. (Sz. n.)*

⁶⁶⁵ Ripp, 2012. 479–487.

kínált volna az egyre kiszolgáltatottabb helyzetben lévő munkástanács-tagoknak, lényegében a gazdaságirányítás megkerülhetetlen elemévé tette volna a forradalomban szerepet vállaló szakmai csoportokat.

A KMT Gazdasági Csoportja igyekezett összefogni az iparkamarákkal kapcsolatos sokféle elképzelést,⁶⁶⁶ egységbe gyúrva azt és – a gazdaság *önkormányzó közösségekre* építésének szükségességét kihangsúlyozva – működőképes alternatívát állítani. Az ipari kamarákat olyan gazdasági érdekképviseleti szerveknek írták le, melyek feladata a közös iparág-hoz tartozó vállalatok anyagellátási, értékesítési (export-import is), piackutatási kérdéseinek összehangolása, a termelési volumenek felosztása, tapasztalatcsere, keretszerződések kötése és összehangoló tárgyalások lefolytatása az alapanyag-termelő, szolgáltató és feldolgozó iparágakkal. E közép fokú irányító szervbe a vállalatok önkéntesen léphetnek be, legfőbb döntéshozó és intézkedő szerve a közgyűlés. Mivel a kamara nem jogi személy, csak a tagvállalatok megbízása alapján járhat el, keretszerződéseket csak ipari kamarákkal köthet, melyeket tartalommal az együttműködésbe lépő vállalatok töltenek meg.⁶⁶⁷

A munkástanácsokban összpontosuló tudástőke hasznosságát és ennek egyfajta állandó szervezeti formában való kifejeződését a KGM forradalom alatti legfőbb irányító testülete is elismerte, ezzel pedig a kamarai gondolat létjogosultsága egy másik szintről is támogatást kapott. A KGM Forradalmi Tanácsa 1956. november 30-án átfogó reformtervezetet készített, melyben az iparkamarához hasonló funkcióval bíró szervezeteket *szakmai szövetségeknek* keresztelték el. A tervezet a munkástanácsot megőrzésre méltó, a vállalati autonómiát garantáló szervezetnek tekintette, valamint állást foglalt a decentralizáció mellett, ezzel kvázi beismerve jogköreinek túlzott számát és arányát. A vállalatok feletti minisztériumi irányítás kérdéskörében középutas megoldást favorizált: a minisztérium nevében nyilatkozva támogatta, hogy az iparigazgatóságok helyét ún. *szakmai szövetségek* vegyék át, melyek a „*vállalatok által alulról felfelé létrehozott és nagyrészen választott önkormányzati szervként (...) egyben a vállalatok közös érdekeit is képviselik az ipari kormányzat felé*”. Ennek feladata a hasonló profilú vállalatok érdekeinek összehangolása, továbbá a piackutatás, egyes gyártmányok értékesítési lehetőségeinek bővítése és az anyagkeretek szétosztása, mindezen feladatokat szakosztályokra tagozódva végeznék. Közgyűlésén a munkástanácsok

⁶⁶⁶ A fővárosban Sebestyén Miklós mutatkozott az iparkamara-elképzelés egyik leghangosabb szószólójának, aki a finommechanikai vállalatok szakmai kamarájába az üzemigazgatók mellett munkástanács-tagokat is be kívánta vonni, velük váltva fel az iparigazgatóságokat. ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. 187–188.; *Sebestyén Miklós vallomásáról készített feljegyzés, 1957. január 10.* 216–219.

⁶⁶⁷ Kemény–Lomax, 1987. 126–127.; PSZL IX. 290. f. 31. ö. e. *Javaslat a ország gazdasági életének kibontakozására, 1956. december 7.*

küldöttei szavazzák meg a költségvetést és választanak elnököt, kinek hivatalához a többségi döntés mellett miniszteri megerősítés lett volna szükséges. Az egymás profilját kiegészítő vállalatokat a kamara ellenőrzése mellett trösztösíteni akarták, a trösztöt pedig a társuló vállalatok munkástanács vezetné.⁶⁶⁸

Egy másik, 1956. december 13-án kelt KGM-tervezet „iparági szövetségekről” értekezik, az itt ismertetett feladatokkal. Ez az ismeretlen szerző(k) által készített tervezet leszögezte továbbá azt is, hogy állami szervek, így a minisztérium is a vállalatok gazdálkodására *közvetlen utasítást* a jövőben nem adhat, pusztán „befolyásoló, terelő” eszközökkel (pl. ár-és adópolitika, hitel, nyereségelvonás) ösztönzik a parlament által megszabott (!) gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósítására a vállalatokat.⁶⁶⁹ A minisztériumi reformerek és az ötvenes évek tapasztalataiból kiinduló munkástanács-tagok alighanem egyetértettek abban, hogy a reális szükségletfelmérésen alapuló, belátható időtávokkal operáló *tervszerű gazdálkodás* helyes, viszont mivel a tervgazdálkodás utasításos jellege főként a végrehajtók, a termelők oldalán felőröli a népgazdaság fejlődéséhez szükséges szabadságot és mozgásteret, így az elvetendő.

A KMT és a minisztériumok mellett a forradalom bázis-szintjein az üzemi intelligencia is igyekezett jobbító terveket fabrikálni, szerencsés esetben – mint az a következő szegedi esetben látható – ezek az elképzelések összeadódhattak és színvonalas, komplex tervekké fejlődhettek.

XII.2.1.A Szeged Városi Munkástanács tervezete a Konzerv- és Paprikaipari Kamara felállításáról

A „hetes bizottság” december 13-i találkozásán került sor annak az Élelmiszeripari Minisztériumtól érkező iparkamara-tervezetnek az ismertetésére, melyet konzultáció céljából juttatott el a tárca a felügyelet alá tartozó vállalatoknak, a szegedi esetben a Paprikabeváltó Vállalatnak (Farkas) és a Szegedi Konzervgyárnak (Skultéti).⁶⁷⁰ Ennek a tovább gondolásával született meg a csoport legmaradandóbb és legeredetibb forradalmi tette: a jugoszláv gazdaságszervezési mintából táplálkozó, konzerv- és paprikafeldolgozást menedzselő iparkamara tervezete. A tervezet kidolgozásában résztvevő személyek meghatározásáról,

⁶⁶⁸ ÁBTL O-11804. 106–111. A *KGM Forradalmi Tanács Intézőbizottságának javaslata az új gazdasági és ipari szervezet kialakítására, 1956. november 30.*;

⁶⁶⁹ Kemény–Lomax, 1987. 139–140.

⁶⁷⁰ XXV. 9. c. NBI.778/1957. Skultéti és társai... VD–III. 141–143. *Vörös Péter kh. jkv. 1957. május 7.*; VD–I. 181–184. *Farkas József kh. jkv. 1957. május 13.*

elkészítésének konkrét menetrendjéről ejthettek szót december 28-án, a Skultéti lakásán megtartott utolsó találkozón. Nagy, Kecskés, Vörös, Farkas és Skultéti, illetve minden bizonnyal Karácsonyi részt vett azon a január 10-i találkozón, melyen véglegesítették az elkészült -tervezetet. A „hetes bizottság” tagjai egyetértettek abban, hogy több tényezőt is be kell vonni a minisztériumi javaslat továbbfejlesztésébe és egy saját koncepció kidolgozásába. Bálint Ferenc javaslatára bevonták a munkába Demény Alajost, a megyei iparkamara legutolsó elnökét, hűtőgyári főkönyvelőt.⁶⁷¹ Tervbe vették, bár végül nem valósult meg, hogy az érintett üzemekkel is véleményeztetik ezt. Bevonták a munkába az ügyvédi munkaközösséget, Nagy Imrén keresztül az egyetemi értelmiséget és Vörös Péter is önálló elképzelésekkel jelentkezett. Az elfogadott tervezetet január 14-én Skultéti vezetésével – konzultálva a kecskeméti konzervgyári „reformerekkel” – Budapestre vitték, itt azonban a tervezet nem talált meghallgatásra a minisztérium részéről.⁶⁷²

A nyomozás során gyűjtött bizonyítékok között iktatták – a főként Demény által kidolgozott – dél-alföldi Konzerv- és Paprikaipari Kamaráról szóló törvénytervezet szövegét, melyről feltételezhető, hogy a végleges, elfogadott verzióval közel azonos tartalommal bírt. Az iparkamara a tervezet meghatározása szerint a minisztérium fennhatósága alatt álló, széles önkormányzatisággal rendelkező érdekképviseleti szerv, mely az államosított iparvállalatok munkavállalói és a megmaradt magánkisipar érdekeit hangolja össze és képviseli az állam felé. Elsődleges feladata a törvény- és rendeletek előkészítése során a véleményezés, az egyes intézkedések végrehajtásáról jelentéstétel a miniszternek. Emellett hozzá tartozik a kisipari kérelmek véleményezése, szakvélemény kiállítása, valamint a konzultáció – önálló jogi személyiségként – más állami, gazdasági szervezetekkel. Amellett tehát, hogy közhatóságként funkcionált volna, további előnye, hogy az adott ágazaton belüli vállalatok között állandó és intézményes együttműködést tesz lehetővé az adott régióban. A több megyét magába foglaló, a mai régiókhoz hasonlítható kerület kamarájának tagságát szakosztályonként a munkástanácsok választják meg, a testület tagjait tehát nem az állami-, vagy pártvezetők nevezik ki. A megválasztott tisztségviselők fizetés nélkül, társadalmi munkában látják el feladataikat. A szakosztályok egy helyi probléma megoldására, vagy fejlesztési elképzelés végrehajtására az adott lokalitás szintjén önálló szakcsoportokat, helyi választmányokat hozhattak létre. A kerületi kamarák működését egy budapesti központi iroda koordinálta volna. Az éves eredményeket tárgyaló ülésen a kerületi küldöttekből alakuló választmány dönt a

⁶⁷¹ VD–I. 59–60. *Demény Lajos tv. jkv. 1957. április 8.*

⁶⁷² VD–III. 141–143. *Vörös Péter kh. jkv. 1957. május 7.*

kamarai elnök és titkárai felmentéséről, a következő évi adókötelezettségek felosztásáról, tartalékalapokról, hivatali zárszámadásról és jövő évi büdzséről is.⁶⁷³

A Konzerv- és Paprikaipari Kamara Hivatalának struktúrája a tervezet alapján következőképp írható le:

**Konzerv- és
Paprikaipari
Kamara
Hivatala**

Értékesítési és Anyagbeszerzési Titkárság

*Piackutatási tevékenység – Az eredményekről számot ad a vállalatoknak, az MNB-nek és a minisztériumnak.
Konzervipari külkereskedelem, devizagazdálkodási feladatok.
Importkeretből nyersanyagot, csomagolóanyagokat, gépeket és szabadalmakat vásárol.
Tagvállalatok megbízásából belpiaci anyagbeszerzést folytat.*

Üzemgazdasági Titkárság

*Segíti az anyagbeszerzési feladatokat és a beruházásokat a rentabilitás szempontjának előtérbe helyezésével.
Gazdaságossági számításokat készít az iparfejlesztési irányelvek meghatározásához.
Tagvállalatokra vonatkozó adókvetési javaslatokat készít.
Iparági statisztikákat állít össze, jelentéseket készít a kormánynak a kamarai működésről.
Árhatóság előtt képviseletet biztosít.
Kiadja az MNB-nek a hitelbírálathoz szükséges adatokat.
Javaslatot tesz a Hivatal költségvetésére és a vállalati kvótákra.
Külföldi számviteli-szervezési tapasztalatokat beszerez és megismertet.*

Műszaki Titkárság

*Irányelv-javaslatokat készít az éves és távlatos műszaki fejlesztésekre.
Beruházási terveket biztosít és képviseletet nyújt szabványosítási ügyekben.
Felkutat külföldi gyártási tapasztalatokat és ismerteti azokat, szakvéleményeket készít.*

Jogi és Igazgatási Titkárság

*Vállalati jogvédelmet nyújt.
Iparengedélyek kiadására vonatkozó kérvényekkel kapcsolatban nyújt szakvéleményt.*

XII.3. Az „arany középút” kísérlete és kudarca – az iparági kollégiumok

A gazdasági élet forradalmi eszméket valló szereplőinek bármelyik csoportjától, szintjéről – a minisztériumtól a gyárrészlegekig – érkeztek is a jobbító szándékú változtatási javaslatok, irányulhattak akár a munkástanácsok üzemvezetésbe történő beépítésére, köztestületté szervezésére vagy az országos döntéshozatal, a törvényhozás egyik megkerülhetetlen szereplőjévé, hivatásrendek kamarájává tételére, két lényeges ponton különböztek az MSZMP gazdasági vezetőinek számításaitól. Egyrészt valóban hitet tettek a gazdasági érdekképviselet alulról építkező, azaz a munkavállalók többségének akarátát tiszteletben tartó, a demokratikus választás és delegálás kritériumait megkerülhetetlennek tartó módja mellett. Másrészt a pártellenőrzés mikéntjéről és szükségességéről szót sem ejtettek, kiindulva a gazdaság politikamentesítésének forradalmi célkitűzéséből. Mint az Apró Antal környezetében

---

⁶⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-145749. 42–45.

keletkezett tervek „evolúcióján” keresztül látható volt, a korai Kádár-korszak gazdaságpolitikai agytrösztjei ezzel szemben a forradalmi tartalmuktól megfosztott munkástanácsok, mint *látszat-intézmények* formális integrációjára törekedtek, szerepüket a párt által ellenőrzött és irányított keretek között jelölve ki – mint az az *iparági kollégiumokkal* kapcsolatos megfontolások az alábbiakban igazolják.

Az *iparági kollégiumok* ötlete bizonyos mértékig a forradalom előtti reformgondolkodásból fakadt, aktualitást az ötlet felújítására viszont a munkástanácsok iparkamarákra vonatkozó elképzelése adott. E testületek felállításáról már 1956. márciusában, a KGM éves intézkedési tervében is említést tettek, végrehajtására viszont nem került sor.⁶⁷⁴ A kádári rendszerépítés folyamatában igyekeztek minden olyan munkástanácsoktól érkező szakmai javaslatot befogadni és pártszerűvé alakítani, melyek a rezsím társadalmi beágyazottságát erősíthetik, azaz úgy növelik az intézményrendszer hatékonyságát, hogy eközben bizalmat is ébresztenek a munkavállalókban az új vezetési módszerek iránt. Az *iparági kollégiumok* felállítása is lényegében ezt a feladatot látta el: a KGM elkötelezettségét igazolta a munkásokvetelések teljesítése irányába, másrészt a demokratikus részvétel *látszatát* testesítette meg.

Az 1957-re restaurált minisztériumi szerkezetben a KGM Kollégiuma által 1957. március 31-ig felállítani rendelt, az iparigazgatóságok munkáját segítő *iparági kollégiumok* az adott iparág nagyságától függően 12-21 főből álltak, a testület elnöke az iparág igazgatója, tagjait az igazgatóság főmérnöke és főkönyvelője mellett „*személyes tárgyalások alapján, demokratikusan megválasztott személyekből a miniszter nevezi ki.*” A testület fennmaradó helyeit fele-fele arányban igazgatókkal és munkástanács-elnökökkel kellett feltölteni. Az üléseken meghívás alapján, tanácskozási joggal szakértők is részt vehettek.⁶⁷⁵ A miniszteri kinevezés ténye óhatatlanul politikai szűrő beiktatását jelentette, csorbította a forradalom alatt legitimitást nyert munkástanács-vezetők azon „privilegiumát”, hogy ők alanyi joggal meghívást kapjanak egy ilyen testületbe – épp az üzem által rájuk ruházott bizalomnál fogva. A kollégiumi helyek korlátozott száma és a vállalatok száma közötti nagy különbség nem tette lehetővé az „egy vállalat-egy képviselő” elvének alkalmazását, így további szubjektív döntésre adott okot az a körülmény, hogy a korlátozott számú kollégiumi helyre mely vállalatok javasolhatnak a miniszternek meghallgatásra váró képviselőket.

⁶⁷⁴ XIX-F-6-ib. KGM Kollégiumának iratai. 3. d. 1956. április 5-i ülés jegyzőkönyve, 101. *KGM Intézkedései terve az 1956-os évre, 1956. március 29.*

⁶⁷⁵ Uo. 5. d. 1957. február 7-i ülés jegyzőkönyve. *Tervezet az iparági igazgatóságok szervezeti felépítésére, dátum és szerző nélkül. 15-19.*

A gazdasági vezetés szakmai színvonalát, a termelésben érintett felek kommunikációját úgy próbálta javítani ez a szerv, hogy általa alulról becsatornázhatóak a vállalati javaslatok és igények, melyeket azután az illetékes minisztériumi főosztály elé terjeszt az igazgatóság megfontolásra. A kollégium feladata volt az iparági vállalatok érdekeinek megjelenítése, továbbá segítséget nyújtani az igazgatóságnak abban, hogy a gazdaságos működés elérhetővé váljon a minisztériumi és vállalati tervek között összhang kialakítása révén.⁶⁷⁶ Emellett az iparigazgató segédszerveként a minisztériumi utasítások és rendeletek végrehajtásának módjáról, minisztériumi javaslatok (pl. exportfejlesztés, anyaggazdálkodás stb.) ügyében is állást kellett foglalnia.⁶⁷⁷

A KGM területén a kollégium funkcióját illetően a miniszter és a minisztériumi pártbizottság végrehajtó bizottságának elnöke, Mics János között ellentét támadt: míg előbbi erősíteni, utóbbi – félve a pártirányítás háttérbe szorulásától – inkább elszürkíteni akarta ezen új szervet.⁶⁷⁸ A KGM területén működő iparági kollégiumok iratanyagának hiányában nem lehet megállapítani azt, hogy számos, működést érintő kérdést miként szabályoztak. A két hónapon át tartó belső viták során ugyanis a legkomolyabb problémát az jelentette, hogy ki hozza a döntést: az iparági igazgató *egy személyben* a kollégium meghallgatása fényében, vagy pedig maga a kollégium *kollektív döntéshozó szerv* és valamiféle beszámoltatási kötelezettsége is van a miniszter bizalmát élvező iparigazgatóval szemben? Ha ellentét mutatkozik a kollégium és az igazgató között, a miniszter milyen mértékig, vagy egyáltalán ki jogosult a nézeteltérések elsimítására? Dacára annak, hogy a KGM Igazgatási Főosztály Jogi Osztályának február 1-ig el kellett volna készítenie e kérdésekben a világos jogi állásfoglalását, a bizonytalanságok egyes fennmaradt kézírásos jegyzetek alapján mégis állandóak maradtak.⁶⁷⁹ A minisztérium 1957. májusában tartott kollégiumi ülésén a munkástanácsokat szabályozó törvényerejű rendelet végrehajtásáról szóló napirend tárgyalása során megállapításra került, hogy az iparági kollégiumok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. E segédszervekben nem tudnak magas színvonalú szakmai munkát folytatni, mert a meghívottak bizalmatlanok az intézménnyel szemben, vonakodnak részt venni annak munkájában és elmondani véleményüket.⁶⁸⁰ (A Beloiannisz például válasz nélkül hagyta a miniszteri

⁶⁷⁶ Uo. *Az iparigazgatóságok feladatai, jogai és feladataik végrehajtásához szükséges eszközök, 1957. február 4.*

⁶⁷⁷ Uo. *Az iparági kollégiumok szervezete és feladatai, 1957. január 6.*

⁶⁷⁸ Uo. 1957. március 22-i ülés jegyzőkönyve, 13–15.

⁶⁷⁹ Uo. 1957. február 7-i ülés jegyzőkönyve, 1–2.

⁶⁸⁰ Uo. 1957. május 3-i ülés jegyzőkönyve. *Feljegyzés a munkástanácsokról szóló rendelet végrehajtásáról, 1957. április 15.*

meghívást, az Egyesült Izzó ugyanakkor részt vett a Híradástechnikai Igazgatóság kollégiumának ülésén.)

A KGM apparátusán belül tehát a decentralizáció a termelésirányítók szemében leginkább ellenszenvesnek mutakozó, bár politikailag a legkevesebb kockázatot rejtő iparigazgatóságok megerősítésében öltött volna testet, a minisztérium e középszintű irányító szerveknek adott volna le jogköreiből. Munkájukat a döntési jogosítványait tekintve súlytalan segédszerv, a forradalom alatt felszínre került szakmai intelligenciát magába becsatornázni képes kollégiumok segítették volna, melyek feladatlírása a munkástanácsok iparkamara-elképzelésében foglaltakhoz hasonlít leginkább. E kollégium azonban szűrt tagságánál és szervezeti rendben elfoglalt helyéből kifolyólag sem válhatott az érdekütközések és érdemi, szakmai viták terepévé, szerepe a munkásképviselő és a döntések szakmai megalapozottságának látszatát volt hivatott fenntartani.

XII.4. Következtetések

Mint bizonyítani igyekeztem, a munkástanácsok teljes felszámolása *nem volt feltétlenül eleve elrendelt*; sokkal inkább egy a XX. században már többször előforduló „sorminta” előbukkanását láthatjuk, azaz a politika szempontjainak kijátszását a gazdasággal szemben. E mögött a politikai döntéshozók *értékválasztása* és az ebből fakadó rendszer szintű adottságok szerepe emelhető ki: egy totalitárius alapokon nyugvó politikai rendszer – különösen a teljhatalom kiépítésének, a hatalom maximalizálásának az időszakában – egyrészt a „végcélra” esetlegesen veszélyt jelentő, bizonytalan végkimenetek miatt nem tűrheti a kísérleti reformokat, másrészt nem visel el egy potenciális autonómiával bíró szervezetet a társadalom mégoly fontos alrendszerében, mint a gazdaság.

A munkástanács-kérdés tágabb politikai kontextusából kiérezhető az is, hogy a politikában nem pusztán csak a pőre racionalitás játszik szerepet. Hiszen ha így lenne, akkor az MSZMP, mint – önképe szerint - „forradalmi reformpárt” az „élére állt” volna a munkástanácsok bevezetéséért folytatott harcnak, két okból is. Egyrészt az találkozott az ipari munkásság egyetértésével, másrészt a megkövült gazdaságirányítási rendszer hatékonyságának javítása terén is kifizetődő lett volna a bevezetése. Ezzel szemben azt láthattuk, hogy *a képtelenség, a politikai alternatíva és valamiféle ellensúly felépülésétől való veszély,*⁶⁸¹ az

⁶⁸¹ A párt diktatúra prominenseinek félelmeit a munkásság politikai fellépésével kapcsolatban a hetvenes évek közepétől visszaigazolta a lengyel munkásellenzék s annak rendszerváltó politikai alapállása.

ismeretlentől való félelem legalább olyan fontossággal bírhat egy politikai döntés meghozatala során, mint a pusztán racionális mérlegelés. A jól felismert reformkényszert egyre inkább elnyomta és az elodázás felé mozdította az az üzemi szinttől a gazdasági minisztériumokig terjedő *kollektív közmeggyőződés*, mely szerint – a metternichi *bon mot*-nak megfelelően – mindennek meg kellett változnia ahhoz, hogy minden a régiben maradjon.

Meglátásom szerint a munkástanácsok *ad acta* kerülése újabb megerősítést adja annak a sokak, így pl. a dolgozatban is idézett Sartori és Kornai által leírt összefüggésnek, hogy nem hozható létre olyan hatékonyan működő, a folyton változó szükségletek kielégítését és tartós életminőség-javulást eredményező *ökoszisztéma*, mely a piacgazdaság és a szocialista tervgazdaság alapelveinek „helyes keverési arányából” áll elő.⁶⁸² A munkástanács valós szerepét, optimális működését csak a piacgazdaság körülményei között tudta volna betölteni, ahol van lehetőség rugalmas reagálásra és a vállalati kollektíva érdekeinek összehangolásával keletkező közös döntések szabad végrehajtására; ahol nem a minisztériumi döntési hatáskör kontra vállalati önállóság koordináta-rendszere jelenti a kontextust, s ahol a gazdasági élet megszerveződése nem egy központi tervező akaratának függvénye és alárendeltje csupán, hanem van támogatott tér a munkavállalói autonómia kibontakoztatásának.

---

⁶⁸² Az 1989-es rendszerváltoztatással járó gazdasági összeomlás – s az azt követő másfél évtized – világosan felszínre hozta azokat a gyengeségeket és kedvezőtlen szerkezeti adottságokat, melyeket a sok tekintetben imponáló eredmények eltakartak a „piaci szocializmusok” esetében (ld. Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia). Bővebben ld. Lóránt, 2015.

XIII. UTÓÉLET (1957-68)

XIII.1. Az üzemi tanácsok fogadtatása

A munkástanácsok helyettesítésére létrehozott szervek fogadtatásának és az új intézménnyel kapcsolatos első dolgozói benyomások felmérésére 13 különböző szakszervezet és 11 SZOT-instruktor beszámolója alapján készült egy jelentés az MSZMP KB APO-nak, mely finoman szólva sem túl biztató konklúziókat tartalmazott. A pártonkívüli dolgozók nem látták világosan az üzemi tanácsok vállalaton belüli helyét, többségük tartózkodott az ÜT munkájában való részvételtől vagy egyenesen ellenezte azt. A jelentés készítői ezt az alapállást ötvenhatos reminiszcenciákra vezették vissza, miszerint még „*él bennük a munkástanácsok rossz emléke*”. Az üzemi pártfunkcionáriusok szemében e szerv a korábbi munkástanácsokhoz hasonlóan feleslegesnek számított, egy újabb lehetséges, kiküszöbölésre váró problémagócnak tudták be. A jelentés által felidézett legtipikusabb megnyilvánulások az ötvenes évek félelemtől terhes légkörének visszatéréséről árulkodtak, ráadásul jelezték a hatalom valós szándékai irányában megnyilvánuló bizalomvesztést is: „*Borsodnádason az a vélemény, hogy az üzemi tanács is olyan rövidéletű lesz, mint a munkástanács. A Láng öntői közül többen elmondták, hogy a munkástanács annak idején sokat ígért, de semmit sem adott, nem sok jót várnak az üzemi tanácstól sem. A Szegedi Kendergyárban, a Békéscsabai Nagy Téglagyárban egyes dolgozók felvetették, hogyha a tanács ülésén egyes dolgozók megmondják a véleményüket, nem lesz-e bántódásuk? A jellemző hangulat azonban az, hogy »majd meglátjuk«.*” Továbbá a „*Szegedi Textilműveknél találkozni olyan hanggal is, hogy válasszunk üzemi tanácsokat, de kommunisták nélkül.*”⁶⁸³

1958-ban a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezete áttekintette az ágazaton belül az üzemi tanácsok szerepét, együttműködését a vállalatvezetéssel egyéves tapasztalatok fényében. Az ÜT-k üzemen belüli helyzetével kapcsolatosan arra a következtetésre jutottak, hogy az üzemi szakszervezeti funkcionáriusokkal gyakoriak voltak az összetűzések, a rivalizálás a dolgozók képviselőinek elsőbbsége miatt (ez a rivalizálás analógiája a munkástanácsokkal folytatott elsőségért folyó harcnak), ami arra a „politikai éretlenségre, felkészületlenségre” volt visszavezethető, hogy a „*a gazdasági vezetők és a szakszervezeti*

⁶⁸³ MNL OL M–KS 288/22. f. 3. ö. e. 15. *Pirityi András és Bojti Andor tájékoztató jelentése az üzemi tanácsok megválasztása terén eddig végzett munkáról a vezetők, a dolgozók véleményéről, hangulatáról. 1957. november 31.*

funkcionáriusok jelentős része még nem érti világosan” az ’57 utolsó harmadában bevezetett szisztémát. A gazdasági vezetők is csak a rendelet végrehajtása miatt, nem pedig őszinte lelkesedésből kooperáltak az üzemi tanáccsal. Mivel itt egy év alatt bebizonyosodott a látzatképviselő értelmetlensége, a jelentésíró kényszeredetten meg is jegyezte, hogy megszüntetésük csak azért nem ildomos, mert az komoly presztízsveszteség lenne annak az MSZMP-nek, mely egy évvel azelőtt a munkásdemokrácia melletti elkötelezettségének jeleként kommunikálta az üzemi tanácsokat.⁶⁸⁴

XIII.2. *Olcsó vigasz? A nyereségrészesedés*

A gazdaságpolitikai ügyekben illetékes interminiszteriális csúcsszerv, azaz a Gazdasági Bizottság első ülésén, az állami költségvetés és az 1957. évi átmeneti terv számairól készült pénzügyminisztériumi előterjesztés még úgy foglalt állást, hogy a nyereségfizetés a következő évben nem lesz reális, ehelyett vállalati veszteségtérítéssel kell számolni. A költségvetés külföldi hitelekből történő szanálása és a termelés beindulása végül lehetővé tette a nyereségrészesedés bevezetését, a GB döntése szerint ennek mértéke a nyereségnövekménnyel arányosan akár négyheti beralap összegét is elérhette. A kifizetett összeg konkrét belső megoszlásáról, azaz arról, hogy pontosan melyik üzemrész, illetve a foglalkoztatottak mely csoportjai milyen mértékben részesüljenek, a munkástanács volt jogosult dönteni az éves teljesítmény alapján, míg személyre szabott összeget az igazgató állapíthatott meg.⁶⁸⁵ Távlatosan a vállalat által befizetett nyereségből visszaosztott „részesedéssel” tervezték felváltani a forradalom előtt a központi büdzséből juttatott forgóalap-juttatást, ebben az értelemben tehát a nyereségrészesedés a vállalati önfinszírozás egy sajátos formáját jelentette, amit a formális állami közvetítés eltakart.

A KGM területén 1957-ben 240 millió, 1958-ban pedig már közel 310 millió forint nyereségrészesedés kifizetését írták jóvá, amely átlagosan 14, valamint 17 napnak megfelelő bért jelentett. 1961-re az összeg már 284 millió forintot jelentett, ami 12 napnak megfelelő extra bérjuttatásnak volt megfeleltethető. Egy évvel később – érzékeltetve a szórás mértékét – a Beloiannisznál 5,9, az Egyesült Izzónál viszont 19,5 nap alatt megszerezhető bérnek volt megfeleltethető a nyereségrészesedés mértéke.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ MNL OL XIX-F-6-aa. 2. d. 221942/1958. *Kálmán József feljegyzése Csörgő Jánosnak az üzemi tanácsokkal kapcsolatban, 1958. november 28.*

⁶⁸⁵ *Népszabadság*, 1957. március 24. 7.

⁶⁸⁶ MNL OL XIX-F-6-aa. 1-2. d. I. sz. n.

A kárpótlásként, a munkástanácsok megszüntetéséért cserébe egyfajta „vigaszdíjként” bevezetett nyereségrészesedés kifizetésének hosszú távú stabilitását és fenntarthatóságát biztosítani képes *nyereséges termelés*, mint alapkövetelmény a változatlanul rugalmatlan és egyre komolyabb veszteségeket felhalmozó gazdasági szerkezet miatt ingatagnak, fenntarthatatlannak bizonyult. Az OT már 1958-ban jelezte a KGM-nek, hogy tartós recesszióra kell számítani, ugyanis a termelés gazdaságosságát nem tudják a kívánt ütemben javítani, továbbá forráshiány miatt jelentős infrastrukturális beruházásokat kell kényszerűségből elhagyni.⁶⁸⁷ A kifulladás jelei már 1961-ben világosan látszóttak, mint arra Pálmai Gyula 1962. november 10-én a miniszternek írt áttekintő jelentésében megfogalmazta: „*a nyereségrészesedés összegének csökkentését elsősorban az önköltségi és a jövedelmezőségi tervek teljesítésében mutatkozó elmaradás okozza. (...) ezek a nehézségek évről évre növekednek és egyre nő az olyan vállalatok száma, amelyek nem képesek folyamatosan teljesíteni a számukra előírt jövedelmezőségi feladatot/alap rentabilitást*”.⁶⁸⁸

XIII.3. Régi bűn - hosszú árnyék? A megtorlás hatása az Egyesült Izzó szakemberállományára és a Klement Gottwald Villamossági Gyár politizáló munkásaira

A szakemberképzés, a *humán tudástőke* elhanyagolásából vagy politikai okokból történő elfojtásából, elüldözéséből keletkező *kumulatív hátrányok* idővel egyértelműen kiütözköztek az ország egyik legnagyobb export- és devizaszerző-képességgel bíró, technológia-érzékeny iparágában mozgó nagyvállalatánál, az Egyesült Izzónál. Erre a forradalmat követő restaurációs periódus tisztogatásai és a *rossz közhangulat* még rá is erősítettek. 1949–50-ben a vállalat mély nemzetközi piaci beágyazottsága, a kintlévőségek kártalanításából fakadó terhek elkerülése miatt az államosítás elmaradt, ami azt is magával vonta, hogy a régi sikerkovácsok is javarészt a helyükön maradhattak. Az 1957–60 között keletkezett, a megfigyelt ipari objektum általános helyzetét leíró jelentések arra engednek következtetni, hogy ekkoriban verődött szét, szorult ki az a nemzetközi piaci mozgásokat is érzékeltetni képes, értékesítési tapasztalatokkal bíró üzletkötői- és szakembergárda, melynek „maradékai” még a forradalom bukását követően is fellelhetőek voltak – akár vezető pozíciókban is.

A 9-12.000 fős foglalkoztatotti létszámmal rendelkező nagyvállalat állományából mintegy 130 főt bocsátották el fegyelmi határozattal, valamint közel 600 fő távozott

⁶⁸⁷ MNL OL XIX-F-6-aa. 2. d. I. sz. n.

⁶⁸⁸ Uo. 114213/1962. *Pálmai Gyula jelentése Csergő Jánosnak, 1961. november 10.* A csökkenő jövedelmezőségű vállalatok száma exponenciálisan nőtt, hiszen 1961-ben 27-ről, egy évre rá viszont már 48-ról szóltak a belső híradások.

külföldre 1957 folyamán. Közöttük felülreprezentáltak voltak azok a vállalat „lelkét” adó szakképzett munkások, akiknek versenyképes tudás birtokában nem volt félnivalójuk a nyugati munkavállalást illetően. Ez a minőségi létszámcsökkenés viszont azonnal érezhető hatásokkal járt az Izzónál: a mindenütt súlyos gondokat okozó nyersanyaghiány és a *termelési lánc* szétesése mellett az ő hiányuknak tudták be azt, hogy a termelés volumene kétszámjegyű csökkenést mutatott, másrészt a szervezetlenség és a belső munkanélküliség korábban nem látott méreteket öltött.⁶⁸⁹ Még 1959-ben is azt sérelmezte az objektum helyzetéről jelentést író Mayer Elemér főhadnagy, hogy a műszaki és pénzügyi vezetést kénytelen-kelletlen a régi „szakik” tartják kézben, mivel nem sikerült helyettük szakmailag is hozzáértő munkáskadereket kinevelni. A vállalati kibocsátás és versenyképesség terén is érzékelhető ugyanakkor a lassú, de biztos hanyatlás, ami a fejlesztési források hosszabb ideje történő leépítésére és az irracionális pénzgazdálkodásra vezethető vissza. Az üzem belüli közhangulat a vállalat korábbi relatív előnyeit a régi szakembergárda jelenlétével hozta összefüggésbe.⁶⁹⁰

Az ötvenhatos szereplők és a „régik” közös metszetét, azaz a „belső” és a nemzetközi kapcsolati hálóba illeszkedő „külső ellenség” merítési bázisát az Aschner Lipót vezérigazgatósága alatt (1921–44; 1948–52) kialakult szociáldemokrata értékrendű munkáskolónia „maradványaiban” találta meg az állambiztonság.⁶⁹¹ Az egyik „főkolomposnak” és ötvenhatos hangadónak azt a két háború közötti munkahelyi miliőben szocializálódott Lévai János főtechnológust tartották, aki már a harmincas évek közepe óta a vállalatnál dolgozott. 1937-ben az amerikai General Electric óriásvállalatnál járt nemzetközi tanulmányúton a fénycsövek fejlesztési trendjeinek tanulmányozása céljából.⁶⁹² Tapasztalatait 1950-ben a gyár műszaki igazgatójaként kamatoztatta,⁶⁹³ a forradalmat megelőző évben pedig mérnöktársaival bejelentett szabadalma volt, mely a katódsugárcső-burok előállításához kötődött.⁶⁹⁴

A kém- és ipari szabotázselhárítás fókuszja az önálló külkereskedelmi tevékenységgel felruházott vállalat export-, technológiai és beruházási osztályaira irányult, ahol az összes foglalkoztatott mindössze 9%-a dolgozott. Különösen a kutatómérnököket és üzletkötőket tartották szoros megfigyelés alatt a nyugati leányvállalatokkal fenntartott bensőséges kapcsolataik, gyakori ingázásaik miatt. Az állambiztonság látott arra utaló jeleket, hogy az

⁶⁸⁹ ÁBTL 3.1.5 O-19313/1. Kucsera László osztályvezető jelentése, 1957. október 15. 31–33.

⁶⁹⁰ Uo. Mayer Elemér főhadnagy összefoglaló jelentése az Egyesült Izzó Rt. objektum elhárításáról, 1959. május 5. 38–45.

⁶⁹¹ Uo. Az Egyesült Izzó elhárítása 1961-ben. 54–60.

⁶⁹² Szigeti, 1960. 75–76.

⁶⁹³ Újítók lapja, 1950. június 1. 10. szám. 5.

⁶⁹⁴ Újítók lapja, 1958. augusztus 20. 16. szám. 21.

exportvonalon dolgozó alkalmazottak a nyugati leányvállalatok tőkekimentés révén történő önállósodását és saját szakmai profiljának kialakítását támogatták és segítették elő, többféle eszközzel: a magyar találmányokat nyugaton kívánták szabadalmaztatni, a befolyó bevételeket pedig igyekeztek a leányvállalatoknál hagyni.⁶⁹⁵ A hazai fejlesztések szabotálásán keresztül áttételesen velük játszottak össze olyan, a felelősségre vonás alól kibújt, pozícióban lévő korábbi munkástanács-tagok, mint a korábban említett Lévai főtechnológus, a forradalom alatt egyébiránt sztrájkellenes Vaszi György főmérnök, vagy Lendvai Ferenc főkönyvelő, aki szintén a negyvenes évek óta felelt a törvényes számvitelért.⁶⁹⁶

Mindezt persze a magyar gazdasági érdek sérelmeként vették számba, ugyanakkor azon sem lehetne csodálkozni, ha a kutatás-fejlesztés tartós alulfinanszírozottsága, az érdemi gazdasági reformok kilátástalansága és az iparban uralkodó közállapotok miatt így jártak volna el azok a szakemberek, akik tartós nyugati tartózkodásra próbáltak berendezkedni.⁶⁹⁷

Az üzemeken belüli aktív állambiztonsági jelenlétnek köszönhetően képet kaphatunk arról is, hogy a munkástanácsok megszüntetése után milyen volt a közhangulat egyes fővárosi üzemekben. A Klement Gottwald Villamossági Gyár dolgozói „Sándor László” fedőnevű hálózati személy jelentései alapján – nem lévén *valódi* demokratikus fórum, intézményes keret a vélemények ütköztetésére az üzemeken belül – az öltözőkben és szociális helyiségekben 5-6 fős informális beszélgető köröket alakítottak, ahol a nemzetközi politika hullámverései mellett a Munkaügyi Osztályról kiszivárgó üzemi híreket elemezték. A belpolitikai kérdésekben passzív, évfordulós ünnepségen nehezen mobilizálható pártonkívüli tömegek többször is kifejezték 1958–60 között zsigeri bizalmatlanságukat a gyárvezetéssel, főként a művezetőkkel szemben. Ezt elsősorban a hamis ígéretek, a beígért nagy arányú, végül jóval kisebbnek bizonyuló nyereségrészesedés, a leállást eredményező, a munka- és ezáltal bevételkiesést okozó rossz munkaszervezés táplálták.⁶⁹⁸ 1960. decemberére a közhangulat olyannyira leromlott, hogy a közvetlenül megtapasztalt üzemi nehézségekre rakódó hírek a bércsökkenéssel fenyegető normaszigorításról, a téeszek termelési volumenének romlásáról oda vezettek, hogy a dolgozók „*csoportokban nyíltan szidták a rendszert, a szocializmust*”, (sic!) kilátásba helyezték a szakszervezeti tagsági díj fizetésének bojkottját, és sérelmezték

⁶⁹⁵ A külügyi hírszerzés egy 1957. februári bécsi üzleti út miatt fogott gyanút, amikor egy külgazdasági üzletkötő négy Egyesült Izzóban dolgozó munkavállalóval kiutazott. ÁBTL 3.1.5. O-11804/1. *Zalay Emil jelentése a munkástanácsok területén folyó ellenséges tevékenységről, 1957. február 22.* 311–313.

⁶⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. V-150354 62–67. *Feljegyzés az Egyesült Izzó Munkástanácsának tevékenységéről, 1959. január 29.*

⁶⁹⁷ Az Egyesült Izzó példája párhuzamba állítható a historiográfiai fejezetben említett Ikarusnál feltárt folyamatokkal. ld. Bódy, 2017. 92–93.

⁶⁹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-21125. 51–52. *Jelentés, 1958. április 7.*

a fejük felett zajló minisztériumi döntéshozatalt.⁶⁹⁹ A hálózati személy a gyár nagygépgyártási ágának gombolyító üzemében rendszeresen figyelemmel követte a leszerelt repülőtisztékből álló, reakciónak titulált „Ősy Gyula-kör” tevékenységét, akik az ország elmaradottságának csökkentése érdekében új, a technológiai fejlesztésre fókuszáló gazdaságpolitikai irányvonal-váltást szorgalmaztak, valamint a szovjet csapatok kivonulásának esélyeit latolgatták. E képzett, politikára fogékony elvbaráti társaság figyelemmel követte a világgazdasági változásokat, korszerű termelési eljárásokat és gazdasági modelleket, legalábbis erre utalnak az ügynök által lejegyzett, beszerzési céllal megfigyelt Pintér Pál⁷⁰⁰ 1961. májusában kifejtett nézetei. Szerinte a kortárs svéd és amerikai munkásrészvények magasabb dolgozói juttatásokat tesznek lehetővé, mint a magyar nyereségrészesedés intézménye, továbbá kiemelte a jugoszláv, a skandináv modell és a kínai gazdasági berendezkedés előnyeit, mintaként beállítva ezeket. Az ügynökjelentés Pintér „jóléti államra” vonatkozó nézeteit úgy összegezte, hogy a „*jövő társadalmi rendszere kapitalista termelésből származó nemzeti javak szocialista felosztása. Bővebb államilag ellenőrzött kapitalista termelés, és a termelésből származó értékek szocialista módon való szétosztása a termelők között.*”⁷⁰¹ Emellett becsmérelte az üzemi pártembereket, akiket munkaundortól fűtött karrierlovagoknak tartott, munkájuk pedig leginkább feszültségek szításában merült ki.

A korábban már idézett Karsai Tibor „Kerekes Győző” fedőnéven adott jelentései a forradalom előtti félelemmel teli légkör visszatéréséről számoltak be a Klement kapcsán. Egy spontán, 1958-ban lezajlott munkahelyi beszélgetést hallgatva a „demokrácia-megvonási tünetekkel” kapcsolatban feljegyezte azt, hogy egy munkás szerint „*ma is csak zárt társaságban mondhatják meg a véleményüket, ma is mást kell mondani mint ami szerintük helyes volna és a közvéleménynek szinte semmi köze a választáshoz, mert csak a párt által kijelölt emberek választhatók.*”⁷⁰²

XIII.4. A munkástanács-kérdés és az új gazdasági mechanizmus

A politikai teljhatalom visszaszerzésének és megszilárdításának időszaka nem kedvezett a gazdasági reformoknak, mely alapvetően stabilitást igényel. A politikai feltételrendszer átfogó gazdasági reformok végrehajtására csak a hatvanas évek közepére ért meg,

⁶⁹⁹ Uo. 157. *Hangulatjelentés, 1960. december 16.*

⁷⁰⁰ „Sándor László” őt a „*legintelligensebb, legsokoldalúbb, képzett, széles látókörű, éles eszű fasisztának*” titulálta, „*akivel e sorok írója valaha is találkozott.*” Uo. *Jelentés, 1961. május 26.* 205–208.

⁷⁰¹ Ua.

⁷⁰² ÁBTL 3.1.2. M-20597. *Hangulatjelentés, 1958. december 31.*

amikor is az 1956-57-es tapasztalatokat kiválóan fel lehetett használni az új gazdasági mechanizmus kidolgozása során. Az MSZMP KB Államgazdasági Osztályán 1965-től Hege­düs András vezetésével egy önálló albizottság foglalkozott a „*dolgozó tömegek részvéte­lével a gazdaság irányításában és ellenőrzésében*”. A munkás-önigazgatás valamilyen új formájának bevezetésével kapcsolatos belső vitákban rendre felbukkannak azok az érvek és politikai megfontolások, melyek ötvenhatos-ötvenhetes félelmekből táplálkoztak. A Hege­düs-bizottság első átfogó jelentésben úgy foglalt állást, hogy a „*munkástanácsok diszkredi­ táltak a munkás-önigazgatás gondolatát*”, így egy azzal megegyező nevű és hasonló irá­ nyító-tanácsadó hatáskörű szerv bevezetésétől ódzkodnia kell a pártvezetésnek. Újfént elő­ került a SZOT részéről a szerepféltés és a rájuk háruló presztízaveszteség lehetősége egy új, „vetélytársnak” számító munkásszerv bevezetésével, ugyanakkor kimondatott a munkásta­ nácsok utódszervének szánt üzemi tanácsok teljes kudarca és megszüntetésének szükségsé­ sége is. Ennek alternatívájaként *vállalati felügyelőbizottságok* bevezetését javasolták és ha­ tározták végül el az ÚGM keretében, a tagság kiválasztása során ugyanakkor alapelv volt, hogy „biztonsági okokból” el kell kerülni a dolgozók direkt választását. E szakemberekből álló testületeket kísérleti jelleggel pusztán néhány vállalatnál vezették be, még a munkásta­ nácsoknak 1957-ben szánt szűk, tanácsadó szerepet sem adták meg, feladatuk pusztán a vál­ lalati döntések értékelésére és ellenőrzésére szorítkozott.⁷⁰³

XIII.5. Következtetések

A kádári ajánlat, mely a munkástanácsok megszüntetése miatt rövidtávú anyagi elő­ nyökkel próbálta megnyerni a munkásság bizalmát, középtávon a *gazdasági teljesítőképes­ ség fenntarthatóságának* problematikus volta miatt kudarcot vallott, ráadásul ismétlődött a már jól ismert módszer: a forradalom óta jelentkező jövedelem-többlet a hatvanas évek ele­ jére elinflálódott, jórészt a lopakodó fogyasztói áremelkedés és a növekvő adóprás miatt.⁷⁰⁴ A *gazdaságpolitikai status quo ante* visszatérése a hatvanas évek közepéig, a reformpárti fordulatig azonban súlyos árat követelt: keretet biztosított egy szakmailag felkészült, ugyan­ akkor mégis kifutó szakmunkás-generáció kiszorításához. Az üzemi közhangulat már 1957- ben is lakmuspapírként jelezte a „régidők régi dalainak” visszatérését, ugyanakkor a már 1956-57-ben a munkástanács-ülések napirendjén szereplő kérdések – a termelés-szervezés

⁷⁰³ Somlai, 2017. 210–227.

⁷⁰⁴ Botos, 2007. 12.

racionalizálásától a külföldi adoptálható modellek követéséig – a régi problémák megoldatlansága miatt továbbra is napirenden maradtak, bizalmas körben továbbra is élénken foglalkoztatták az üzemi közvéleményt. Az ötvenhatal kapcsolatos félelmek még a mechanizmus-reform előkészítése során is olyan erősnek bizonyultak, hogy nem mutatkozott reális esély a munkástanácsok „visszatérésére”. A nyolcvanas évek második feléig kellett várni arra, hogy az égető gazdasági problémák a magukat munkástanácsnak nevező üzemi „alternatív szervezetek” ülésein vetődjenek fel újra.

XIV. ÖSSZEGZÉS – KUTATÁSI EREDMÉNYEK

1. A munkástanács nem kizárólag magyar jelenség volt, hanem illeszkedett a desztalinizációs hullám által megnyitott alternatív közgazdasági gondolkodás és szocialista keretek között kifejlődő reformpolitizálás főáramához, ebben az értelemben pedig a Közép-Kelet-Európára is kiterjedő szovjet zóna belső, ötvenes évekbeli történetének integráns része. A munkástanács, mint az ipari öngazgatás kulcsintézménye neutrális eszményként perspektívát, azonosulási lehetőséget és közös platformot jelentett mindazoknak, akik akár politikai, akár szakmai alapon elleneztek a szovjet gazdasági modell mechanikus másolását, és alternatíváját keresték a „bürokratikus koordinációt” működtető központosított, tervutasításos gazdaságirányítási szisztémának, valamint hittek a rezsim demokratizálhatóságában. Ebből is következik az a forradalom és ellenállás alatt megnyilvánuló nagyfokú kooperációs képesség, hogy egymástól nagyon különböző életúttal rendelkező szereplők meg tudták találni a közös hangot a válsághelyzet megoldására és meg tudták tenni a kezdő lépéseket a munkástanács keretei között az eszményeiknek alapjaiban megfelelő közös jövő felé.

2. A magyarországi munkástanácsok specifikuma az, hogy a lengyel és jugoszláv modellel ellentétben nem békeidőben, hanem a politika szükségállapotában keletkeztek, így magukon viselik az ideiglenesség és kiforratlanság jegyeit, illetve nagyban megnehezül az összehasonlíthatóság is az időben valamelyest korábbi két struktúrával. A magyar munkástanácsok története e másik két országgal ellentétben nem egy teljes utat végigjárt, lezárt történet, hanem sokkal inkább félbeszakadt epizódok sora, kusza és elvarratlan szálak összessége. Az ötvenhatos magyar munkástanácsok tapasztalata igazolta, hogy *politikai és gazdasági válsághelyzet* idején az iparvállalat irányításában a közvetlen munkavállalói részvétel jótékony szerepet tölt be és képes ellátni adminisztratív és műszaki tervezéssel kapcsolatos feladatokat is, ugyanakkor azzal kapcsolatban továbbra is sok kérdőjel mutatkozik, hogy békeidőben mennyire lett volna sikeres a nyereséges gazdálkodás elérése terén, s a szociális transferek biztosítása tekintetében. A kibontakozásra rendelkezésre álló szűkös történelmi periódus miatt nem adható megnyugtató válasz arra, hogy a bürokratikus koordinációt felváltani kívánó, a munkástanácsok hálózata révén az állami vállalatokat szakmánként integráló, iparkamarák által ellenőrzött decentralizált iparvezetési struktúra

menyivel tudott volna versenyképesebb, eredményesebb lenni és jobb életnívót biztosítani a munkáskollektíváknak az ötvenes években kiépült rigid és centralizált szisztémájához képest.

3. A munkástanácsok noha pótolta klasszikus szakszervezeti funkciókat és történetileg rokoníthatók a XIX. századi gyökerű munkásmozgalom egyes normatív értékeivel (pl. egyenlőség eszménye, egyenlő munkáért egyenlő bér elve, munkásrészvételre vonatkozó szindikalista követelések), kutatásaim alapján nem látom tartalmilag kellően megalapozottnak azt a gyakran előforduló szakirodalmi tézist, mely *történeti kontinuitást* feltételez a névleg azonos, vagy hasonló 1918-19-es, illetve 1944-45-ös munkástanácsokkal, üzemi tanácsokkal. Az '56-os munkástanácsok programja, tagságának sajátosságai sokkal inkább az ötvenes évek folyamataiból érthetőek meg. Olyan bázis-demokratikus fórumokról és intézményekről beszélhetünk, melyek rendezett körülmények között biztosítani tudták a vezetők legitimitását, a többség konszenzusán alapuló kiválasztását. Emellett megteremtették a felelősségre vonhatóság intézményét is, eleven kapcsolatot tartottak fenn a vezetők és a képviseltek között. A működési mód tekintetében többféle forma és működési mechanizmus is körvonalazódott: domináns volt a testületi működés, de az erős személyközpontú vezetési- és döntéshozatali eljárásokra is volt példa; mindezt a helyi munkásmozgalmi hagyományok erőssége, az ötvenes évek tapasztalati horizontja, illetve a pozícióba kerülő vezetők egyéni felkészültsége, szocializációja határozta meg. A politikailag képzettebb tagság gondolkodásának íve a „szabadság és tulajdon” problémaköre mentén formálódott. Előbbi a *politikai és szakmai érdekképviselő* formáinak kidolgozásában nyilvánult meg, utóbbi a *munkásjólét* megteremtésének kérdéskörét jelentette – e tekintetben a nyereségrészesedéstől a csoporttulajdon realizálásán keresztül a tulajdonosi társadalmat erősítő munkásrészvényekig fogalmazódtak meg javaslatok.
4. A munkástanácsok a hétköznapi üzemvezetési gyakorlatok mellett, a „szocializmus magyar útjának” kidolgozása során a *politika alapkérdéseinek* napirendre vételéig is eljutottak, azaz igyekeztek definiálni a legitimitás kritériumait, megalkotni a hatalommegosztás ideális rendjét, a végrehajtó hatalom ellenőrizhetőségének mikéntjét, a társadalomrendezkedés alapelveit. Különös tekintettel a gazdasági és társadalmi munkamegosztásban jelentkező egyenlőtlenségek, igazságtalanságok feloldására, melyet a „kizsákmányolás” problémájaként kezeltek. A szovjet modell strukturális

válságára adott válaszok kidolgozása során nem meghaladott, hanem helyes útnak tartották a képviseleti demokráciát, a közjó előmozdítására irányuló állami feladatok ellátását pedig decentralizált struktúrában képzelték megvalósítani, így kiemelt szerepet szántak a széles körű döntéshozó-végrehajtó funkciókkal felruházott öngazgató-önkormányzó testületek szerepének. A munkásság és létrehozott üzemi szervezetei testesítik meg a magyar forradalom azon szeletét, mely a legkevésbé tekinthető szocializmus-ellenesnek, eszmetörténeti szempontból programjuk és értékeik pedig a demokratikus baloldal politikai hagyományvilágának egyik méltatlanul elhanyagolt fejezetét jelentik.

5. A tanácsok többségét adó, politikai előélettel és tudással nem rendelkező munkások nem izmusok, absztrakt ideák és tételesen leírható ideológiák mentén cselekedtek. Politikai jellegű megnyilatkozásaikban leggyakrabban a „nép, demokrácia, szocializmus” fogalmak fordulnak elő, a legkülönfélébb szövegösszefüggésben és tartalommal. E politikai perspektíva fogalmakban a társadalom tagjainak életelveit adó hagyományos erkölcsi értékeket és a népi igazságérzetből levezethető, a társadalom- és államberendezkedés jellegére vonatkozó kritériumokat foglalták össze, sűrítették egybe. Emiatt nem tartom célravezetőnek a kutatások azon irányát, mely a szociáldemokráciával, vagy valamely kommunista eszmetannal igyekszik mechanikusan azonosítani a sokszínű munkástanácsok által képviselt értékrendet. A munkástanácsok az államszocialista rendszert republikánus-baloldali alapokon kritizálták, ugyanakkor rendszerváltó javaslataik mégsem a szovjet típusú bolsevik rendszer baloldali kritikai hagyományával mutatnak rokonságot. Ilyen értelemben nem az volt a céljuk, hogy a „társadalmi mérnökség” jegyében a szocializmus létező modelljét „továbbfejlesszék” egy morálisan igazolt politikai utópia irányába (pl. tanácskommunizmus, anarchizmus stb.) A munkástanácsoknak a Rákosi-korszakkal kapcsolatosan nem az volt a legfőbb problémája, hogy az „nem eléggé kommunista”. Éppen ellenkezőleg: nem tartották azt demokratikusnak; továbbá elfogadhatatlannak tartották azt, hogy az alsóbb néprétegek felzárkóztatását és a társadalmi különbségek csökkentését egy politikai diktatúra keretei között, erőszakos elit- és tulajdonváltások útján igyekeztek végrehajtani, nem pedig a jogszerű keretek betartásával.
6. A forradalmi munkástanácsok a jövőre vonatkozó demokratikus politikai víziójuk megfogalmazása során nem utópiák realizálásán fáradoztak, hanem a modern

magyar politikai eszmetörténet klasszikus fogalmaihoz, intézményeihez és eszköztárához nyúltak, a megváltozott korkövetelményeknek megfelelően igyekeztek újra-definiálni azokat. Ebben az értelemben a dolgozatban bemutatott munkástanácsi színvállások, programok és elvek szintén azt erősítik, hogy a magyar '56 a forradalom antik, a „normálállapotok helyreállítását” jelentő felfogásával (*revolúció*) mutat rokonságot. Mint bemutatni igyekeztem, a „magyar módra” felépítendő szocializmus olyan, a magyar politikai hagyományokra alapozó komplex válaszkísérlet volt, melynek részeként szorgalmazták a köztársaság helyreállítását, új választások alapján korporatív elemekkel felruházott kétkamarás parlament felállítását, a gazdaságban erős állami beavatkozást, valamint a magángyarapodás keretek közötti lehetővé tételét; a társadalmi igazságosság jegyében pedig progresszív adórendszert tartottak szükségesnek.

7. A dolgozatban igyekeztem bemutatni, hogy a korai Kádár-rendszerben a megtorlás és a konszolidáció kezdettől fogva egy egyirányú politikai folyamat két arca, nem egymást kronologikusan követő két politikatörténeti periódus; e két szintér kezdettől fogva egymással párhuzamosan jelen volt, és ráhatással bírtak egymásra. A rezsím egyik oldalán az alternatív elit kiiktatása érdekében a megtorlásra fókuszált, mely nem kerülte el a munkásságot sem. *Emellett* viszont egy komplex, kezdetben több szintéren zajló hatalmi küzdelem keretei között, egy új rendszerépítés előkészítő műveleteként, kezdő fázisaként a háttérben tárgyalásokat folytatott az alternatív elit gondolatvilágának feltérképezésére. Tette mindezt annak érdekében, hogy kiszűrje, mi használható abból és építhető be esetlegesen a szocializmus későbbi, kádárizmus néven elhíresült magyar arculatának kidolgozása során. Így a munkástanács, mint rendszeridegen intézmény ugyan történelmileg *ad acta* került, viszont a munkásság bennük megnyilvánuló speciális igényeit a maga módján mindvégig a gazdaságpolitikai kontextus részeként kellett számon tartania a hatalom birtokosainak a rezsím stabilitása érdekében.
8. A magyarországi szocializmusnak a kádári MSZMP általi újrapozicionálása során a munkástanácsok októberi tapasztalata mellett a kortárs nemzetközi mintákat is élénken tanulmányozták. Apró Antal felügyelete mellett komoly gazdasági szakembergárda fáradozott egy olyan *hibrid modell* kidolgozásán, melynek fókuszában a közvetett munkásrészvétel olyasfajta bevezetése állt, mely megfér a rendszer által

tolerált keretek között, s nem fenyeget egy politikai munkásellenzék kialakulásával; továbbá szerepénél fogva nem ütközik a központosított szocialista államgazdaság fenntartásának igényével sem.

9. A mintavétel tárgyául választott KGM Gépipari Igazgatóság alá tartozó üzemek és a szegedi életrajzok is azt igazolják, hogy a munkástanács tagsága a politikai diktatúra homogenizációs törekvése ellenére tükrözte a *társadalom sokszínűségét*. Mindez nem az „ellenforradalom aknamunkájának” volt betudható, ahogyan azt az állambiztonság és a Kádár-rendszer ellenforradalom-narratívája igyekezett hangsúlyozni, hanem a társadalmi szerkezetváltásból következett. A Szeged városi munkástanács-tagok életútja rámutat arra a kevésbé hangsúlyozott sajátosságra, hogy az ötvenhatos akarategységen és összetartozás-tudaton a börtön utáni újrakezdés és társadalmi re-integráció időszakában komoly törések mutatkozhattak, sőt a forradalmi részvétel az érte fizetett ár miatt akár még heroikus életesemény helyett negatív emlékként is rögzülhetett. A kádári diktatórikus hatalom – rombolva a társadalmi kohéziót – megpróbálta kijátszani, megosztani az egykori bajtársakat. Tette mindezt oly módon, hogy a szabadulás után kijelölt kényszerpályák közül történő választás során oly utakat is felkínált, mely megnehezítette a néhai forradalmárok „békeidőbeli”, harmonikus együttélését, így pl. egymás megfigyelésén keresztül felerősíthetett a mélyben lapangó egymás iránti antipátiát, ráerősített a másikkal szemben bizonyos negatív érzületekre.

XV. FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6. II/6. Monográfiák – 23. kötet (Munkástanácsok)

1. 12. 4. Megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinek iratai, Csongrád megye I. (1956–1962). 4. doboz

2.2.2. 6-os kartonok

3.1.2. M-21125 „Sándor László” fn. hálózati személy dossziéja

3.1.2. M-32393 „Csongrádi” fn. hálózati személy dossziéja

3.1.2. M-32114 „Kurucz” fn. hálózati személy dossziéja

3.1.2 M-35212 „Tordai” fn. hálózati személy dossziéja

3.1.2 M-20597 „Kerekes Győző” fn. hálózati személy dossziéja

3.1.5. O-11804/1 „Munkástanácsok”

3.1.5. O-11804/1a „Munkástanácsok”

3.1.5. O-11804/2 „Munkástanácsok”

3.1.5. O-11028/1 Nemzeti Felszabadító Bizottság

3.1.5. O-12989/2. Tunyogi Csapó János személyi dossziéja, II. kötet.

3.1.5. O-14975/248. Vörös Péter

3.1.5. O-14967/293. Pintér Jenő

3.1.5. O-14967/509 Vágvölgyi János

3.1.5. O-14967 Vörös Péter

3.1.5 O-19313/1. Egyesült Izzó

3.1.9. V-141797 Rácz Sándor és társai

3.1.9. V-150354 Ellenséges tevékenység a budapesti munkástanácsokban

3.1.9. V-150353 Munkástanácsok Magyarországon 1956–57-ben

3.1.9. V-142428 Dudás István és társai

3.1.9. V-145747. Perbíró József és társai

3.1.9. V-145749 Skultéti Medárd és társai

3.1.9. V-163072. Godó Illés vizsgálati dossziéja (I. kötet)

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXV. 1. a. 1, 3. ő. e. MSZMP Budapesti Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei

XXXV. 1. c. 1. ő. e. Agitációs- és Propaganda Osztály (APO) iratai

XXXV. 1. d. 1. ő. e. Közigazgatási- és Adminisztratív Osztály (KAO) iratai. BM, BRFK, karhatalom jelentései, feljegyzései az ellenforradalom alatti és az utáni tevékenységről, feladatokról, személyi problémákról (1956. november 16.-1957. december 3.)

XXXV 1. g. 9. ő. e. Munkástanácsok iratai és a munkástanácsokra vonatkozó iratok (1956. október 23-1957. február 28.)

XXXV. 16. a. 3. ő. e. 3. doboz. A XI. kerületi pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei (1957-1958)

XXXV. 29. a. 1. ő. e. Belügyminisztérium MSZMP Bizottságának iratai, Vezető testületek iratai (1956-1971)

XV. 21. 1. tétel. Munkástanácsok

XXV. 4. f. 7109/1957. 386-389. dobozok. Rácz Sándor és társai

CEU OSA (Central European University Open Society Archive – Közép Európai Egyetem Nyitott Társadalom Archívuma)

300-40-4:1 Information Items (1951-1972)

300-5-47 Records of Aurél Bereznai on the 1956 Revolution: Subject Files.

Politikatörténeti- és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)

Röplapgyűjtemény

VII. 978. f.

8. ő. e. Nagy-budapesti Központi Munkástanács

10. ő. e. Üzemek, vállalatok munkástanácsai

Vegyes eredetű iratok, 1956-os Gyűjtemény

IX. 290. f.

31. ő. e. A Nagy-budapesti Központi Munkástanács iratai

37. ő. e. Kimutatások, feljegyzések a Kohó- és Gépipari Minisztérium igazgatóságaihoz tartozó vállalatok munkástanácsainak összetételéről, a leváltott igazgatók helyzetéről, a vállalatoknál történt eseményekről

38. ő. e. A Kohó- és Gépipari Minisztérium Rendészeti Osztályának jelentései a vállalatok és a munkástanácsok helyzetéről

43. ő. e. A Kohó- és Gépipari Minisztérium felügyelete alá tartozó vállalatok munkástanácsai

50. ő. e. Kerületi munkástanácsok iratai

52. ő. e. Egyéb vállalatok és szövetkezetek munkástanácsai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL XXVI-A-14. MTI könyvatosok, külföldi hírek

MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 35. ő. e. Az MDP KV 1956. július 18-21-i ülésének jegyzőkönyve

MNL OL XIX-A-2-gg. 36, 47, 48. dobozok. Apró Antal miniszterelnök-helyettes iratai

MNL OL M-KS 288/22. f. MSZMP KB Agitációs- és Propaganda Osztály iratai

3. ő. e. Tömegszervezetekkel, intézményekkel, sajtóval kapcsolatos anyagok (1957)

5. ő. e. A KB Irattárából pótlólag érkezett anyagok

MNL OL M-KS 288. f. 30/7. ő. e. MSZMP KB Adminisztratív Osztály iratai, Honvédelmi Minisztérium (1958)

MNL OL XIX-1-B-z 11. doboz. Belügyminisztérium Kollégiumának ülései

MNL OL XIX-A-39-b/1 Gazdasági Bizottság iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (MNL CSML)

XXV. 9. c. A Csongrád Megyei Bíróság büntetőperes iratai. NBI.778/1957. Skultéti Medárd és társai, I-IV. kötet.

MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának Archívuma. I. fond, 10. csoport, 26. ő. e. Az ellenforradalomról és az abban részt vett személyekről beadványok, levelek. 1957. január 18.-december 30.

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény (MN KGY - 1956-os gyűjtemény)

MN KGY 3. d. 5. ő. e. Parancsok

MN KGY 10. d. 2. ő. e. A 2. karhatalmi ezred története

MN KGY 10. d. 1. ő. e. 1. honvéd forradalmi ezrendparancsnokság története, 1956. november 9. –1957. április 30.

MN KGY 13. d. 1. ő. e. Petőfi Sándor Katonai Politikai Akadémia története 1956. október 23-tól napjainkig.

MN KGY 14. d. 8. ő. e. XI. kerületi karhatalmi század eseménynaplója.

MN KGY 277/3796/11. sz. mikrofilm. „*A Szegedi Honvéd Tiszti Karhatalom története 1956. november 18-tól napjainkig*”

1956-os Intézet Oral History Archívum (OHA)

527. sz. Sz. Nagy Sándor-interjú (1993). Készítette: Kőrösi Zsuzsanna

193. sz. Abód László-interjú (1988-1989). Készítette: Molnár Adrienne

Újságok, napilapok, időszaki kiadványok

Kohó- és Gépipari Közlöny

Magyar Közlöny

Népszabadság

Népszava

Népakarat

Újítók Lapja

Szegedi Néplap

Könyvek, fejezetek, monográfiák:

Angyal, 1991. = Angyal István: *Saját kezű vallomás.* (Szerk. Eörsi László). Budapest.

Államellenes bűncselekmények, Sz. n.: *Államellenes bűncselekmények.* BM Tanulmányi és Kiképzési Főcsoportfőnökség, Budapest, 1967.

Bana, 1996. = Bana József (szerk. és mások): *Győr 1956. I. kötet. Győri tanulmányok. Dokumentumgyűjtemény.* Győr, Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata.

Bara, 1996. = Bara Zoltán (szerk. és mások): *Összehasonlító gazdaságtan. Bevezetés a gazdasági rendszerek elméletébe.* Budapest, Aula Kiadó.

Bartha, 2009. = Bartha Eszter: *A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában 1968–1989.* Budapest, L'Harmattan.

Belényi, 2004. = Belényi Gyula: *Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965.* Budapest. MTA doktori értekezés.

- Benyó, 2004.** = *A munkavállalói részvétel intézménye: az üzemi tanácsok helyzete a mai Magyarországon.* Doktori (PhD) értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Berend, 1988.** = Berend T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bódy, 2013.** = Bódy Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között.* Egyetemi jegyzet. Budapest, PPKE-BTK.
- Bottoni, 2014.** = Bottoni, Stefano: *A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig.* Budapest, MTA-BTK.
- Bögre, 2004.** = Bögre Zsuzsanna: *Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában (1948-1964).* Budapest, Dialóg Campus.
- Carson, 1990.** = Carson, Richard L.: *Comparative economic systems. Socialist Alternatives.* New York.
- Czuprák–Kovács, 2017.** = Czuprák Ottó–Kovács Gábor: *A szervezetvezetés elmélete. A közszolgálati szervezetek vezetésének elméleti alapjai.* Budapest, Dialóg Campus.
- Enyedi–Körösi, 2004.** = Enyedi Zsolt–Körösi András: *Pártok és pártrendszerek.* Budapest, Osiris.
- Farkas, 2003.** = Farkas Csaba: Csongrád megye. In: Szokolczai–Á. Varga, i. m. 199-233.
- Ferrero, 2001.** = Ferrero, Guglielmo: *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben.* Budapest, Kairosz.
- Galambos, 2016.** = Galambos István: *Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseihez.* Doktori (PhD) értekezés. PPKE-BTK.
- Germuska, 2006.** = Germuska Pál: Komárom megye. In: Szokolczai, 2006. 211-257.
- GécziSzrenka, 2012.** = Géczi József Alajos–Szrenka Éva (szerk.): *8 napért 8 év: a munkás-tanácsok 1956-ban és ami utána jött.* Szeged, Bába.
- Giddens, 2008.** = Giddens, Anthony: *Szociológia.* Budapest, Osiris.
- Gróf–Kisgyörgy–Vámos, 2008.** = Gróf Gabriella–Kisgyörgy Sándor–Vámos István (szerk.): *A dolgozói részvétel és az üzemi tanácsok munkájának megszervezése.* Budapest, Friedrich Ebert Stiftung.
- Gyarmati, 2013.** = Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL-Rubicon.
- Hamvas, 1988.** = Hamvas Béla: *Az öt géniusz.* Szombathely, Életünk Kiadó.
- Hegedüs, 1992.** = Hegedüs B. András (szerk.): *Ötvenhatról nyolcvanhatban.* Budapest, Századvég.
- Horváth, 2003.** = Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Kardelj, 1955.** = Kardelj, Edvard: *A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban*. Budapest.
- Kende, 2006.** = Kende Péter: *Eltékozolt forradalom?* Budapest, Új Mandátum.
- Kis, 2012.** = Kis András: *A Salgótarjáni Acélgyár története 1956-ban*. Salgótarján, Nógrád
- Kiss, 2012.** = Kiss András: *A Salgótarjáni Acélgyár története 1956-ban*. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 63. Salgótarján.
- Kolaja, 1959.** = Kolaja, Jiri: *A Polish factory: a case study in workers' participation in decisions in industry*. University of Kentucky Press.
- Konok, 2006.** = Konok Péter: „...a kommunizmus gyermekbetegsége? Baloldali radikalizmusok a 20. században. Budapest, Napvilág.
- Kónyáné–Petrikné, 2017.** = Kónyáné Kutrucz Katalin–Petrikné Vámos Ida: *Ügynöksorsok – ügynök? sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai*. Budapest, NEB.
- Kornai, 1993.** = Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Rt.
- Kovrig, 2016.** = Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Krausz, 2008.** = Krausz Tamás: *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Budapest, Napvilág.
- Litván, 2008.** = Litván György: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok*. Budapest, Osiris.
- Lomax, 1989.** = Lomax, Bill: *Magyarország 1956*. Budapest, Aura Kiadó.
- Lóránt, 2015.** = Lóránt Károly (szerk.): *A rendszerváltáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések*. Lakitelek, Antológia Kiadó.
- M. Kiss, 2011.** = M. Kiss Sándor: *Közelítések – 1956. Tanulmányok, esszék, előadások*. Budapest, Kairosz.
- M. Kiss–Kahler, 1997.** = M. Kiss Sándor–Kahler Frigyes: *Kinek a forradalma? Erőszak-szervezetek 1956-ban a fordulat napja, ismét sortűzek, a nagy per*. Budapest, Püski.
- M. Szebeni, 2010.** = M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az új Németországért*. Budapest, Magyar Szemle Alapítvány.
- Marek, 2012.** = Marek Viktor: *A dorogi szénmedence településeinek története az 1956-os forradalom fényében*. Doktori értekezés (PPKE-BTK).
- Mazzoleni, 2006.** = Mazzoleni, Gianpietro: *Politikai kommunikáció*. Budapest, Osiris.
- Mitrovits, 2010.** = Mitrovits Miklós: *A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika 1980–1981*. Budapest, Napvilág.

- Molnár, 1967.** = Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. A polgári magyarázatok bírálata*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Molnár, 1969.** = Molnár János: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Orgoványi, 2006.** = Orgoványi István: Tolna megye. In: Szokolczai, 2003. 359-397.
- Nagy, 1945.** = Nagy István: *Bérmunkások (Munkásjelleme)*. Kolozsvár, Józsa Béla Athenaeum kiadása.
- Pánczél, 2015.** = Pánczél Hegedűs János: *Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc*. Budapest, NKE Szolgáltató Kft.
- Rainer, 2011.** = Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, L'Harmattan.
- Rainer, 2016.** = Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*. Budapest, Osiris.
- Rainer-Valuch, 2017.** = Rainer M. János-Valuch Tibor (szerk.) *Munkások '56*. Budapest, OSZK-1956-os Intézet Alapítvány.
- Ripp, 2002.** = Ripp Zoltán: *Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest, Korona Kiadó.
- Russell, 2004.** = Russell, Bertrand: *A hatalom. A társadalom újszerű elemzése*. Budapest, Typotex.
- Salamon, 2004.** = Salamon Konrád: *Magyar történelem 1914-1990*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Sartori, 1999.** = Sartori, Giovanni: *Demokrácia*. Budapest, Osiris.
- Schuller, 2006.** = Schuller Balázs: Példaképek lázadása? A magyar bányásztársadalom 1956-ban. In: Birchner Erzsébet-Schuller Balázs: *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956*. Sopron, Központi Bányászati Múzeum Alapítvány.
- Standeisky, 2010a.** = Standeisky Éva: *A szabadság megtapasztalása ötvenhatban*. Budapest, MTA doktori értekezés.
- Standeisky, 2010b.** = Standeisky Éva: *Népuralom ötvenhatban*. Pozsony-Budapest, Kalligram-1956-os Intézet.
- Sz. n.:** *A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában*. MTA Közgazdaságtudományi Intézete. Budapest, 1955.
- Szabó, 1974.** = Szabó Bálint: *Népi demokrácia és forradalomelmélet*. Budapest, Kossuth.
- Szokolczai-Á. Varga, 2003.** = Szokolczai Attila-Á. Varga László: *A vidék forradalma, 1956*. I. kötet. Budapest, BFL-1956-os Intézet.
- Szokolczai, 2006.** = Szokolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956*. II. kötet. Budapest, BFL-1956-os Intézet.

Szakolczai, 2016. = Szakolczai Attila: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata.* Budapest, BFL.

Szamuely, 1986. = Szamuely László: *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése. A szocialista gazdaság mechanizmusának kutatása 1954–1978.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Szamuely–Csaba, 1998. = Szamuely László–Csaba László: *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban.* Budapest, Magyar Szemle Alapítvány.

Takáts, 2007. = Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet.* Budapest, Osiris.

Thompson, 2007. = Thompson, Paul: *Az angol munkásosztály születése.* Budapest, Osiris.

Tomka, 2009. = Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a XX. században.* Budapest, Osiris.

Török, 2017. = Török Gábor: *A lakott sziget. Utazás a politika világába.* Budapest, Atheneum.

Varga, 1994. = Varga László: *Az elhagyott tömeg 1950–1956.* Budapest, BFL-Cserépfalvy.

Zachar, 2014. = Zachar Péter Krisztián: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között.* Budapest, L'Harmattan.

Forráskiadványok

Á. Varga–Pásztor, 2002. = Á. Varga László–Pásztor Cecília (szerk.): *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára.* II/1. kötet. Salgótarján.

Bank, 2017b. = Bank Barbara: *Sopron 1956. Sopron város eseményei a forradalom és szabadságharc alatt.* Sopron, MNL Győr-Sopron Megye Soproni Levéltára.

Bank–Mészáros, 2017. = Bank Barbara–Mészáros Gyula: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc Sümegen és a sümegi járásban.* Veszprém, MNL VML.

Cseh, 2006. = Cseh Géza: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból Szolnok megye.* Jász-Nagykun-Szolnok Megye Levéltári Közleményei 8. Szolnok.

Csomor–Kapiller, 2006. = Csomor Erzsébet–Kapiller Imre (szerk.): *'56 Keszthelyen és a keszthelyi járásban. A forradalom és megtorlás dokumentumai, kronológiája és személyi adattára.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.

Fejér–Vasvári, 2002. = Fejér Dénes–Vasvári Vilmos: *Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen. Milleniumi számadás I-III.* Szeged, POFOSZ.

Hegedűs–Rainer, 1989. = Hegedűs B. András–Rainer M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján I. A két közgazdasági vita.* Budapest, Századvég.

- Horváth–Ripp, 1997.** = Horváth Julianna–Ripp Zoltán (szerk.): *Ötvenhat októbere és a hatalom*. Budapest, Napvilág.
- Illyés, 2016.** = Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek 1956–1957*. Budapest, MMA Alapítvány.
- Kemény–Lomax, 1986.** = Kemény István–Lomax, Bill (szerk.): *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Párizs, Magyar Füzetek.
- Kozák–Molnár, 1993.** = Kozák Gyula–Molnár Adrienne (szerk.): *„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!” Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből*. Budapest, Századvég-1956-os Intézet.
- Mindszenty, 2015.** = Mindszenty József: *Emlékirataim*. Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán–Soós Viktor Attila. Budapest, Helikon.
- Molnár–Kőrösi–Keller, 2006.** = Molnár Adrienne–Kőrösi Zsuzsanna–Keller Márkus (szerk.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. Budapest, 1956-os Intézet.
- Nagy, 2006.** = Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956-1957*. Budapest, Gondolat.
- Némethné–Sipos, 1993.** = Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet (1956. november 11.-1957. január 14.)* Budapest, Intera Rt.
- Rozs, 2008.** = Rozs András: A „mecseki láthatatlanok” és a munkástanácsok utóvédharcai. In: Uő (szerk.): *Pécs és Baranya 1956-ban*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár.
- Szakolczai, 2007.** = Szakolczai Attila (szerk.): *A győri Vagongyár munkástanácsa. Győr 1956. IV. kötet. Győri tanulmányok. Dokumentumgyűjtemény*. Győr, Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- Szekér, 2017.** = Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest, Jaffa.
- Valuch, 2005.** = Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris.
- Varga, 1999.** = Varga Lajos (szerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág, Budapest.

Tanulmányok

Alabán, 2017. = Alabán Péter: Munkásság-kategóriák és munkáslét. Kutatások és fogalmi keretek az ipari munkásság történeti kutatásában az észak-borsodi iparvidék vizsgálatának példáján. In: Bartha-Bezsenyi, i. m. 29–55.

Balázsy, 1956. = Balázsy Sándor: Üzemi munkástanács, vállalati önállóság, In: *Közgazdasági Szemle*, 1956/11-12. sz. (3. évf.) 1293–1306.

Bank, 2017a. = Bank Barbara: És újranyitnak a táborok... A közbiztonsági őrizet intézménye 1956 és 1960 között. In: Müller Rolf–Takács Tibor–Tulipán Éva (szerk.): *1956: erőszak és emlékezet*. Budapest, Jaffa. 165–179.

Baráth, 2007. = Baráth Magdolna: A Gazdasági Bizottság 1956–1957-ben. In: *Levéltári Közlemények*, (78. évf.) 2007/2. szám. 213–251.

Bartha, 2017. = Bartha Eszter: A munkástörténet-írás új perspektívái: Bevezető. In: Bartha Eszter–Bezsenyi Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. Budapest, ELTE BTK Kelet Európa Története Tanszék. 7–29.

Beránné–Kajári, 1992. = Beránné Nemes Éva–Kajári Erzsébet: A munkástanácsok és a szakszervezetek (1956-1957). In: *Múltunk*, 1992/2-3. sz. 70–101.

Botos, 2007. = Botos Katalin: 1956: Paradigma-váltás a gazdaságpolitikában? In: *Iustum aequum salutare*. 2007/1. (3. évf.) 5–20.

Bódy, 2017. = Bódy Zsombor: Az 1956-os forradalom és következményei az Ikarus gyárban. Kontinuitás és diszkontinuitás. In: Rainer–Valuch, 2017. 80-95.

Demeter, 2012. = Demeter M. Attila: Hannah Arendt és a közvetlen demokrácia problémája. In: *Erdélyi Múzeum*, 74. kötet, 1. füzet. 62–73.

Denitch, 1973. = Denitch, Bogdan: Die Bedeutung der jugoslawischen Selbstverwaltung. In: *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Vol. 24. (1973), Nr. 6. p. 335–346

Estrin, 1991. = Estrin, Saul: Yugoslavia: The Case of Self-Managing Market Socialism. In: *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5 (1991), Nr. 4. p. 187–194.

Feitl, 1989a. = Feitl István: Törvényerőre emelt öngazgatás. In: *Kritika*, 1989/10. 10–13.

Feitl, 1989b. = Feitl István: A magyar munkástanácsok és az öngazgatás 1956-ban. In: *Eszmélet*, 1989/2. 42–52.

Feitl, 2005. = Feitl István: Parlamentarizmus és öngazgatás az 1956-os forradalomban. In: *Múltunk*, 2005/2. 231–243.

Földes, 1984. = Földes György: Egyszerűsítés, mechanizmus és iparirányítás 1953-1956. In: *Párttörténeti Közlemények*, 1984/2. 72–108.

Gelegonya, 1994. = Gelegonya Judit: „A tervgazdaság megjavítása vagy revíziója?” Vélemények, viták az ötvenes években Péter György reformelképzeléseiről. In: Árvay János-Hegedüs B. András (szerk.): *Egy reformközgazdász emlékére. Péter György (1903–1969)*. Budapest, Cserépfalvy–T-Twins Kiadó.

Gerő, 2007. = Gerő András: A munkásosztály metamorfózisa. In: Béládi László és mások (szerk.): *Mit kezdjünk vele? Kádár János (1812–1989)*. Budapest, XX. Század Intézet. 109–124.

Glueck–Kavran, 1971. = Glueck, William F.–Kavran, Dragoljub: The Yugoslav Management System. In: *Management International Review*, Vol. 11 (1971), No. 2/3. p. 3–17.

Grzybowski, 1958. = Grzybowski, Kazimierz: Workers' Self-Government in Poland a year after. In: *The Polish Review*, Vol. 3. (1958) No ½. p. 129–130.

Gulyás, 2016. = *Leszámolás vagy igazságtétel? A szegedi gazdasági elit képe a Szegedi Népbíróság joggyakorlatában*. Kézirat a NEB Igazságügyi Munkacsoportja számára.

Gulyás, 2018. = Gulyás Martin: „A karhatalom nem más, mint az MSZMP védőhaderege.” A honvédtiszti karhatalom és a forradalmi üzemőrségek fővárosi konfliktusai. In: Ötvös István–Trieber Péter (szerk.): *A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban*. Budapest, NEB Könyvtár. 83–115.

Gyáni, 2003. = Gyáni Gábor: Előszó. In: Horváth-Pethő-Tóth, i. m. 7–14.

Gyáni, 2007. = Gyáni Gábor: Forradalom, felkelés, háború. 1956 fogalmi dilemmáiról. In: Gyáni Gábor-Rainer M. János (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban*. Budapest, 1956-os Intézet. 25–37.

Horváth, 1998. = Horváth Sándor: A Központi Munkástanács története. In: *Első Század*, 1998/1. 113–211.

Horváth, 2002a. = Horváth Sándor: 1956 történetírása a rendszerváltás óta. In: Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2002*. Budapest, 1956-os Intézet. 215–224.

Horváth, 2008. = Horváth Sándor: A munkásidentitás változása – az 1956-os forradalom leverését követő megtorlás hatásai. In: Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Budapest, Nógrád Megyei Levéltár-1956-os Intézet. 291–301.

Horváth, 2002b. = Horváth Miklós: A Nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002/4. szám. (115. évf.) 1008–1046. Pécs, Hadtörténeti Intézet.

Horváth, 2017. = Horváth Miklós: Adalékok 1956 hadtörténetéhez. Az új karhatalom és a nemzetőrség megalakításának körülményei. In: Miklós Péter (szerk.): *Forradalom közelnézetből. Az 1956-os forradalom és szabadságharc vidéki eseményei*. Hódmezővásárhely, Emlékpont Múzeum. 155–173.

Juhász, 2001. = Juhász József: A jugoszláv öngazgatási modell. In: *Múltunk*, 46. évf. (2001), 2-3. szám. p. 276–293.

K. Horváth, 2012. = K. Horváth Zsolt: A hiány. A két háború közötti munkáskultúra és a Kádár-korszak munkásmozgalmi kánonja. In: Erős Vilmos–Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 76–82.

Kavčič–Rus–Tannenbaum, 1971. = Kavčič, Bogdan–Rus, Veljko–Tannenbaum, Arnold S.: Control, Participation, and Effectiveness in Four Yugoslav Industrial Organizations. In: *Administrative Science Quarterly*, Vol. 16, No. 1, Organizational Leadership (Mar., 1971). 74–86.

Keller, 2000. = Keller Márkus: A gyár és a munkás. A Május 1. Ruhagyár munkástanácsa 1956-1957-ben. In: Körösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv VIII. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet. 274–285.

Kiss, 2009. = Kiss Dávid: A Munkásőrség megalakítása. In: *Múltunk*, 2009/3. 238–277.

Kiss, 2016. = Kiss András: Kísérletek az üzemek újjászervezésére (1945–1946). In: Mikó Zsuzsanna (főszerk.): *Levéltári Közlemények*, 86. évf. Budapest, MNL OL. 287–311.

Kiss, 2017. = Kiss András: A Csepel Autógyár 1956-ban és a forradalom után. In: Rainer-Valuch, 2017. 123–139.

Kovács, 2012. = Kovács Kikova László: A munkás-önigazgatás jelszaváról és a munkástanácsokról. In: Géczi-Szrenka, i. m. 14–20.

Knirsch, 1989. = Knirsch, Peter: The socialist market economy – myth or reality? In: *Acta Oeconomica*, Vol. 40, (1989) No. ¾. 239–242.

Körösenyi, 1989. = Körösenyi András: Ideologikum és pragmatizmus. Újjáéledő politikai tradíciók a nyolcvanas évek Magyarországon. In: Ágh Attila és mások (szerk.): *A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*. Budapest. 63–71.

Körösenyi-Illés-Metz, 2017. = Körösenyi András-Illés Gábor-Metz Rudolf: A politikai vezetők szerepe válsághelyzetekben: fogalmi-elméleti keret és kutatási kérdések. In: Körösenyi András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI.

- Kulcsár, 2017.** = Kulcsár Péter: A szociáldemokrácia és a demokratikus hagyományok folytonossága (1945–1956). In: Loppert Csaba (szerk.): *Kéthly Annát a kormányba! Magyar szociáldemokraták és az 1956-os magyar forradalom*. Budapest, Kéthly Anna Kulturális Egyesület. 145–170.
- Lange, 1958.** = Lange, Oskar: The role of planning in socialist economy. In: *Indian Economic Review*, Vol. 4 (1958) No. 2. p. 1–15.
- Linden, 1994.** = Marcel van der Linden: A munkás önszervező egyletek, történeti áttekintés. In: *Esély*, 1994/5. (5. évf.) 90–105.
- Lipset–Bendix–Zetterberg, 1998.** = Lipset, Seymour Martin–Bendix, Reinhard-Zetterberg, Hans L.: Társadalmi mobilitás az ipari társadalmakban. In: Róbert Péter (szerk.): *A társadalmi mobilitás*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 72–84.
- Lomax, 1981.** = Lomax, Bill: Az értelmiség forradalma vagy a munkásoké? In: *Magyar Füzetek* (9–10. szám), 1981. Párizs. 103–133.
- Lüdtke, 2009.** = Lüdtke, Alf: Polymorphous synchrony. German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life. In: *International Review of Social History*. Cambridge, 1993/1. (Vol. 38.) 39–84.
- Maetzke, 1953.** = Maetzke, Ernst Otto: Die Parteisprache in der Sowjetzone. Eine gruppensprachliche Untersuchung. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang I., Heft 4. 339–346.
- Maltsik, 2004.** = Maltsik Balázs: Péter György közgazdasági reformelképzelései. In: Ormos Mária-Harsányi Iván (szerk.): *Kutatási füzetek IX*. Pécs, PTE. 33–52.
- Mitrovits, 2014.** = Mitrovits Miklós: *Együtt vagy külön utakon a szocializmushoz? A desztalinizáció első szakasza Kelet-Közép-Európában*. In: *Századok*, (148. évf.) 2014/1. 91–115.
- Németh, 2011.** = Németh László: A magyar forradalomról. In: *Hitel*, 2011. április. 4–26.
- Orgoványi, 2006.** = Orgoványi István: Tolna megye. In: Szokolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956 II. kötet* Budapest. 359–397.
- Ötvös, 2016.** = Ötvös István: Legitim forradalom? In: *Kommentár*, 2016/5. 3–9.
- Pittaway, 2003.** = Pittaway, Mark: Az állami ellenőrzés társadalmi korlátainak újraértékelése: az ipari dolgozók és a szocialista diktatúra Magyarországon, 1948–1953. In: Horváth Sándor-Pethő László-Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet-munkásantropológia. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó. 71–83.
- Rainer, 1999.** = Rainer M. János: A forradalom előtti pillanat. Nagy Imre 1956 októberében. In: *Történelmi Szemle*, (XLI. évf.) 1999/1–2. sz. 109–126.

- Ripp, 1999.** = Ripp Zoltán: Az MSZMP legitimációja a Kádár-korszak kezdetén. In: Huszár Tibor (szerk.) *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962.* Budapest, Corvina. 1999. 43–54.
- Ripp, 2012.** = Ripp Zoltán: Az MSZMP és a munkástanácsok. In: Majoros István (főszerk.): *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves.* Budapest, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 477–490.
- Sipos, 2009.** = Sipos Balázs: Van-e a politikának társadalomtörténete? A politológia, a szociológia és a történetírás viszonya. In: *Aetas*, 2009/3. szám. (24. évf.) 156–166.
- Skinner 1996.** = Skinner, Quentin: Jelentés és megértés az eszmetörténetben. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern eszmetörténet cambridge-i látképe.* Pécs, Tanulmány Kiadó. 7–55.
- Somlai, 2017.** = Somlai Katalin: Egy elfogadva elvetett eszmény? A munkásönkormányzatiság kérdése a gazdasági mechanizmus reformjának előkészületeiben, 1965-1966. In: Rainer-Valuch, 2017. 210–227.
- Standeisky, 2006.** = Standeisky Éva: Eszmék az 1956-os forradalomban. In: *Múltunk*, 2006/4. 186–222.
- Sturmthal, 1961.** = Sturmthal, Adolf: The Workers' Councils in Poland. In: *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 14. (1961) No. 3. p. 379–382.
- Sturmthal, 1964.** = Sturmthal, Adolf: *Workers Councils. A study of workplace organization on both sides of the Iron Curtain.* Harvard University Press. Cambridge, 1964.
- Szabó, 2007.** = Szabó Márton: A dolgozó mint állampolgár. Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakáról. In: *Korall*, 2007/27. sz. (8. évf.) 151–171.
- Szakolczai, 2002.** = Szakolczai Attila: Munkástanács-vezetők pere a Győri Megyei Bíróság Népbírószági Tanácsa előtt. In: Bana József (szerk. és mások): *Győr 1956. III. kötet. Győri tanulmányok. Dokumentumgyűjtemény.* Győr, Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata. 251–274.
- Szakolczai, 2015.** = Szakolczai Attila: Az 1956-os Nemzetőrség megalakulása. In: Bokodi Oláh Gergely (szerk.): *Nemzetőrjelvény. Tanulmányok az 1956-os nemzetőrségről.* Budapest. 240–249.
- Szakolczai, 2017.** = Szakolczai Attila: Közvetlen és képviseleti demokrácia 1956-ban. In: *Belvedere Meridionale*, 2017/1. 6–23.
- Szalai, 1990.** = Szalai Júlia: A társadalmi integráció és dezintegráció a Kádár-korszakban. (Vázlat a polgári társadalomfejlődés esélyeiről 1990-ből). In: *Századvég*, 1990/3-4. sz. (6. évf.) 38–49.

- Szegő, 2017.** = Szegő Iván Miklós: Munkástanácsok és 1989. A munkavállalói tulajdon és a tranzakciós költségek összefüggései. In: *Rainer-Valuch, 2017.* 227–254.
- Székely, 2012.** = Székely Kocsárd Attila: A munkástanácsok emlékezete. In: Géczi-Szrenka, i. m. 20–25.
- Szigeti, 1960.** = Szigeti György: A műszaki fizikai kutatás népgazdasági jelentősége a múltban és annak perspektívája a vákuumtechnikai ipar területén. In: *MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei.* 26. kötet, 1-2. szám. Budapest. 71–106.
- Szűcs, 2014.** = Szűcs Zoltán Gábor: Politika egy tökéletlen világban. A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről. In: *Politikatudományi Szemle,* 2014/4. 7–31.
- Sztáray, 1992.** = Sztáray Zoltán: A magyar munkás útja a forradalomig 1945–1956. In: Kozák Gyula (szerk.): *Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából.* Budapest, Századvég-1956-os Intézet. 29–50.
- Takács, 2013.** = Takács Tibor: A BM II/6. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz-Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Budapest, ÁBTL-L'Harmattan. 153–181.
- Tanic, 1967.** = Tanic, Zivan: Social Composition of Workers' Councils in Yugoslavia. In: *Indian Journal of Industrial Relations,* Vol. 3. (1967) No. 1. 29–34.
- Tischler, 1998.** = Tischler János: A fordulat „hosszú éveit” Lengyelországban, 1944–1948. In: Ständeisky Éva-Kozák Gyula-Pataki János-Rainer M. János: *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* 1956-os Intézet. Budapest, 1998. 65–87.
- Tomić–Pavleski, 2015.** = Tomić, Đorđe–Pavleski, Stefan: Das werktätige Volk ohne Arbeit: Arbeitslosigkeit und Selbstverwaltung im sozialistischen Jugoslawien als Forschungsgegenstand: eine kritische Bestandsaufnahme. In: *Südosteuropäische Hefte,* Vol. 4. (2015), Nr. 2, p. 73–90.
- Tóth, 1999.** = Tóth Eszter Zsófia: A Csepel Vas- és Fémművek Munkástanácsainak története. In: *Múltunk,* 1999/4. 162-199.
- Tóth, 2005.** = Tóth Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. In: *Múltunk,* 2005/4. sz. (45. évf.) 78–99.
- Tuong, 2014.** = Tuong Vu: Workers under Communism: Romance and Reality. In: S. A. Smith (ed.): *Oxford Handbook on the History of Communism.* Oxford University Press. 471–487.
- Trieber, 2018.** = Trieber Péter: A Magyar Néphadsereg újjászervezése 1957-ben. In: Ötvös István–Trieber Péter (szerk.): *A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban.* Budapest, NEB Könyvtár. 41–67.

Valuch, 2012. Munkás-társadalom-történet. Közelítések és fogalmi kérdések. In: *Korall*, 2012/49. 5–17.

Valuch, 2017a. = Valuch Tibor: Munkáslét Magyarországon. A második világháborútól az 1960-as évek végéig. In: Rainer-Valuch, 2017. 32–57.

Valuch, 2017b. = Valuch Tibor: A jelenkori munkástörténet Kelet-Közép-Európában – historiográfiai közelítések. In: *Múltunk*, 2017/2. 4–23.

Varga, 2017. = Varga László: Munkás-munkásság-munkástanácsok, történelmi távlatban. In: Rainer-Valuch, 2017. 13–32.

Verba-Shabad, 1978. = Verba, Sidney–Shabad, Goldie: Workers’ Councils and Political Stratification: The Yugoslav Experience. In: *The American Political Science Review*, Vol. 72. (1978) No. 1. p. 82–95.

Ward, 1957. = Ward, Benjamin: Workers’ Management in Yugoslavia. In: *Journal of Political Economy*, Vol. 65. (1957) No. 5. 373–386.

Online tartalmak:

ÁBTL Állambiztonsági archontológia - <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1>.

Bibó, 1990. = Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. IV. kötet (1935–1979). Online elérhető: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/537.html> (2018. 05. 02.)

János, 1991. = II. János Pál pápa: *Centesimus annus. Enciklika a Rerum novarum kibocsátásának századik évfordulója alkalmából*. Online elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86>. (2019. 03. 27.)

Jessen, 2011. = Jessen, Ralph: Diktatorische Herrschaft als kommunikative Praxis. *Überlegungen zum Zusammenhang von „Bürokratie“ und Sprachnormierung in der DDR-Geschichte*. Online elérhető: <http://pressegeschichte.docupedia.de>. (2018. 05. 02.)

Kahler, 2006. = Kahler Frigyes. *A forradalom célja és tartalma - gondolatok az 1956-os forradalomról az 50. évfordulón*. Online elérhető: <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=807&lap=0>. (2018. 05. 02.)

Krausz, 2006. = Krausz Tamás: *Az 1956-os magyar munkástanácsokról*. Online elérhető: http://www.eszmelet.hu/krausz_tamas-az-1956-os-munkastanacsokrol/. (2018. 05. 02.)

Litván, 1995. = Litván György: *Vidéki helyzetkép, 1956*. Online elérhető: <https://www.tanonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/95-07/ch14.html>. (2018. 05. 02.)

NEB.hu – Tudástár menüpont, A karhatalom vezetői 1956-1957 almenüpont: <https://www.neb.hu/hu/a-karhatalom-vezetoi-19561957>; illetve Kommunista hatalombirtokosok 1956 menüpont, Belügyi vezetők 1956-1963 almenüpont. Online elérhető: <https://www.neb.hu/hu/belugyi-vezetok-19561963>. (2018. 05. 02.)

OSA Archívum. Héderváry-gyűjtemény. Online elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1544&Itemid=1518&lang=hu. (2018. 05. 02.)

Pittaway, 2006. = Pittaway, Mark: A magyar forradalom új megközelítésben: az ipari munkásság, a szocializmus széthullása és rekonstrukciója, 1953-1958. Online elérhető: <http://oro.open.ac.uk/9165/>. (2018. 05. 02.)

Politikatörténeti Intézet – Érdekegyeztetés Adattár (1956-1965). Online elérhető: <http://polhist.hu/erdekegyeztetes-1956-1965/>. (2018. 05. 02.)

Schlett, 2016. = Schlett István: A politika állapotai – „normállapot” és szükségállapot” c. előadása a Habsburg Történeti Intézet „Törvényesség és forradalom” c. konferenciáján, 2016. február 24-én. Online elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=UCfGGr2lidM>. (2018. 05. 02.)

Szakolczai, 2001. = Szakolczai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc története. Online elérhető: <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/naviga/index.htm>. (2018. 05. 02.)

Szilvay, 2018. = Szilvay Gergely: *Mit csinált a kádárista árnyékállam? – Elindult a perek56.hu*. Online elérhető: https://mandiner.hu/cikk/20180621_foldvaryne_kiss_reka_intertju. (2019. 03. 22.)

Szücs, 2015. = Szücs László: A demokrácia megmentésének elbukott kísérlete. In: Archivnet, 2005/4. szám (5. évf.). Online elérhető: http://www.archivnet.hu/politika/a_demokracia_megmentesenek_elbukott_kiserlete.html?oldal=2. (2018. 05. 02.)

Tamás, 2016. = Tamás Gáspár Miklós: Magyarország 1956 – A szocialista forradalom. Online elérhető: http://kettosmerce.blog.hu/2016/10/23/tgm_magyarorszag_1956_a_szocialista_forradalom (2018. 05. 02.)

Tamás-Szelényi, 2017. = Tamás Gáspár Miklós és Szelényi Iván vitája a szovjet rendszer természetéről. Online elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=lyRuYKGrAN0>. (2018. 05. 02.)

Valuch, 2001. = Valuch Tibor: Volt-e szocialista társadalom Magyarországon? In: *Beszélő*, 2001/4. sz. (6. évf.) Online elérhető: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/volt-e-„szocialista”-tarsadalom-magyarorszagon>. (2018. 05. 02.)

Vitézy, 2015. = Vitézy László Legvidámabb barakk c. dokumentumfilmje, 2/15. rész. Online elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=OTnOafO1FDk>. (2018. 05. 02.)

What does deep state mean? = <https://www.dictionary.com/e/politics/deep-state/>. (2019. 03. 22.)

XVI. MELLÉKLETEK

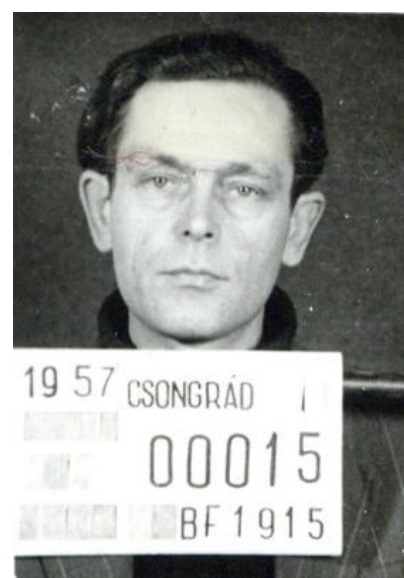
XVI.1. A Szeged Városi Munkástanács tagjainak életrajzi adatai

Skultéti Medárd (1920. október 16.–1986. január 9.): a mai Heves megyében található Terpesről elszármazott kisparaszti családban született. Elemi iskoláit Kiskundorozsmán végezte el, Szegeden járta ki a négy polgári osztályt. A család anyagi nehézségei miatt továbbtanulásra nem adhatta a fejét, így mezőgazdasági munkásnak állt, s egy két-éves mezőgazdasági tanfolyamot végzett el, melyet 1955-ben újabb szaktanfolyam követett. Rövid időn át község-házi írnokként állt közalkalmazásban. 1941. októberében bevonult katonának a szegedi V. honvéd hadtest gépkocsizó hadosztályához, ahol gyalogsági kiképzésben részesült. Alakulatával 1945-ben a Dunántúlra, majd onnan Ausztriába került, ahol amerikai hadifogságba esett. 1945. októberi szabadulását követően hazatért Szegedre és az FKgP pártszervezője lett, 1947-ben nagyválasztmányi tag és a nemzetgyűlési választásokon pótképviselő, behívására azonban nem került sor. 1951–52-ben az ifjú agronómus a bordányi Úttörő térszbe került, majd 1954-ig a Sejpi Cukorgyárban dolgozott. 1954-től 1957-es őrizetbe vételéig a Szegedi Konzervgyár alkalmazottja volt, Bordányról, illetve egy szegedi pincelakásból járt be dolgozni. Az 1956-os forradalom következtében az MDP-be beadott tagfelvételi kérelmének elbírálására már nem jutott idő. A forradalom kitörése miatt meg kellett szakítani békéscsabai kiküldetését, visszatérése után beszámolt az üzemben a termelési szerződések megkötése ügyében folytatott tárgyalásairól. 25-én közölték vele a sztrájkot, másnap pedig részt vett a Széchenyi téri tömegfelvonuláson. Október 27-én került sor az üzem egyes osztályai által delegált tagokból az ideiglenes konzervgyári munkástanács megalakítására, őt a Termelési Osztály delegálta. Honkó Mátyás helyetteseként hozzájárult ahhoz, hogy a minisztérium által jóváhagyott igazgató helyett a vállalati főmérnököt bízzák meg a munkástanács jóvoltából e feladatok ellátásával. A végleges munkástanács decemberi megválasztása során Budapesten tartózkodott, távollétében viszont bekerült ebbe a testületbe is, a választást követő napon pedig elnöki pozícióban üdvözölték. A Váci Országos Börtönben letöltött több mint három év során borbélyként és könyvtárosként foglalkoztatták, magatartását számos jelentés alakoskodónak,

„alattomosnak” és rejtőzködően ellenségesnek írta le, kisgyermekes családapaként minél hamarabb haza szeretett volna kerülni. Az 1960-as „kis amnesztiával” szabadult, majd rendőrhatósági felügyelet alá helyezték. Régi munkahelyére nem vették vissza, a sándorfalvi Új Élet téveszben talált állást, időközben pedig – mivel felesége elhagyta – élettársi kapcsolatba lépett egy helyi tanítónővel. Az állambiztonság által begyűjtött információk szerint Medárd mentális problémákkal került ki a börtönből, ismerősei körében gyakran sérelmezte, hogy létszámgondokra hivatkozva mindenhol elutasítják álláskeresési kérelmét, kitett volt az egzisztenciális fenyegetettségnek. 1970. márciusában mentesítették a jogerősen kiszabott mellékbüntetések hatálya alól, 1977. decemberében a Kiskunhalasi Járásbíróság 2500 Ft mértékű pénzbüntetésre ítélte. A rendszerváltozás előtt, 1986-ban halt meg Szegeden.⁷⁰⁵

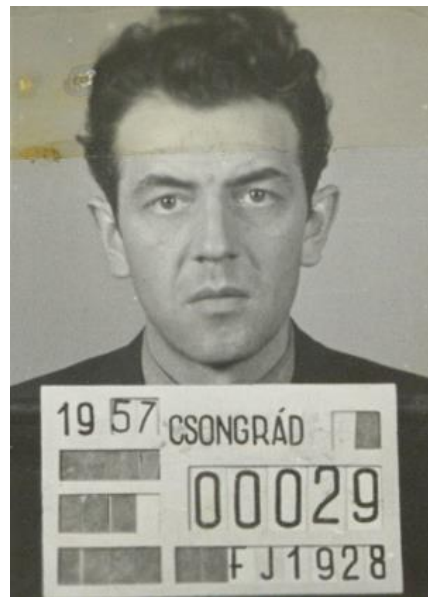
Bálint Ferenc (1915. február 18. –?): vagyontalan munkáscsaládban született, a hat elemi elvégzése után hegesztő végzettséget szerzett, illetve pincértanulónak is elszegődött a szegedi Kass Szállóba. Három bátyjából ketten a MÁV-nál álltak alkalmazásban. Paraszti származású felesége, Minyó Mária kereskedő volt, majd ruhagyári munkásként helyezkedett el, az ötvenes években pedig belépett az MDP-be. Az első házasságából született Teréz nevű lánya gépirónőként helyezkedett el, második házasságából származó gyermeke pedig 1957-es letartóztatásakor még egy éves sem volt. A húszas években alkalmi munkákat vállalt az ország különböző pontjain. Szegeden napszámos volt, 1933–39 között pedig többször is Budapestre ment, ahol a Weiss Manfred Acél- és Fémműveknél volt hegesztő. Fiatal felnőttként többször is letöltendő szabadságvesztésre ítélték. 1933-ban lopás, tulajdon elleni büntett és közveszélyes munkakerülés miatt hat hónapi fegyházra ítélték, két évvel később több mint egy évet ült lopás és orgazdaság miatt, eltiltották a közhivatal-viseléstől és három évre politikai jogait is felfüggesztették. 1936-ban újra lopás miatt ítélték el egy évre. 1941. szeptemberében lopás, orgazdaság és közokirat-hamisítás miatt kapta addigi legsúlyosabb büntetését, a Gyulai Törvényszék két év hat hónap fegyházra, tíz év jogvesztésre ítélte. 1944. novemberétől civilként került szovjet

⁷⁰⁵ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–I. 33. 1957. március 14–i kh. jkv.; VD–I. Skultéti Medárd kh. jkv., 1957. március 14.; VD–IV. Skultéti Medárd vallomása az 1957. augusztus 7–i főtárgyaláson.; ÁBTL 3.1.9. V-145749. 313. Ifju Lajos főhadnagy jellemzése („Szigorúan titkos” minősítéssel), 1960. április 6.; Uo. 314. Véleményezés az Országos Börtön részéről, 1960. április 1.

hadifogságba, ahonnan csak 1948-ban tért haza. Fogsága alatt gyanúja szerint első felesége többször is megcsalta, akivel hazatérése után kezdetben csak külön éltek, majd 1955-ben el is váltak. 1950–52 között a szegedi orvosi egyetemen és fizika-kémia szakon dolgozott hivatalossegédként, 1951-ig laboráns. Az egyetemről azt követően kellett távoznia, hogy tudomást szereztek büntetett előéletéről. 1951-től letartóztatásáig a Szegedi Vágóhidon dolgozott hegesztőként. Tanácsi megkeresésre született munkahelyi jellemzése szerint „józanéletű” és munkáját lelkiismeretesen végző alkalmazott volt. 1955-ben súlyos tüdőbetegséget diagnosztizáltak nála, mely a több mint hároméves börtönfogságnak köszönhetően tovább súlyosbodott. tovább súlyosbodott. 1956. október 24-én a hűtőgyári dolgozókkal együtt a forradalmi város feltérképezésére indult. Október 25-én a vállalati főkönyvelő megbízásából jelen volt az alakuló városi forradalmi bizottság ülésén saját üzeme képviselőjeként. Október 29-én a városi forradalmi csúcsszerv plénuma által megválasztott, bár nem annak alárendeltségében működő 15 fős ún. városi sztrájkbizottság (nov. 4. után: munkavédelmi bizottság) elnöke lett, mely a szakszervezeti székházban funkcionált. Több vallomásában is úgy foglalt állást, hogy alapvetően nem értett egyet a sztrájkjal, mindig is a munkafelvétel pártján volt, valamint elnökké választása ellen is mindig tiltakozott.⁷⁰⁶

Farkas József Tibor (1928. március 31. –?): a négygyermekes szegedi kisiparos családban született fiú apja Algyőn dolgozott asztalossegédként. A Horthy-rendszerben vitézi címet kapott, birtokot azonban nem. Béla nevű fiútestvére az '50-es években sofőrként, Ilona cukrászdai alkalmazottként dolgozott, míg Irén háztartásbeli maradt. Felesége Papp Ilona gép- és gyorsíró volt. A négy polgári osztály elvégzése után egy kétéves képzés keretében technikus vizsgát tett, kőművesként dolgozott. 1944-ben egy levente munkásszázadba sorozták be, majd Miskolcon történő fogságba esését követően a Németország felé tartó 93. gyalogezredbe került és Dániában esett hadifogságba. Sikeres szökésének köszönhetően visszatért Szegedre, beiratkozott a vegyipari technikumba. Itt azonban egy osztálytársával történő összezördülése miatt, „demokráciaellenes hírverés”

⁷⁰⁶ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–IV. *Bálint Ferenc erkölcsi bizonyítványában található büntetési tételek.*; VD–I. 115–116. *Bálint Ferenc kh. jkv. 1957. március 6.*; VD–I. 116–125. *Bálint Ferenc kh. jkv. 1957. március 6.*; VD–I. 111. *Csikós Istvánné 1957. április 15-i adatszolgáltatása.*; Bálint, 2000. 141.;

apropóján népbíróság elé állították, a vádak szerint ugyanis iskolai szünetekben „becsmérelte a demokráciát, a Vörös Hadsereget. Gyűlöletre uszított a kommunista párt ellen. A fentieken kívül bottal megütötte Benedek Pált, azután pedig lezsírozta.” A nyomozást 1946. novemberében vádemelés nélkül megszüntették, Farkas a technikum után önként jelentkezett katonai szolgálatra, hogy beteljesítse gyermekkori vágyát, azaz átélhesse a tiszté avatás élményét. 1946-ban belépett az SZDP-be, majd a pártegyesülés után az MDP tagja lett 1952-ig. 1948-ban a Magyar Néphadsereg esztergomi I. lövész zászlóaljának harcokosi századához került, majd egy évre rá a szolnoki Honvéd Vasvári Pál repülő Szakkiképző Tiszti Iskolában tanult. Ezt követően alhadnagyként került a fővárosba a Honvéd Katonai Akadémiára tanítani, ahonnét hadnagyként távozott. 1952-ben kizárták a pártból, leszerelték és tartalékos állományba helyezték. Ezután a Felnémeti Finomszerelvénygyárban lett üzemvezető 1953-ig, egy rövid csepeli kitérő után pedig visszatért Szegedre minőségellenőrnek a Kéziszerszámgyárba. 1956. áprilisában került a Paprikabeváltó Vállalat tanműhelyébe lakatosnak. Itt dolgozott a forradalom alatt is, egészen 1957. február 15-ig. A forradalom alatt a vállalat fegyveres őrségének parancsnoklásával bízták meg, ráadásul rá hárult a fegyverszerzés is. Alig néhány hetet töltött el a 42. számú Autóközlekedési Vállalatnál, amikor március 12-én őrizetbe vették. Nem deríthető ki pontosan, hogy mikor, de vagy a börtönben, vagy szabadulása után a fővárosban szervezte be az állambiztonság „Csongrádi” fedőnéven. Kifejezetten azzal a céllal helyezték át Szegedre, hogy egykori, már szabadlábban lévő egykori elitelt társai és környezetét (pl. Karácsonyi Mihály cipésműhelyét) megfigyelje. Az állambiztonság arra vonatkozó számítása, hogy Farkas tevékenységével ártani fog a megfigyelt célszemélynek és felderít valamiféle látenszen létező kapcsolati hálót az egykori bajtársak között, nem következett be. Nagy Béla őrnagy, tartótiszt többször beszámolt alárendeltje passzív magatartásáról és a feladattól való vonakodásától, a jelentésírási kötelezettség elmaradásáról és a találkozók nehézkességéről.⁷⁰⁷

⁷⁰⁷ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–IV. *Farkas József beadványa a Legfelső Bírósághoz, 1958. szeptember 27.*; VD–I. 160–161. *Farkas József kh. jkv. 1957. április 1.*; VD–I. 170–175. *Farkas József kh. jkv. 1957. április 9.*; ÁBTL 3.1.9. V-145749. 193/a., 194.; ÁBTL 3.1.2 M-32393. 11–19.

Tisóczki József (1931. május 10. –?): a kisteleki kispáros családban született fiú a polgári iskola elvégzése és két év középiskolai tanulmányok után műszerész végzettséget szerzett. Szegedre csak kovácsmester apjának halála után, 1945-ben költözött. A második világháborúban egy fővárosi híradós csapatnál tartalékos hadnagy, a hadműveletek során fogságba nem esett. Szegedre költözése után villanszerelő-tanulónak állt, majd 1946–47-ben a Gyárkémény- és Kazánépítő Nemzeti Vállalatnál dolgozott, ahol a Szakszervezeti

Ifjómunkás- és Tanoncmozgalom (SZIT) titkára is volt. Párttag állítása szerint nem volt, viszont a későbbiekben DISZ-titkári pozíciót töltött be. 1949-ben a fővárosba került, ahol a Petőfi laktanyában tiszti iskolát végzett. 1949. november 17.–1953. október 20-a között állt katonai szolgálatban. Egyéves csapatszolgálat után átvették a Zalka Máté Tiszti Iskolába. 1951-ben alhadnagyi kinevezése után Nagykőrösön szolgált. 1953-ban tbc miatt leszerelték és hadnagyként tartalékos állományba tették. Mielőtt hazatért volna szülőhelyére gazdálkodni, átmenetileg a nagykőrösi Ládagyárban helyezkedett el. 1955. őszén a MÁV szegedi, rókusi pályaudvarára került műszerésznek. Bebörtönzésekor egy három és fél esztendőes kisgyermekét volt kénytelen maga mögött hagyni, maradandó egészségkárosodást is szenvedett. A szabadulása utáni időszakról nem tudósítanak a források, utolsó állandó lakhelye 1985-ben Zugló volt.⁷⁰⁸

⁷⁰⁸ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–II. 23–24. Tisóczki József kh. jkv. 1957. március 22., ÁBTL 3.1.9. V-145749. 319/76.

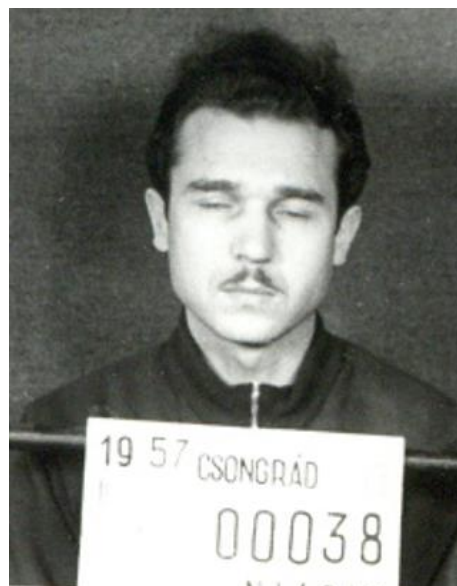
Kecskés Zsuzsanna (1924. január 28.–2014): a református családban született lány édesanyja háztartásbeli, paraszti származású apja, Kecskés István első világháborús hadirokkant volt. Bátyja ügyvéd, majd egy vegyi anyagokat forgalmazó nagyvállalat alkalmazottja, nővére tanítónő, húga női szabó, öccse segédmunkás volt az egyik szegedi kendergyárban. 1941-ben érettségizett, hat évvel később középiskolai tanári oklevelet szerzett, megtanult gépírni is. 1949. szeptemberéig Kisvárdán az orsolyiták apácainstitutójánál volt nevelőnő, majd a tanintézet megszüntetésével – követve világi nevelő kollégái példáját – fizika-kémia szakos tanárként belépett az FkgP-be. Visszatért Szegedre, ahol 1951. májusában házasságon kívül fia született. Ezt követően Hódmezővásárhelyen tanított általános iskolában, mezőgazdasági technikumban és rövid ideig gimnáziumban is. Ekkoriban a Szegedről történő ingázással járó teher és a Dugonics utcai lakásukba beköltöztetett kényszerbélők miatt mentális betegségtől szenvedett, orvosi szakvélemény szerint gyakran tört rá hisztériás roham és idegkimerülés. Ennek volt betudható az is, hogy mivel áthelyezési kérelmét elutasították, furcsa módját választotta elbocsátatásának. Tankönyvfelelősként az eladott példányokért járó összegből közel 2000 Ft-ot szétszórta az utcán és a vonat ablakából, a megyei bíróság pedig sikkasztás miatt jogerősen 1 év hat hónap börtönre ítélte, továbbá három évre eltiltotta a közügyektől. A büntetésből négy hónapot töltött le raktárosként a nagyfai KÖMI-táborban, ezt követően pedig – mivel fegyelmi eljárás keretében eltávolították az iskolából és eltiltották a tanítástól is – a fővárosban kezdte újra életét fizikai munkásként, a csepeli Magtermelő Vállalat és az újpesti Cérnagyár alkalmazásában állt. 1955. májusában gyermeke miatt visszatért Szegedre, és a Délmagyarországi Cipőgyárnál helyezkedett el, ahol a forradalom évében szakszervezeti bizalminak is megválasztották. Október 27-én az ideiglenes munkástanácsba a szabászati részleg delegáltjaként került be, majd titkári megbízást vállalt. November 4-ig végig a gyárban tartózkodott, az őrizetbe vételek miatti november 13-i sztrájkig szociális kérdések megoldásának szakmai alternatíváin dolgozott. Több mint öt év börtön után 1962. áprilisában helyzeték feltételesen szabadlábra, majd a szegedi belvárosi temető kertészeténél helyezkedett el sírgondozóként (1962. április–október), 1962–63 telén pedig édesanyjával együttműködésben gyermekruha-varrással kerestek pénzt a tápéi kisipari szövetkezetnél. 1963. május 2-án a Magyar Állami Pincegazdaság Csongrád-Szolnokvidéki üzeménél gépírói állást kapott, öt hónappal később előléptették áruforgalmi előadónak.

1964-ben könyvelői végzettséget szerzett és anyag-áruforgalmi szakvizsgát tett. 1974. áprilisában a kiskundorozsmai ÁFÉSZ előadója lett, majd innen ment nyugdíjba áruforgalmistaként 1979-ben. A rendszerváltoztatás után tagja volt az MDF-nek és a POFOSZ-nak is, 2014-ben hunyt el Szegeden.⁷⁰⁹

Nagy Imre (1919. október 26.–1984. április 14.): a munkáscsaládból származó fiú Hatvanban folytatta középiskolai tanulmányait, a reál gimnáziumi érettségit viszont már Szegeden tette le, majd hosszú éveken keresztül a MÁV alkalmazásában állt. Apja géplakatos-segéd volt, a forradalom alatt a Szegedi Köztisztasági Vállalatnál dolgozott. Egyik testvére MÁV-főka-lauz, a másik kovácssegéd, akit tagdíjfizetés hiánya miatt kizártak az MDP-ből. Egyetlen leánytestvére háztartásbeli. A Horthy-korszakban a Lippai-füzem napszámosa, a Tolnai Világlap ügynöke, a háború után

a városi tanács kötelékében ínségmunkán vett részt. Átmenetileg jogi képzésre is járt, viszont amikor 1940-ben Szentesre került, a már megszerzett MÁV-szakiskola után távirós vizsgát tett, a szakvizsga birtokában pedig forgalmistaként tevékenykedett. 1942-ben a MÁV tiszti tanfolyamát is elvégezte, majd Nagykőrösön és a szegedi rókusai pályaudvaron lett forgalmista. 1944. októberében a szüleivel a Dunántúlra utazott, majd Budapesten jelentkezett munkára a MÁV vezérigazgatóságánál és Kőszegre irányították. 1944. decemberében Sár-váron bevonult katonának, majd újoncként a galántai csendőriskolába került, innen pedig kiképzés céljából Németországba szállították őket. 1945. áprilisában Hildesheim mellett amerikai hadifogságba esett, ahonnét csak 1948. novemberében tért haza. A fogság alatt egy paraszti gazdaságban dolgozott, ahol bizalmas viszonyt ápolt a gazda leányával. Szökési kísérlet miatt 1946-ban a német megszállási övezetben a hadbírószág fegyverrejtegetés címén hat év börtönre (más források szerint fegyházra) ítélte, ebből két évet le is töltött. Hazatérése után, 1948. december 3-án internálták arra hivatkozva, hogy MÁV-tisztaként szolgálati helyét

⁷⁰⁹ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD-II. 82–85. *Kecskés Zsuzsanna kh. jkv. 1957. március 9., március 18.*; VD-IV. B47/1953/4. sz. ítélet.; VD-IV. Bf.II.346/1953./9. számú ítélet.; VD-IV. *Másodfokú ítélet, Nbf. III. 5292/1957/57. szám. 1958. március 19.*; VD-IV. *Lovas Sándor rendőr százados által készített nyílt rendőri információ, 1967. május 19.*; ÁBTL 3.1.9. V-145749. 319/83.; Uo. *Fülöp Lajos rendőr törzsőrmester által irt nyílt információs jelentés, 1972. október 19.*; Fejér–Vasvári, 2002. 743.; Géczi–Szenka, 2012. 14, 116,

elhagyva nyugatra települt. Innen 1949. májusában (más források szerint június közepén) szabadult ki, majd 1950. áprilisáig rendőrhatalósági felügyelet alá került. Ezután ismét a MÁV-nál helyezkedett el, forgalmista volt Székesfehérváron, Balástyán, illetve kilenc hónapot a Szegedi Villamosvasútnál is eltöltött. 1954. áprilisában Szegedi Textilműveknél helyezkedett el, de végül visszatért korábbi munkahelyére. 1955. szeptemberében beiratkozott a szegedi egyetem orvosi karára és gyógyszerésznek tanult. A forradalom másodéves egyetemistaként érte, 1957. januárjában az egyetemi MEFESZ vezetőségébe is bekerült. A MÁV-ot saját bevallása szerint a túl gyakori áthelyezések miatt elégette meg. A váci börtönből 1963. márciusában, hat évet követően szabadult amnesztiával. A börtönparancsnok kifejezetten jó véleménnyel bírt róla, „mégbánó” magatartása és szorgalmas gyógyszerési tevékenysége miatt. Szabadulását követően a Csongrád Megyei Tanács Gyógyszertári Központjánál, majd családi okok miatt ugyanezen szerv Pest megyei megfelelőjéhez került. 1964. februárjától a Révai Nyomdában vállalt munkát mint német-francia szakos korrektor. Felesége Fehér Ibolya, egy gyermekük született. Nyílt rendőri információ szerint „*csendes, szerény, udvarias embernek ismerik, jó anyagi körülmények között él, 2 szobás kényelmesen berendezett lakásuk van, gépesített háztartással.*” Közösségi élet helyett minden idejét a családjának szánta. 1983. áprilisában mentesítették a mellékbüntetések hatálya alól, majd egy évre rá meghalt.⁷¹⁰

Karácsonyi Mihály (1931. február 15.–?): a délvidéki Nagykikindán született fiú a négy elemi és a három gimnáziumi osztályt szülővárosában végezte el. Két testvére még kiskorában meghalt, apja önálló cipész kisiparos, majd egyszerű gyári munkás volt. Ő a '45-ös frontátvonulás során átszökött magyar területre, végül Szegeden telepedett le. A gyermek és anyja csak két évvel később követték. Az átköltözés legfőbb indokaként visszaemlékezésében a szerb magyarellenes közhangulatot jelölte meg, mely esetükben tettlegességig is fajult: „*Jugoszláviában beverték a szánkat, mert magyarul beszéltünk*”. Áttelepülésük után Mihály alkalmi munkával foglalkozott, mellette pedig cipész-tanulónak állt Szőregen. Tagja volt Katolikus Ifjúságunk Országos Egyesületnek (KIOE),

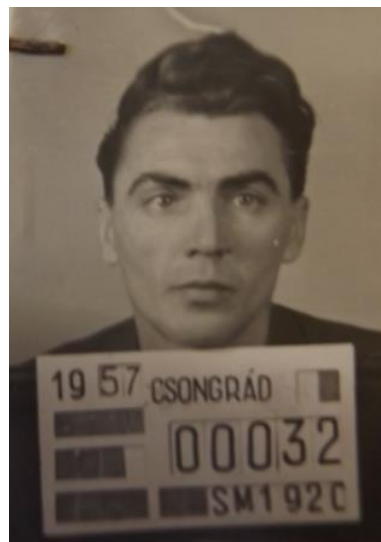

⁷¹⁰ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–II, 129–130. Nagy Imre kh. jkv. 1957. március 22.; VD–IV. Tóth András rendőr alhadnagy nyílt információs jelentése, 1970. február 27.; ÁBTL 3.1.9. V-145749/1. 328/2.; ÁBTL 3.1.9. V-145749. 319/71.

illette kapcsolatban volt a Szeged-felsővárosi egyházközséghez tartozó több plébánossal, látogatott egyházi rendezvényeket és rendszeresen járt misére is. 1949–51 között a Szegedi Villamosvasútnál volt kalauz, majd kocsivezető. 1951. júniusától októberig önként lépett a rendőrség állományába, majd 1951. novemberében a honvédséghez ment át, mindkét helyen zenekari tag volt. Bökönyén, Tabon és Kaposváron töltötte katonai szolgálatát, legmagasabb rangja őrzető volt. Mialatt ő szolgálatban volt, szüleit kitiltották Szegedről és kitelepítették az egyik hortobágyi zárt internálótáborba, Ebesre. Az internálás okát az állambiztonsági iratok között fennmaradt feljegyzés azzal magyarázta, hogy *„édesapja az átszökése után jugoszláv propagandát terjesztett ami végett internálták feleségével együtt.”* A kitelepítés időtartama közel két éven át tartott (1951. november–1953. október). A család új kényszerlakóhelyét Hajdúszoboszlón jelölték ki, leszerelését követően maga Mihály is ide költözött 1953 utolsó harmadában. Mihály 1955. májusában megnősült és Debrecenbe költözött, alig két hónap múlva azonban megszakadt a frigy, a család visszatért Szegedre. A 42. sz. Autóközlekedési Vállalatnál (AKÖV) volt rakodómunkás, majd a Villamosvasúthoz ment vissza kocsivezetőnek, egészen '57-es letartóztatásáig itt dolgozott. 1956. október 25-én részt vett a Széchenyi téri tömegfelvonuláson, ahol jelszavakat skandált, majd a sortüzet követően hazament. Két nappal később tagja lett az üzemőrségnek, majd az ideiglenes munkástanácsnak is. Egyik korai vallomása szerint rábízták a káderanyagok őrzését, melyet végül elégettek. Annak érdekében, hogy a kommunistaellenes radikalizmusnak elejét vegye a munkások között, nem adta ki senkinek a róla szóló bizalmas információkat. 1958. szeptemberében bekövetkezett szabadulása után téglahordó volt, 1958. október 1.–1958. december 16. között az Alsó-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóságnál helyezkedett el. 1959. január–július között Kazincbarcikán dolgozott a Cipész Kisipari Termelőszövetkezetnél. Miután visszatért Szegedre, 1959. július 23.–augusztus 29. között egy cipézmester mellett tevékenykedett, majd egy hetet töltött el a Szegedi Építőipari Vállalatnál. Nyugdíjazásáig cipézként dolgozott, üzletvezetőként vitte tovább egy elhunyt cipész iparát, melyet az özvegy ápolása miatt örökölt meg, a munkavégzéshez szükséges eszközökkel együtt. 1961. júniusában (más források szerint rögtön 1959-ben) belépett az Április 4. Cipész és Papucskészítő Ktsz-be, melynek 1966-ig volt tagja. 1967-ben a cipész mesterlevél megszerzése után kénytelen volt korosodó apja Maros utcai cipézműhelyében besegíteni, a családi hagyomány folytatását jelentősen megkönnyítette az iparendély kiváltása, mely a mellékbüntetések alóli mentesítés révén vált lehetővé. 1969. április–1970. november között az állambiztonság megbízásából két házlóati személy is megfigyelte, mivel *„volt ellenforradalmárokkal és reakciós papjakkal tart fenn kapcsolatot. Bizalmas körben rendszeresen vannak ellenséges*

megnyilvánulásai. A rendszer változásában reménykedik”. Farkas József elítélt-társa mellett egy hazafias alapon beszervezett, „Kurucz” fn. segédmunkás adott róla jelentéseket, utóbbi főként az egyházi személyekkel fenntartott kapcsolatait, a templomi közösséget, mint „reakciós politikai fórumot” és énekkari szereplését tartotta megfigyelés alatt.⁷¹¹

Sulyok Mihály (1920. április 21. –?): a szegedi születésű fiú 1939-ben tett reálgimnáziumi érettségét. Kisgazdaként politizáló apja önálló cipész kisiparos volt 1945 előtt, majd a gyári munkásság soraiba süllyedt, előbb vasutas segédtsízt, majd vajmester lett. A fiú dolgozott a MÁV-nál, a szakvizsga letétele után pedig térfelügyező lett. 1943–44-ben a szegedi V. önálló utász-zászlóaljnál teljesített katonai szolgálatot, fronttapszlatot azonban nem szerzett. 1946. márciusától kezdve – bizonyítást nem nyert állítólagos „nyilas” kapcsolata miatt - fél éven keresztül tartották internálótá-

borban, majd B-listázták. A Cipőgyárban helyezkedett el, valamint belépett az MKP-ba, 1953-ig pedig tagja volt az MDP-nek. Ekkor egy gépkocsi-szerencsétlenség miatt, „hütlén vagyonkezelés” címén kizárták a pártból. 1947-ben izgatás miatt népbírósi eljárást indítottak vele szemben, bizonyítékok hiányában viszont fel is mentették. 1949-ben a Szegedi Jutafonógyárba került raktári nyilvántartónak a gumigyárból, ahol még fiatal korában hengerbőrözőként szerzett szakmai tapasztalatot. 1950–52 között bérelszámoló egy Magasépítő Vállalatnál. Amikor 1952. júniusában visszatért Szegedre, az Építőanyagellátó Vállalatnál szállítási osztályvezetőként dolgozott. Építőanyag-szállítás közben munkatársaival közlekedési balesetet szenvedett, amiért párttagként őt tették felelőssé. Miután felmondtak neki, visszakerült segédraktárosnak a Jutagyárba. 1952-ben nősült meg, bajai feleségétől, Nagy Piroskától öt gyermeke született. 1956. október 26-án részt vett a Széchenyi téri

⁷¹¹ Fejér–Vasvári, 2002. 701.; MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–III. 23–24. *Karácsonyi Mihály kh. jkv. 1957. március 22.*; VD–IV. *Karácsonyi Mihály beadványa a Csongrád Megyei Bírósághoz a hátrányos jogkövetkezmények alóli mentesítés érdekében, 1967. március 25.*; Uo. *Huzrik József rendőr főtörzsőrmester által jegyzett 1967. május 20-án kelt nyílt rendőri információ.*; Uo. *Kató Endre rendőr alhadnagy által jegyzett 1967. április 14-én kelt nyílt rendőri információ.*; ÁBTL 3.1.5. O-14967. 144.; ÁBTL 3.1.9. V-145749/1. 131/b., 169–170.; ÁBTL 3.1.2 M-32393. 11–12. *Jelentés, 1970. március 23.*; Uo. 14–15. o. *Jelentés, 1970. május 11.*; Uo. 17–19.; Uo. 31. *Jelentés, 1971. február 4.*; Uo. 52–55. *Kurucz jelentése Nagy Béla őrnagynak 1969. június 17-én.*; Uo. 66–68. *„Kurucz” jelentése Nagy Béla őrnagynak 1969. június 17-én, Szervező fn. ügyben, 1969. július 9.*; Uo. 223–224. *Jelentés, 1970. június 8.*; Uo. 234–236. *Feljegyzés, 1970. október 27.*; ÁBTL 2.2.2. *„Bezzeg Zoltán” fn. személy 6-os kartonja.*; ÁBTL 3.1.5. O-14967/a. 288.; ÁBTL 3.1.2 M-32114. ÁBTL 3.1.5. O-14967/509. Vágvolgyi János dossziéja, 35.

demonstráción, három nappal később bevásztották a jutagyári ideiglenes munkástanácsba, melyet két nappal később az alacsony létszám miatt – növelve a testület legitimitását – újrasztottak. Tagja lett a szűkebb irányítást végző 5 fős elnökségnek is. A novemberi városi tanácsüléseken küldöttként részt vett. Az öt év öt hónapos börtönfogságot követően könyvelőként dolgozott a Debreceni Építőipari Vállalat újszegedi építészvezetőségén, majd segédmunkás lett a Szegedi Taurus Gumigyárban. Ezt követően – változatlanul segédmunkásként – Az Április 4. Cipő- és Papucskészítő Ktsz., valamint az Univerzál Ktsz. vegyi üzemébe került. 1963-ban résztvevője volt az 1945 előtt fajvédő szellemiségű magániskolát működtető Tunyogi Csapó János lakásán tartott, politikai témákat is napirendre tűző magánbeszélgetéseknek, miként arról a csoportba beépülő Mauser fn. hálózati személy beszámolt. 1971. október 17-től egy feregirtással foglalkozó budapesti magánkisiparos mellett tűnt fel betanított segédmunkásként. Felesége ebben az időben könyvelőként dolgozott, a húszas éveiben járó Emőke nevű lánya az NSZK-ba disszidált, Emese pedig a Szegedi Ruhagyárban volt anyagbeszerzési előadó. A rendszer potenciális ellenségei között tartották számon, egy sommás állambiztonsági értékelés szerint *„társadalmi rendszerünkkel szemben ellenséges magatartást tanúsít. Párt és tömegszervezetek vezetőit drasztikus szavakkal szidalmazza. Jogtalanak tartja börtönbüntetését és ezért egyes személyek ellen bosszút forral.”*⁷¹²

Godó Illés (1932–1990): a Torontál megyei Sárafalván született fiú szülei kubikusok, téglaverő munkások voltak. Az iskolát a család nehéz anyagi helyzete miatt túlkorosként kezdte el, 1923–37 között három helyen, Dorogon, Ebszönybányán és Kiskundorozsmán végezte el az öt elemet. 1930 előtt mezőgazdasági cselédként és vándorkubikosként dolgozott, 1932–42 között tíz évet húzott le az óbudai Újlaki Téglagyárban. 1942-ben vette el Busa Veronikát, akitől három gyermeke született. 1942-44 között a dunántúli Pajor-birtokon fuvaros, 1944-ben tért haza

⁷¹² MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–IV. 1957. augusztus 12–i főtárgyalás folytatólagos jkv.; VD–III. 73–74. Szegedi Jutaárugyár MSZMP–titkára által írt jellemzés; VD–IV. 1957. augusztus 12–i főtárgyalás folytatólagos jegyzőkönyve.; VD–IV. Frank Szilveszter rendőr zászlós által készített nyílt rendőri információ, 1975. április 16; ÁBTL 3.1.5. O-14967. 58.; ÁBTL 3.1.5. O-11028/1. Nemzeti Felszabadító Bizottság objektum–dossziéja, R–27. 29. Széll Lajos fn. ügynök jelentése a Sulyok–családról 1959. augusztus 15–én.; ÁBTL 3.1.5. O-12989/2. Tunyogi Csapó János személyi dossziéja, II. kötet. 45–46, 123–124.; ÁBTL 3.1.5. O-14967/a. 295.; ÁBTL 3.1.9. V-145749/1. 328/1.

Kiskundorozsmára. 1932 óta tagja a szociáldemokrata pártnak, 1946–47-ben függetlenített pártszervező. Hazatérését követően 1945. áprilisáig részt vett a közrendvédelmet ellátó polgárőrség szervezésében, illetve újjáépítési közmunkán való részvétellel egészítette ki havi jövedelmét, így megfordult kőművesként, a szegedi tiszai híd újjáépítésénél és sándorfalvi fakitermelésen is. 1947–49 között a községi tanács adóvégrehajtója, az MDP megalakulásától kezdve párttag. 1949–52 között az ercsi Betonépítő Vállalathoz került, majd a fővárosban vállalt fuvarozást. 1952-ben visszatért Szegedre és 1957-es letartóztatásáig a 42. sz. Autóközlekedési Vállalat (AKÖV) alkalmazásában állt hivatásos gépkocsivezetőként. A forradalom évében falopás miatt három hónap javító-nevelő munkára ítélték és 10%-kal csökkentték a bérét. Október 23–28-a között a forradalomban direkt módon nem vett részt, bár fuvarozás során közvetetten kapcsolatba került vele. Október 23–24-én Kisteleken teljesített fuvar, az azt követő három napban pedig feljebbvalói utasítására már be sem kellett mennie dolgozni. 28-án két sofőr kollégája kereste fel lakhelyén azzal, hogy a vállalatnál munkástanács-választás zajlott le, és közölték vele, hogy az ideiglenes testületbe tudta nélkül őt is beválasztották. November 6-én Arдай Lajos addigi elnököt váltotta fel pozíciójában. November 8-án dolgozói követelésre leváltották az alkalmatlansága miatt népszerűtlen igazgatót. November 14–25. között a Csillag börtönben tartották fogva Ardaival együtt, ami bő egy héten át tartó sztrájkot váltott ki a TEFU dolgozóiból. Munkájánál fogva élénk összeköttetést tartott a fővárossal: november 12–13-án élelmet vitt és gyógyszert hozott, 29-én pedig vöröskeresztes csomagokat vitt Belgrádból a csepeli munkásoknak, mely három napos elfoglaltságot jelentett neki. 1958-as szabadulása után 1962-ig fizikai munkásként, különféle állami építkezéseken dolgozott segéderőként. Az ezt követő három évben a Szegedi Állami Gazdaság kötelékében állt, majd 1965-ben nyugdíjazták. Ezután is vállalt nyugdíj mellett alkalmi munkát. 1965. júliusától 1973. áprilisáig a szegedi OGV Emergé Gumigyár alkalmazásában állt, mint portás. Az 1968-as csehszlovák válság időszakában nagy nyilvánosság előtt izgatás büntetést követte el, amiért egy év letöltendő börtönbüntetést kapott, továbbá két évre eltiltották a közügyektől. Az 1969. március 28-i ítélethezatalt követően Kőbányán került börtönbe, majd egy szűk esztendő követően 1970. február 28-án harmad kedvezményel szabadult. Még ugyanebben az esztendőben figyelő dossziét is nyitottak rá. Ezt követően még három alkalommal kapott komolyabb büntetést. 1977-ben magánlaksértés miatt 3000 Ft pénzbírságot kellett fizetnie, egy évvel később pedig verekedés miatt 2000 Ft befizetésére büntették. 1981-ben egy munkahelyi szóváltás („közösség megsértése” vétségének alapos gyanúja) miatt került újra a bűnüldöző szervek látókörébe. Egy reggeli műszakváltás során Godó becsmérő, gyalázkodó kijelentéseket tett a párttagokra nézve, amit az váltott ki,

hogy az egyik párttag gépirónő egy az öthalmi szovjet laktanyából vásárolt táskarádió árával, tehát komolyabb pénzüsszeggel tartozott neki. A kihallgatott párttagok vallomásait készpénznek véve az elsőfokú ítélet olyan tényállást fogadott el, miszerint „*a vádlott munkahelyén a portásfülkében több személy jelenlétében - a pártirodán dolgozó munkatársa elleni haragjában - az alábbi kijelentéseket tette «Bassza meg a kurva anyját minden párttag. Piszkos gazember minden kommunista Magyarországon»*”. Az 1982. január 22-én jogerőre lépett ítélet hat hónap fogházbüntetésre ítélte – két évre felfüggesztve. 1990-ben, az első szabad országgyűlési választás két fordulója között halt meg.⁷¹³

Vörös Péter (1913. január 1.–?): a szőregi családban született fiú apja kertészeti napszámos volt, az első világháborúban eltűntnek nyilvánították. 1918 után költöztek be Szegedre munkaképtelen anyjával és nővérével a nagyszülői házba. Őt és nővérét paprikahasító nagyapja tartotta el. A négy polgári elvégzése után reálérettségit tett a Baross Gábor Gimnáziumban, majd agronómus szakképesítést szerzett és fél éven át jogi tanulmányokat is folytatott. 1934–49 között a Szegedi Paprika Szövetség nevű érdekvédelmi szervezet tisztviselője, titkára, majd a feloszlítás előtt ügyvezetője. 1938-ban megnősült, kisteleki varrónő feleségétől pedig két fiúgyermek (Péter és Pál) született. A második világháború során öt alkalommal hívták be katonának, két alkalommal, 1939-ben, valamint 1941–43 között teljesített szolgálatot a keleti fronton. 1944. szeptemberében visszavonulás során mindkét lábán megsebesült, majd a hadikórház ápolójaként egészen a náci Németországig jutott, ahol 1945. májusában amerikai hadifogságba került. Ugyanazon év augusztusában viszont többedmagával sikeres szökést hajtott végre és hazatért. Ezután rövid ideig politikai szerepet is vállalt, munkahelyi kollégáival együtt belépett az FKgP-be, ahol központi pénztárosnak választották. Bizonyos nézeteltérések miatt később a Nemzeti Parasztpárt tudhatta sorai között, ezt követően viszont a forradalomig politikai pártnak már nem volt tagja. Visszatért a Paprika

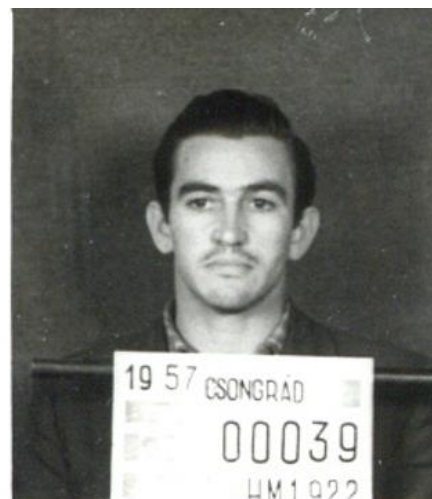
⁷¹³ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–III. 88–93. 1957. március 1–i, április 8–i kh. jkv.; VD–III. 1957. március 1., április 12.–i kh. jkv.; VD–IV. Elsőfokú ítélet, Nb. I. 778/1957–15. 1957. augusztus 30. 19.; ÁBTL 3.1.9. V-145749/1. 212–213.; ÁBTL 3.1.9. V-145749 315. 1/25/1970. sz. nyílt rendőri információ.; ÁBTL 3.1.9. V-163072. Godó Illés vizsgálati dossziéja (I. kötet) 15–28. Kovács Lajos, Szentesi Béla, Tóth László, Csikós Józsefné tv. jkv., 1981. november 4, 5, 6, 18. Uo. 12. Godó Illés gyanúsított kihallgatása, 1981. november 11. Uo. 30, 36–37.; Uo. 5.B.2125/1981/2. sz. ítélet.; ÁBTL. 2.2.2 „Horváth Iván” fn. hálózati személy 6-os kartonja.

Szövetséghez, annak 1949-es feloszlata után az utódszervnél lett termelési osztályvezető. Ezt megelőzően viszont egy esztendő a hódmezővásárhelyi Növénytermeltető Vállalatnál töltött el, és csak ezután tért vissza vezető beosztásba, egészen '57-es letartóztatásáig. 1956. október 26-án részt vett a Széchenyi téri tömegfelvonuláson, másnap pedig az üzemi munkástanács tagja, majd elnökhelyettese lett. Ő tartotta kézben a munkástanács adminisztrációját, november 4-e után pedig jelen volt a szovjet katonák jelenlétében zajló fegyverleadásnál. A szűk egy éves börtönfogságot követően 1959. áprilisában a Csongrád megyei Állami Építőipari Vállalatnál helyezkedett el segédmunkásként, politikailag terhes múltja miatt viszont még augusztusban kirúgták. Ezt követően egy hónapon át a DÉLROST vállalatnál, majd 1960 januárjáig a Szolnoki Cukorgyárban dolgozott. 1960 nyarán egy rövid munkanélküli periódus után a Szegedi Konzervgyárban volt szerződéses segédmunkás, 1961. február–június között a Szegedi Építőipari KTSZ adminisztrátora segédmunkásként, majd szakmai múltja miatt előléptették anyagkönyvelőnek, 1963-ra a csoportvezetői beosztást is elérte. 1960. júniusában F-dossziét nyitottak róla, mivel „polgári magatartású egyénnek” és a rendszer „megrögzött ellenségének” tartották. 1960–63 között „Széll” fn. hálózati személy, 1962. augusztus-december között pedig „Tordai” fn. hálózati személy informálta az állambiztonságot Vörös magánjelleű- és munkahelyi kapcsolatairól, 1966–68 között „Forgács” készített életéről jelentéseket. A jelentésekből olyan életstratégia rajzolódik ki, melynek középpontjában a politikai passzivitás, a lehető legminimálisabb politikai gesztusnyilvánítás mellett a szakmai hozzáértés és a kimagasló munkateljesítmény állt, ugyanis társadalmi hasznosságának kimutatásával próbált elérni egy viszonylag stabil egzisztenciát. 1968-ban felmondott és az Új Élet termelőszövetkezetben helyezkedett el, ahol főkönyvelő-helyettesként foglalkoztatták. Saját és gyermeki életét is végig kísérte az ötvenhatos múlt miatt jelentkező negatív diszkrimináció.⁷¹⁴

⁷¹⁴ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–III. 134–135. *Vörös Péter kh. jkv. 1957. április 17.*; VD–IV. *Vörös Péterné kérelme, 1958. május.*; ÁBTL 3.1.9. V–145749/1. 328/25.; ÁBTL 3.1.5. O–14975/248. 38–40. *Környezetanulmány, 1960. április 25.*; ÁBTL 3.1.5. O–14975/248. 50–51. *Összefoglaló jelentés, 1963. április 18.* Uo. 63. *Romhányi András jelentése, 1964. december 5.*; Uo. 64. *Romhányi András jelentése, 1965. szeptember 15.*; Uo. 61–62. *Összefoglaló jelentés, 1964. december 12.*; Uo. 67. *Összefoglaló jelentés, 1966. dec. 15.*; Uo. 70. *Kivonat Forgács fn. ügynök 1967. július 14-i jelentéséből.*; Uo. 77. *Kivonat Forgács fn. ügynök 1968. szeptember 13-i jelentéséből.*; Uo. 72. *Kivonat Forgács fn. ügynök 1968. február 9-i jelentéséből.*; Uo. 85. *Kivonat Király fn. ügynök 1969. július 14-i jelentéséből.*; Uo. 86. *Kivonat Forgács fn. ügynök 1969. május 30-i jelentéséből.*; Uo. 90. *Kivonat Forgács fn. ügynök 1970. január 16-i jelentéséből.*; Uo. 93. *Kivonat Rovó fn. ügynök 1970. április 13-i jelentéséből.*; Uo. 91. *Határozat, 1970. február 26.*; ÁBTL 3.1.5. O–11028/1. 62. *Kivonat Széll Lajos fn. ügynök 1959. aug. 30-i jelentéséből.*; ÁBTL 3.1.2 M–35212. „Tordai” fn. hálózati személy dossziéja

Honkó Mátyás (1922. november 19.–?): a szegedi születésű géplakatos, négy polgári iskolát végzett fiú apja MÁV-kalauz volt, 1955-ben meghalt. A négy polgári után szert tett egy motorszerelő segédlevélre is, majd lakatosnak állt a Szegedi Konzervgyárba. 1943. őszén a szegedi 55. légvédelmi tüzérsztyályhoz vonult be katonának, mellyel 1944 nyarán Lengyelország területén részt vett szovjetellenes hadműveletekben. 1945. április 4-én Pozsonynál szovjet hadifogságba esett, egy év múltán tért csak haza, amikor újfent a konzervgyár lett a munkahelye.

1948-ban Baranya megyébe, a komlói szénbányászokhoz került. 1948-ban belépett az MDP-be, 1952-ben az MDP Baranya Megyei Pártbizottságának gazdasági osztályán tűnik fel előadóként, felesége segédtiszként dolgozott az államvédelem kötelékében. 1954-ben tért vissza Szegedre és lakatosként helyezkedett el a konzervgyárban egészen le tartóztatásáig. 1956. októberében az ideiglenes munkástanács elnöke volt, majd a második szovjet intervenció után Skultéti váltotta e poszton, ő pedig helyettese lett. Az első napokban üzemőrségbe is beosztották, segédkezett a nemzetőrnek jelentkező üzemi dolgozók összeírásában. November 4-5-én a szovjetek szemben lőállást foglalni igyekvő fegyvereseket megakadályozta a vállalati gépkocsi használatában. 1957. februárjában belépett az MSZMP-be, majd egyik vallomása szerint kizárását ja-vasolták. Pontosan meg nem állapítható időpontban bal kezén két ujját elveszítette, ami miatt rokkantként kellett munkát vállalnia. A börtönben súlyos gyomorfekélyt szerzett. Életének további menetérol nem maradtak fenn iratok. Az eljárás során bünjelként kezelt fegyvert és ruházatot, a KMT-felhívásokat pedig csak 1966-ban kobozták el tőle.⁷¹⁵

⁷¹⁵ MNL CSML XXV. 9. c. Skultéti és társai... VD–III. 155. *Honkó Mátyás kh. jkv. 1957. április 17.*; ÁBTL 3.1.9. V-145749/1. 273.

XVII. A DOLGOZATBAN HASZNÁLT LEGFONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK

AKÖV – Autóközlekedési Vállalat	MOM – Magyar Optikai Művek
APO – Agitációs- és Propaganda Osztály	MÖEB – Munkásönkormányzatot Előkészítő Bizottság
Autóalkatrészgyártó- és Felújító Vállalat (ATRA)	MTI – Magyar Távirati Iroda
BM – Belügyminisztérium	OT – Országos Tervhivatal
ET – Elnöki Tanács	PB – Politikai Bizottság
GB – Gazdasági Bizottság	PNYF – Politikai Nyomozó Főosztály
HM – Honvédelmi Minisztérium	PTO – Párt- és Tömegszervezeti Osztály
KB – Központi Bizottság	SZIT – Szakszervezeti Ifjómunkás- és Tanoncmozgalom
KGM – Kohó- és Gépipari Minisztérium	SZOT – Szakszervezetek Országos Tanácsa
KIOE - Katolikus Ifjómunkások Országos Egyesülete	TEFU – Teherfuvarozó Vállalat
KMT – Nagy-budapesti Központi Munkástanács	tmk – tervszerű megelőző karbantartás
KÖMI – Közérdekű Munkák Igazgatósága	TT – Termelők Tanácsa
KV – Központi Vezetőség	tvr. – törvényerejű rendelet
LEMP – Lengyel Egyesült Munkáspárt	ÚGM – Új gazdasági mechanizmus
MÁVAG – Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak	ÜT – üzemi tanács
MEO – Minőségellenőrzési Osztály	VD – vizsgálati dosszié
MNB – Magyar Nemzeti Bank	VSZ – Varsói Szerződés